

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 20
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голік С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 5 від 21.12.2021 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Городиловська Г.Г. НЕВТОМНИЙ ДОСЛІДНИК НА ПОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ: ПРОФЕСОР КОСТЬ КИСЛЕВСЬКИЙ.....	7
Доценко О.Л. ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЗАКОНОПРОЄКТІВ ЯК ЗАПОРУКА ЯКОСТІ НОРМ ПРАВА.....	15
Купрікова Г.В. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ <i>ДУША</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ.....	21
Левченко Т.М., Юрійчук Н.Д. СОЦІОЛЕКТИЗМИ В МОВІ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ЖАРГОНУ).....	25
Огринчук О.П. ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПОВТОРІВ У МОВІ АВТОРА.....	30

РОЗДІЛ 2

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Мицан Д.М. СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>МУХА</i> В ГРУПІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ.....	35
Сливинська О.М. ЛЕКСЕМА <i>WŁADZA</i> В СЛОВНИКАХ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ.....	39

РОЗДІЛ 3

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Бережна М.В. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АРХЕТИП «ЗРАДНИЦЯ» (У ФІЛЬМІ « <i>ZOOPIA</i> »).....	44
Бобер Н.М. ТЕЛЕСКОПІЧНІ МОДУСИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	49
Голюкова О.М., Бирюк Т.В. СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ АНГЛОМОВНИХ НЕОЛОГІЗМІВ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ.....	55
Жук В.А., Схіж А.В. ФУНКЦІОНАЛЬНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ДІЄСЛОВА «LISTEN».....	61
Козяревич-Зозуля Л.В. ФАСЦИНАТИВНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	67
Красівський О.М., Масюкевич Ю.М. РОЛЬ СЕМІОТИЧНОЇ МЕТАФОРИ В ПРОЗІ: МУЛЬТИСЕМІОТИЧНИЙ І СИСТЕМНО-ФУНКЦІЙНИЙ ПІДХОДИ.....	72
Кузнєцова О.В. ЕКСПЛІКАЦІЯ ТЕМА-РЕМАТИЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОМІЧНОГО НА КРЕОЛІЗОВАНИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ).....	77

РОЗДІЛ 4

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Harbera I.V. REPRESENTATION OF THE CONCEPT <i>CONFLICT</i> IN LEXICOGRAPHIC DISCOURSE.....	82
Горюнова М.М., Стогній І.В. ВИКОРИСТАННЯ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ФОРМ ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ НЕПРОФІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	86
Насакіна С.В., Масв А.П. ВЛАСНІ НАЗВИ В ТЕКСТАХ <i>ЗНО</i> ТА <i>ЄВІ</i> В РАКУРСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	90

РОЗДІЛ 5

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Корягіна А.Ю. ФОНЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ГОЛОСНИХ НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ.....	95
Stefanova N.O. THE CONCEPT TRUTH AND ITS SEMANTIC RELATIONS TO THE CONCEPT NOOSPHERE MIND.....	99

РОЗДІЛ 6

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

- Білоус А.А.** СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ
МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....104
- Navrylenko К.М.** THEOTNETICAL ASPECTS OF DIGITAL DISCOURSE RESEARCH.....112
- Труба Г.М.** ОСВІТЯНСЬКИЙ ДИСКУРС: ВІХИ РОЗВИТКУ Й ДОСЛІДЖЕННЯ.....116

РОЗДІЛ 7

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- Атаманчук В.П.** ПРОБЛЕМА «ТІСНОГО ЧАСУ» ЯК ЧИННИК МОДЕЛЮВАННЯ
ФІКЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖА В ДРАМІ І. КОЧЕРГИ «МАЙСТРИ ЧАСУ».....120

РОЗДІЛ 8

ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

- Маркова М.В., Радченко О.А.** ВІЗІЯ ВІЙНИ В ПОВІСТІ ЮЗЕФА ВІТТЛІНА «СІЛЬ ЗЕМЛІ»..... 125

РОЗДІЛ 9

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

- Бортнік Ж.І.** ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «ОТЕЛЛО»
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ТЕАТРІ
(НА ПРИКЛАДІ ВИСТАВИ «ОТЕЛЛО / УКРАЇНА / FACEBOOK»).....131

РОЗДІЛ 10

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

- Давидюк В.Ф.** ТЕКСТОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ «КОЛОДЯЖЕНСЬКОГО ЗОШИТА».....137

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Horodylovska H.H. TIRELESS RESEARCHER IN THE FIELD OF UKRAINIAN LINGUISTICS: PROFESSOR KOST' KYSILEVSKYL.....	7
Dotsenko O.L. LINGUISTIC EXAMINATION OF DRAFT BILLS AS A PREREQUISITE OF LEGAL NORMS QUALITY.....	15
Kuprikova H.V. THE PECULIARITIES OF VERBALIZATION OF THE CONCEPT <i>SOUL</i> IN UKRAINIAN PICTURE OF THE WORLD.....	21
Levchenko T.M., Yuriichuk N.D. SOCIOLECTS IN THE LANGUAGE OF MASS COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF CRIMINAL JARGON).....	25
Ohrynychuk O.P. THE EXPRESSIVE FEATURES OF VERB REPETITIONS IN THE AUTHOR'S LANGUAGE.....	30

SECTION 2**SLAVIC LANGUAGES**

Mytsan D.M. SEMANTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE FLY COMPONENT IN THE GROUP OF EASTERN SLAVIC LANGUAGES.....	35
Slyvynska O.M. LEXEME <i>WŁADZA</i> IN THE POLISH LANGUAGE DICTIONARIES.....	39

SECTION 3**GERMANIC LANGUAGES**

Berezhna M.V. THE BETRAYER PSYCHOLINGUISTIC ARCHETYPE (IN THE FILM “ <i>ZOOTOPIA</i> ”).....	44
Bober N.M. TELESCOPIC MODES IN THE ENGLISH LANGUAGE.....	49
Holikova O.M., Byriuk T.V. SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF TERMINOLOGICAL ENGLISH NEOLOGISMS IN THE MEDICAL SPHERE.....	55
Zhuk V.A., Skhizh A.V. FUNCTIONAL CATEGORIZATION OF VERB “LISTEN”.....	61
Koziarevych-Zozulia L.V. FASCINATING DISCURSIVE STRATEGIES OF NONVIOLENT COMMUNICATION (BASED ON MODERN ENGLISH).....	67
Krasivskyi O.M., Masiukevych Yu.M. FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES OF THE CATEGORY OF NEGATION IN MODERN ENGLISH.....	72
Kuznietsova O.V. EXPLICATION OF THE THEME-RHEME MECHANISM OF CREATING COMIC IN CREOLIZED TEXTS (CASE STUDY OF INTERNET MEMES).....	77

SECTION 4**GENERAL LINGUISTICS**

Harbera I.V. REPRESENTATION OF THE CONCEPT <i>CONFLICT</i> IN LEXICOGRAPHIC DISCOURSE.....	82
Horiunova M.M., Stohnii I.V. THE USE OF SMALL FOLKLORE FORMS AS A MEANS OF FIGURATIVE SPEECH DEVELOPMENT OF THE STUDENTS IN NON-PROFILE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	86
Nasakina S.V., Maiev A.P. PROPER NAMES IN ZNO AND EVI TESTS IN THE ASPECT OF ENGLISH LANGUAGE TRAINING.....	90

SECTION 5**COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS**

Koriahina A.Yu. PHONETIC PARAMETERS OF VOWEL IN GERMAN AND UKRAINIAN INFORMAL SPEECH.....	95
Stefanova N.O. THE CONCEPT TRUTH AND ITS SEMANTIC RELATIONS TO THE CONCEPT NOOSPHERE MIND.....	99

SECTION 6

STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Bilous A.A. SOCIOCULTURAL COMPETENCE AS A SUBJECT OF FUTURE ENGLISH TEACHERS' METHODOLOGICAL TRAINING.....	104
Havrylenko K.M. THEORETICAL ASPECTS OF DIGITAL DISCOURSE RESEARCH.....	112
Truba H.M. TEACHERS' DISCOURSE: MILESTONES OF DEVELOPMENT AND RESEARCH.....	116

SECTION 7

LITERATURE STUDIES

Atamanchuk V.P. THE PROBLEM OF "INTENSE TIME" AS A FACTOR OF PERSONAGE'S FICTION CONSCIOUSNESS MODELING IN A PLAY OF I. KOCHERGA "MASTERS OF TIME".....	120
--	-----

SECTION 8

SLAVIC LITERATURE

Markova M.V., Radchenko O.A. VISION OF WAR IN JÓZEF WITTLIN'S STORY "SALT OF THE EARTH".....	125
---	-----

SECTION 9

LITERARY THEORY

Bortnik Zh.I. THE RECEPTION'S PECULIARITIES OF W. SHAKESPEARE'S TRAGEDY "OTHELLO" IN THE MODERN UKRAINIAN THEATER (ON THE EXAMPLE OF THE PERFORMANCE "OTHELLO / UKRAINE / FACEBOOK").....	131
--	-----

SECTION 10

FOLKLORISTICS

Davydiuk V.F. TEXTUAL CONCERNS OF "KOLODYAZHNENSKIY NOTEBOOK".....	137
---	-----

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'374 (092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.1>

НЕВТОМНИЙ ДОСЛІДНИК НА ПОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ: ПРОФЕСОР КОСТЬ КИСІЛЕВСЬКИЙ

TIRELESS RESEARCHER IN THE FIELD OF UKRAINIAN LINGUISTICS: PROFESSOR KOST' KYSILEVSKYI

Городиловська Г.Г.,
orcid.org/0000-0002-4960-4599
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті висвітлено основні віхи життєвого шляху й наукової діяльності видатного українського мовознавця й педагога К. Кисілевського.

Установлено, що деякі аспекти лінгвістичного доробку вченого дотепер є маловідомими для українців, оскільки більшість його наукових праць опубліковано в діаспорних виданнях. Зазначено, що невелика частина матеріалів про вченого зберігається в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина).

З'ясовано, що багаторічна наукова діяльність талановитого лінгвіста присвячена головню дослідженням із діалектології. У цій царині науковець запропонував нову класифікацію українських говорів, засновану на генетично-історичному принципі. Указано, що дослідник вивчав давні українські пам'ятки у своїх працях «Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна» та «Мова «Учительних євангелій» XVI–XVII ст. в Національному музеї у Львові», а також досліджував питання українського правопису (праця «Історія українського правописного питання. Спроба синтези») та інші, у яких зарекомендував себе досвідченим науковцем. Саме розвідками з діалектології та історії мови мовознавець посів гідне місце в україністиці.

Особливу увагу зосереджено на лексикографічному доробку науковця, який дотепер є ще не достатньо вивченим. Проаналізовано «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни» (Станіславів, 1927), «Українсько-польський і польсько-український словник» (у співавторстві з проф. Є. Грицаком) (Львів, 1931), «Правописний словничок» (Львів, 1934), які відіграли велику роль не лише в галицьких школах, а й у державних установах, задовольнивши нагальні потреби того часу.

У результаті лексикографічного опису цих словників виявлено, що в їхній структурі використано алфавітний принцип побудови реєстру слів, представлено правописну, акцентуаційну та граматичну характеристики гасел. Засвідчено, що книги є високоякісними виданнями і залишаються авторитетними та актуальними дотепер, а сам автор заслуговує на те, щоб його ім'я назавжди було вписане в історію українського словникарства ХХ століття.

Ключові слова: професор К. Кисілевський, українська еміграція, біографічні відомості, мовознавча діяльність, лексикографічний доробок.

The article highlights the main data concerning life and scientific activity of the outstanding Ukrainian linguist and teacher K. Kysilevskyi.

It is established that some aspects of the linguistic achievements of the scholar are still little known to the Ukrainians, as most of his works have been published by diaspora. It is noted that a small part of the materials about the scientist is stored in the archives of the Ukrainian Free University in Munich (Germany).

It has been found that the long-term scientific activity of the talented linguist is mainly devoted to the research in dialectology. The scientist proposed a new classification of the Ukrainian dialects in this area, based on the genetic-historical principle. It is stated that the researcher studied ancient Ukrainian monuments in his works "Linguistic features of old Ukrainian monuments of XI-XIV centuries taking into consideration the Code of Hankenstein" and "The language of "the Teaching Gospels of the 16th-17th centuries at the National Museum in Lviv" as well as he conducted a research on language history, especially the issue of the Ukrainian spelling (his work "The History of the Ukrainian spelling issue. An attempt at synthesis") and others, where he proved to be an experienced scholar. It was the linguist who took a worthy place in the Ukrainian studies with his research in dialectology and in the history of language.

Particular attention is paid to the lexicographic work of the scientist, which is still insufficiently studied. "The Dictionary of the Ukrainian Language and essential rules and notes for cancellation" (Stanislaviv, 1927), "The Ukrainian-Polish and the Polish-Ukrainian dictionary" (co-authored with Prof. E. Hrytsak) (Lviv, 1931), "The spelling dictionary" (Lviv, 1934) were analyzed, which played an important role not only in Galician schools, but also in public institutions, thus meeting the urgent needs of the scholar's activity time.

It was found that as a result of lexicographic description of these dictionaries the alphabetical principle of construction of the register of words in their structure is implemented, the spelling, accentuation and grammatical characteristics of slogans are presented. It is proved that his books are of a high-quality and to some extent remain authoritative and relevant to this day, and the author deserves that his name be forever inscribed in the history of the Ukrainian lexicography of the 20th century.

Key words: linguist, K. Kysilevskyi, the Ukrainian emigration, bibliographical information, linguistic activity, lexicographic legacy.

Постановка проблеми. Серед величких постатей учених, котрі змушені були свого часу покинути терени рідної країни й поїхати у вимушену еміграцію, є талановитий український мовознавець і педагог К. Кисілевський. Він підготував і видав сотні наукових праць із діалектології, історії української мови, історичної граматики, лексикографії, а також дидактики й методики викладання рідної мови. Проте в Україні постать цього науковця та його лінгвістична спадщина, на жаль, досі є недостатньо дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі віхи життєвого шляху та науково-педагогічної діяльності вченого вивчали М. Бігусяк [2], С. Болтівець [3], Й. Дзендзелівський [6], Е. Жарський [7], П. Ковалів [17], З. Терлак [24], а також описував у спогадах М. Остап'як [21; 22]. Проте узагальнювальної праці, яка б системно розглядала наукову спадщину вченого, в сучасній україністиці ще немає. З огляду на це, його творчість потребує всебічного вивчення та ґрунтовного аналізу в наукових публікаціях.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити основні віхи життєвого шляху К. Кисілевського, окреслити його лінгвістичну діяльність, виокремити з неї лексикографічний доробок, проаналізувати його, показати значення в українському мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. Кость Кисілевський (1890–1974) – видатний український учений, мовознавець, досвідчений педагог, автор численних наукових праць із лінгвістики і лінгводидактики. Він був членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, його довголітнім науковим секретарем, а пізніше головою філологічної секції в Нью-Йорку, членом-кореспондентом Української вільної академії наук, професором Українського католицького університету імені святого Климентія в Римі, Українського вільного університету в Мюнхені, Українського технічного інституту в Нью-Йорку, Львівського університету імені Івана Франка, членом Міжнародної вільної академії наук у Парижі, почесним членом Рідної школи в Ньюарку.

Деякі відомості про життєвий шлях та наукову діяльність К. Кисілевського дізнаємося з вітчизняних та закордонних енциклопедій [3; 6; 8; 25]. Зазначимо також, що невелика частина матеріалів

про українського лінгвіста зберігається в архіві Українського вільного університету в Мюнхені (Німеччина).

В особовій справі д-ра К. Кисілевського знаходимо декілька машинописних документів, як-от персональний листок, у якому зазначено деякі біографічні відомості вченого та результати його наукової діяльності відповідно до таких пунктів (усього 19): 1) прізвище та ім'я; 2) час та місце народження; 3) середня та високошкільна освіта; 4) освітній титул; 5) коли, де та з якої дисципліни здобута габілітація; габілітаційна праця; 6) теперішній педагогічно-викладацький титул; 7) у яких школах, коли та які дисципліни викладав; 8) членство в наукових установах та товариствах; 9) участь у наукових з'їздах, конгресах; 10) головні друковані розвідки; 11) головні рецензії; 12) головні друковані монографії та курси; 13) питання та проблеми, над якими працював, працює та буде працювати; 14) головні персонально-наукові зв'язки; 15) участь у товариствах, організаціях та установах, які мають допомагати науці, науковим установам, школам, видавництвам та окремим науковцям; участь у видавництвах; 16) наявність коло себе майбутніх габілітантів; кого рекомендує; 17) якими мовами міг би усно порозумітися з чужинцями (цілком та не цілком вільно); 18) відколи у відпустці; 19) поштова адреса (латинкою). У кінці цього листка зазначена дата (15 січня 1954 року) та особистий підпис д-ра К. Кисілевського, які засвідчують, що на той час учений проживав у США (Ірвінгтон, штат Нью-Йорк) [20].

Окрім персонального листка, в особовій справі лінгвіста також є документи з даними його біографії; два відгуки про наукову діяльність дослідника, які написали проф., д-р Я. Рудницький (Мюнхен, 17.II.1945) та проф. П. Ковалів (Мюнхен, 17.XI.1945) з метою запрошення його як надзвичайного професора на кафедру української мови УВУ для викладання методики рідної мови; опінія декана філософічного факультету УВУ, проф. д-ра В. Державина з пропозицією щодо підвищення проф. д-ра К. Кисілевського до ступеня звичайних професорів УВУ; посвідка від 11.V.1949 р., яку підписав ректор УВУ, проф. д-р Ю. Панейко про безтермінову відпустку вченого у зв'язку з виїздом до Америки; список рукописних і надрукованих праць (1912–1958) [20].

Ознайомившись з енциклопедичними статтями про вченого та матеріалами його особової справи, можна стверджувати, що в житті й багаторічній діяльності К. Кисілевського було такі два періоди, як доеміграційний (1912–1944 рр.) та еміграційний (1945–1974 рр.), які були надзвичайно продуктивні у створенні його інтелектуальної продукції.

З автобіографії дізнаємося, що К. Кисілевський народився 23 лютого 1890 року в с. Рошнів Товмацького повіту (тепер Тисменицький район Івано-Франківської області) в сім'ї священника. Початкову освіту здобув у нормальній школі у Станіславові, а середню – в українській гімназії Коломиї та в польській Станіславова, останню закінчив з відзнакою в 1908 році, склавши іспит зрілості (матуру).

Після гімназії вступив на філософський факультет Віденського університету, де вісім семестрів «вивчав порівняльне мовознавство, славистику, класичну філологію, історію Сходу Європи та філософію під проводом професорів Вондрака, Решетара, Їречека, Іберсбергера, Кречмера, Радермахера, Гавлера, Штера, Йодля та ін. Рік він студював в університеті в Липську в Німеччині, де вивчав загальну лінгвістику, експериментальну фонетику, філософію під керівництвом професорів Лескіна, Брукмана, Сіверса, Гірта, Віндіша, Вундта та ін.» [17, с. 8]. Його вчителями були також визначні українські педагоги, як-от д-р І. Раковський, Л. Сальо, Л. Дольницький, а також письменники С. Яричевський, В. Пачовський, які позитивно вплинули на формування світогляду майбутнього вченого.

Два роки ретельно працював над дослідженням слов'янських рукописів в архівах Відня та Львова і, як наслідок, у 1912 році у Віденському університеті захистив дисертацію «Про мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна» і здобув освітній титул доктора філософії.

1914 року у Відні склав кваліфікаційний учительський іспит із права викладання української, польської, латинської, грецької та німецької мов у середніх школах і від цього часу аж до 1929 року (з перервою для служби в УГА) працював у гімназіях Станіславова, Городка і Львова.

Під час Першої світової війни перебував на військовій службі в Австрії, «брав участь у Листопадовому Зриві, воював у рядах Української Галицької Армії, пройшов страхоття визвольної боротьби в «чотирикутнику смерті» в околиці міста Бар Вінницької області, де він був зв'язковим» [1, с. 26].

Повернувшись до Станіславова, продовжував працювати вчителем у місцевій гімназії. Цей період із життя професора К. Кисілевського, давнє знайомство з ним описує у своїх спогадах колишній гімназійний учень, а пізніше близький співробітник професор М. Остап'як: «Ближче пізнав я проф. Кисілевського після наших визвольних змагань, коли, повернувшись додому, я почав продовжувати свої студії в українській гімназії в Станіславові. Пізнав я тоді проф. Кисілевського як знаменитого вчителя, виховника і приятеля молоді, а також як великого естета... Про ті часи і про те велике виrozumіння наших учителів для нас, колишніх вояків, а зокрема виrozumіння проф. Кисілевського, що також служив якийсь час в УГА, я й досі згадую з великою вдячністю. Мушу признати, що виклади проф. Кисілевського належали до найбільш інтересних, хоч це була польська література» [22, с. 22].

Навіть тоді, коли автор цих рядків закінчив гімназію і вступив до Краківського університету, він ніколи не переривав зв'язку зі своїм учителем, завжди радо запрошував його на відпочинок до рідного села Радчі, де вчений досліджував місцеві говірки: «У тих екскурсіях був я часом його супутником, – згадує М. Остап'юк, – але не як дослідник говірок, а тільки як природник... Не багато користи і приємности мав проф. Кисілевський із мого супутництва, бо звичайно він застрявав на розмові з якоюсь бабусею, а я мандрував по лісах та нетрях» [22, с. 23].

У 1929 році науковець переїхав зі Станіславова до Львова, де продовжив свою науково-педагогічну діяльність у місцевих навчальних закладах аж до еміграції в Німеччину. Спочатку викладав українську мову в Третій львівській державній жіночій семінарії (від 1927 року був іменований дійсним професором середніх шкіл). Після того, як польська влада з політичних причин закрила семінарію, «був два роки позбавлений професійної праці та змушений вчити в одній з найгірших польських народних шкіл, а згодом у польських гімназіях» [1, с. 27].

Про подальшу педагогічну працю вченого дізнаємося з його персонального листка, де зазначено, що «Міністерством освіти у Варшаві був призначений викладати українську мову в Польськiм Державнiм Педагогiюмi в 1938 році, професором української мови в університеті у Львові від 1940 року, надзвичайним професором УВУ від 1946 року» [20] і в тому ж часі був завідувачем кафедри мовознавства Педагогічного інституту.

Біографічні дані українського лінгвіста засвідчують, що він, «як старший науковий співробітник філіалу Академії наук у Львові, був головою лексикальної групи до 1941, а згодом управителем Академії. Від 1942–1944 був директором Вчительської семінарії в Рогатині» [20].

У 1944 році К. Кисілевський емігрував до Німеччини, де в баварському місті Байройті організував українську таборову гімназію. Про цю визначну подію дізнаємося зі спогадів самого автора «Українська гімназія в Байройті»: «Українська гімназія основана 11-го червня 1945 р. на перших зборах байройтської громади в ресторані при вулиці Вагнера 14. Наука почалась тут 20-го червня 1945 р., а згодом у міській школі імені Гразера, де закінчено шкільний рік 1944/45, дня 20-го серпня 1945 р. У тому часі працювало тут 17 учителів під проводом директора д-ра Костя Кисілевського, якого вибрано першими зборами та затверджено владами» [5, с. 22].

Професор М. Остап'як, який мав честь належати до кваліфікованого вчительського складу цієї гімназії, згадував, що спочатку було дуже важко, адже не мали приміщення, фінансів, устаткування, навіть не вірилося, щоб у таких умовах можна було створити життєздатну навчальну установу. «З усього, що проф. Кисілевський мав тоді до розпорядимости, – пише М. Остап'як, – був куток у кімнаті Українського Червоного Хреста. У цій кімнаті кожного дня товпилися тоді наші люди, що хотіли роздобути якийсь документ, що, на їхню думку, міг забезпечити їх від насильної репатріації. У цій кімнаті проф. Кисілевський примістив директорську канцелярію і конференційну залю та ... цілу гімназію» [22, с. 24].

Однак учений, а пізніше директор гімназії твердо й непохитно вірив у створення освітнього закладу. У досить короткий час він придбав для гімназії будинок німецької школи та підібрав досвідчених педагогів-науковців, серед яких були проф. д-р Василь Лев, д-р Лука Луців, композитор Іван Недільський та інші. Таким чином, Байройтська гімназія розпочала свою активну діяльність. «Була це 8-класова гімназія реального типу, – читаємо про цю школу в спогадах М. Остап'яка. – Іспити зрілості відбувалися в приязності представника окружної німецької шкільної влади. Таких кінцевих іспитів зрілості відбулося в гімназії кілька, і багато абсолювентів цієї гімназії покінчили пізніше університетські студії та стали визначними професіоналістами» [22, с. 24].

Ось як описав гімназійне життя в Байройті сам К. Кисілевський: «Упродовж чотирьох років існування гімназія дала докази багатогранного

життя. Наука проходила тут без поважніших перепон, окрім літніх ферій та частіше продовжуваних зимових, зважаючи на недостатнє нагрівання заль. Учительський збір складався завжди з більшої кількості висококваліфікованих та іспитованих сил, а в нижній гімназії вчили також кваліфіковані вчителі середніх та народніх шкіл» [15, с. 23].

Про К. Кисілевського як засновника української таборової гімназії в Байройті, а також визначного педагога та зразкового організатора навчального процесу схвально відгукнувся у своїх спогадах проф. М. Остап'як. «Якщо взяти до уваги тодішні часи, – пише автор, – що були подібні до колишнього татарського лихоліття на наших землях, бо ж советські людологи чи т. зв. їхні репатріаційні комісії постійно непокоїли тоді наших людей, зокрема недалеко советської зони, то зорганізування гімназії та її зразкове ведення було неабияким успіхом проф. Кисілевського» [22, с. 25].

Від 1946 року свою працю в гімназії вчений вдало поєднував із науково-педагогічною діяльністю в Українському вільному університеті в Мюнхені. Спочатку як надзвичайний, а пізніше як звичайний професор УВУ, де він викладав на філософському факультеті разом із такими мовознавцями, як З. Кузеля, Р. Смаль-Стоцький, П. Ковалів, Я. Рудницький, Ю. Шерех та ін. [19, с. 170]. Цю подію засвідчує посвідка від 11.V.1949 р., яку підписав ректор УВУ, проф. д-р Ю. Панейко, де вказано, що впродовж 1945–1949 років К. Кисілевський читав лекції, проводив семінари та просемінари з методики викладання української мови на філософському факультеті УВУ [20].

У 1949 році К. Кисілевський переїхав із Німеччини до Америки, тому ректорат УВУ «уділяє йому від дня 15 травня 1949 на його власне бажання безтермінову відпустку» [20]. У США, в Нью-Йорку, вчений заснував «першу школу українознавства, а згодом університет українознавства, викладав у ньому сім років українське мовознавство та літературу для студентів американських високих шкіл» [7, с. 20]. Згодом переселився в Ньюарк й організував тут теж школу українознавства, де був директором і викладав українську мову та літературу до останніх днів свого життя. Помер 20 вересня 1974 року в м. Ервінгтон (штат Нью-Джерсі, США).

Наукова діяльність професора К. Кисілевського в царині українського мовознавства є багатогранною: це історія української мови, діалектологія, лексикологія, граматики, український правопис,

лексикографія, методика викладання рідної мови. Перу вченого належать численні розвідки, статті, огляди, рецензії, також він є укладачем словників, автором низки шкільних підручників та посібників з української мови і літератури, які він публікував упродовж свого життя. За підрахунком професора П. Ковальова, К. Кисілевський написав 53 наукові праці, 25 розвідок, 30 дидактичних праць для вчителів, 50 рецензій, 20 підручників для шкіл українознавства, 5 літературних нарисів [17, с. 19]. «У першій добі своєї дослідної праці у Львові, як засвідчує біографія лінгвіста, звернув увагу на наукові підстави методики та дидактики, а також займався десять років дослідями над мовою архаїчних говорів в історичному аспекті та над зафіксованою народною мовою пам'яткою XVI–XVII ст. Учительні Євангелія» [20].

Основний же вектор роботи К. Кисілевського – це українська діалектологія, галузь найбільш відповідальна і важлива в дослідженні різних проблем української мови та її історії. У цій царині професор К. Кисілевський виявив себе непересічним діалектологом і досвідченим знавцем живої мови народу. Він неодноразово організовував діалектологічні експедиції в Карпати, Басарабію, на Покуття, Поділля, Надністров'я, Волинь. На основі зібраного матеріалу вчений запропонував переглянути класифікації українських говірок, де зарекомендував себе «не рядовим діалектологом.., а став одним із творців генетичного принципу в класифікації говорів» [17, с. 9]. Саме тому, як зауважує В. Стецюк у передмові до збірника праць на пошану проф. д-ра К. Кисілевського, «він своїми дослідями сягає глибше, як його попередники, сміливо забирає голос у нових мовних пропозиціях і вводить нові методи в дослідях говорів України та нову класифікацію українських діалектів, із зовсім новим поділом говорів за допомогою розселення над ріками, а також вводить у науку нові назви, як-от «надпрутський діалект», «наддністрянський діалект» тощо» [23, с. 5–6]. На концепції історично-генетичної класифікації українських діалектів особливо наголошує проф. д-р В. Державин, який стверджує, що вона «хоч і була сприйнята славістичним науковим світом не без певних застарєжень та опонувань, проте становить у всякому разі вихідний пункт у методах української діалектології» [20].

Проблемі класифікації українських діалектів, дослідженню окремих говорів К. Кисілевський присвячує низку розвідок, надрукованих у Записках НТШ та збірниках УВУ, які засвідчують гідне місце вченого в українській діалектології [9; 10; 11; 14].

Про К. Кисілевського можна говорити не лише як про діалектолога, а і як про досвідченого знавця історії української мови, який розпочав досліджувати давні українські пам'ятки ще у своїй дисертації «Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна». «У своїх працях на полі історії мови, як зазначено в біографії професора, доказав існування староукраїнської редакції пам'яток у XII ст., відзначив велику ціну архаїзмів та поставив їх як критерій до окреслення діалектних меж української мови» [20].

Цю ділянку роботи вченого також підтверджує велика наукова праця «Мова «Учительних євангелій» XVI–XVII ст. в Національному музеї у Львові», яку він писав під керівництвом д-ра І. Свенціцького впродовж десяти років. На жаль, студія не була опублікована, оскільки рукопис було втрачено.

Варто також зазначити, що однією з «найсолідніших» праць з історії українського правопису є його «Історія українського правописного питання. Спроба синтезу» (1956), де автор «подає правописні системи від найдавніших часів аж до найновішої доби, тобто до того правопису, ухваленого на Правописній конференції в Харкові в 1939 році» [18, с. 8].

Як досвідчений історик мови, учений цікаво й фахово висвітлив найважливіші досягнення української філології за останні сто років, зазначаючи, що «вона помітно розвинулась у суттєвих питаннях, хоч довелося їй боротися з різними наступами з боку ворогів України» [16, с. 9]. Автор указав на труднощі, які довелося пережити українській мовознавчій науці в умовах панування російського самодержавства, зокрема псевдонаукову «погодінську теорію», яка «відмовляла населенню Київщини автохтонності», «праруську спільноту» О. Шахматова, що й «досі є політичною мрією Росії». «Впродовж сторіччя українська філологія відпирала завзято й послідовно російські акти, – пише мовознавець, – озброюючись у щораз кращі засоби в ділянці дослідження мовних явищ та передаючи новому поколінню філологів нові засоби і напрямні праці» [16, с. 17]. Професор К. Кисілевський згадав низку українських учених, які гідно відповідали на всі ці наступи, і вказав на їхні заслуги в царині словникарства (Є. Желехівський, Б. Грінченко, С. Єфремов, Є. Тимченко, О. Курило, Я. Рудницький), фонетики (І. Зілинський), походження мови (Л. Булаховський), морфології (В. Сімович), синтаксису (І. Огієнко, С. Смеречинський, Ю. Шерех), семантики (І. Велигорський, В. Лев, Р. Смаль-

Стоцький та інші), діалектології (К. Михальчук, І. Верхратський). Він також виявив обізнаність про стан європейської мовознавчої науки, підкресливши заслуги таких учених, як Ф. де Соссюр, Ш. Баллі, Бодуен де Куртене, В. Матезій, А. Ваян, де Грот, а також виокремив творців української філології, які почали розробляти фонологічні проблеми (О. Синявський, О. Курило, В. Сімович, Д. Чижевський, В. Чапленко, Ю. Шерех та ін.), в чому було їх велике досягнення.

У пропонованій статті ми не будемо аналізувати науковий доробок вченого зі сфери діалектології та історії мови, оскільки наразі він опрацьований у мовознавстві, а детальніше зупинимось на його працях у царині лексикографії, яка менше висвітлена в сучасній Україністиці.

Лексикографічній діяльності професор К. Кисілевський присвятив дуже багато часу, ввійшовши в історію українського словникарства як автор декількох праць, як-от «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни» (Станіславів, 1927) [13], «Українсько-польський і польсько-український словник» (у співавторстві з проф. Є. Грицаком) (Львів, 1931) [5], «Правописний словничок» (Львів, 1934) [12], які українська критика сприйняла дуже прихильно, про що дізнаємося з відгуків науковців І. Велигорського (про «Словничок української мови») та М. Рудницького (про «Українсько-польський і польсько-український словник»). Саме це дає нам підстави розглянути ці видання і фахово їх охарактеризувати.

Першим практичним посібником К. Кисілевського був «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни» (1927), який він упорядковував понад рік і видав власним накладом у Станіславові, працюючи вчителем місцевої гімназії. Саме тому задум створення цього словничка з'явився в гуртку вчителів-україністів станіславівської гімназії. Книга отримала багато схвальних відгуків. Зокрема, український мовознавець і педагог І. Велигорський у своїй рецензії стверджував, що потреба в такому словнику назріла вже давно. «Словничок являється саме в пору, – наголошує рецензент, – щоб сповнити важне завдання – плекати знання і любов до рідного слова, коли заливають нас чужі мовні вимови і засмічують її під оглядом складних, лексиконів й наголосу» [4, с. 365].

Загалом, книга складається з двох частин: перша, яка є більшою за обсягом, – це власне словник з передмовою та поясненнями до видання, а друга (менша) частина містить головні правописні правила, примітки до відміни й ключ

до розділу шелестівок на склади (цією другою частиною він відрізняється від відомого словника Г. Голоскевича (1923), що є великим поступом). Словничок містить близько 17 тисяч слів, із яких 164 – географічні назви.

Як зауважує автор книги, в процесі роботи він послуговувався словниками Б. Грінченка, Г. Голоскевича, В. Дубровського, І. Огієнка, «Рускою правописою» (1904); граматики С. Смаль-Стоцького (шкільною та науковою), В. Сімовича, А. Кримського, М. Левицького, Є. Тимченка, О. Курило; правописами Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, Всеукраїнської академії наук у Києві, проектом Державної комісії для впорядкування українського правопису (1926); науковими розвідками І. Огієнка, Є. Чикаленка, М. Левицького, О. Курило, В. Науменка, І. Зілинського, А. Кримського, М. Гнатюка, О. Шахматова, а також порадами вчителів-україністів станіславівської гімназії [13, с. 5].

Детальний аналіз структури «Словничка української мови» показує, що слова в реєстрі розміщено в алфавітному порядку, а реєстровими одиницями є іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова та службові слова. Видання має практичне значення, адже «користуватися ним будуть не лише учителі всяких шкіл, шкільна молодь, а й усякі установи й адвокатські канцелярії, які немилосердно калічать нашу мову під впливом «урядового стилю» [13, с. 365–366].

Цікавим у словничку є те, що в ньому зафіксовано оніми, а саме хороніми, ойконіми, гідроніми, ороніми, напр.: хороніми: *Азія, -ї* [13, с. 3], *Америка* [13, с. 4], *Африка, -и* [13, с. 9] (назви континентів); *Австрія, -ї* [13, с. 2], *Асирія, -ї* [13, с. 8], *Болгарія, -ї* [13, с. 20], *Греція, -ї* [13, с. 68], *Данія, -ї* [13, с. 75], *Італія, -ї* [13, с. 119], *Норвегія, -ї* [13, с. 199], *Польща, -ї* [13, с. 244], *Фінляндія, -ї* [13, с. 334], *Франція, -ї* [13, с. 335] (назви країн); *Сицилія, -ї* [13, с. 282], *Балканський, -ого півострів, -а* [13, с. 11] (назви островів, півостровів); ойконіми: *Акрополь, – поля* [13, с. 3], *Бердянськ, -а* [13, с. 15], *Богуслав, -а* [13, с. 19], *Варшава, -и* [13, с. 28], *Гайсин, -а* [13, с. 59], *Канів, -ева* [1, с. 122], *Лебедин, -а* [13, с. 145], *Люблин, -а* [13, с. 153], *Люрд, -у* [13, с. 153], *Миргород, -а* [13, с. 164], *Рогатин, -а* [13, с. 268], *Франкфурт, -у* [13, с. 335] (назви міст); гідроніми: *Адрійське, -ого море, -я* [13, с. 3], *Азівське, -ого море, -я* [13, с. 3], *Балтійське, -ого море, -я* [13, с. 11], *Ледове море* [13, с. 146] (назви морів); *Морське, -ого Око, -а* [13, с. 171] (назва озера); *Дінець, -я* [13, с. 83], *Дніпро, -а* [13, с. 84],

Дунай, -ю [13, с. 90], *Йордан, -а* [13, с. 113] (назви річок); ороніми: *Бескид, -а* [13, с. 16], *Гімаліяї, -їв* [13, с. 62], *Лиса, -ої Гора, -и* [13, с. 147] (назви гір) та інші. Серед усіх топографічних назв трапляються ті, що пов'язані безпосередньо з Україною, а також назви багатьох інших відомих географічних об'єктів світу.

Найбільшою лексикографічною працею К. Кисілевського є перекладний двотомний «Українсько-польський і польсько-український словник». Ця праця охопила понад тисячу сторінок дрібного друку, містила 50 000 слів і була видана в книгарні НТШ у Львові 1930–1932 рр. Над першою частиною словника (українсько-польською) працював Є. Грицак у 1917–1931 рр., а другу частину опрацьовано спільно (Є. Грицак уклав букви Р і S, а К. Кисілевський – решту букв).

У передмові до видання зазначено, що під час роботи над словником використано наукові здобутки С. Смаль-Стоцького, В. Сімовича, Є. Тимченка, А. Кримського, І. Огієнка, С. Шобера, Т. Беннього, І. Розвадовського, І. Бодуена-де-Куртене, а також редакцію «Українського правопису», який затвердила Українська академія наук у Києві й Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові (1929), та «Основ правопису», які затвердила Польська академія наук (1918) [5, с. 5]. Крім цього, упорядники послуговувалися Словником української мови за редакцією Б. Грінченка (Київ 1909), а також «рос.-укр. М. Уманця і А. Спілки, рос.-укр. Е. Тимченка, нім.-укр. В. Кміцикевича, рос.-укр. під редакцією А. Кримського, укр.-рос. О. Ізюмова, укр.-поль. та поль.укр. д-ра. І. Свенціцького, укр. стиліст. слов. проф. І. Огієнка, поль.-рос. А. Потоцького, поль. І. Лося, М. Арцта, А. Пассендорфера, укр. М. Возняка, поль.-нім. Ф. Конарського» [5, с. 6].

В українській частині словника реєстрові слова (іменники, прикметники, дієслова) розміщено в алфавітному порядку, позначено наголосом і після цього подано цифровий покажчик, напр.: *вчітель 20 паuczyciel* [5, с. 151]; *пам'ятковий 61 pamiątkowy* [5, с. 355]; *виходити 88 wychodzić; występować; ukazywać się; pochodzić od kogo, wywodzić się; upływać, mijać, kończyć się; wynikać, wypływać* [5, с. 129]. У перекладній (польській) частині словника подано значення слова (з наголосом) – таке, що за звучанням подібне до реєстрового, тобто основне, а далі – переносне. Наведений список джерел і структура словника засвідчують, що автор творчо підійшов до сучасних вимог лексикографічної перекладної практики і врахував їх у підготовці видання.

Інший практичний довідник д-ра К. Кисілевського «Правописний словничок» (Львів, 1934), який отримав високу оцінку методистів на одному із засідань НТШ, охоплює близько 14 тисяч слів, але порівняно з попереднім словником його обсяг менший на 3 тисячі слів. Словник був надзвичайно популярний серед користувачів, оскільки його випродано впродовж двох місяців.

Науково-педагогічними засадами укладання словника були важкі для написання слова, а його створенню посприяв «Правописний словник» Г. Голоскевича (1929), у якому подавалося близько 40 тисяч слів. У передмові до видання автор зауважує, що «у списі застосовано правила правопису, вживаного в нас від 1922 р., основаного на вирішеннях Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, затверджених до шкільного вжитку розп. Кураторії Львівської Шкільної Округи з 22 жовтня 1922. Ч. 14673/І» [12, с. 3].

Як і в «Словничку української мови», слова в реєстрі розміщено в алфавітному порядку, проте належність до тієї або іншої частини мови не вказана. Виняток становлять лише прислівники, прийменники, сполучники, частки, які супроводжені позначками, напр.: *вбїк прислівник* [12, с. 19], *вбрїд прислівник* [12, с. 19], *ввічі прислівник* [12, с. 19], *вгорї прислівник* [12, с. 19], *вдень прислівник* [12, с. 19], *тажє сполучник* [12, с. 155]. Щодо прикметників і дієслів у цьому словнику, то тут також немає жодних відмінностей порівняно з попереднім виданням. Лексикографічний опис «Правописного словничка» засвідчує, що він є довідковим посібником із написання слів із відповідними наголосами та необхідною граматичною інформацією.

Висновки. Отже, за хронологічним порядком життєвий шлях ученого можна поділити на такі два періоди, як доеміграційний (1912–1944 рр.) та еміграційний (1945–1974 рр.), кожен із яких є надзвичайно продуктивним у наукових дослідженнях лінгвіста і дуже позитивно відобразився на його кар'єрі.

Науковими працями в різних царинах української філології професор К. Кисілевський здобув собі визнання як видатний учений, прекрасний педагог і невтомний дослідник на ниві українського мовознавства. Будучи великим знавцем живої народної мови, проблем української діалектології, він став одним із творців генетичного принципу класифікації говорів. Саме розвідками з діалектології мовознавець посів гідне місце в україністиці.

Як знавець історії української мови, він досліджував давні українські пам'ятки в працях

«Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI–XIV ст. на тлі Кодексу Ганкенштайна», «Мова «Учительних евангелій» XVI–XVII ст. в Національному музеї у Львові», а також вивчав питання українського правопису (праця «Історія українського правописного питання. Спроба синтези») тощо, у яких зарекомендував себе обізнаним науковцем.

Великий внесок лінгвіста також є в царині лексикографії, адже він уклав і видав високоякісні словники, які мали практичне значення. Саме «Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни», «Українсько-польський і польсько-український словник» (у співавторстві з проф. Є. Грицаком) та «Правописний словничок» задовольнили нагальні потреби не лише шкіл, а й державних установ того часу. На основі цих праць встановлено, що в їхній структурі використано алфавітний принцип побудови реєстру слів, представлено правописну, акцентуаційну і граматичну характеристику гасел, виявлено відсылні ремарки, цифрові покажчики, різні позначки й пояснення до них. Така будова словників робить їх зручними й легкими в користуванні.

Виявлено, що в лексикографічних виданнях найповніше представлено написання загальноживаних слів, а в «Словничку української мови» досить широко подано ще й правопис

онімів (хоронімів, ойконімів, гідронімів, оронімів), які пов'язані як з українськими, так і зі світовими культурними традиціями. На відміну від «Правописного словничка» він містить також основні правописні правила та замітки до відміни. Зрозуміло, що ця частина книги слугує за додаток і є цілком достатньою для користувача, який вивчає українську мову. Звернено також увагу на те, що «Українсько-польський і польсько-український словник» фахово демонструє семантичну адекватність перекладних еквівалентів та засвідчує обізнаність автора про сучасні вимоги лексикографічної перекладної практики. Загалом, характеристика праць засвідчує, що вони підготовлені якісно й відповідають усім принципам і технічним засадам сучасного словникарства. Виконуючи своє безпосереднє призначення практичних словників, вони й досі не втратили свого наукового значення, тому можуть слугувати базою для створення нових праць такого типу.

Таким чином, осмислення багатогранного й надзвичайно продуктивного життя К. Кисілевського, його лексикографічного доробку дає нам усі підстави стверджувати, що його словникарська творчість є вагомим здобутком української науки ХХ століття.

Перспективу наукових розвідок убачаємо в подальшому дослідженні мовознавчої спадщини вченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байройтські спомини з «юних днів, днів весни» 1945–1950. З нагоди 50-літнього ювілею. Д-р Кость Кисілевський (1890–1974). ЗСА–Канада, 1995. С. 26–27.
2. Бігусяк М. Професор Кость Кисілевський – дослідник мовостилю Тараса Шевченка. URL: <https://www.pvntsh.nung.edu.ua/index.php/word/article/view/1491/1465> (дата звернення: 09.12.2021).
3. Болтівець С. Кисілевський Кость. Енциклопедія сучасної України. Том 13. Київ, 2013. С. 93.
4. Велигорський І. Рец. на кн.: Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни. Зладив д-р Кость Кисілевський, учитель. Станіславів, 1927. *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1927. Річник 26. Т. 93. Кн. 7–8. С. 365–366.
5. Грицак Є., Кисілевський К. Українсько-польський і польсько-український словник із вступними заввагами про обі мови й зразками відмін. Ч. I–II. Львів : Накл. книгарні НТШ, 1931.
6. Дзензелівський Й. Кисілевський Кость. Українська мова : Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 236.
7. Жарський Е. Проф. д-р К. Кисілевський як педагог. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Доповіді наукового товариства імені Т. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 20–21.
8. Кисілевський К. Енциклопедія українознавства: в 14 т. / гол. ред. В. Кубійович. Львів : Молоде життя, 1996. Т. 3. С. 1033.
9. Кисілевський К. Ізгласи Звенигородщини і Шевченкова мова. Наукові записки УВУ. Мюнхен, 1961. Ч. 4–5. С. 20–35.
10. Кисілевський К. Мовні особливості Наддністрянського гнізда. Записки НТШ. Збірник на пошану Зенона Кузеля. Париж – Нью-Йорк – Мюнхен – Торонто – Сідней, 1962. Т. 169. С. 283–297.
11. Кисілевський К. Надпрутський говір. Записки НТШ. Нью-Йорк – Париж – Торонто, 1954. Т. 162. С. 9–52.
12. Кисілевський К. Правописний словничок. Львів : Державне видавництво шкільних книжок, 1934. 179 с.
13. Кисілевський К. Словничок української мови і головні правописні правила та замітки до відміни. Станіславів – Львів – Луцьк – Київ – Нью – Йорк, 1927. 390 с.
14. Кисілевський К. Спроба нової класифікації українських говорів. Наукова доповідь. НТШ, 1950.

15. Кисілевський К. Українська гімназія в Байройті. Байройтські спомини з «юних днів, днів весни» 1945–1950. З нагоди 50-літнього ювілею. ЗСА – Канада, 1995. С. 22–25.
16. Кисілевський К. Українське мовознавство в останній добі (Філологічні праці). Рим, 1973. 199 с.
17. Ковалів П. Проф. д-р Кость Кисілевський та його наукова діяльність. Доповіді наукового товариства імені Т. Шевченка в ЗДА. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 8–19.
18. Луців Л. Новий том «Записок Н. Т. Ш.». *Свобода. Український щоденник*: Джерзі Ситі і Нью-Йорк. 1957. Ч. 55. 22 березня. С. 8.
19. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951. Мюнхен: Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. С. 167–170.
20. Особова справа проф. д-ра К. Кисілевського. Архів Українського вільного університету.
21. Остап'як М. На свіжу могилу дорогого проф. д-ра К. Кисілевського. *Америка: Український католицький щоденник*. 1974. 8 жовтня.
22. Остап'як М. Проф. д-р Кость Кисілевський. Спогади. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Доповіді наукового товариства ім. Т. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 22–25.
23. Стецюк В. Передмова. Збірник праць на пошану проф. д-ра Костя Кисілевського. Доповіді наукового товариства ім. Шевченка в ЗДА. Нью-Йорк, 1970. Ч. 36. С. 5–7.
24. Терлак З. Кисілевський Кость. Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. В 2 т. Т. 1: А–К. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 599.
25. Kysilevsky Kost. Encyclopedia of Ukraine. Edited by Volodymyr Kubijovych. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. Vol. II. P. 736.

УДК 811.161.2 (81'276.6:34)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.2>

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЗАКОНОПРОЄКТІВ ЯК ЗАПОРУКА ЯКОСТІ НОРМ ПРАВА

LINGUISTIC EXAMINATION OF DRAFT BILLS AS A PREREQUISITE OF LEGAL NORMS QUALITY

Доценко О.Л.,

orcid.org/0000-0003-4607-0883

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

У статті проаналізовано правові засади визначення якості мовного оформлення нормативно-правових актів, окреслено їх недоліки та перспективи запровадження в Україні комплексної юридико-лінгвістичної експертизи законопроектів. Зокрема, встановлено, що чинні Правила оформлення проектів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації), якими послуговується Апарат Верховної Ради України, не можуть забезпечити ефективної юридико-лінгвістичної експертизи проектів законів, оскільки не містять чітких регламентацій щодо термінологічної, лексико-семантичної, логіко-синтаксичної перевірки текстів законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови. Досліджено методики лінгвістичної експертизи нормативних актів, запропоновані українськими фахівцями, які можуть бути враховані в практиці термінологічного, лексико-семантичного й логіко-синтаксичного опрацювання текстів законопроектів. Зокрема, визначено важливу роль у становленні вітчизняної експертної діяльності Української комісії з питань правничої термінології, фахівці якої здійснили ретельну термінологічно-мовну експертизу проекту чинної Конституції України та низки нормативно-правових актів, зауважено на потребі у формуванні аналогічного підрозділу в складі Апарату Верховної Ради України.

Запропонований у статті аналіз логіко-синтаксичних помилок, яких законодавець допустився в статті 120-1 Податкового кодексу України попередньої редакції, а також уточнення дефініції терміна, запропонованого в статті 140 чинної редакції Конституції України, засвідчує не лише ефективність методик термінологічного й лексико-семантичного опрацювання текстів законів, а й потребу в аналізі їх логіко-синтаксичних особливостей, засвідчуючи дієвість застосування методик семантико-текстуальної експертизи до текстів законодавчого підстилю офіційно-ділового стилю.

Ключові слова: правничка лінгвістика, законодавчий підстиль, лінгвістична експертиза, термінологічна експертиза, логіко-синтаксична експертиза, мова закону.

The article contains analysis of legal basis for determining the quality of linguistic formulation of regulations, and description of weak points and perspectives of implementation of linguistic due diligence of the draft bills in Ukraine. It has been found, in particular, that applicable Rules for Formulation of Draft Bills and Main Legislative Technique Requirements (Guidelines) used by the Management Office of the Verkhovna Rada of Ukraine cannot serve as a basis for effective linguistic due diligence of the draft bills, since the above Rules do not include specific regulations in regards to terminological, lexico-semantic, and logical and syntactic review of legal substyle texts of official style of the modern Ukrainian literary language. In this article methods of linguistic expertise of regulatory documents suggested by Ukrainian experts have been studied, which methods can be applied in terminological, lexico-semantic, and logical and syntactic elaboration of the draft bill texts. The article also outlines the important role of the Ukrainian Commission for Legal terminology in involvement of national examination activities: the Commission experts have performed a thorough terminological and linguistic evaluation of the draft of the applicable Constitution of Ukraine and a number of regulations. The author emphasizes the need to establish such organizational unit as a part of the Management Office of the Verkhovna Rada of Ukraine.

The analysis of logical and syntactic mistakes the legislator made in Article 120-1 of the Tax Code of Ukraine of previous wording, and of specification of the definition of the term suggested in Article 140 of the current version of the Constitution of Ukraine proposed in this article is indicative of the efficiency not only of the methods of the terminological and lexico-semantic elaboration of the draft bill texts, but also the need in analysis of their logical and syntactic nature, and for this reason points to efficiency of the methods of semantic and textual evaluation applied for the legal substyle texts of official style.

Key words: legal linguistics, legislative substyle, linguistic evaluation, terminological evaluation, logical and syntactic evaluation, legal language.

Постановка проблеми. Якість життя суспільства багато в чому залежить від якості мовного оформлення нормативно-правових актів, які регламентують нашу суспільну взаємодію. Оскільки саме мова є засобом матеріалізації норм права, стає очевидним, що без участі філолога нормативно-правова діяльність стає не надто ефективною, а українські громадяни потерпають від правових колізій, пов'язаних із мовними девіаціями, які спотворюють букву закону. Так, актуальною є проблема розроблення механізмів залучення фахівців, обізнаних у правових і лінгвістичних питаннях, до підготовки нормативно-правових актів, їх експертної оцінки щодо наявності чи відсутності термінологічних, лексико-семантичних і логіко-синтаксичних помилок, розроблення методик лінгвістичної експертизи законопроектів, що потребує дослідження теоретичних і практичних напрацювань спеціалістів у галузі правничої лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова права привертає увагу лінгвістів і юристів протягом останніх десятиліть. Зокрема, активно досліджуються питання правничої термінології, до яких зверталися І. Гумовська, О. Сербенська, З. Тростюк та інші лінгвісти. Низка робіт, авторами яких, зокрема, є Н. Артикуца, А. Нелюба, Г. Онуфрієнко, І. Усенко, присвячена широкому колу питань, пов'язаних із вивченням мови закону, як-от помилки різних типів, що трапляються в нормативно-правових актах. Проте варто зауважити, що здебільшого йдеться про правильність уживання правничих термінів, формулювання дефініцій. Схожим аспектам, але вже в контексті організації та проведення експертиз нормативно-правових актів і законопроектів присвячено праці Л. Ажнюк, Д. Архарової, Ю. Бугайко,

Т. Ізотової, Ю. Зайцева. Проте досі відсутні розвідки про методику експертної оцінки логіко-синтаксичної канви мови закону, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є окреслення перспектив запровадження в Україні комплексної юридико-лінгвістичної експертизи законопроектів. Задля реалізації окресленої мети визначено й виконано такі завдання: вивчити досвід експертної діяльності Української комісії з питань правничої термінології; з'ясувати наслідки концентрації зусиль лінгвістів-експертів на якості термінологічного апарату нормативно-правових актів та ігнорування дослідження синтаксису мови права; проаналізувати логіко-синтаксичні помилки в текстах нормативних актів із метою доведення його ефективності під час лінгвістичної експертизи законопроектів.

Виклад основного матеріалу. Українське законопроекткування не має сталих традицій лінгвістичного експерткування, проте є вагомим напрацюванням в цій галузі (зокрема, здійснені Українською комісією з питань правничої термінології). Перш ніж проводити експертизу текстів проектів Конституції, законів та перекладів документів Ради Європи, комісією «розроблено методику та запроваджено практику термінологічно-мовного опрацювання тексту відповідного проекту паралельно з опрацюванням остаточного варіанта робочою групою з метою відбору матеріалу для термінологічно-мовної експертизи та формування відповідних нормативів. Головними цілями проведення експертизи мають бути такі: перевірка термінологічно-мовного матеріалу щодо відповідності нормам української мови; уніфікація та внормування правничої термінології, а також словосполучень і синтаксичних

конструкцій, що мають сталий характер і потребують однакового вживання в правничих текстах; заміна, наскільки це виправдано і можливо, іншомовних термінозапозичень та скалькованих конструкцій питома українськими; випрацювання з урахуванням норм і традицій української правничої мови термінології на позначення нових правничих понять та явищ, розроблення теоретичного обґрунтування та методологічних засад розбудови української правничої терміносистеми; забезпечення єдності термінологічно-мовного оформлення тексту проєкту, що розглядається, та проєктів інших актів законодавства, насамперед Конституції і кодексів, а також українських перекладів документів Ради Європи» [5, с. 76–77]. Результатом роботи Української комісії з питань правничої термінології став, зокрема, Акт термінологічно-мовної експертизи проєкту Конституції України [1, с. 80–84], що набув чинності відповідно до рішення № 7 комісії (протокол № 2 від 19 квітня 1996 року). Цей документ, як зазначав відповідальний секретар комісії Ю. Зайцев, став засобом затвердження термінологічних нормативів. На жаль, аналіз сучасного законодавства змушує констатувати, що рекомендації Українською комісією з питань правничої термінології часто ігноруються законодавцем і фахівцями Апарату Верховної Ради України, вповноваженими здійснювати мовне редагування законопроєктів. Наприклад, ігнорується норма, відповідно до якої «словосполучення *тягне за собою* в значенні, відображеному в зазначених статтях, не є притаманним українській мові, а є калькою з російського *влечет за собой* і вживається на позначення механічної дії (пор., російське *тянуть за собой*). Для відтворення поняття автоматичного настання певного наслідку якоїсь дії чи факту пропонується вживати *має наслідком*» [1, с. 82]. Натомість у Податковому кодексі України читаємо: «12.4.3. прийняття рішення про встановлення місцевих податків та зборів, зміну розміру їх ставок, об'єкта оподаткування, порядку справляння чи надання податкових пільг, яке *тягне за собою* зміну податкових зобов'язань платників податків та яке набирає чинності з початку бюджетного періоду» [7].

Правила оформлення проєктів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації), затверджені Апаратом Верховної Ради України 01.06.2006 р. і чинні в редакції від 27.11.2014 р., містять розділ, покликаний регулювати специфіку мовного оформлення законопроєктів – «2.2. Мова і термінологія законопроєкту» [8]. Але з восьми абзаців цих приписів мовного

оформлення нормативних актів стосується лише один, причому його положення видаються досить суперечливими. Наприклад, перше речення Методичних рекомендацій рясніє змістовими й логічними огріхами: «Текст законопроєкту має викладатися стисло, державною діловою мовою, за змогою, короткими фразами» [8]. По-перше, викликає сумнів правильність поняття *державна ділова мова*. Очевидно, йдеться про законодавчий підстиль офіційно-ділового стилю сучасної української літературної мови. По-друге, видається неприйнятною регламентація писати текст законопроєкту стисло, короткими фразами (явна тавтологія). У рекомендаціях щодо використання в текстах законопроєктів термінів проігноровані основні ознаки юридичної термінології, зокрема вимога її кодифікації нормативно-правовими документами, а не «офіційною діловою мовою, спеціальними науками» [8]. Отже, чинні методики аналізу мовного оформлення законопроєктів, якими послуговуються фахівці Апарату Верховної Ради України, є вкрай недосконалими, що, на жаль, негативно позначається на якості українського законодавства.

Прикладом недосконалого опрацювання філологами Конституції України є, зокрема, неналежна увага до синтаксичного оформлення її положень. Так, стаття 140 містить визначення таких юридичних понять, як «місцеве самоврядування» і «територіальна громада» [6]. Причому дефініція терміна «територіальна громада» викладена синтаксично некоректно, оскільки неправильний порядок слів у ній призводить до неточного мовного оформлення норми права, а отже, може стати причиною юридичних колізій. Під час формулювання цієї дефініції порушено один із лінгвістичних прийомів юридичної техніки, згідно з яким між головним та залежним компонентами синтаксичної структури можна поставити не більше п'яти слів [3, с. 126]: «**жителів** (головне слово) **села** (перше залежне слово) **чи**¹ **добровільного**² **об'єднання**³ **у**⁴ **сільську**⁵ **громаду**⁶ **жителів**⁷ **кількох**⁸ **сіл**⁹, **селища** (друге залежне слово) та **міста** (третє залежне слово)». У визначенні терміна *територіальна громада* допустима дистанція між головним словом *жителів* та другим і третім залежними словами збільшена вдвічі, що призвело до порушення семантико-синтаксичного зв'язку між компонентами синтаксичної конструкції та до спотворення змісту норми права. Щоб позбутися можливості неправильного потрактування змісту статті 140 Конституції України, її варто викласти в такій редакції: «*Місцеве самоврядування є правом територі-*

альної громади – жителів села, селища, міста чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України». Юридична оцінка положень статті 140 Конституції України запропонована в рішенні Конституційного Суду України № 12-рп/2002 від 18 червня 2002 р., яким, зокрема, встановлено, що «положення частини першої статті 140 Конституції України в аспекті порушених у конституційному поданні питань необхідно розуміти так, що ці положення дають визначення: ... територіальної громади як жителів села, селища, міста чи добровільного об'єднання жителів кількох сіл у сільську громаду». Отже, офіційне тлумачення терміна «територіальна громада» Конституційним Судом України збігається із запропонованою нами дефініцією. Крім того, слід пам'ятати, що наявність синтаксичної помилки в Основному Законі держави негативно позначається на авторитеті Верховної Ради України як законодавчого органу та іміджі держави загалом.

Рясніє мовними помилками чинний Податковий кодекс України, причому часто такі помилки призводять до фінансових втрат тих платників податків, які змушені керуватися нормами цього документа. Щоправда, численні звернення представників юридичних осіб до суду у зв'язку з необхідністю встановити справедливість зумовлюють часту зміну редакцій Кодексу. Зокрема, стаття 120¹.1 у редакції від 29.12.2019 р. містила норму, неякісне мовне оформлення якої призводило до неоднозначності (множинності) трактування змісту першого пункту стосовно прав платників податків на звільнення їх від виплати штрафу: «120¹.1. Порушення платниками податку на додану вартість граничного строку, передбаченого статтею 201 цього Кодексу, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних (крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю), складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою) тягне за собою накладення на платника податку на додану вартість, на якого відповідно до вимог статей 192 та 201 цього Кодексу покладено обов'язок щодо такої реєстрації, штрафу в розмірі...» [7].

Умови звільнення платників податку на додану вартість від оподаткування визначені вставленою конструкцією, яка доповнює зміст п. 1 ст. 120-1

Податкового кодексу України і на синтаксичному рівні є складнопідрядним багатокомпонентним реченням: «крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю), складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою». Головна частина аналізованої синтаксичної конструкції – «крім податкової накладної..., складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою» – це речення з відокремленим означенням, вираженим дієприслівниковим зворотом, який характеризує термін «податкова накладна». Особливістю вираження означальності у відокремлених конструкціях є те, що «відокремлені члени речення містять елемент додаткового повідомлення, тому набувають більшої синтаксичної ваги і стилістичної виразності в реченні, ніж невідокремлені» [10, с. 164]. Напівпредикативний характер конструкції, «складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою», а також її ускладнення супідрядними компонентами, які характеризують елемент «для операцій», зумовлює сприйняття цієї частини досліджуваної конструкції як самостійної семантико-синтаксичної одиниці. Сполучник *або*, що синтаксично поєднує два підрядні компоненти речення, які виражають різні ознаки поняття *операції*, «уживається на означення того, що з низки перелічуваного можливе тільки одне» [9], а отже, відокремлене означення містить дві окремі предикативні частини, які означають, що описані дії є взаємовиключними. Тобто головну частину аналізованої вставленої конструкції слід трактувати так: 1) *крім податкової накладної..., складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування*; 2) *крім податкової накладної..., складеної на постачання товарів / послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою*. Аналіз досліджуваної конструкції в контексті диспозиції п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України дозволяє констатувати, що умовами ненакладання на платників податку на додану вартість штрафу за порушення граничного строку, передбаченого ст. 201-1 Податкового кодексу України, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних є наявність: 1) податкової накладної, складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування; 2) податкової накладної, скла-

деної на постачання товарів / послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою.

Уставлена конструкція *«крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю), складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»*, що визначає умови, за яких платник податку на додану вартість звільняється від сплати штрафу, містить ще один предикативний компонент – підрядне означальне речення зі сполучним словом *що*, яке виражає означення терміносполуки головного речення *«податкова накладна»*: *«що не надається отримувачу (покупцю)»*. Це підрядне речення, вживане між елементами простого речення з відокремленим означенням, розділюючи їх, порушує семантико-синтаксичну структуру висловлення, зумовлює порушення сприйняття норми права й уможливорює множинне її тлумачення.

Обидві конструкції, що визначають умови звільнення платників податку на додану вартість від сплати штрафу за нормою п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України – підрядне означальне речення та відокремлене означення, виражене дієприслівниковим зворотом, – формально виконують функцію означення та характеризують один і той самий семантико-синтаксичний елемент – *«податкова накладна»*. Проте однозначно трактувати тип їхнього взаємозв'язку важко, оскільки синтаксичне оформлення досліджуваної норми права є некоректним. Задля точного визначення типу взаємозв'язку елементів *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«яка складена на постачання товарів / послуг для операцій, які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* варто проаналізувати наявність / відсутність необхідних умов реалізації відношень однорідності / єднальності, адже саме такий тип відношень може допускати можливість реалізації ознак податкової накладної, описаних у п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України, як таких, що застосовуються **водночас**, як це стверджували позивачі в матеріалах судових справ за фактом невиконання умов ст. 120-1 відповідачами, на яких накладався штраф.

Як зауважує К. Шульжук, «у реченні однорідні члени об'єднані в цілісний структурно-семантичний блок стосовно інших членів речення, що займає позицію одного члена речення. Тому однорідні члени пов'язуються з іншими компонентами речення не окремо, а лише в структурно-семантичній єдності, в сурядному ряду. Усі однорідні другорядні члени є супідрядними,

оскільки підпорядковуються тому самому члену речення» [10, с. 156]. Проте означальні компоненти можуть вступати у відношення однорідності / єднальності (супідрядності), якщо вони: займають позицію одного члена речення чи співвідносні з одним членом речення; пов'язуються з одним і тим самим членом речення підрядним зв'язком; поєднуються між собою сурядним зв'язком; здебільшого виражаються однаковими частинами мови чи однотипними синтаксичними конструкціями; переважно виражають однотипні поняття. Аналізовані елементи п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу – *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* – не є однотипними синтаксичними одиницями (підрядне означальне та відокремлене означення, виражене дієприслівниковим зворотом). Тип синтаксичного зв'язку між ними визначити неможливо. Отже, ці конструкції не пов'язані між собою відношеннями однорідності, тому не можуть розглядатися як цілісний семантико-синтаксичний блок, який називає кілька ознак одного явища, які реалізуються водночас, хоча решта формальних характеристик синтаксичних конструкцій, що вступають у відношення однорідності / єднальності, витримані, а це уможливорює хибне трактування типу синтаксичних відношень між аналізованими одиницями як однорідного єднального.

Підтвердити те, що конструкції *«що не надається отримувачу (покупцю)»* та *«складеної на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* не вступають у відношення однорідності / єднальності, тобто не можуть трактуватися як синтаксичні конструкції, які виражають ознаки терміносполуки *«податкова накладна»* і які реалізуються водночас, можна за допомогою утворення синтаксичних дериватів з експлікованим значенням однорідності / єднальності. Наприклад, у конструкції-дериваті *«крім податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю) та складається на постачання товарів/послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою»* маркерами того, що всі три ознаки податкової накладної є єдиним комплексом, який реалізується одночасно, виступає єднальний сполучник *та*, а також однорідні присудки, виражені дієсловами однієї й тієї ж граматичної форми – дійсний спосіб, теперішній час, недоконаний вид. Натомість у п. 1 ст. 120-1

Податкового кодексу України, а саме в частині, що стосується права платників податків на додану вартість не сплачувати штраф, умови реалізації такого права оформлені різними синтаксичними одиницями (підрядне означальне та відокремлене означення, виражене дієприслівниковим зворотом), не поєднані сурядним сполучником із єднальною семантикою, граматичні форми присудків є різними: *не надається* (дієслово недовиконаного виду дійсного способу теперішнього часу) та *складеної* (пасивний дієприкметник доконаного виду минулого часу жіночого роду однини). Отже, конструкції «*що не надається отримувачу (покупцю)*» та «*складеної на постачання товарів / послуг для операцій: які звільнені від оподаткування або які оподатковуються за нульовою ставкою*» не можна вважати такими, що вступають у єднальні відношення й виражають ознаки, які реалізуються разом, водночас.

Усе це уможлиблює виділення в диспозиції п. 1 ст. 120-1 Податкового кодексу України в редакції від 29.12.2019 р. трьох умов, згідно з якими за «порушення платниками податку на додану вартість граничного строку, передбаченого статтею 201 цього Кодексу, для реєстрації податкової накладної та/або розрахунку коригування до такої податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних» штраф не накладається, а саме: 1) наявність податкової накладної, що не надається отримувачу (покупцю); 2) наявність податкової накладної, складеної на постачання товарів / послуг для операцій, які звільнені від оподаткування; 3) наявність податкової накладної, складеної на постачання товарів / послуг для операцій, які оподатковуються за нульовою ставкою. Отже, диспозиція ст. 120-1 Податкового кодексу України в редакції від 29.12.2019 р. викладена з порушенням граматичних норм законодавчого стилю сучасної української літературної мови, тому її однозначне тлумачення можливе лише за умов ґрунтовного лінгвістичного аналізу.

Неоднозначність трактування умов звільнення від штрафу платників податку на додану

вартість призводила до частого розгляду справ за недотримання норм статті ст. 120-1 Податкового кодексу України в редакції від 29.12.2019 р. судами України. Це стало підставою для зміни формулювання аналізованої норми права, яка зараз зафіксована в такій редакції: «*(крім податкової накладної / розрахунку коригування, складеної на операції з постачання товарів / послуг, що звільнюються від оподаткування податком на додану вартість; податкової накладної / розрахунку коригування, складеної на операції, що оподатковуються за нульовою ставкою; податкової накладної, складеної відповідно до пункту 198.5 статті 198 цього Кодексу у разі здійснення операцій, визначених підпунктами «а» – «г» цього пункту, та розрахунку коригування, складеного до такої податкової накладної; податкової накладної, складеної відповідно до статті 199 цього Кодексу, та розрахунку коригування, складеного до такої податкової накладної; податкової накладної, складеної відповідно до абзацу одинадцятого пункту 201.4 статті 201 цього Кодексу, та розрахунку коригування, складеного до такої податкової накладної)*» [7]. Як бачимо, у такій редакції законодавець ужив заходів, які запобігають неоднозначному трактуванню норми права.

Висновки. Аналіз характеру помилок у чинній редакції Конституції України та одній із багатьох редакцій Податкового кодексу свідчить про те, що такі девіації зумовлюють спотворення змісту норми права та спричинені відсутністю в нашій державі розроблених методик комплексної лінгвістичної експертизи законопроектів. Україна має вагомий напрацювання в галузі термінологічної експертизи текстів нормативних актів, які, однак, не застосовують фахівці Апарату Верховної Ради України, вповноважені здійснювати редагування законопроектів. Окрім того, актуальним залишається питання розроблення рекомендації щодо логіко-синтаксичного компонента методики комплексної експертизи законопроектів, упровадження якої стане запорукою високої якості українського законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акт термінологічно-мовної експертизи проекту Конституції України. *Українське право*. 1996. № 1. С. 80–84.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. Москва : Норма, 2004. 160 с.
4. Загнітко А. Український синтаксис : Теоретико-прикладний аспект. Донецьк : ДонНУ, 2009. 137 с.
5. Зайцев Ю. Деякі питання стратегії та методики термінологічних робіт у період кодифікації українського законодавства. *Українське право*. 1996. № 1. С. 76–77.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2021).

7. Податковий кодекс України : Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2011, № 13–14, № 15-16, № 17, ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 25.11.2021).

8. Правила оформлення проєктів законів та основні вимоги законодавчої техніки (Методичні рекомендації) / Апарат Верховної Ради. Правила. Рекомендації від 01.06.2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0002451-06#n108> (дата звернення: 05.12.2021).

9. Словник української мови ONLINE. Т. 1–11. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0> (дата звернення: 25.11.2021).

10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 408 с.

УДК 811.162.2:81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.3>

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ *ДУША* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

THE PECULIARITIES OF VERBALIZATION OF THE CONCEPT *SOUL* IN UKRAINIAN PICTURE OF THE WORLD

Купрікова Г.В.,

orcid.org/0000-0002-7042-2538

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українознавства

Харківського гуманітарного університету

«Народна українська академія»

Одне з головних завдань сучасної лінгвістики – дослідити механізми концептуалізації реалій навколишнього світу й виявити ті мовні формули, які використовуються для вираження тих чи тих інтенцій мовної особистості. Аналіз лінгвальних явищ на якісно новому рівні стає можливим у зв'язку із синтезом новітніх підходів і традиційного мовознавства, що дає змогу визначити характерні риси вираження різних реалій з урахуванням культурологічного, філософського, етнологічного та суб'єктивного начал.

Статтю присвячено особливостям вербалізації концепту *ДУША* в українській мовній картині світу. У роботі концепт *ДУША* розглянуто крізь призму лінгвокультурології – дисципліни, що досліджує відображення й фіксацію культури в мові. Зокрема, виявлено ядро концепту, яке становлять узуальні смисли; визначено приядерну зону – культурний шар концепту, його формують смислові наповнення, зумовлені етимологічними потрактуваннями та культурним надбанням народу. Концепт формують об'єктивні, культурні й суб'єктивні потрактування. Об'єктивні знання становлять ядро, поняттєвий складник, для визначення ядерної частини необхідно звернутися до тлумачних словників. Дослідження культурного складника передбачає звернення до етимологічних відомостей, адже встановлення етимологічного шару дає змогу виявити мотивувальну ознаку, що закладена в основу смислової структури концепту, визначити паралелі між давніми потрактуваннями та сучасним матеріалом. Суб'єктивні смисли – це індивідуально авторська візія. Увесь смисловий простір концептів можна поділити на смислові наповнення – це певні потрактування, що наявні в мовній практиці та мають спільні концептуальні ознаки, завдяки чому можуть бути об'єднані в семантичні сфери. У роботі визначено ядро (поняттєвий шар) і приядерну зону (культурний шар) одного з найбільш важливих фрагментів картини світу – концепту *ДУША*. В інформативному аспекті з позицій філософії, культурології подано відомості щодо розвитку поглядів на душу, від міфологічного, релігійного світоглядів до сучасної інтерпретації.

Ключові слова: концепт, душа, смислове наповнення, лексема, мовна картина світу, лінгвокультурологія.

One of the main tasks of modern linguistics is to investigate the mechanisms of conceptualization of the realities of the surrounding world and to identify those language formulas that are used to express certain intentions of the linguistic personality. The analysis of linguistic phenomena at a qualitatively new level becomes possible due to the synthesis of new approaches and traditional linguistics, which allows determining the characteristics of the expression of different realities, taking into account cultural, philosophical, ethnological and subjective principles.

The article is devoted to the peculiarities of verbalization of the concept of *SOUL* in the Ukrainian language picture of the world. The concept of *SOUL* is considered through the prism of linguoculturology – a discipline that explores the reflection and fixation of culture in language. In particular, the core of the concept, which consists of usual meanings, is revealed; the core zone is defined – the cultural layer of the concept, it is formed by the semantic fillings caused by etymological interpretations and cultural heritage of the people.

The concept is shaped by objective, cultural and subjective interpretations. Objective knowledge is the core, the conceptual component, to determine the nuclear part it is necessary to refer to dictionaries. The study of the cultural compo-

ment involves recourse to etymological information, because the establishment of the etymological layer allows identifying the motivational feature that underlies the semantic structure of the concept, to identify parallels between ancient interpretations and modern material. Subjective meanings are an individual author's vision.

The whole semantic space of concepts can be divided into semantic fillings – these are certain interpretations that are present in language practice and have common conceptual features, so they can be combined into semantic areas. The core (conceptual layer) and the core zone (cultural layer) of one of the most important fragments of the picture of the world – the concept of SOUL are defined in the work. In the informative aspect from the standpoint of philosophy, culturology provides information on the development of views on the soul, ranging from mythological, religious worldviews to modern interpretation.

Key words: concept, soul, semantic content, token, linguistic picture of the world, linguoculturology.

Постановка проблеми. З розвитком наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття лінгвоконцептології, яка розглядає мову не тільки як засіб матеріального втілення думки, а і як онтологічний принцип осмислення буття, особливої актуальності набуло дослідження концептуальної та мовної картин світу, а також концептів як згустків культури у свідомості людини. Науковці виокремили базові концепти культури, серед яких – **ЧАС, ЛЮДИНА, СВОБОДА, ІСТИНА, ДОБРО, ДУША** тощо. Ці концепти є універсальними, тобто існують практично в усіх мовах і є актуальними для кожної людини. Особливого значення в цьому переліку набуває концепт **ДУША**.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю лінгвокультурологічного осмислення одного з ключових для української лінгвокультури концепту й тим, що це осмислення реалізується в межах антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики, у центрі уваги якої – людина як мовна особистість, її індивідуальна картина світу та морально-етичні цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У царині філологічних наук є значна кількість досліджень, спрямованих на аналіз різних аспектів вербалізації душі. Серед них необхідно відзначити дисертацію О.М. Каракуці. Авторка спрямовує вектори дослідження на фразеологізми, що містять компонент *душа*, зазначаючи, що такого роду утворення мають системну організацію з мікрогрупами «психіка людини», «біологічне існування людини», «людина в соціумі». При цьому в межах кожної групи є додаткове членування, так, мікрогрупа «психіка людини» містить ФО із семантикою інтерсуб'єктного спрямування (*душа радіє*), із семантикою міжсуб'єктної взаємодії (*проникати в душу*) та міжсуб'єктного ставлення (*прикинути душею*) [5].

На окрему увагу заслуговують статті Л.А. Єрофеевої, О.М. Пейчевої, Т.І. Пруднікової та багатьох інших. Дослідники єдині в тому, що **ДУША** є одним із найбільш вагомих концептів в українській мовній картині світу, М.В. Скаб називає цей концепт «одним із ключових концептів української культури, що являє собою

складну логіко-емоційну сутність, яка оригінально поєднує в собі сакральну та несакральну частини» [11, с. 469].

Постановка завдання. Метою розвідки є розглянути особливості вербалізації концепту **ДУША** в українській мовній картині світу, визначити ядро та приядерну зону цього концепту й окреслити смислові наповнення, які формують ці зони.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея існування душі виникла в дуже давні часи, коли люди почали задумуватися про відмінності між живою й неживою матерією, відповідно, між матеріалістами та ідеалістами почали точитися жорсткі суперечки. Прихильники матеріалістичної теорії вважали, що всі почуття, емоції залежать від тих фізіологічних процесів, які відбуваються в тілі людини. Ідеалісти ж розглядали душу як окремий суб'єкт, що існує поза тілом.

У сучасній українській мові лексеми-репрезентанти концепту **ДУША** мають багаті словотвірні гнізда. Дериваційна система вирізняється розгалуженістю словотвірних ланцюгів і продуктивністю, що свідчить про значущість у свідомості людини цього концепту. Найбільш частотним способом є словоскладання з елементом *душ-*: *двоєдушний, душевнохворий, душеубогий*. Продуктивною також є модель, де відбувається творення дієслів афіксальним способом безпосередньо від мотивуючої основи або ж за допомогою більш складних дериватів: *душа – одушевляти, душа – бездушний – обездушувати*.

Для визначення ядерної частини концепту **ДУША** необхідно звернутися до лексикографічних джерел. У Словнику української мови в 11 томах наявні такі визначення: «**1.** Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями; // за релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. **2.** Сукупність рис, якостей, властивих певній особі; // людина як носій тих чи інших рис, якостей; // почуття, натхнення, енергія; // про людину з прекрасними рисами характеру. **3.** розм. про людину (найчас-

тіше при визначенні кількості). 4. *перен.*, чого. основне в чому-небудь, суть чогось; // центральна фігура чого-небудь. 5. *розм.* заглибина в нижній передній частині шиї» [12, с. 445].

У філософському словнику душу витлумачено як «поняття, що виражає індивідуальну своєрідність внутрішнього світу людини, здатність до переживання, співпереживання або відчуження. У більшості філософських і релігійних систем душа протиставляється як тілу, так і духу. Якщо дух розглядається як джерело креативних та раціонально-пізнавальних можливостей людини, рух до трансцендентного, то душа – джерело морально-комунікативних можливостей, спрямованість до іманентного, ближнього. У багатьох філософських культурах душа виражається символом «Серце»; особливо яскраво ця тенденція виражена в українській традиції філософії серця» [15, с. 179].

Відповідно, ядерними варто вважати такі смислові наповнення, як *душа – внутрішній світ людини; душа – безсмертна сутність; душа – людина; душа – почуття; душа – заглибина в шиї; душа – невизначена кількість людей; душа – суть.*

Таким чином, поняттєвий зміст концепту *ДУША* відповідає усталеним уявленням людей про душу як безтілесну сутність, умістище почуттів, емоцій, центральну фігуру чого-небудь. Однак ядерні компоненти не вичерпують увесь той зміст, яким наділений концепт *ДУША* в українській лінгвокультурі.

Задля визначення культурного шару, приядерної зони аналізованого концепту варто розглянути інші уявлення про концепт.

За часів Античності про душу говорили видатні філософи. Зокрема, викликає інтерес робота давньогрецького мислителя Аристотеля з красномовною назвою «Про душу». Тут мудрець утверджує думку про нерозривний зв'язок душі й тіла, порівнюючи тіло з воском, а душу – із зображенням на ньому: «Якщо ж треба висловити щось загальне про [природу] усякої душі, то [можна дати таке визначення]: душа є первинною [завершеною] реалізацією природного органічного тіла» [1, с. 36].

Натомість Платон протиставляв душу тілу. Душа, на переконання мислителя, є безсмертною: «Душа не народжується й не помирає» [9, с. 66]. Філософ стверджує, що душа здатна подорожувати нашим Усесвітом, шукаючи місце, де оселитися: «Вона носить, поки не наткнеться на щось тверде. Оселившись у ньому, вона тим самим здобуває земне тіло, яке завдяки її силі ніби саме

себе рухає. Усе разом – душу й прикріплене до неї тіло – називають «живою істотою» й додатковим іменем «смертне» [9, с. 67]. Тобто тіло є смертним, душа – ні.

Серед досократиків проблемою душі цікавився Геракліт Ефеський, який у душі вбачав «те саме, чим є вода й земля, а також і повітря – перехідний стан основної праматерії – вогню. Вічну зміну матерії, її перехід від одного стану в інший Геракліт убачав у так званих «мірах вогню», тобто в коливаннях температури живих істот і неживих предметів» [2, с. 238-239]. Такої ж точки зору дотримувався й атоміст Демокрит, переконаний, що душа – це «вогонь або тепло» [1, с. 9]. Викликає інтерес, що в багатьох мовах лексеми на позначення душі збігаються зі словами на позначення вогню: «Значення «душа» часто відповідає значенню «вогонь, божественний вогонь» [6, с. 145]. У роботі М.М. Маковського натрапляємо на такі зіставлення: російське *дух* та індоєвропейське **dheg-* – *горіти*; латиське *gars* – *душа* та російське *горіти* [6, с. 145]. Порівняння вогню з душею, метафоричні образи, створені на такій основі, доволі поширені в українській мовній картині світу. Про це, зокрема, ідеться в дослідженні О.М. Каракуці, яка аналізує фразеологізми з компонентом *душа*. Авторка вивчає космогонічні уявлення про душу й установлює, що існує доволі велика група фразеологічних одиниць, у якій наявний зв'язок внутрішньої форми, тобто вогнища, полум'я та «окремих компонентів структури значення, дистинктованих за ознакою наближення – віддалення: пече вогонь – біль незадоволення (напр., *ФО рознікати душу, пекти душу*); гріє вогонь – задоволення (напр., *потеплішало на душі, зігріти душу*)» [5, с. 11]. Відповідно, серед культурно зумовлених смислів варто говорити про інтерпретації *душа – вогонь*.

Згідно з християнським віровченням, душа є окремою субстанцією, незалежною від тіла. У Біблії душа зіставна із самим життям, з диханням: «І сотворив Господь Бог людину з пороку земного, і вдихнув у лице її дихання життя, і стала людина душею живою» [3, с. 6]. Таким чином, говорячи про культурно зумовлені смисли, необхідно виокремити семантичне наповнення *душа – життя*, тим більше, що це значення зафіксоване й І.І. Срезневським у його словнику [13, с. 750]. Етимологічні словники стверджують, що слово *душа* наявне фактично в усіх слов'янських мовах із приблизно однаковим морфемним складом. Старослов'янське слово *доуша* походить від праслов'янського *duša* (<**dux-ja* <**dhousiā*), що є спорідненим із литовським *dvasia* – *душа, дихання*.

Подібний розвиток значення наявний у грецькій і латинській мовах: *ánima* – *вітер, подих*, але водночас і *душа*; *ψύχω* – *видихаю, дму*, але *ψύχη* – *душа* [14, с. 555].

Етимологічні словники фіксують ще одне значення лексеми *душа*. Так, І.І. Срезневський зазначає, що душею раніше називали совість людини [13, с. 750]. Отже, можна говорити про смисл *душа – совість*.

Традиційно душу зіставляють із живою істотою: птахом, кішкою, метеликом тощо. Є перекази, згідно з якими, душі померлих відвідують своїх близьких, набираючи форму пташок. У християнстві Бог-Дух також асоціативно зближується з голубом. У роботі М.М. Маковського можна простежити паралелі між лексемами з різних мов, які мають схожі морфемні та семантичні ознаки. Порівняймо: індоевропейське **and-* – *качка*, російське *утка* й індоевропейське **and-* – *дихати, дух*; англійське *bird*, але й *breath* – *дихати*; англійське *duck* – *качка*, але російське *дух*; готське *ahaks* – *голуб*, але *ah-ta* – *дух, душа*; англійське *chough* – *галка*, але німецьке *Hauch* – *дух* [6, с. 142]. В етимологічному словнику М.М. Фасмера теж наявне зістав-

лення лексики на позначення душі зі словами, що позначають тварин: готське *dius* – *звір* і давньовірхньонімецьке *tior* – *тварина* [14, с. 556]. Відповідно до цього, до культурного шару зараховуємо такі смисли, як *душа – птах, душа – тварина, душа – божество*.

Висновки та перспективи. Таким чином, концепт *ДУША* належить до ключових концептів української лінгвокультури. Ядерними варто вважати такі компоненти: *душа – внутрішній світ людини; душа – безсмертна сутність; душа – людина; душа – почуття; душа – заглибина в ший; душа – невизначена кількість людей; душа – суть*. Аналіз культурологічних уявлень уможливило виокремлення в структурі концепту *ДУША* смислових наповнень *душа – вогонь, душа – совість, душа – божество, душа – птах, душа – тварина, душа – життя*.

До перспектив дослідження відносимо можливість вивчення мовної експлікації концепту *ДУША* на матеріалі художніх творів, що сприятиме виокремленню ближньої й дальньої периферії концепту, а також дасть змогу глибше проникнути в аксіологічну систему письменників, чия творчість буде залучено до аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристотель. О Душе. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. 180 с.
2. Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. История Древнего мира. Древняя Греция. Минск : Харвест, 1999. 800 с.
3. Біблія. Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1408 с.
4. Ерофеева Л.А. Метафорический концепт seele (душа) в поэтической картине мира Р.М. Рильке. *Филологические науки. Серия «Вопросы теории и практики»*. 2014. Ч. 3. № 4. С. 60–66.
5. Каракуця О.М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа»: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 19 с.
6. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках : образ мира и миры образов. Москва : ВЛАДОС, 1996. 416 с.
7. Пейчева О.М. Аксіологема душа в сербській лінгвокультурі. *Слов'янський збірник*. 2015. Вип. 19. С. 25–32.
8. Перевозникова А.К. Концепт душа в русской языковой картине мира : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Москва, 2002. 184 с.
9. Платон. Федр. Санкт-Петербург : Издательство РХГА, 2017. 232 с.
10. Пруднікова Т.І. Фразеологічна об'єктивація концептів душа, серце, розум в українському мовопросторі. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 211. С. 82–85.
11. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
12. Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. І.К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г-Ж. 550 с.
13. Срезневский И.И. Материалы для словаря древне-русского языка : в 3 т. Санкт-Петербург : Типограф. Император. Академіи наукъ, 1893. Т. 1 : А-К. 1420 стб.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Москва : Прогресс, 1986. Т. 1 : А-Д. 576 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 443 с.
16. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. / гол. ред. Л.С. Паламарчук. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 1. 1993. 528 с.

**СОЦІОЛЕКТИЗМИ В МОВІ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ЖАРГОНУ)****SOCIOLECTS IN THE LANGUAGE OF MASS COMMUNICATION
(ON THE MATERIAL OF CRIMINAL JARGON)****Левченко Т.М.,***orcid.org/0000-0002-4275-7701**доктор філологічних наук,**доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Юрійчук Н.Д.,***orcid.org/0000-0001-8308-3283**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

На початку XXI століття субстандартна лексика набуває активного поширення не тільки в усному мовленні, а й у писемних стилях сучасної української мови. Тексти засобів масової комунікації, а також дані тлумачних словників субстандартної лексики підтверджують частотність уживання жаргонних одиниць у сучасних українських медіа. Проаналізовано мову сучасних засобів масової комунікації, яка характеризується значним збільшенням експресивності. Зазначено, що лексичний склад мови – багата різнопланова система, яка, будучи відкритою для екстралінгвістичних впливів і змін, є явищем соціальним, залежним від різних суспільних обставин. Окрім того, мова постійно потребує оновлення своїх ресурсів, що забезпечено взаємозумовленістю лексики та темпоральних параметрів. На сучасному етапі все частіше фіксуємо лексику, що має негативну оцінку, відображену в семантиці слова. Обґрунтовано теоретичні засади дослідження соціолектизмів, пов'язаних з експресивністю, емоційністю, оцінністю; з'ясовано роль конотативного, денотативного й образного макрокомпонентів у формуванні експресивних планів субстандартної лексики. Розглянуто одну з важливих лінгвістичних проблем – функціонування соціолектизмів (на матеріалі кримінального жаргону) у мові засобів масової комунікації – та здійснено спробу проаналізувати кримінальні жаргонізми, для яких характерна негативна емоційна насага. З'ясовано, що стилістичне навантаження кримінальних жаргонізмів тісно пов'язане з оцінками, яких лінгвісти виокремлюють дві – негативну й позитивну, проте засобів для вираження першої налічується значно більше, ніж для вираження другої.

Відповідно до результатів дослідження, зроблено висновок, що значну кількість кримінальних жаргонізмів найчастіше використовують у публікаціях суспільно-політичної тематики. Зазначено, що основною причиною використання соціолектизмів у мові українських засобів масової комунікації залишається підпорядкування певній авторській настанові та стилістичному навантаженню. Значна кількість виходить за межі жаргону й переходить у фонд загальноживаної лексики, широко функціонуючи в усному житку та засобах масової комунікації.

Ключові слова: соціолектизми, кримінальний жаргон, субстандартна лексика, мова засобів масової комунікації.

At the beginning of the XXIst century, substandard vocabulary becomes active not only in the oral speech, but also in some written styles of modern Ukrainian language. The texts of mass communication, as well as data of interpreting sub-standard vocabulary dictionaries confirm the frequency of jargon units use in modern Ukrainian media. The language of modern mass communication has been analyzed, which is characterized by a significant increase in expression. It is noted that the lexical composition of the language is a rich diverse system, which, as open for extralinguistic influences and changes, is a phenomenon of social, that is depending on different social circumstances. In addition, the language is constantly in need to update its resources provided by the interruption of vocabulary and temporal parameters. At the present stage, it is increasingly capturing vocabulary, which has a negative assessment, reflected in the semantics of the word.

The theoretical principles of the study of social speculators associated with expression, emotion, evaluation are substantiated; the role of connotative, denotative and figurative macrocomponents in the formation of expressive plans of substandard vocabulary have been revealed. One of the important linguistic problems is considered and is seen in the functioning of socio-purpose (on the material of criminal jargon) in the language of mass communication and an attempt was attempted to analyze criminal jargons, which are characterized by a negative emotional inspiration. It has been found that the stylistic load of criminal jargons is closely linked to the estimates where linguists distinguish two meanings: negative and positive, but there are more means to express the first, than for the expression of the second.

According to the results of the study, it is concluded that a significant number of criminal jargonisms are most often used in publications of socio-political topics. It is noted that the main reason for the use of sociolectism in the language of Ukrainian mass communication is the subordination to a certain author's instruction and stylistic load. Many go beyond the limits of jargon and move into the foundation of common vocabulary, widely functioning in oral use and mass communication.

Key words: sociolects, criminal jargon, sub-standard lexics, language of mass communication.

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються трансформацією уявлень про мовні норми, змінами в системі мовних стилів, новими умовами існування засобів масової комунікації, що є наслідком нормативних змін сучасної української мови та культури мовлення. Опозиція до нормативності в різних аспектах її вияву є однією з характерних ознак мови сучасних засобів масової комунікації. У мові сучасних медіа часто вживаними є соціолектизми кримінальної тематики, що містять насамперед значний потенціал виражальних засобів. Крім того, функціонування такої лексики має експресивний ефект, роблячи текст конструктивним. У сучасних засобах масової комунікації досить часто застосовують кримінальні жаргонізми, що зазвичай пояснюють несхвальним та осудливим ставленням до соціальних проблем, політикуму взагалі й недовірою до окремих політичних діячів зокрема тощо.

Звісно, уживання кримінальних жаргонізмів порушує норми сучасної української мови, адже мовний стандарт – це обов'язкова умова існування мовної культури. Водночас розвиток мови неможливо уявити з абсолютним дотриманням стандарту. Тому функціонування в публіцистичному дискурсі субстандартної лексики є питанням важливим та актуальним, адже саме вона сприяє посиленню виразності текстів, надаючи їм більш привабливого вигляду для читачів чи глядачів. Маючи негативне значення, ці лексеми акцентують увагу адресата мовлення на певних негативних процесах, що відбуваються в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначені факти наочно актуалізують гостроту проблеми, яка залишається невирішеною протягом багатьох років, а отже, дає підстави для комплексного вивчення субстандартної лексики на матеріалі кримінального жаргону в сучасних публіцистичних текстах. Аспекти зазначеної проблеми порушено в наукових розвідках багатьох учених. Зокрема, дослідження субстандартних елементів українського мовлення започатковані працями О.Т. Горбача, Й.О. Дзендзелівського. На сучасному етапі теоретичне обґрунтування функціонування субстандартних підсистем здійснено Л.О. Ставицькою, стан розвитку окремих соціолектів розглянуто в працях К.Л. Бондаренко, Л.А. Карпець, С.А. Мартос, Т.М. Миколенко, Ю.Л. Мосенкіса та О.С. Фурси, Н.О. Шовгун, І.І. Щур та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема кримінальних жаргонізмів

як складника субстандарту, зокрема її функціональний, структурно-стилістичний аспекти на сучасному етапі недостатньо вивчені, що зумовлює актуальність дослідження. Вирішенню зазначеної проблематики сприятиме глибше дослідження соціолектизмів у сучасних засобах масової комунікації.

Постановка завдання. Таким чином, нашим завданням є виявлення й аналіз соціолектизмів (на матеріалі кримінального жаргону), що репрезентують субстандартну лексику в засобах масової комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія вивчення соціальних діалектів в Україні налічує не одне десятиліття: увагу дослідників привертала таємні мови лірників і кобзарів, арго злочинців, сленг військових, молоді тощо. Дослідники жаргонної лексики під кримінальним жаргоном розуміють слова й вирази (соціодіалектизми), що використовують асоціальні елементи, чію діяльність кваліфікують як протиправну.

Кримінальний жаргон відображає систему цінностей, традицій і форм поведінки, властивих тим представникам соціуму, які різною мірою віддалені від звичайного середовища й витіснені у сферу певних нав'язуваних порядків. У такому соціумі існує своє бачення і ставлення до навколишньої дійсності, свого місця в ньому, своя ієрархія цінностей. Кримінальний жаргон є напівавтономною екзистенційною формою мови, яка у функціональному й поняттєвому планах співвідносна з певним субкультурним соціумом. Для кримінального жаргону характерна етико-стилістична зниженість та інвективна лексика.

Зарубіжні лінгвісти впевнено заявляють, що концептуальний світ кримінального жаргону «повністю запозичений». Типові, основні чи хоча б схожі ознаки з літературною мовою тут не важливі. Автори підкреслюють, що в жаргоні все суб'єктивне, випадкове та невмотивоване. Специфічний світогляд злочинного світу, про який так часто говорять, побудований зовсім не на магічному сприйнятті слова, не на поетичній метафорі сприйняття світу, а на чорно-білому риторичному, у якому важливий сигнал, що замінює національний концепт зовнішньою подобою. Ось причини, через які розвиток жаргонів і сленгу не мають ніякого значення для використання носіями рідної мови.

Л.О. Ставицька зазначає: «Жаргон – це соціально маркована лексика. У професії журналіста, водія чи науковця є нормативний ряд, який використовується для офіційного спілкування, а є знижений, фамільярний з модусом жаргону

як засобу сміхового олюдження світу. Жаргон є розмовною лексикою, що побутує в певному корпоративному середовищі. Спілкуючись одне з одним, ми створюємо особливий субкод, який об'єднує нас, відокремлює від інших і є розпізнавальним знаком: ми – свої, ми належимо до одного середовища» [4, с. 8].

Деякі тюремні арготизми перейшли в розмовне нелітературне мовлення: *воронки* – міліцейський автомобіль чорного кольору, у якому перевозять затриманих та ув'язнених; *вертухай* – наглядач, контролер у виправно-трудоцій колонії; *зона* – виправний заклад; *командир* – звертання до водія. Перейшли в молодіжний жаргон лексеми: *прописка* – фізичне випробування новачка в армії (в аргі – випробування новачка-ув'язненого); *прикол* – жарт, смішний випадок (в аргі – знущання над новачком чи приниження, коли його легенько підколюють ножами й розважаються, коли він потерпає від болю) [2, с. 96].

Жаргонізм *зона* Л.О. Ставицька подає зі значенням «виправно-трудова установа; територія, на якій розташована ВТУ» [4, с. 158]. У сучасних засобах масової комунікації він функціонує в первинному жаргонному значенні, переважно в текстах кримінальної хроніки, напр.: *Знову ж таки неофіційно про цю зону кажуть, що в ній авторитети за колючкою смажать шашилки* («112.ua», 01.09.2018); *Хмельницькі правоохоронці видворили з країни «смотрящого за зоною» у Райківецькій виправній колонії* («Незалежний громадський портал», 05.01.2019). Фіксуємо жаргонізоване словосполучення *на зоні*, стосовно якого А.В. Березовенко справедливо зауважує, що в кримінальному жаргоні спостерігається витіснення прийменника *в*, що впливає на форми керування, які поширені в розмовному мовленні, напр.: *Познайомилися вони близько десяти років назад «на зоні», де відбували покарання за крадіжки* («Україна кримінальна», 07.10.2016)¹. Використання прийменника *в* свідчить про абсолютну замкненість та ізольованість кримінального світу [1, с. 197–201].

Аналіз жаргонної лексики свідчить, що в місцях позбавлення волі завжди існували тюремні общини. М.О. Грачов зазначає, що в XIX ст. функціонував арготизм *власне* – грошовий внесок новачка-ув'язненого за право бути в тюремній общині. Сьогодні активно вживають лексему *общак* – слово, яке з'явилося в часи становлення злочинців у законі як еліти кримінального світу й засвідчує існування злочинської каси, яка видає гроші всім нужденним, але лєвова частка нале-

жить еліті кримінального угруповання. Сучасні реалії життя засвідчують, що жаргонізм *общак* використовують у темах, пов'язаних із бізнесом і комерційною діяльністю. Одне зі значень жаргонізму *общак*, що найпоширеніше в загальному жаргоні й часто використовують у мові засобів масової комунікації, – «загальний грошовий фонд, загальна власність кримінального світу» [3, с. 84]. У розмовному мовленні суфікс *-ак-* утворює грубувато-зневажливі іменники, саме до таких належить жаргонна лексема *общак*. У сучасній публіцистиці вона виконує експресивну функцію, проте її вживають у повідомленнях не кримінальної хроніки, а найчастіше в текстах, що описують політично-кримінальну, економічну ситуації чи будь-які події в Україні, напр.: *Янукович був класичним главою мафії. Він розглядав державу як систему збору **общака** і зовсім не соромився цього* («Україна молода», 22.01.2019); *Офшорний «общак». Що пов'язує українських податківців з мільярдною аферою у Молдові?* («Главком», 31.08.2016); *Співробітник митниці на умовах повної анонімності розповів журналістам про мільйони доларів, які з усіх митниць України везли до Києва на нібито «общак» довірених осіб Порошенка* («Антикор», 16.06.2019). У контексті жаргонізм поєднується з іншими словами й набуває нехарактерного значення, пор.: *Тобто, щоб добитися підвищення тарифів для державних компаній, треба знизити тариф для теплових електростанцій. Читай – трошки обрізати апетити Ахметова в отриманні ним пайки «енергетичного общака»* («УНІАН», 17.09.2018).

Наведені приклади свідчать про те, що жаргонізм *общак* має високий ступінь негативного оцінного забарвлення, його використовують із метою висловити відповідні емоції та почуття (обурення, докір, гнів, осуд) до реального стану справ у бізнесі, економіці, владі, а не тільки в кримінальному світі.

Значна кількість жаргонізмів утворена від стилістично нейтральних слів, що зберігають своє первинне значення чи утворені лексико-семантичним способом, тобто в результаті переосмислення значення загальноживаного слова.

Розширив своє значення й жаргонізм *розколоти*. Л.О. Ставицька подає два його значення «1. *крим., міл., жрм.* Добитися потрібних свідчень; примусити когось зізнатися в чомусь (заввичай, у скоєнні злочину); 2. (на що); *жрм.* Примусити когось поділитися чимсь, віддати, купити комусь щось» [4, с. 288], напр.: *Ми «розкололи» судмедексперта, який зізнався, що не робив розтин трупа Чорновола* («Високий Замок», 20.06.2019);

¹ Приклади подано в авторській редакції.

Дружина запідозрила щось погане, тож чоловік **«розколовся»**, звідки у нього ці речі. Швидше за все, прикраси заховали попередні власники стільця («Високий Замок», 03.08.2016); Щоправда, на відміну від Раскольнікова, який не витримав тиску сумління і **«розколовся»**, зізнавшись слідчому у скоєному злочині, герой «Ірраціональної людини», професор філософії Ейб Лукас (Хоакін Фенікс) не тільки не розкається, а й готовий чинити нові злочини («День», 09.09.2015); «Читаю тепер спомини радянських зеків, щоб підготуватися і не **розколотися** на допитах про спроби допомагати реформам в Україні», – написав Ващук у своєму Твіттер («Українська правда», 28.03.2016). У наведених прикладах спостерігаємо повну або часткову заміну значення слова, його семантичне пристосування до нових змін у суспільно-політичному житті. Отже, жаргонізм **розколоти** вмонтовують у невластиві йому контексти, унаслідок чого він утрачає семи, пов'язані з кримінальним світом.

Жаргонізм **розкрутка** має декілька значень, зафіксованих у словнику жаргонної лексики: «1. крим., тюр. Повторне слідство; 2. крим., міл. Дії, спрямовані на те, щоб примусити когось дати свідчення, зізнатися у скоєнні злочину; 3. муз. Популяризація музичної групи, виконавця, диску (у пресі, на радіо, телебаченні); 4. ком. Популяризація твору мистецтва, партії, освітнього закладу та ін.» [4, с. 289]. У засобах масової комунікації спостерігаємо тенденцію до використання жаргонізму в значенні «популяризація твору мистецтва, партії, освітнього закладу», напр.: *А от розслідувати механізми **розкрутки**, а також проглянути й спробувати ідентифікувати декого з коментаторів – це вже серйозно* («Високий Замок», 03.06.2019); *Справа в тих, хто відшукавши якийсь геть маргінальний сюжет, включив активну **розкрутку** та масове поширення* («Високий Замок», 03.06.2019); *Цікаво, що за **розкрутку** політичного стартану Вакарчука узялися два олігархи, які начебто постійно ворогують і суперничають за фінансові активи, – Сергій Львовичкін та Ігор Коломойський* («Антикор», 05.07.2016). Аналізуючи контексти, передусім відзначимо розширення семантики лексеми з одночасною політизацією її поряд із нейтральною лексикою.

Активно функціонує в мові засобів масової комунікації жаргонізм **опер** – «оперуповноважений карного розшуку» [4, с. 243], утворений способом усічення в результаті тенденції до спрощення мови. Використання жаргонізму **опер** культивує створення особливого, невимушеного

тону спілкування з читачем, напр.: *Затриманого в аеропорту «Бориспіль» співзасновника ініціативи «Хто замовив Катю Гандзюк?» прикордонники відпустили з миром, хоч присутній там **опер** і був проти цього* («Високий Замок», 13.02.19); *І знаєте, хто вніс 115 тисяч гривень «заставних» за озвірілого **опера**?* Ілля Кива – кандидат у президенти, колишній радник міністра внутрішніх справ Арсена Авакова («Високий Замок», 13.02.2019); *Досвідчений **опер** розповів журналісту «ВЗ» про поліцейську «кухню» зсередини і про те, чому несподівано для колег звільнився з «органів»* («Високий Замок», 26.09.2018).

Аналізовані жаргонні лексеми в мові сучасних засобів масової комунікації стилізують живу мовленнєву стихію соціуму, вони спрямовані на зняття бар'єрів у спілкуванні, напр.: *Саакашвілі заявив, що приїхав не мститися, а «будувати нову Україну». Він також похвалив Зеленського: **«Пацан сказав, пацан зробив»*** («Україна молода», 14.06.2017); *«Він був нормальним **пацаном**, блондином, любив музику, любив співати», – додає Володимир Байкін, викладач Канівського училища культури і мистецтва, де вчився Олег Винник* («Україна молода», 15.05.19); *«Ну, **мужики**, ну, треба буде – поїдемо», – відповів він (Зеленський) на пропозицію поїхати і зняти всі підозри* («Українська правда» 14.04.2019); *Далі **мужики** відпрацьовували захоплення будівель зі зброєю* («Україна молода», 11.12.2018). Активне функціонування аналізованих лексем призводить до втрати жаргонного характеру й набуття ознак розмовності.

Лексема кримінального світу **ходка** зафіксована зі значенням «судимість, строк відбування покарання» [4, с. 356], напр.: *У нас уже був президентом кримінальний злочинець – рецидивіст із двома **ходками** на зону* («Високий Замок», 15.01.2019). Багато слів в українській мові переоцінені в процесі функціонування в розмовному мовленні. Зокрема, лексемі **ходка** раніше сприймали в негативному значенні, а нині вона отримала інші оцінки, принаймні подекуди стала нейтральною й відображає нові реалії життя, пор.: *Другу **ходку** намітили на березень за тією ж схемою* («Кедр» забезпечує коридор). *І під час переходу Рубана і затримали* («Високий Замок», 14.03.2018); *Заробітки продуктового «шопоголіка» – непогані. За одну **ходку**, каже пан Олександр, може заробити від 700 гривень* («Високий Замок», 22.10.2016).

Надзвичайно значна в семантично-стилістичному плані категорія експресивності має досить

різноманітні вияви, пов'язані зі зміною тональності слова, з якісно-оцінною характеристикою певної реалії. Зокрема, негативна оцінка вкладена у слово *шмон*, що за словами Л.О. Ставицької, має значення «обшук, перевірка» [4, с. 378]. У засобах масової комунікації цей жаргонізм використовують у таких контекстах: *Під час примусового шмону особливо завзято ці представники закону намагалися знайти фасри, петарди та інші фанатські приналежності* («Газета по-українськи», 10.12.2018); *А якщо є дані, що там є заборонені предмети, необхідно проводити так званій «шмон», тобто обшук, з установленням усіх місць, де вони можуть перебувати, – розповів він* («Газета по-українськи», 13.09.2018); *Столичні підрозділи СБУ та прокуратури влаштували «шмон» в офісі газопромислового управління «Львівгазвидобування», що на вул. Рубчака, 27* («Високий Замок», 22.08.2016); *Відсутність Андрія Садового цілком зрозуміла – Юрій Луценко приїхав, щоб зробити «шмон» по сміттю* («Високий Замок», 16.06.2016).

Подекуди фіксуємо жаргонізовану словосполучу на *гарячому*. Жаргонізм *гаряче* був «сигналом тривоги й небезпеки у злочинців» [3, с. 136], напр.: *Вчора ввечері у Дніпровському районі працівники столичного карного розшуку спільно із спецпризначенцями «на гарячому» затримали цих правопорушників, які знову здійснили напад на гральний заклад, – сказав голова Національної поліції*

України Вадим Троян («iPress.ua», 06 01.2017); *Всіх учасників злочинної групи затримано «на гарячому», в порядку ст. 208 Кримінально-процесуального кодексу України, під час передачі грошових коштів за отримані сексуальні послуги* («iPress.ua», 06 01.2017).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Українські засоби масової комунікації постійно потребують експресивності, яка має соціальний характер. Для неї характерна цілеспрямованість, вибірковість та оцінюваність. Найбільш виразну групу досліджуваних одиниць за емоційно-експресивною наснагою в текстах соціальної, політичної тематики структурують лексеми, що характеризують сучасних політиків, державних і громадських діячів. Вони виражені переважно іменниками.

У текстах сучасної публіцистики можна розглядати жаргонізми як експліцитний вияв мовної агресії. Аналізовані жаргонізми, що перейшли з мови закритих кримінальних груп у загальний жаргон, утратили основну ознаку – корпоративність, адже вони тепер не закріплені за мовленнєвою практикою певних соціальних, професійних чи вікових груп.

Отже, на сучасному етапі зросла частотність використання слів, що належали мові кримінального світу. Вони широко функціонують не тільки в розмовному мовленні, їх активно використовують у мові засобів масової комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березовенко А. «Кримінальне аргю в Україні». *Мовознавство. Доповіді та повідомлення учасників IV Міжнародного конгресу українців*. Київ : Пульсари, 2002. С. 197–201.
2. Грачев М.А. От Ваньки Каина до мафии. Прошлое и настоящее уголовного жаргона. Санкт-Петербург : Авалон, 2005. 338 с.
3. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. Санкт-Петербург : Норинт, 2000. 720 с.
4. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ : Критика, 2005. 496 с.

ВИРАЖАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПОВТОРІВ У МОВІ АВТОРА

THE EXPRESSIVE FEATURES OF VERB REPETITIONS IN THE AUTHOR'S LANGUAGE

Огринчук О.П.,

orcid.org/0000-0002-9188-7190

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті на матеріалі поетичних творів українських поетів М. Бажана й І. Драча з'ясовано виражальні особливості дієслів і дієслівних повторів. До уваги беруться новітні напрями й підходи. У сучасній лінгвістиці в останні десятиліття центром стають такі поняття, як «текст», «поетичний текст»; комунікативно-функціональний підхід стає пріоритетним; розмежовано властивості, притаманні тексту та його категорії; подано чітку класифікацію дієслівних повторів; описано стилістичні навантаження текстової тканини. Потенційну природу дієслова як частини мови, що має відкриту систему індивідуальних категорій і форм, описано на матеріалі поетичних текстів М. Бажана й І. Драча. Аналіз виражальних особливостей дієслівних повторів підтвердив їх чіткий естетичний потенціал у досліджуваних текстах та окреслив значні домінанти письменників у вживанні дієслівних повторів.

Аналіз цих категорій у поетичних текстах М. Бажана засвідчив, що теперішній час недоконаного виду здебільшого має зображальний характер. Письменник часто використовує поєднання теперішнього історичного з минулим і майбутнім, що підсилює експресію, руйнує узуальне сприйняття часу. За допомогою форм теперішнього історичного часу недоконаного виду, які поєднуються з формами майбутнього часу доконаного виду в значенні минулого в оповідях про події минулого, автор вводить у контекст часову перспективу. Форми минулого часу доконаного виду в його текстах часто набувають аористного значення, яке не пов'язується з теперішнім часовим планом і створює ефект миттєвої дії. Характерною особливістю майбутнього часу у творах М. Бажана є використання дієслів із різними модальними значеннями. Використовуючи одні форми в значенні інших, письменник переосмислює часовий простір, деформує його узуальність.

У поетичному доробку І. Драча теперішній час набуває значення циклічності, постійної властивості. Поєднання історичного теперішнього часу недоконаного виду з формами майбутнього часу недоконаного виду в значенні минулого в оповідях про минулі події сприяє посиленню експресії, накладанню різних часових площин. До поширених у досліджених текстах належать форми минулого часу доконаного виду, за допомогою яких змальовується послідовність дій, підсилюється динамічність тексту, інтенсифікується оповідь. Певної часової перспективи в бік минулого надає поєднання форм минулого часу доконаного й недоконаного виду. Минулий час дієслів доконаного виду нерідко пов'язує дії в минулому з теперішнім, що сприяє увиразненню форм, створює ефект руху. Як і М. Бажан, так І. Драч також використовує форми майбутнього часу для вираження різних модальних значень.

Підведено підсумки щодо естетично-виражальних ознак дієслівних повторів як стилетвірного складника в поезіях творів М. Бажана й І. Драча; з'ясовано природу та схарактеризовано різні типи лексико-дієслівних повторів, їх функціональне навантаження, контекстуальну семантику, стилістичні нашарування; зазначено пріоритетне вживання дієслівних повторів в ідіюстилях зазначених поетів. Аналіз поетичних одиниць уточнив теоретичні засади лінгвопоетики художнього тексту, які додають і забезпечують розвиток сучасних технічних особливостей текстотворення на різних мовознавчих рівнях.

Ключові слова: лінгвістика тексту, поетичний текст, дієслово, дієслівні категорії, дієслівний повтор, ідіюстиль, текстотворення.

The article is devoted to the research of expressive features of verbs and verb repetitions in poetic texts of M. Bazhan and I. Drach. The newest directions and approaches are taken into account. In modern linguistics in recent decades, the center is such concepts as "text", "poetic text"; communicative-functional approach becomes a priority; the properties inherent in the text and its categories are distinguished; a clear classification of verb repetitions is given; stylistic loads of text fabric are described. The potential nature of the verb as a part of speech, which has an open system of individual categories and forms, is described on the basis of poetic texts by M. Bazhan and I. Drach. The analysis of the expressive features of verb repetitions confirmed their clear aesthetic potential in the studied texts and outlined the significant dominants of writers in the use of verb repetitions.

The analysis of these categories in the poetic texts of M. Bazhan showed that the present time of the imperfect form is mostly of a pictorial nature. The writer often uses a combination of the present historical with the past in the future, which enhances the expression, destroys the usual perception of time. With the help of forms of the perfect form in the meaning of the past in stories about past events, the author introduces a time perspective. The past tense forms of the perfect form in his texts often acquire an aoristic meaning that is not related to the current time plan and created the effect of instantaneous action. A characteristic feature of the future tense in the works of M. Bazhan is the use of verbs with different modal meanings.

Using some forms in the meaning of others, the writer rethinks time space, deforms its universality.

In I. Drach's poetic work the present time acquires the meaning of cyclicity, a constant property. The combination of the historical present tense of the imperfect form of the future tense of the imperfect form in the past in stories about

past events helps to enhance the imposition of difference time planes. Common in the researched texts are the forms of the past tense of the perfect form, by means of which the sequence of actions is depicted the dynamism of the text is strengthened, the narrative is intensified. The combination of past tense forms of the perfect and imperfect forms gives a certain time perspective towards the past.

The past tense of verbs of the perfect form often connects actions in the past with the present, which promotes the expression of forms, creates the effect of movement. Like M. Bazhan, I. Drach also uses future forms to express different modal meanings.

The results of the aesthetic and expressive features of verb repetitions as a stylistic component in the poems of M. Bazhan and I. Drach are summed up; the nature and characterization of different types of lexical and verb repetitions, their functional load, contextual semantics, stylistic layers are clarified; the priority use of verb repetitions in the idiosyncrasies of these poets is indicated. The analysis of poetic units clarified the theoretical foundations of linguistic poetics of literary text, which add and ensure the development of modern technical features of text creation at different linguistic levels.

Key words: linguistics of the text, poetic text, verb, verbal categories, lexical verbal repetition, idiostyle, text creation.

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями активізується функціональний підхід до тексту. Учені порушують питання, пов'язані з автором тексту, читачем і результатом – їх комунікативною кореляцією. Певним чином це стосується поетичних текстів як унікальної цілісної системи, що представляє індивідуальність автора, його світосприймання. Тому ця проблема є досить актуальною. Таким чином, особливістю роботи є векторний підхід дослідження та чіткі висновки щодо інтерпретації таких понять, як повтор, лінгвопоетика, лінгвістику тексту, категорії тексту тощо.

Аналіз досліджень. Аналіз матеріалу є результатом застосування певних методів, що допомогло дійти до мети роботи – дослідження поезики естетичної природи дієслівних повторів і їх функціонування в текстовій тканині як значущого семантично навантаженого засобу текстотворення. Інтерес до дієслова зумовлюється його основною роллю, яка репрезентована в тексті завдяки відкритій системі дієслівних категорій. Лінгвопоетичні особливості дієслова в художньому тексті часто були предметом вивчення. Цю тематику досліджували В. Виноградов, Н. Арутюнова, В. Русанівський, І. Вихованець, О. Бондарко, П. Дудик, В. Гумовська, М. Шведова та ін.

Метою статті є дослідження виражальних особливостей дієслівних повторів і як потенційного семантично навантаженого засобу текстотворення, наповнення ними змістової системи поетичних текстів М. Бажана й І. Драча.

Сьогодні лінгвістика направлена на дослідження різнорівневої природи мовних явищ і їх кореляції з людиною. Саме така орієнтація науки є притаманною не тільки лінгвістиці, а й усій гуманітарній галузі. Отже, антропоцентризм виокреслився у значній кількості наукових надбань у цій галузі, тому лінгвістичні об'єкти, вивчені раніше, отримали оновлене тлумачення. Саме до цих об'єктів ми відносимо текст.

Інтерпретацією текстової тканини займалися В. Гак, Г. Колшанський, С. Гіндін, О. Москальська, Н. Сологуб, С. Єрмоленко та ін.

Фундаментальні знання щодо лінгвопоетичного аналізу містяться в працях В. Виноградова, Г. Винокура, Л. Булаховського, В. Задорнової, І. Ковалика, Л. Булаховського та ін.

Знаходимо низку різноманітних підходів до вивчення тексту, що зумовило значну кількість його дефініцій (Р. Барт, В. Красних, Г. Сорокін, Н. Слухай, А. Мойсієнко, Ю. Лотман, А. Загнітко, Л. Мацько, О. Семенець, Г. Сюта, Н. Бойко та ін.).

Зауважимо, що розгалуженою системою з унікальним внутрішнім наповненням є поетичний текст. Рівень складності цієї системи породжує певні дискусії, пов'язані зі структурно-семантичною природою тексту, динамікою поетичного змісту, утіленням емоційно-експресивного відтінку, вирішення яких передбачає дослідження різноманітних виражальних особливостей. Щодо повтору як семантично й естетично значущого елемента, то він активно бере участь у розвитку змістової структури тексту, на це вказують такі відомі вчені: Ю. Скребньов, О. Бекетова, О. Кубрякова, Л. Пришляк, І. Мейлах, Синиця, І. Гуцуляк, Т. Беценко, І. Арнольд.

У центрі наукових досліджень перебувають лексичні, синтаксичні, лексико-морфологічні, звукові, повні й часткові, контактні й дистантні та інші повтори.

Сьогодні особливу зацікавленість становлять лексико-семантичні повтори, які можуть презентуються різними лексико-семантичними класами.

Основною функцією різного повтору, також і дієслівного, є риса емоційно та логічно виділяти важливі за змістом слова, а це дає змогу уточнити й диференціювати зміст тексту. Дієслівні повтори насамперед інтенсифікують оповідь, мають риторичний, експресивний відтінок висловлення. Найчастіше їх називають експресивними повторами. Вони впливають на читача, завдяки чому автор актуалізує нові конотації в значенні, кодує думку. Поезії набирають виразніших та експресивніших відтінків, у яких знаходять своє втілення різні семантико-стилістичні функції дієслівних повторів.

У поетичній тканині широко використовуються дієслова теперішнього часу, що виявляються в різних лексичних і лексико-морфологічних повторах. Так, у поезії М. Бажана знаходимо анафоричні дистантні дієслівні повтори, виражені предикатами теперішнього часу, які створюють панорамність оповіді, інтенсифікують дію, спрямовану на об'єкт: *Слухаєш бриніння піль навколо ти, / Слухаєш погрози грозові* [1, с. 152].

Застосовуючи займенник *ти*, поет звертається так до адресата як до суб'єкта дії, що є центром сюжетно-композиційної лінії вірша. Повторення спільнокореневих лексем різної частиномовної належності, як-от іменник – прикметник (*погрози грозові*), підсилює експресію поезії.

Так, лексико-семантичні повтори різних частиномовних категорій є типовою рисою поетичних творів І. Драча. Їх можна продемонструвати на прикладі поезії «Дзвони»: *Йде вже літо повноліто / Йде вже сонце повна повня / Чом же дзвони в передзвони / Дзвонять* [2, с. 214].

Тут органічно входить у систему текстотворчих засобів тотожний лексико-дієслівний повтор, виражений дієсловом *йде* у формі теперішнього часу недоконаного виду, який візуалізує оповідь. При повторах автор часто застосовує супровідні слова. Так, у віршованому тексті є повтор прислівника *вже*, який бачимо в постпозиції до дієслівного повтору і конкретизує часовий простір. Естетично-емоційний відтінок мають повтори спільнокореневих лексем, виражених різними лексико-семантичними класами: прислівник – прикметник – іменник (*повноліто, повна, повня*). Звичайно, хочеться звернути увагу на унікальний авторський неологізм *повноліто*, який є спільнокореневим з іменником *літо*. Також можна розглядати як контекстуальні синонімічні повтори лексеми *літо, сонце*, що позначають суб'єктів дії, об'єднані спільним предикатом *йде*. Вони зазвичай виконують функцію уточнення та розвивають асоціативно-смыслову лінію поезії. Апперцепція лексичного повтору *дзвони – дзвонять – в передзвони* розгортає тематично-панорамний зміст поезії. Отже, усі ці різноманітні повтори увиразнюють художнє мовлення та відтворюють унікальне авторське світосприймання.

Дієслова в поезії І. Драча займає значне місце, що одухотворює предметно-матеріальний світ і світ природи, надаючи йому антропоморфних рис. Саме так автор поширює панорамність людських переживань («людина – міра всіх речей»). Проілюструємо: *Вона скидає свою золотаву шубку, / Вона скидає свій золотавий лискучий светр, / Вона скидає свою золотисту ніжню*

сукенку, / Вона скидає свою золотісіньку льолю-лушпинку [2, с. 122].

Фактично дієслівні повтори в поезії І. Драча стають емоційно-експресивними центрами висловлення.

Щось подібне знаходимо й у поетичних текстах М. Бажана: *Ти стогнеш – і в вітах реве вітровіння стогудне... / Ти стогнеш, ти родиш, сягаєш, ламаєш і рвеш* [13, с. 218]. Повторюючи займенник *ти*, поет підсилює дієслівний повтор *стогнеш* і вказує на суб'єкта дії. Лексеми *стогнеш, родиш, сягаєш, ламаєш, рвеш* розташовані за принципом нанизання, ніби нагромаджують дії, нанизують їх одна на одну, що сприяє інтенсифікації оповіді.

Для поетичної творчості М. Бажана характерним є нанизання інших частиномовних повторів, які наповнюють текст динамізмом, рухом. Супровідні слова часто є сполучниками, які використовуються з метою емоційного виділення дієслова, а також займенники й іменники: *І чуєш, як хтось промовляє – товариш! / І чуєш, як інший нашіптує – пан!* [1, с. 113]. За допомогою повтору посилюється експресивність висловлення.

Повтори займенниковий та іменниковий передають емотивність, узагальненість.

Зокрема, у поезії М. Бажана «Смерть Гамлета» побутують різні частиномовні повтори. Тут присутній і тотожний лексичний повтор (*і чуєш, як*), і контекстуальний синонімічний (*хтось – інший, промовляє – нашіптує*), та антонімічний повтори (*товариш – пан*).

Лексико-морфологічні повтори мають значну експресивно-стилістичну функцію та повною мірою відображені у творчості обох авторів. Наприклад: *А нас всіх пронизує чайка. / Літає вона, перелітує* [3, с. 84]; *Ламали людям ми горби, ... / Коли ж зламався, то впади* [3, с. 57].

Таку ж функцію має лексико-морфологічний дієслівний повтор у поезії М. Бажана «Розмова сердець»: *І граю партію свою, / І програю, / і завше програю...* [1, с. 88]. Складники повтору, як і в І. Драча, є у формі недоконаного виду теперішнього часу. Проте тут вони вказують на результат дії (*граю – програю*). Така дія є тривалою, але з обмеженою вказівкою на її результативність, містить у собі відтінок досконалості, набуває ознак циклічного процесу (*граю – програю – завше програю*), константність якого підсилюється прислівником *завше* й тотожним повтором дієслова *програю*.

Демонструють повтори загалом і результативність дії, у яких одне з дієслів виражене формою недоконаного виду, а інше – доконаного:

...і **мчать** / *всепроникливі цятки і ризки / і домчать*... [1, с. 87] або *Хочеш вір...* / *Ну, хоч раз повір!* [2, с. 105].

Помітно інтенсифікують дію лексико-морфологічні повтори, у яких усі дієслова вжиті у формі доконаного виду: *З Нічого – в Щось, Лиш Деміургу владно / Змісить Ніщо, а вимісити Щось* [2, с. 328].

Зустрічаємо також парні дієслівні повтори, коли одна пара чергується з іншою, що поширює, узагальнює, інтенсифікує емоційний простір висловлення: *Сидить і чеснотами пахне, як милом.* / *Сидить і скорботою пахне, як злом* [1, с. 117].

Тому парні дієслівні повтори створюють особливе обрамлення навколо лексем *чеснотами, скорботою*, які можна узагальнювати як контекстуальні антоніми в індивідуально-авторській мові.

Типовістю поетичних текстів М. Бажана є переходи від дистантного повтору до контактного: *Я знаю – ти живий, / Я знаю – ти не здох, / Кричу, / Кричу тобі я: / доки?* [1, с. 90].

У віршових текстах М. Бажана й І. Драча домінують дієслівні повтори, представлені формами недоконаного виду другої особи однини наказового способу, які демонструють бажання, прохання, рідше вживаються з узагальнено-імперативним значенням, як-от у творі М. Бажана «День» із циклу «Безсмертя»:

Живи, дух життєдайний, / дух творчості людської, / Живи, життя безсмертне, / життя більшовиків! [1, с. 173]. Дистантний тотожний дієслівний повтор *живи* увиразнюється тавтологією, що апперцептує образно-смыслову лінію вірша – циклічність, неперервність життя.

Намагаючись увиразнити думку, митець використовує контекстуальні синоніми: *Серце! Крутись, хитайся, / хитайсь, вигинайся шкереберть!*

Засобом безпосереднього вираження волевиявлення стає наказовий спосіб у поезії І. Драча «Таємниця»: *Бив барабан себе в груди – / Йди, таємнице, йди вже, йди!* [2, с. 327]. Тут імператив *йди* повторюється тричі, застосовується в препозиції та в постпозиції до звертання, підсилюється прислівником часу *вже*, що конкретизує наказ-вимогу, забарвлює текст особливою експресією. Відтак звертання *таємнице*, корелює із заголовком, стає емоційним центром, що розвиває композиційно-сюжетну лінію поезії, (*таємниця* – це незнайома жінка, що раптом з'являється на похороні відомої людини та цілує покійника в губи).

Частіше повтори з імперативами доконаного виду використовує І. Драч, рідше – М. Бажан. Пор.: *Він – чистий невіглас, сам себе видає, сто п'ята / іроніє, заридай, заридай* [Драч : 103] і *Послухай мене, / нерозумний нетяго, / Послухай, дитино, старого сліпця: / Людині дано найутішніше благо – / Вслухатися в людські спокійні серця...* [1, с. 111].

Смислове й емоційне забарвлення в досліджуваних текстах несуть дієслівні повтори, які репрезентують різнокомпонентні структури щодо формального та граматичного вираження. Зокрема, випадки транспозиції форм наказового способу в дійсний спосіб доконаного минулого часу, коли компоненти повтору належать до різних синтаксичних одиниць: *Поглянь же: це світ обновилося, – / це люди живуть по-новому! / Поглянув – і в небі ясному...* [1, с. 291].

М. Бажан при дистантних дієслівних повторах як супровідні часто використовує інші дієслова для поширення експресії: *І вмієм вирватъ жала / із пац підповзлик змій! / Ми вміємо розплутать / і фраз, і діл сувої, / Ми вмієм підіймати народ для боротьби* [1, с. 162]. Тотожний лексичний повтор дієслова *вміємо* у формі першої особи множини теперішнього часу, конкретизується повторюваним займенником *ми*, подає три різновекторні дії (*вирватъ, розплутать, підіймати*), що виражають різний ступінь інтенсивності й спрямовані на різні об'єкти. У повторюваному дієслові *вміємо* продемонстрована основна ідея поезії.

І. Драч також уміло користується дистантними дієслівними повторами, що підкреслюють тривалий характер дії з відтінком завершеності (прислівник *вже*), проектуючи її в теперішній історичний час: *Прости мене – від тебе сніг іде. / Прости мене – вже з неба пам'ять тане. / Прости мене – це серце молоде.*

В І. Драча використовується така модель дієслівного повтору, як «дієслово минулого часу доконаного виду – дієслово теперішнього часу»: *Я вийшла з тебе і йду в тебе, море* [2, с. 126]. Перший компонент повтору *вийшла* вказує на завершений характер дії, другий – на її продовження, привносячи сему тривалості й протяжності. Разом вони об'єктивують уявлення про те, що дія розпочалася і триває. При цьому дія характеризується різновекторною спрямованістю: *вийшла ← з тебе, йду → в тебе*, що надає їй циклічності.

У вірші І. Драча «Принести води» подібна модель засвідчує лінійне розгортання дії (одновекторність): *Я повернувся з мандрів і додому / Вертаю знову в золоте село.* Дієслово *повер-*

нувся виражає завершений характер результативної дії, яку поширює обставина (з *мандрів*), тоді як дієслово *вертаю* вказує на продовження дії, теж конкретизованої обставинами (*додому, в золоте село*).

Незавершену дію передає лексичний повтор, у якому обидва компоненти – дієслівні форми минулого часу недоконаного виду. У його межах можна окреслити декілька різновидів:

1) дистантний повтор з указівкою на суб'єктів дії, які знаходяться в постпозиції. За допомогою таких повторів реалізуються дії тривалі, статичні, необмежені: *Йшов з ними вчитель з поглядом ясним, / Йшов Корчак, взявши двох дітей за руки* [3, с. 168];

2) дистантний повтор з указівкою на суб'єктів (об'єктів) дії, які знаходяться в препози-

ції. Подібні повтори виражають незавершений, постійний характер дії: *Наш «Інтернаціонал». / Ми тебе співали перед боєм, / Ми тебе співали в день повстання, / Перед смертю ми тебе співали* [1, с. 153];

3) контактний повтор передусім у творах І. Драча: *Дихали, дихали віхоли / В долині й на Оболоні...* [2, с. 154] або *Завірюха стугоніла, вила, / А мороз гострив свій білий ніж* [2, с. 443].

Отже, усі дієслівні повтори в поезіях М. Бажана й І. Драча мають вагоме значення, служать засобом інтенсифікації, динамізації висловлювання, вектором унікального сприймання будь-якої теми, транспортування, переведення образу в площину іншого часу тощо. За допомогою дієслівних повторів та інших супровідних лексем виникають емоції різного характеру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажан М. Твори : у 4 т. Київ : Дніпро, 1974–1975.
2. Драч І. Анатомія блискавки: поезія, проза. Харків : Фоліо, 2002. 509 с.
3. Драч І. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Веселка, 1986.
4. Леденева В.В. Идиостиль (к уточнению понятия). *Филологические науки*. 2006. № 4. С. 39–41.
5. Струганець Л.В. Культура мови : словник термінів. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2000. 88 с.

РОЗДІЛ 2 СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 81:811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.6>

СЕМАНТИКА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТОМ МУХА В ГРУПІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

SEMANTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE FLY COMPONENT IN THE GROUP OF EASTERN SLAVIC LANGUAGES

Мицан Д.М.,

*orcid.org/0000-0002-1430-7121**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри слов'янських мов**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У статті описуються результати дослідження фразеологічних одиниць із компонентом *муха* в українській, білоруській і російській мовах. Фразеологізми із зоонімічним компонентом були предметом дослідження багатьох мовознавців як у галузі традиційної фразеології, так і в лінгвокультурології. Вони належать до національно-специфічних одиниць мови, що акумулюють культурний потенціал народу та віддзеркалюють у семантиці тривалий процес розвитку його культури. Їх компоненти фіксують і передають від покоління до покоління культурні традиції і стереотипи. Запропонований у дослідженні аналіз підтверджує той факт, що та сама лексема в складі різних фразеологізмів певної мови може викликати як позитивні, так і негативні образи у свідомості носіїв цієї мови. Деякі подібні за структурою фразеологічні одиниці в різних мовах можуть відрізнятися семантичним змістом, а навіть мати й цілком різні конотації.

Назви тварин у складі фразеологізмів є яскравим прикладом їх значущості в загальній інтерпретаційній картині світу, яка визначається моделлю перенесення якостей тварин на людину й навпаки. Дуже часто зооніми переходять у категорію слів-символів, які віддзеркалюють уявлення людей про деяких тварин.

Однією з підгруп зоофразеології є ентомофразеологія – фразеологізми, які в складі містять компонент-назву комах. Цей вид фауни не є таким популярним у складі ФО як назви тварин, але кожна з досліджуваних мов має приклади існування таких фразеологізмів із кількома назвами різноманітних комах. Хоча ентомофразеологізми в досліджуваних мовах становлять нечисленну групу, але ця група активно функціонує та динамічно розвивається.

Матеріалом розвідки слугували дані фразеологічних словників української, білоруської та російської мов.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологізм, семантика, комаха, зоофразеологія.

The article describes the results of the study of phraseological units with the fly component in the Ukrainian, Belarusian and Russian languages. Phraseologisms with a zoonymic component have been the subject of research by many linguists both in the field of traditional phraseology and in linguoculturology. They belong to the national-specific units of language that accumulate the cultural potential of the people and reflect in their semantics the long process of development of its culture. Their components capture and transmit from generation to generation cultural traditions and stereotypes. The analysis proposed in the study confirms the fact that the same token in the composition of different phraseologies of a language can cause both positive and negative images in the minds of speakers of this language. Some similarly structured phraseological units in different languages may differ in semantic content, and may even have completely different connotations.

The names of animals in the composition of phraseological units are a vivid example of their significance in the general interpretive picture of the world, which is determined by the model of transferring the qualities of animals to humans and vice versa. Very often zoonyms fall into the category of word-symbols, which reflect people's ideas about some animals.

One of the subgroups of zoophraseology is entomophraseology – phraseology, which contains a component called insects. This species of fauna is not as popular in the FD as the names of animals, but each of the studied languages has examples of the existence of such phraseology with several names of different insects. Although entomophraseologisms in the studied languages are a small group, but this group is actively functioning and developing dynamically.

The material of this research was the data of phraseological dictionaries of Ukrainian, Belarusian and Russian languages.

Key words: phraseological unit, insect, translation, semantics, zoophraseology.

Постановка проблеми. Сьогодні вже важко уявити дослідження фразеології окремо від зображення в ній національних рис і характеру. Фразеологізми відображають унікальний пласт кожної мови зі стереотипами певної поведінки та реаліями життя. Вивчення фразеології в такому аспекті є скероване на людину як носія певної культури. Це дає можливість з'ясувати, які значення приховують у собі фразеологічні одиниці окремих мов.

З точки зору мови комахи є для людей своєрідною мірою людських якостей, як фізичних, так і моральних. У людській свідомості вони існують як такі, що приносять користь, і такі, які є шкідливими. Різноманітні риси, властивості й характеристики, якими наділяються комахи, подібно до тварин, образно описують зовнішній вигляд людини, її риси характеру, способи поведінки та звички. Вони теж віддзеркалюють її вчинки й дії, дають певну оцінку явищам і ситуаціям, спираючись на досвід, накопичений певним народом.

Російський дослідник С. Булгаков уважав, що людина – це всетварина, яка містить у собі начебто всю програму творіння. У ній можна знайти й риси орла, і лева, й інші душевні якості, що утворюють основу тваринного світу, цього спектра, на який може бути розкладений білий цвіт людства [1, с. 249]. Характеризуючи свого ближнього назвою тварини (у тому числі й комахи), людина зазвичай концентрує в ній лише одну якість, робить тварину символом цієї якості [6, с. 16]. Тому зоофразеологізми займають важливе місце серед найбільш уживаних стійких словосполучень у будь-якій мові. Це зумовлено тим, що тварини (подібно частинам людського тіла) належать до найдавнішого шару лексичного складу мови, саме це сприяє їх легкому алегоричному осмисленню. Однакова лексема в різних фразеологічних одиницях будь-якої мови може нести позитивне або негативне семантичне навантаження залежно від мовної ситуації.

Зоофразеологія – це чітко окреслена семантична й тематична група незмінних словосполучень, головним складником яких є фауноніми (зооніми) або їх образно-генетичні елементи [7, с. 10]. Зоофразеологізми дають можливість точніше висловлювати думку, влучно передавати її зміст та емоційне забарвлення, відображають мовний антропоцентризм. Відображення фауни у фразеологічних образах пов'язане з традицією, коли людина вважала себе частинкою природи, а саму природу персоніфікувала, наділила тварин рисами, що притаманні людині [5, с. 146].

Однією з підгруп є ентомофразеологія – фразеологізми, які в складі містять компонент-назву комах [3, с. 65].

Актуальність теми статті зумовлена практичною перекладацькою необхідністю семантики стійких виразів із компонентом-назвою комах в українській, білоруській і російській мовах.

Аналіз досліджень. Вивченням ентомофразеології в українській мові займалися мовознавці О. Левченко, Д. Ужченко, І. Голубовська, у російській – Р. Ачілова, Л. Юсупова, З. Ахмат'янова, у білоруській – Ф. Янковський, С. Міхалов. У порівняльному аспекті вибраних мов є цікаве дослідження Г. Філь «Національна символіка фразеологічних одиниць з компонентами-зоонімами (на матеріалі української, російської та білоруської мов)» [8].

Метою дослідження є виявлення особливостей специфічного фразеологічного фонду трьох мов із компонентом *муха*.

Для досягнення поставленої мети використувався метод суцільної вибірки, метод статистичного й семантичного аналізу.

Матеріалом для дослідження послуговували фразеологізми відібрані з фразеологічних словників української, білоруської та російської мов [4; 9; 10].

Виклад основного матеріалу. Доведено, що чималий пласт у фразеологічному складі будь-якої мови становить зоофразеологія. Це пояснюється тим, що слова, які позначають фауну, належать до найдавніших пластів лексики. Відомо, що, чим більший вік слова в мові, тим ширша його семантична структура [2, с. 51].

При детальному вивченні фразеологізмів із компонентами-комахами виявилось, що в трьох мовах найбільш чисельну групу утворюють фразеологічні одиниці власне з компонентом *муха*.

У результаті дослідження українських фразеологічних одиниць (далі – ФО) із компонентом *муха* виявлено кілька таких характеристик, які приписуються цій комасі. Про людину, яка знаходиться у важкій життєвій ситуації й даремно пробує з неї вийти, говориться *скрутитися як муха в окропі*. Також можна *вертитися як муха в окропі*, цим самим демонструючи свою зайнятість, заклопотаність. Муха є комахою настирливою, яка часто любить сідати на обличчя, зокрема на ніс. Тому українці говорять, що хтось *має мухи в носі*, цим самим характеризуючи людей примхливих або дітей, які вередують. Часто цей фразеологізм уживається й зі значенням 'бути в поганому настрої'. Іронічно про когось можна сказати, що його *якась муха*

вкусила, маючи на увазі щось, що спричинило комусь поганий настрій, дивну поведінку, сердитість. Етимологія такого фразеологізму походить зі старого повір'я, у якому говориться про те, що мухи кусають, коли в них уселяються нечисті сили, злі духи. Або це може бути результатом спостереження за поведінкою тварин, вкушених комахами. Так само іронія є присутня у фразеологізмі як *сонна муха*. З такою комахою порівнюється млява, інертна, байдужа особа. Щодо надійливої особи вживається ФО як *спасівська муха*. Коли вже мухи дошкуляють так, що не можна терпіти, тоді люди їх убивають. Саме таке значення 'нешадно, не докладаючи зусиль, знищити' уживається також як погроза фізичної розправи у фразеологізмі як *муху задавити*. Про людську смерть у великих масштабах (у результаті епідемії або катастрофи) існує стала сполука *гинуть як мухи*. Тут віддзеркалюється уявлення про мух як про слабких істот.

Про чиєсь скрутне, неприємне становище передає ФО *влипнути як муха в мед*. 'Бути неуважним' є в семантиці сталого виразу *ловити мух*. Це значення пов'язане з тим, що мухи є невеликі, щоб їх зловити, треба докласти багато зусиль, цим самим злегковажити чимось більш суттєвим. Про когось фізично слабкого, безсилового, кого легко здолати, можна іронічно висловитися *і муха крилом уб'є*. Маленька комаха може бути символом великого перебільшення, надаванням чомусь незначному вагомому значення. Це яскраво ілюструє фразеологізм *робити з мухи слона*. Таке перебільшення яскраво характеризується компонентним складом – від однієї з найменших комах, до найбільшої на землі тварини.

Крім негативних значень, *муха* може входити до складу сталих зворотів, які мають і позитивне значення. Так про особу, якій дуже добре, говориться як *мусі в меду*. Особу спритну, проворну характеризує фразеологізм *мухою літати*. Набуття великого досвіду в якійсь справі, ґрунтовно, до тонкощів вивчення чого-небудь передає фразеологізм з *їсти муху*. Той, хто дуже добрий, сумирний, лагідний, той *і муху не зобидить, не зачепить*. Це значення зумовлене тим, що муха є маленькою слабкою істотою, якій легко можна нашкодити. Стан цілковитої тиші передає ФО *чутти як муха летить*, знову ж маємо уявлення про муху як малу й тиху комаху.

Як не дивно, але *муха* може бути символом сп'яніння. ФО *убити муху* передає значення 'випити вина, горілки'. Якщо хтось є в нетверезому стані, напідпитку, то про нього жартиливо говорять *під мухою*.

Жартівливий тон передає висловлювання *йти на муху з обухом*, яке має значення 'затрата великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги; ціною невиправданих зусиль, затрат; нерозумно'.

Колоритним є жартиливе побажання покарання за щось *бодай тебе муха вбрикнула*. Цей фразеологізм-висловлювання є прикладом того, що українці переважно лаються по-доброму або по-смішному, бажаючи об'єкту своєї лайки не зла, а якихось смішних речей або дрібних негараздів [11]. Як лайливе вираження незадоволення чимось, роздратування передає ФО *їдять мухи з комарами*. Хоча цей фразеологізм може мати й інше значення, як жартиливий вияв захоплення чимось. Це є яскравий приклад уживання одного й того ж фразеологізму однієї мови з протилежними значеннями.

Із 22 описаних ФО української мови з компонентом *муха* є 8 порівнянь. Також, як бачимо, для нашої мови характерні іронічні й жартиливі фразеологізми.

У російській фразеології обрана лексема теж часто використовується в складі ФО й може означати обстановку повної тиші *слышно, как муха пролетит*, комфортне існування *тепло, светло и мухи не кусают*, а також для опису безневинної людини *мухи не обидет*. Фразеологізми із цим компонентом мають як позитивне, так і негативне значення. Вираз *считать мух* підкреслює байдикування, фразеологізм як *сонная муха* свідчить про пасивність людини. Значення перебільшення закладене в уже знайомій ФО *делать из мухи слона*. На окрему увагу заслуговує цікавий вислів *котлеты отдельно, мухи отдельно*, який має значення необхідності поділу проблем за важливістю, їх послідовне вирішення. Значення 'нестерпної нудьги' закладене у фразеологізмі *мухи дохнут*. Про те, що все є під контролем, свідчить фразеологізм *и муха не пролетит*. Тут знову значення вказує на дрібний розмір комах. Наявними є також висловлювання про надійливість людини: *липнуть как муха, надоел как муха*. Загальне прагнення чогось привабливого закладене у ФО *как мухи на мед*. Незрозуміла поведінка людини закладена у висловлюванні *какая муха укусила*. Незадоволену людину з кислим виразом обличчя характеризує фразеологізм *точно муху проглотил*. Подібно до українців, росіяни за певних умов також *мрут как мухи*. Часто можна почути *белые мухи*, які означають сніг (закладена подібність хаотичного лету мух і снігу). Для української мови таке висловлювання теж знайоме, але фразеологічний словник, на жаль, його не нотує.

Значення вживання алкоголю теж є в російських фразеологізмах з обраною комахою. *Как муху раздавил* означає особу, яка трохи випила. Натомість *быть под мухой* указує на людину, яка уже в нетверезому стані. Жартівливе захоплення кимось виражається у вислові *едят тебя мухи*.

Російська мова презентує 19 фразеологізмів, із яких 8 є порівняннями з певними рисами комахи.

Білоруська мова представлена фразеологізмами, відповідники-еквіваленти яких уже описані вище в українській і російській мовах: *рабіць з мухі слана, быць пад мухай, белья мухі, якая муха ўкусіла каго, мруць як мухі, мухідохнуць, мухі не пакрыўдзіць, чуваць як муха пралеціць, лічыць мух, нібы муху праглынуў, мець мухі ў носе*.

Таким чином, маємо 11 ФО, із яких 2 порівняння.

Проаналізований матеріал ілюструє, що в трьох мовах фразеологізми з компонентом *муха* існують для визначення таких спільних понять: безневинна людина, дивна поведінка людини, тиша, байдкування, перебільшення, уживання алкоголю, смерть. Російська й білоруська мови мають ще спільне значення 'сніг'. В українській і російській мові наявні жартівливі висловлювання. Крім того, українська мова має значення

досвіду, слабкої людини, затрати зусиль і навіть лайливих висловлювань. Російська мова – поділу проблем.

Більше ніж третина фразеологізмів, 18 із 52, мають характер порівняння. Такі ФО найяскравіше вказують на якусь домінуючу рису комахи, яка переноситься на людину.

Спільні семантичні поля свідчать про однакове світосприйняття, що є недивно, беручи до уваги спорідненість мов. Відмінні значення є ознакою національної самобутності.

Висновки. Аналіз описаного матеріалу свідчить про те, що фразеологізми з компонентом-зоонімом позначають життєві ситуації, моральні якості, поведінку людини та характеризують емоційний стан. Перспективи дослідження стисло пов'язані з усебічними дослідженнями фразеологізмів, які містять компонент-назву комах у досліджуваних мовах, з метою виявлення подібностей і розбіжностей у цьому фрагменті мовної картини світу в українській, російській і білоруській лінгвокультурах.

Описаний матеріал може бути використаний у подальших дослідженнях із порівняльної фразеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булгаков С.Н. Свет невечерний: созерцания и умозрения. Москва, 1994. 345 с.
2. Дубравська З.Р. Зооніми як окремі лексичні одиниці та як компоненти сталих виразів. *Молодий вчений*. 2018. № 3.1 (55.1). С. 51–53.
3. Каян І.Л. Фразеологічні синоніми у сучасній англійській мові (на матеріалі фразеологізмів з компонентом-зоонімом). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики* : збірник наукових праць / упоряд. І.Л. Каян. Вип. 7. Київ, 2005. 103 с.
4. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. 2-е выданне, дапоўн і выпр. Мінск, 2008. 968 с.
5. Петришин М.Й. Фразеологізми з компонентом-зоонімом у латинській мові. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Германська філологія»*. Вип. 692–693. Чернівці, 2014. С. 145–148.
6. Солнцева Н.В. Сопоставительный анализ зоонимов русского, французского и немецкого языков в этносемантическом аспекте. Омск, 2004. 18 с.
7. Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови : навчальний посібник. Київ, 2007. 494 с.
8. Філь Г. Національна символіка фразеологічних одиниць з компонентами-зоонімами (на матеріалі української, російської та білоруської мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2018. С. 98–107.
9. Федоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13 000 фразеологических единиц. 3-е изд., испр. Москва, 2008. 878 с.
10. Фразеологічний словник української мови / АН України, Ін-т укр. мови ; уклад. : В.М. Білоноженко та ін., редкол. : Л.С. Паламарчук (голова) та ін. Київ, 1993.
11. Українська лайка. URL: https://ukrrain.com/18_ukrainska_lajka.html.

ЛЕКСЕМА *WŁADZA* В СЛОВНИКАХ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИLEXEME *WŁADZA* IN THE POLISH LANGUAGE DICTIONARIES

Сливинська О.М.,

orcid.org/0000-0002-1070-0866

аспірант кафедри польської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглянуто семантизацію іменника *władza* в лексикографічних джерелах польської мови. Проаналізовано словникові статті лексеми *władza* в чотирнадцяти загальних словниках, серед яких п'ять історичних і дев'ять сучасних. Матеріалом дослідження є 63 дефініції лексеми *władza*, почерпнуті зі згаданих лексикографічних джерел польської мови. Зосереджено увагу на ключових етапах і способах зміни значень лексеми *władza* й типах зв'язку, що виникає між різними її значеннями. Аналіз дефініцій іменника *władza*, почерпнутих із загальних словників польської мови, засвідчує генералізацію значення іменника *władza*, а також зміну основного значення слова. У результаті зіставлення словникових дефініцій простежено зміну основного значення слова *władza* зі 'спроможність, вроджена сила, спрямована на володіння частинами тіла або чим завгодно' на 'право на управління або керування кимось'. На матеріалі історичних і сучасних лексикографічних джерел польської мови зафіксовано розширення значення слова *władza*. Так, кількість значень аналізованого слова збільшується з одного ('правління над ким; командування') в онлайн-виданні «Електронний словник польської мови XVII і XVIII століття» до десяти в «Іншому словнику польської мови» за редакцією М. Банька. Між значеннями слова *władza* простежуємо різні типи семантичних зв'язків. Наприклад, ланцюгова полісемія виникає між значеннями іменника *władza*, поданими в «Словнику польської мови» за редакцією А. Здановича та ін. (1861); радіально-ланцюгову полісемію простежуємо між дев'ятьма значеннями іменника *władza*, зафіксованими в «Словнику польської мови» за редакцією Я. Карловича, А.А. Кринського та В. Недзведзького (1919), і між чотирма значеннями іменника *władza* в «Словнику польської мови» за редакцією М. Шимчака (1981); радіальна полісемія виникає між трьома значеннями іменника *władza*, зафіксованими в «Словнику правильної польської мови» за редакцією В. Дорошевського (1973). Зауважуємо також перенесення значення іменника *władza* як права керувати кимось на осіб, які мають таке право, тобто метонімізацію значення аналізованого слова.

Ключові слова: *władza*, словники, семантика, дефініції, польська мова.

The article considers the semanticization of the noun *władza* in lexicographic sources of the Polish language. The dictionary articles of the lexeme *władza* were analyzed in fourteen general dictionaries, including five historical and nine modern dictionaries. The research is based on 63 definitions of the lexeme *władza*, which were gathered from mentioned lexicographical sources of the Polish language. The attention is paid to the key stages and ways of changes of the meanings of the lexeme *władza* and types of connections that appear between its different meanings. The analysis of definitions of the noun *władza*, gathered from general dictionaries of the Polish language, shows the generalization of the meaning of the noun *władza* and also the change of the main meaning of the word. As a result of matching word definitions, the change of the main meaning of word *władza* from 'ability, natural power to control body parts or anything else' to 'the right to control somebody' is seen. Based on the materials of historical and modern lexicographical sources of the Polish language extension of the meaning of the word *władza* is observed. The quantity of meanings of analyzed word is increased from one ('control of somebody; command') in online edition "Electronic dictionary of the Polish language XVII and XVIII centuries" to ten in "Another dictionary of the Polish language" edited by M. Banko. Different types of semantic relations between meanings of the word *władza* are seen. For example, in "Dictionary of the Polish language" edited by A. Zdanowicz et al. (1861) chain polysemy between meanings of the noun *władza* is seen; radial-chain polysemy is traced between nine meanings of the noun *władza* which is fixated in "Dictionary of the Polish language" edited by J. Karłowicz, A.A. Kryński and W. Niedzwiedzki (1919), and between four meanings of the noun *władza* in "Dictionary of the Polish language" edited by M. Szymczak (1981); radial polysemy appears between three meanings of the noun *władza* shown in "Dictionary of the correct Polish language" edited by W. Doroszewski (1973). Transfer of the meaning of the noun *władza* is also noticed from the right to control somebody to people who have such right, so there is meaning metonymization of analyzed word.

Key words: *władza*, dictionaries, semantics, definitions, Polish language.

Постановка проблеми. За словами Є. Бартмінського та В. Хлебди, «словники виконують кумуляційну функцію, накопичуючи лексичні й семантичні складові мовної картини світу, а також функцію їх санкціонування¹» [4, с. 22]. Так, аналіз інформації, зафіксованої в словникових статтях лексеми *władza* в історичних і сучас-

них словниках польської мови, дасть змогу простежити зміни поняттєвого складника концепту «влада» в польській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування концепту «влада» становить предмет наукових зацікавлень українських і закордонних мовознавців. Вербалізацію концепту «влада» в сучасному британському газет-

¹ Тут і далі переклад з польської мови українською наш – О. С.

ному дискурсі дослідила О. Чорновол-Ткаченко [2]. Л. Гайдученко проаналізувала концепт «влада» в сучасній німецькій лінгвокультурі [1]. Характерні риси концепту «влада» на основі результатів анкетування, проведеного в Польщі у 1990 й 2000 роках, представили дослідниці У. Маєр-Барановська й І. Лаппо [8, с. 475–480]. Проблема семантизації іменника *władza*, простеженої на матеріалі історичних і сучасних словників польської мови, не знаходила, однак, комплексного висвітлення.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати специфіку значення іменника *władza*, представлену в словниках польської мови у вигляді дефініції, що передуватиме дослідженню концепту «влада» в сучасному польському дискурсі. Для аналізу обрано 14 загальних словників, у т. ч. 5 історичних словників («Електронний словник польської мови XVII і XVIII століття» (далі – e-SXVII) [6], словник М.А. Троца «Nowy dykcjonarz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski» [15], «Словник польської мови» за редакцією А. Здановича та ін. (далі – SWil) [12], «Ілюстрований словник польської мови» [3], «Словник польської мови» за редакцією Я. Карловича, А.А. Кринського та В. Недзведзького (далі – SW) [9]) і 9 сучасних словників польської мови («Словник правильної польської мови» за редакцією В. Дорошевського (далі – SPP) [13], «Словник польської мови» за редакцією М. Шимчака (далі – SJPSzym) [11], «Словник сучасної польської мови» за редакцією Б. Дуная (далі – SWJP) [14], «Інший словник польської мови» за редакцією М. Банька (далі – ISJP) [7], «Універсальний словник польської мови» за редакцією С. Дубіша (далі – USJP) [16], «Словник польської мови» за редакцією Л. Драбик, Е. Соболя (далі – SJP) [10], онлайн-видання «Великий словник польської мови» за редакцією П. Жмігородського (далі – WSJPŻm) [17], «Великий словник польської мови» Е. Дерень, Е. Полянського (далі – WSJP) [5], «Основний словник польської мови з нарисом польської граматики» Х. Згулкової (далі – PSJPZgół) [18]). Матеріалом дослідження є 63 дефініції лексеми *władza*, почерпнуті зі згаданих лексикографічних джерел польської мови.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо простежити семантичний розвиток лексеми *władza*, представлений у словниках польської мови, із зосередженням уваги на ключових етапах і способах зміни значень лексеми *władza* й типах зв'язку, що виникає між різними її значеннями.

У e-SXVII знаходимо дату першої фіксації слова *władza* – 1621 рік [6]. В аналізованому словнику значення слова *władza* подано як ‘правління над ким; командування’ та проілюстровано такими прикладами з «Мемуарів» Яна Хризостома Пасека:

Woysko wszystko pod władzą Wiel: Hetmanow swoich iść ex nunc po przeproszeniu IokMsci obowiazuje się. PasPam 210; Do kazdego z tych ze Poddanych Oycowsskim affektem się przychylaiac na zadney [zam. żadnych] władzey y zWierzchnosci Krolewskiey ani surowosci Praw [...] zazywać niebędziemy. PasPam 210v [6].

Е-SXVII наводить також усталене сполучення слів *władza biskupia* в контексті: [...] *do [urzędu biskupiego] przynależy sądzić o prawdzie/ pism tákowych/ y one władzą swą Biskupią potępić/ ieśliby złe były/ y ich zákazywać [...]. SzemGrat 22 [Pięknorzecki J., [Szembek F.], Gratis plebański, Poznań 1627] [6].*

Словник М.А. Троца «Nowy dykcjonarz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski» в словниковій статті іменника *władza* подає таку інформацію: 1) ‘такий хворий, що зовсім не володіє частинами тіла’; 2) ‘має владу над своїм добром, над цими людьми, над цим краєм’; 3) ‘військо було йому віддано під воєнну владу’ [15, с. 2579]. Отже, перше значення іменника стосується можливості володіти частинами тіла. Друге і третє значення слова *władza* охоплюють право керувати кимось або чимось. Словник М.А. Троца містить також такі сполучення зі словом *władza*: *tyle władzy nie ma nad sobą, władza żywota i śmierci nad kim* [15, с. 2579].

У SWil зафіксовано збільшення кількості значень іменника *władza*, який у цьому словнику налічує їх п’ять: 1) ‘спроможність, уроджена сила, спрямована на володіння частинами тіла або чим завгодно’; 2) ‘здатність, розумова потуга, що спрямовує наші вчинки, загальна назва: розуму, уяви, почуття й усього, що діє в людському дусі, як відчуття в тілі’; 3) ‘правління, панування, володарювання; право володіти, управляти, керувати ким, встановлювати що’; 4) ‘той або ті, котрим дано, котрі мають право управляти, володіти, приймати закони, судити за законами, виконувати вироки’; 5) ‘у мн. прслв. теол. ангельський чин середньої ієрархії, сили, панування’ [12, с. 1873]. Як бачимо на прикладі поданих значень іменника *władza*, кожне наступне значення слова безпосередньо пов’язане тільки з попереднім, отже, між значеннями слова *władza* виникає ланцюгова полісемія. У четвертому значенні слова простежуємо перенесення значення влади як права

володіти, управляти, керувати кимось на осіб, яким надано, які мають таке право, тобто спостерігаємо метонімізацію значення лексеми *władza*. В «Ллюстрованому словнику польської мови» також зафіксовано метонімізацію значення іменника *władza*. Так, одне зі значень аналізованого слова таке: ‘керівна інституція, люди, які здійснюють владу, правління; у *мн.*, органи влади, відомства, урядовці’ [3].

Дев’ять значень іменника *władza* зафіксовано у SW. Зосереджуємо увагу на тих із дев’яти значень іменника *władza*, котрі не були вказані в давніших словниках, а саме: 1) *władza* в значенні 2 – це ‘спроможність, могутність, повноваження, право: В. відпущення гріхів (= привілей)’ [9, с. 648]; у цьому випадку фіксуємо метафоризацію значення лексеми *władza*; 2) *władza* в значенні 4: ‘вплив, авторитет, перевага, вищість над ким, над чим, панування: батьківська в.’ [9, с. 648], що є прикладом метафоризації значення слова; 3) *władza* в значенні 9 (мех.): ‘усяка річ, яка своєю силою спрямовує на інші речі’ [9, с. 648]; у наведеному значенні простежуємо метонімізацію основного значення слова *władza*. Між дев’ятьма значеннями іменника *władza*, зафіксованими у SW, простежуємо радіально-ланцюгову полісемію. Так, основне значення слова ‘спроможність володіти, рухати частинами тіла, міць, сила в частинах тіла’ мотивує такі його значення: 2) ‘спроможність, могутність, повноваження, право’; 3) ‘здатність, сила, розумова потуга, чинник, який уможливорює діяльність розуму, душі, їх відповідне втілення’. Натомість значення 4) ‘вплив, авторитет, перевага, вищість над ким, над чим, панування’ безпосередньо пов’язане тільки зі значенням 3; значення 5) ‘право володіти, управляти, спроможність розпоряджатися, правління, керівництво, відомство’ безпосередньо пов’язане тільки зі значенням 4; значення 6) ‘керівна інституція, керівництво, правління, відомство, дикастерія’ – лише зі значенням 5; значення 7) ‘представник правління, голова відомства’ безпосередньо пов’язане тільки з шостим значенням іменника *władza*. Значення 8) ‘ангельський чин середньої ієрархії, сили, панування’ та 9) ‘усяка річ, яка своєю силою спрямовує на інші речі’ [9, с. 648] пов’язані ланцюговим зв’язком із четвертим значенням слова *władza*.

SPP фіксує три значення іменника *władza*, при цьому як основне подає: ‘управління, панування, правління’ [13, с. 873]. У цьому значенні іменник уживається без форм множини. Друге значення, у якому слово *władza* частіше вживається в множині, безпосередньо пов’язане з основним і є при-

кладом його метонімізації: ‘керівні інституції, органи; керівництво; правління’ [13, с. 873]. Третє значення іменника *władza* – ‘здатність панувати над функціонуванням, роботою окремих частин тіла’ [13, с. 873] – виникає шляхом метафоризації й також є безпосередньо пов’язаним з основним значенням слова. Отже, між трьома значеннями іменника *władza*, зафіксованими в SPP, простежуємо радіальну полісемію.

SJPSzym подає чотири значення слова *władza*, причому основне значення, у якому слово вживається без форм множини, представляє більш обширно порівняно із SPP: ‘право управляти державою, панування, управління; суспільні відносини між двома групами, які полягають у тому, що одна з груп може здійснювати тривалий вплив на поведінку другої групи при виконанні суспільних завдань і наділена засобами забезпечення контролю цієї поведінки; також управління кимось, керування кимось, напр. членами родини, інституцій, товариств тощо’ [11, с. 732]. Друге значення з ремаркою ‘частіше в множині’ є прикладом метонімізації основного значення слова й безпосередньо з ним пов’язане: ‘інституції, органи, які управляють, керують чимось; особи, які управляють, керують чимось’ [11, с. 732]. Наступне значення, а саме: 3) ‘спроможність, здатність володіти, рухати частинами власного тіла’ [11, с. 732] – безпосередньо пов’язане з основним значенням слова *władza* та виникає шляхом метафоризації. Четверте значення ‘здійснення впливу на когось, вплив; могутність, сила’ утворено шляхом метафоризації й мотивовано попереднім значенням слова. Отже, між чотирма значеннями іменника *władza*, зафіксованими в SJPSzym, простежуємо радіально-ланцюгову полісемію.

SWJP фіксує дві окремі одиниці:

1) *władza* I (без форм множини) 1. ‘право управляти, розпоряджатися кимось, нав’язувати комусь свою волю; панування, правління над кимось’; 2. ‘здійснення вирішального впливу на когось; могутність, сила’ [14, с. 1235]. Як бачимо, в основному значенні лексеми *władza* I з’являється компонент ‘право [...] нав’язувати комусь свою волю’, а в другому – додано означення на окреслення сили впливу: ‘здійснення *вирішального* впливу на когось’;

2) *władza* II 1. ‘інституція або орган, призначені для керування, правління або управління чимось’; 2. ‘спроможність рухати частинами тіла, контролювати їх рухи; також спроможність воло-

² Згідно з правилами виокремлення словникових одиниць, опинаними у вступі до SWJP, «розрізнення за числами також впливає на виділення окремих одиниць» [14, с. VIII]. Отже, числова форма впливає на значення слова.

діти своїм розумом або контролювати свої емоції» [14, с. 1235]. Отже, друге значення лексеми *władza II* розширено за допомогою додавання компонента ‘спроможність володіти своїм розумом або контролювати свої емоції’.

Основне значення іменника *władza*, згідно з ISJP, – це ‘право на управління або керування кимось’ [7, с. 1026]. Четверте значення слова *władza*, зафіксоване в ISJP, утворено шляхом метонімізації основного значення слова: *władza czasu, natury, pieniędzy* тощо: ‘їхня могутність або здатність здійснювати вплив на когось’ [7, с. 1026].

По чотири значення слова *władza* знаходимо в USJP [16, с. 465–466], SJP [10, с. 471], WSJP [5, с. 904]: 1. ‘право управляти державою, панування, управління; також управління кимось, керування кимось, напр. членами родини, інституцій, товариств’ [16, с. 465]; 1. ‘право управляти державою; теж управління членами родини, інституцій, товариств’ [10, с. 471]; 1. ‘право управляти державою, панування; тако: управління кимось’ [5, с. 904]; 2. (з ремаркою *kanic.* (пол. *urz.*)) ‘інституції, органи, які управляють, керують чимось; також особи, які управляють, керують чимось’ [16, с. 466]; 2. ‘керівні інституції, органи; теж: керівні особи’ [10, с. 471]; 2. ‘інституції, органи, які керують, управляють чимось’ [5, с. 904]; 3. ‘спроможність, здатність володіти, рухати частинами власного тіла’ [16, с. 466]; 3. ‘здатність рухати частинами власного тіла’ [10, с. 471]; 3. ‘спроможність рухати частинами свого тіла’ [5, с. 904]; 4. ‘здійснення впливу на когось, вплив; могутність, сила’ [16, с. 466]; 4. ‘здійснення впливу на когось’ [10, с. 471]; 4. ‘здійснення впливу на когось, здійснення вирішального впливу’ [5, с. 904]. Причому в значеннях 1, 4 іменник *władza* вживається без форм множини, а в значенні 2 – зазвичай у множині [16, с. 466]. Як випливає з поданого матеріалу, у межах основного значення слова *władza* простежуємо усунення компонента ‘суспільні відносини між двома групами, які полягають у тому, що одна з груп може здійснювати тривалий вплив на поведінку другої групи при виконанні суспільних завдань і наділена засобами забезпечення контролю цієї поведінки’ порівняно з основним значенням, зафіксованим у SJPSzym.

Основне значення слова *władza*, згідно з WSJPŻm, – ‘спроможність керувати кимось’ – реалізується в таких прикладах лексико-семантичної сполучуваності: *niepodzielna, ogromna władza; władza absolutna; administracyjna; królewska, książęca; rodzicielska* тощо [17]. У другому значенні – ‘орган, який керує функціонуван-

ням певної інституції’ [17] – слово *władza* вживається в таких словосполученнях: *władza centralna, państwowa, publiczna, zwierzchnia; władze miejskie; oświatowe, szkolne* тощо [17]. У значенні 3) ‘спроможність рухати частинами тіла й контролювати ці рухи’ [17] аналізований іменник використовується в таких сполученнях слів, як наприклад, *odzyskać; stracić, tracić, utracić władzę w czymś* [17]. Четверте значення лексеми *władza* – ‘спроможність мислити, розуміти, відчувати й уявляти’ [17] – реалізується в сполученнях *władza poznawcza; władze psychiczne, umysłowe* та *w pełni władz umysłowych* [17]. *Władza* в п’ятому значенні, зафіксованому в WSJPŻm, – це ‘сильний вплив, який щось здійснює на людину й обмежує її’ [17]. У PSJPZgół зафіксовано три значення слова *władza*: 1) ‘право однієї особи або групи людей на управління державою, на підпорядкування собі поведінки інших людей’; 2) ‘інституція, група людей, покликана, уповноважена управляти, керувати кимось, чимось’; 3) ‘здатність панувати над власними частинами тіла, над власним розумом, своїми емоціями’ [18, с. 676].

Висновки. Отже, у результаті аналізу дефініцій іменника *władza* в історичних і сучасних лексикографічних джерелах зафіксовано розширення значення слова *władza*. Так, кількість значень аналізованого слова збільшується з одного (‘правління над ким; командування’) в онлайн-виданні «Електронний словник польської мови XVII і XVIII століття» до десяти в «Іншому словнику польської мови» за редакцією М. Банька. Між значеннями слова *władza* простежуємо різні типи семантичних зв’язків. Наприклад, ланцюгова полісемія виникає між значеннями іменника *władza*, поданими у SWil: 1) ‘спроможність, уроджена сила, спрямована на володіння частинами тіла або чим завгодно’ – 2) ‘здатність, розумова потуга, що спрямовує наші вчинки, загальна назва: розуму, уяви, почуття й усього, що діє в людському дусі, як відчуття в тілі’ – 3) ‘правління, панування, володарювання; право володіти, управляти, керувати ким, встановлювати що’ – 4) ‘той або ті, котрим дано, котрі мають право управляти, володіти, приймати закони, судити за законами, виконувати вирoki’ – 5) ‘ангельський чин середньої ієрархії, сили, панування’ [12, с. 1873]. Радіально-ланцюгову полісемію простежуємо між дев’ятьма значеннями іменника *władza*, зафіксованими у SW, і між чотирма значеннями іменника *władza* у SJPSzym; радіальна полісемія виникає між трьома значеннями іменника *władza*, зафіксованими в SPP.

У результаті зіставлення словникових дефініцій, поданих у проаналізованих загальних словниках польської мови, можемо простежити зміну основного значення слова *władza* зі ‘спроможність, уроджена сила, спрямована на володіння частинами

тіла або чим завгодно’ на ‘право на управління або керування кимось’, причому зауважуємо також перенесення значення іменника *władza* як права керувати кимось на осіб, які мають таке право, тобто метонімізацію значення аналізованого слова.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

- e-SXVII – Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku / pod red. W. Gruszczyńskiego. Warszawa (<https://sxvii.pl/>).
- ISJP – Inny słownik języka polskiego / pod red. M. Bańki. Warszawa, 2000.
- PSJPZgół – Zgótkowa H. Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej. Poznań, 2008.
- SJP – Słownik języka polskiego / pod red. L. Drabik, E. Sobol. Warszawa, 2007.
- SJPSzym – Słownik języka polskiego / pod red. M. Szymczaka. Warszawa, 1978–1981.
- SPP – Słownik poprawnej polszczyzny / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa, 1973.
- SW – Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. Warszawa, 1900–1927.
- SWil – Słownik języka polskiego / pod red. A. Zdanowicza i in. Wilno, 1861.
- SWJP – Słownik współczesnego języka polskiego / pod red. B. Dunaja. Warszawa, 1996.
- USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego / pod red. S. Dubisza. Warszawa, 2003.
- WSJP – Dereń E., Polański E. Wielki słownik języka polskiego. Kraków, 2008.
- WSJPŻm – Wielki słownik języka polskiego / pod red. P. Żmigrodzkiego. Kraków, od 2007 (<http://www.wsjp.pl>).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гайдученко Л.В. Концепт ВЛАДА в сучасній німецькій лінгвокультурі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2009. 18 с.
2. Чорновол-Ткаченко О.О. Вербалізація концепту ВЛАДА у сучасному британському газетному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2007. 20 с.
3. Arct M. Słownik ilustrowany języka polskiego. Warszawa, 1916. T. 3. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/M._Arcta_Słownik_ilustrowany_języka_polskiego (дата звернення: 01.12.2021).
4. Bartmiński J., Chlebda W. Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów? *Etnolingwistyka*. 2008. T. 20. S. 11–27.
5. Dereń E., Polański E. Wielki słownik języka polskiego. Kraków, 2008. 994 s.
6. Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku / pod red. W. Gruszczyńskiego. Warszawa. URL: <https://sxvii.pl/> (дата звернення: 01.12.2021).
7. Inny słownik języka polskiego / pod red. M. Bańki. Warszawa, 2000. T. 2. 1423 s.
8. Język, wartości, polityka : zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce : raport z badań empirycznych / pod red. J. Bartmińskiego. Lublin : Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006. 632 s.
9. Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. Warszawa, 1919. T. 7. 1161 s.
10. Słownik języka polskiego / pod red. L. Drabik, E. Sobol. Warszawa, 2007. T. 2. 1122 s.
11. Słownik języka polskiego / pod red. M. Szymczaka. Warszawa, 1981. T. 3. 1103 s.
12. Słownik języka polskiego / pod red. A. Zdanowicza i in. Wilno, 1861. T. 2. 2280 s.
13. Słownik poprawnej polszczyzny / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa, 1973. 1054 s.
14. Słownik współczesnego języka polskiego / pod red. B. Dunaja. Warszawa, 1996. 1436 s.
15. Trotz M.A. Nowy dykcjonarz, to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski. Lipsk, 1764. 3163 s.
16. Uniwersalny słownik języka polskiego / pod red. S. Dubisza. Warszawa, 2003. T. 4. 1141 s.
17. Wielki słownik języka polskiego / pod red. P. Żmigrodzkiego. Kraków, od 2007. URL: <http://www.wsjp.pl> (дата звернення: 01.12.2021).
18. Zgótkowa H. Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej. Poznań, 2008. 812 s.

РОЗДІЛ 3 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.111'23:791.228

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.8>

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АРХЕТИП «ЗРАДНИЦЯ» (У ФІЛЬМІ «ZOOTOPIA»)

THE BETRAYER PSYCHOLINGUISTIC ARCHETYPE (IN THE FILM “ZOOTOPIA”)

Бережна М.В.,

orcid.org/0000-0002-3345-256X

кандидатка філологічних наук,

докторантка кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Запорізького національного університету

У статті розглянуто особливості створення психолінгвістичного образу кіноперсонажа відповідно до психологічного архетипу «Зрадниця» (*the Betrayer*). Робота є частиною дослідження системи психолінгвістичних кінообразів англійських фільмів масової культури XXI століття. Матеріалом роботи є комп'ютерно-анімаційний фільм Б. Говарда та Р. Мура «Зоотрополіс» (*“Zootopia”*). Мовлення персонажів вважаємо універсальним засобом розкриття психотипу персонажа. За класифікацією психологічних архетипів В. Шмідт (2007) зараховуємо Дуню Вівцянку (*Dawn Bellwether*), заступницю мера Зоотрополіса, до архетипу «Зрадниця», для якого визначальними рисами є такі. «Зрадниця» вдало вдає беззахисну жертву, грає роль приємної, сумірної офісної працівниці, тоді як насправді керує групою злочинців і влаштовує переворот. Вона керується власними інтересами, вважає себе недооціненою та майстерно бреше. «Зрадниця» не вміє будувати дружні стосунки, готова порушувати закон для досягнення своєї мети, принижуватися перед тими, хто займає вищу позицію на соціальній драбині та принижувати тих, хто стоїть нижче.

Як «Зрадниця», Вівцянка використовує різні стилі спілкування з одними й тими ж персонажами. Удаючи наївну, нерішучу, залякану працівницю, вона говорить невпевнено, використовуючи незавершені еліптичні фрази, формальні апелятиви *sir* та *officer Hopps* для підкреслення нерівних соціальних ролей, повтори для емпатизації думки, іронію для висловлення незадоволення ситуацією та ставленням до неї керівника, розмовні лексичні та граматичні елементи для створення враження довірливої, дружньої розмови. Для негативного образу «Зрадниці» характерне використання повних речень, окличних речень для формування прямих директивів із дієсловом у формі наказового способу, неформального апелятива *Judy* та фамільярно-принизливого *Bunny* для демонстрації власного вищого соціального статусу, риторичних запитань, повторів та антитез для маніпулювання думкою співрозмовника.

Ключові слова: мовленнєвий портрет, психолінгвістичний образ, кіноархетип, архетип «Зрадниця», кінодіалог, «Зоотрополіс».

The article considers the peculiarities of creating a psycholinguistic image of a film character belonging to the Betrayer psychological archetype. The work contributes to the study of a comprehensive system of psycholinguistic images of the mass culture English-language films in XXI century. The paper regards the computer-animated film by B. Howard and R. Moore “Zootopia” (2016). Dialogic speech of the characters is a universal means to reveal the psychological type of character. According to the classification of psychological archetypes by V. Schmidt (2007), the city’s assistant mayor, Dawn Bellwether belongs to the Betrayer archetype, with the following distinguishing features. The Betrayer successfully pretends to be a defenseless victim; she plays the role of a pleasant, humble office worker, while in fact leading a group of criminals and staging a coup. She is guided by her selfish interests, she considers herself underestimated and lies skillfully. The Betrayer is unable to form friendly relations; she is ready to violate law in order to achieve her goals; she abases herself before those who occupy a higher position on the social ladder and degrades those who are below.

As the Betrayer, Bellwether uses different styles of communication with the same characters. Pretending to be a naive, indecisive, intimidated worker, she speaks uncertainly, using incomplete elliptical phrases, the formal vocatives *sir* and *officer Hopps* to emphasize unequal social positions. She uses repetitions to emphasize sense, irony to express dissatisfaction with the situation in general and particularly the attitude of her boss, and colloquial units to create the impression of trustworthy and friendly conversation. The negative image of the Betrayer is characterized by the use of complete sentences, exclamatory sentences to form direct directives with the verb in the form of the imperative mood, informal appellative *Judy* and derogatory *Bunny* to demonstrate the Betrayer’s higher social status and rhetorical questions, repetitions and antitheses to manipulate the interlocutor’s opinion.

Key words: speech portrait, psycholinguistic image, film archetype, the Betrayer archetype, film dialogue, “Zootopia”.

Постановка проблеми. Як зазначає лінгвістикою, – створення типології мовних особистостей, здатної відбивати індивідуальні особливості мовленнєвої поведінки носіїв мови»
К.Ф. Седов, «одне з найбільш значущих завдань, яке стоїть перед сучасною антропоцентричною

[1, с. 3]. Подібні типології можуть будуватися на основі мовлення як реальних людей, так і вигаданих персонажів, зокрема персонажів фільмів масової культури.

Кіномистецтво є невіддільною частиною культури і потужним чинником змін у мові. За допомогою фільмів формуються нові зв'язки між візуальними образами та символами в уяві аудиторії. Фільми можуть не лише відбивати та популяризувати лінгвістичні моделі своєї епохи, а й відтворювати соціальне значення цих моделей та персонажів, які їх використовують, активно формуючи домінуючі лінгвістичні ідеології свого часу [2, с. 263]. Персонажне мовлення, з одного боку, має сприйматися глядачем як максимально наближене до природного, з іншого – формувати нові шаблони для подальшого наслідування та використання, відображаючи задум режисера та сценариста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Мовна особистість є однією з найяскравіших рис особистості людини, а особливості особистості формують властивості мовної особистості, які індивідуалізують втілення в мові думок людини та вираження її бачення навколишньої дійсності – її картини світу [3, с. 9]. За визначенням дослідників, створення образу персонажа або його характеристика – це формування в уяві реципієнта загального враження про персонажа, його особисті якості, а також інші аспекти, як-от його соціальні та фізичні характеристики [4, с. 149]. Таким чином, мовлення віддзеркалює особливості світобачення персонажів, внутрішній стан, мотиви, інтереси, комплекси та вподобання.

Письменники та режисери створюють дійових осіб своїх художніх творів так, щоб вони втілювали впізнавані психологічні образи, полегшуючи тим самим реципієнтам твору ідентифікацію та самоідентифікацію з цими персонажами. Одним із варіантів визначення психологічних особливостей персонажів є класифікація за архетипом.

Архетипи – це базові концепти, які задають координати, в яких людина сприймає та осмислює світ та реалізує свою життєдіяльність [5, с. 48]. В основі архетипів містяться норми та способи поведінки, притаманні всім людям в усі історичні періоди. У повсякденні ми розмовляємо мовою надцінностей, використовуємо велику кількість філософських ідей та принципів, але не усвідомлюємо, що вживаємо їх несвідомо. Модифікуючись у процесі історичного розвитку, архетипи зберігають у собі ті генокоди (першообрази), які відповідають етнокультурам як частинам загальносвітової культури [6, с. 124].

Потрібно сказати, що *homo loquens* по-різному розкривається в різних видах та ситуаціях мови. Найбільше індивідуальні особливості мовного портрета особистості розкривають екзистенційні сфери комунікативного континууму, тобто мовні ситуації, які містять елементи психологічного напруження. До них належить комунікативний конфлікт – мовленнєве зіткнення, засноване на агресії, вираженій мовними засобами [7]. Конфлікт є обов'язковою умовою художнього твору, він є відправною точкою сюжету, першопричиною подорожі головного героя. У роботі розглядаємо мовленнєвий портрет головної антагоністки історії, тому конфлікти в її сюжетних лініях невідворотні.

Архетипи персонажів художніх творів мають бінарну структуру, що продемонстровано наявністю позитивного та негативного втілення одного й того ж архетипу в типології В. Шмідт (2007), яку беремо за основу визначення психологічних рис персонажа [8]. Дуня Вівцянка належить до архетипу «Гестія» (*Hestia*), а саме до її негативного втілення «Зрадниця» (*the Betrayer*). Для порівняння з психолінгвістичним портретом героїні, яка є позитивним втіленням архетипу «Гестія», – «Містик» (*the Mystic*) див. [9]; для порівняння з мовленнєвим портретом негативного жіночого персонажа, що належить до іншого архетипу, див. [10].

Постановка завдання. У роботі проводимо психолінгвістичний, лексико-семантичний, стилістичний, контекстуальний, прагматичний, статистичний аналіз реплік із метою встановлення кореляції між психологічними особливостями персонажа та лінгвістичними одиницями, які є прямим / непрямим виявом цих особливостей у мовленні. Таким чином, утворюється психолінгвістичний кіноархетип – мовно-психологічний портрет кіноперсонажів, сформований в уяві глядача через використання сукупності лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних та прагматичних елементів, притаманних мовленню персонажів певного психологічного архетипу. Мовлення кіноперсонажів (монологічне, діалогічне, полілогічне) сприймаємо як середовище формування мовленнєвого портрета.

Виклад основного матеріалу. Роботу присвячено особливостям створення психолінгвістичного образу кіноперсонажа за психологічним архетипом «Зрадниця» (*the Betrayer*). Стаття є частиною комплексного дослідження цілісної системи психолінгвістичних кінообразів англійських фільмів масової культури ХХІ сторіччя. Роботу виконано на матеріалі комп'ютерно-ані-

маційного фільму Б. Говарда та Р. Мура *Zootopia* (2016). Фільм є лауреатом премії «Оскар» у номінації «Найкращий анімаційний фільм». Матеріал становить інтерес для дослідження, оскільки посідає 41-ше місце в списку найбільш прибуткових англомовних фільмів, а також шосте місце в переліку фільмів, у яких головна роль належить жіночому персонажу. У роботі проаналізовано особливості мовлення головної антагоністки фільму Дуні Вівцянки (англ. *Dawn Bellwether*), заступниці мера Зоотрополіса Левогрива. У роботі проаналізовано 42 репліки персонажа.

Згідно з класифікацією В. Шмідт [8, с. 96–98] Дуня Вівцянка належить до архетипу «Зрадниця», оскільки визначальними рисами для неї є такі.

1) «Зрадниця» приховує свою темну сторону за маскою приємної, непримітної зовнішності, роблячи це так майстерно, що ніхто не запідозрює її в скоєнні протиправних вчинків. За її лагідною вдачею ховається монстр. Вона настільки ненав'язлива, що люди навколо вважають її сором'язливою особою, яка не здатна нікому заподіяти лиха. Образ зрадника в тексті художнього твору завжди набуває певних психолінгвістичних маркерів через мовленнєвий код. Так, зрадник на психолінгвістичному рівні поєднує риси «свого» і «чужого», причому їх співвідношення залежить від налаштованості автора на творення тієї чи іншої моделі особистості [11, с. 115].

Як «Зрадниця», Вівцянка використовує різні стилі спілкування з одними й тими ж персонажами, коли комунікує, граючи роль позитивного персонажа, і коли знімає маску. Розглянемо декілька реплік, які належать до першого випадку: *DAWN: Sir, if we could just review these very important... Sir... I'm so sorry. Sir!* [12, 01:00:48]. / *No, no! But, sir, you do have a meeting with Herds and Grazing. Sir, if I could just...* [12, 01:01:00]. Удаючи наївну, нерішучу, залякану працівницю, у діалогах із мером Левогривом вона говорить невпевнено, використовує незавершені еліптичні фрази, розділові запитання, апелятив *sir* для підкреслення нерівних соціальних ролей, повтори для емпатизації думки, окличні речення для привернення уваги адресата та передання емоції розпачу від того, що її безпосередній керівник не зважає на її слова, ігнорує та завантажує роботою, конструкції надмірної ввічливості (*if we could, I'm so sorry, if I could*) для висловлювання реквестивів.

У спілкуванні з Джуді Гопс Вівцянка застосовує в одній і тій самій сцені як офіційний стиль спілкування, так і неофіційний: *DAWN: Congratulations, Officer Hopps* [12, 00:07:54]. / *Ya know, it's a... It's a real proud day for us little guys*

[12, 00:08:01]. Офіційність реалізується використанням формальної конструкції *Congratulations* + формальний апелятив (*officer Hopps*); невимушений стиль, який створює враження дружнього спілкування, актуалізується використанням розмовних форм (*Ya know, real proud, for us little guys*), паузи в репліці для емпатизації висловлювання. Іntenціонально цілеспрямований фамільярний стиль спілкування виявляється в усвідомленій стилістичній недбалості мовлення, зниженості мовленнєвої манери, іноді усвідомленій згрубілості, навмисній імітації дружнього спілкування [13, с. 12]. В основі фамільярного стилю комунікації бачимо такий психологічний мотив Вівцянки, як прихована маніпуляція, адже їй потрібно ошукати Джуді, отримати від неї довіру та підтримку.

Далі за сюжетом бачимо «відверту» розмову Дуні Вівцянки з Джуді Гопс: *DAWN: This is so exciting, actually! I never get to do anything this important. JUDY: But you're the Assistant Mayor of Zootopia. DAWN: I'm more of a glorified secretary. I think Mayor Lionheart just wanted the sheep vote. But he did give me that nice mug. Feels good to be appreciated* [12, 01:01:40]. Щоб створити потрібне враження довірливої розмови, сформувати образ недооціненої, відданої справі працівниці, викликати співчуття, у репліках Вівцянки використовується антитеза (для протиставлення роботи Джуді та Дуні), самоіронія та применшення власної значущості, а також підсилювальна граматична конструкція для підвищення статусу мера. Це демонструє незадоволення Вівцянки ситуацією та ставленням до неї Левогрива. В останній частині репліки йдеться про кухоль, подарований мером своїй заступниці. На кухлі бачимо напис *WORLD'S GREATEST DAD*, останнє слово в якому закреслено червоним маркером і зверху написано *ASSISTANT MAYOR*. Ця деталь формує в головної героїні фільму Джуді Гопс, а також у глядача негативне ставлення до Левогрива і викликає співчуття до Дуні, бажання захистити її.

Це відчуття увиразнюється, коли Джуді стає свідком такої розмови: *LIONHEART: Smell-wether! DAWN: That's a fun little name he likes to use. I called him Lion-fart once. He did not care for that. Let me tell you, it was not a good day for me. Yes, sir? LIONHEART: I thought you were going to cancel my afternoon!* [12, 01:01:57]. Оказіональне дерогативне прізвисько *Smell-wether*, побудоване на грі слів, демонструє зі сторони Левогрива використання фамільярного стилю спілкування, яке він вважає абсолютно прийнятним у діалогах із підлеглою Вівцянкою. В основні такого спілкування – демонстрація своєї вищої позиції.

Водночас спроба Дуні використати прізвисько *Lion-fart*, утворене таким самим шляхом, сприймається ним як крайній вияв неповаги й призводить до негативних наслідків. Ситуація апелює до відчуття справедливості як Джуді Гопс, так і глядача, викликає обурення. Увиразнює ситуацію використання евфемізму *a fun little name* у мовленні Дуні. Так, вона намагається применшити образу, виправдати перед сторонньою особою принизливу практику. Зрозуміло, що тепер ні Джуді, ні глядач не очікують від Вівцянки кримінальних вчинків і налаштовані сприймати мера міста як злодія.

2) «Зрадниця» покладається на доброту незнайомих, вона дозволяє іншим допомогти собі, адже так вони почуваються сильними та починають їй довіряти. Бачимо це в сцені, коли за Легогривом із гуркотом зачиняються двері, а Вівцянка опиняється на підлозі, розсипавши теку файлів, яку тримала в руках: *DAWN: Oh, mutton chops. JUDY: Assistant Mayor Bellwether? We need your help* [12, 01:01:06]. Безпорадність Дуні та гіркоту від ситуації передано оказіональним евфемізмом *mutton chops*. На допомогу їй приходить Джуді, яка, допомігши з файлами, сама просить про допомогу.

3) Коли «Зрадниця» відчуває, що її планам щось загрожує, вона втрачає самовладання, демонструючи свою справжню природу, і намагається за будь-яку ціну повернути собі контроль у ситуації. Тепер перед нами інший персонаж. Вівцянка – впевнена в собі керівниця злочинного синдикату, якій майже вдається вчинити громадський переворот у місті та захопити владу. Манера мовлення стає іншою: *DAWN: Get them!* [12, 01:29:07]. / *Come on out, Judy* [12, 01:29:28]. / *Over there!* [12, 01:30:15]. / *Bye-bye, Bunny* [12, 01:31:47]. / *Well, you should have just stayed on the carrot farm, huh? It really is too bad. I did like you* [12, 01:30:33]. / *But he can't help it, can he? Since preds are just biologically predisposed to be savages* [12, 01:31:00].

Для негативного образу «Зрадниці» характерне використання повних речень, окличних речень для формування прямих директивів (зокрема, з дієсловом у формі наказового способу) для демонстрації керівної позиції персонажа; неформального апелятива *Judy* та фамільярно-принизливого *Bunny*, розмовних скорочень (*preds*) та інших розмовних елементів (*really, huh, bye-bye*) для увиразнення інтенціонального фамільярного стилю спілкування, який слугує для демонстрації вищого соціального статусу; риторичних запитань та повторів для маніпулювання думкою співрозмовника.

4) Неприйняття з боку оточення – причина її відчуженості, жаги до помсти та самоутвердження. Вона вважає, що люди навколо не помічають її та не бачать її справжню, а тому демонструє їм стереотипну «тиху і маленьку жіночку», за якою ховається її справжня темна сутність. Її зрада є осмисленою. Вона має чітку систему орієнтирів. Ворог (у вигляді хижаків, яких менше за чисельністю, але яким належать керівні посади в суспільстві) залишається для неї чужим, проте Вівцянка вислуговує перед ним, а таку ж здобич, як і вона сама, вважає меншовартісною. Такий психотип зрадниці (за Р. Дубровським) називаємо «карателька» [11, с. 126–130]. Вівцянка пояснює свою позицію в розмові з Джуді: *DAWN: We're on the same team, Judy. Underestimated, underappreciated. Aren't you sick of it? Predators. They may be strong and loud... but prey outnumber predators 10 to 1. Think of it. 90% of the population... united against a common enemy. We'll be unstoppable* [12, 01:29:38].

Риса актуалізується використанням градації лексико-семантичних антитез (*we, same team, prey – they, enemy, predators*), риторичного запитання, морфемних повторів, пауз, еліптичних речень, асиндетону для емпатизації смислу, смислових антитез для маніпуляції думкою співрозмовника. Частотним у її мовленні є займенник другої особи *you* (21 випадок, 40%), що свідчить про конфронтативність персонажа, несприйняття оточення.

5) Як «Зрадниця», Вівцянка вмє майстерно брехати. У діалозі з Джуді, граючи роль її подруги та турботливого мера міста, вона коментує: *I'm so proud of you, Judy. You did just a super job!* [12, 01:28:42]. Висока оцінка (виражена окличним реченням для передання захоплення та схвалення та позитивними оцінними лексемами *proud* і *super*) приховує намір повернути докази своєї злочинної діяльності, які отримала Джуді.

Коли її плани розкрили, Вівцянка планує прибрати Джуді зі свого шляху, вистріливши в Ніка токсином, який змушує звірів дичавіти та нападати на тих, хто поруч. Щоб відвести будь-які підозри від себе, вона телефонує в поліцію, вміло зображуючи переживання та страх у голосі: *DAWN: Yes, police! There's a savage fox in the Natural History Museum. Officer Hopps is down! Please, hurry* [12, 01:30:49]. У цьому разі вона повертається до свого звичного безпорадного образу, тому в мовленні бачимо окличні конструкції для передання страху та занепокоєння, реквестиви, увиразнені лексемою *please*, використання формального апелятива *Officer Hopps*.

Частотним для її мовлення є використання лексем *real* та *really*, а також граматичних емпфа-

тичних конструкцій із дієсловом *do*: *DAWN: It really is too bad. I did like you* [12, 01:30:36]. / *The Mammal Inclusion Initiative is really starting to pay off* [12, 00:33:09]. / *And I've sent it and it is done, so I did do that* [12, 00:33:16]. Уважаємо частотне використання таких елементів можливим підсвідомим виявом схильності персонажа казати неправду, вести подвійну гру.

6) У неї немає близьких стосунків, вона замкнена і не зовсім здатна до щирої комунікації, тому віддає перевагу самотності. Бачимо, що її оточують лише підлеглі, а спілкування з Джуді має суто маніпулятивний характер. Однак Вівцянка змогла на певний час завоювати прихильність та довіру Джуді: *DAWN: I just heard Officer Hopps is taking the case!.. Mammal Inclusion Initiative is really starting to pay off! Mayor Lionheart is just gonna be so jazzed!.. I sent it, and it is done, so I did do that. All right, well I'd say the case is in good hands! Us little guys really need to stick together! Right? JUDY: Like glue! DAWN: Good one! Just call me if you ever need anything, okay? You've always got a friend at City Hall, Judy. Alright, bye-bye!* [12, 00:33:04].

Дуня Вівцянка отримує довіру Джуді та її прихильне ставлення завдяки використанню окличних речень та позитивної оцінної лексики для демонстрації підтримки, схвалення дій Джуді (*pay off, jazzed, good hands, good one*), вдавано-дружнього стилю спілкування, який реалізується через використання розмовних елементів (*really, jazzed, us little guys, stick together, okay, bye-bye*), підсилювальних конструкцій, риторичних питань та семантичних повторів для емпатизації смислу. В основі її фамільярного стилю спілкування лежать такі психологічні мотиви, як прихована маніпуляція та бажання ввійти «в коло своїх» [13, с. 12].

7) «Зрадниця» з легкістю порушує закон, не маючи докорів сумління. Усі свої дії вона виправдовує вищим благом. Однак вона не вважає вбивство першим виходом із ситуації, віддаючи перевагу маніпулятивним засобам утримання влади: *DAWN: Fear always works. And I'll dart every predator in Zootopia to keep it that way* [12, 01:31:32]. Бачимо використання речень із причинно-наслідковим зв'язком для пояснення мотивів учинків персонажа. Навіть коли ситуація загострюється настільки, що вбивство вида-

ється єдиним виходом, вона не буде вбивати сама: *JUDY: What are you going to do? Kill me? DAWN: No, of course not... He is* [12, 01:30:39]. Риса актуалізована уникненням використання лексем на позначення вбивства чи іншої серйозної шкоди в мовленні персонажа.

8) «Зрадниця» насамперед думає про себе. Для неї власна вигода та влада є підставою для маніпуляцій та підступних дій: *JUDY: So that's it? Prey fears predator, and you stay in power? DAWN: Yeah, pretty much* [12, 01:31:26]. / *DAWN: I framed Lionheart. I can frame you, too. It's my word against yours* [12, 01:32:18]. Риса актуалізована частим використанням займенника першої особи однини (19 випадків, 36%), лексико-семантичними групами *POWER, APPRECIATE, ENEMY*.

Висновки. Загалом, для мовлення Дуні Вівцянки характерне використання різних стилів спілкування (залежно від ролі, яку вона грає). Прикидаючись тихою, недооціненою, заляканою офісною працівницею, вона говорить невпевнено, використовує незавершені речення, розділові запитання, потребуючи згоди співрозмовника, офіційні апелятиви *sir* та *officer Hopps*, конструкції надмірної ввічливості, реквестиви. Намагаючись отримати підтримку та довіру Джуді Гопс, головної протагоністки історії, використовує позитивну оцінну лексику, окличні речення для висловлювання схвалення та захоплення діями Джуді, розмовні елементи для створення враження дружньої, невимушеної розмови.

Коли її злочинні наміри викрито, мовлення Вівцянки змінюється. Тепер вона говорить упевнено, використовує завершені речення, риторичні запитання та повтори для маніпулювання думкою співрозмовника, неофіційні апелятиви *Judy* та *Bunny*, фамільярний стиль спілкування, окличні речення в поєднанні з прямими директивами для демонстрації свого вищого соціального статусу, зневажливого ставлення до Джуді Гопс. У її мовленні частотними є займенник другої особи, антитези та лексико-семантична група *ENEMY*, що демонструє конфліктність персонажа; лексеми *real* та *really*, що відбиває схильність говорити неправду; лексико-семантичні групи *POWER* та *APPRECIATE*, випадки самоіронії, які демонструють егоцентричність персонажа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Седов К.Ф. О жанровой природе дискурсивного мышления языковой личности. *Жанры речи*. Межвуз. сб. науч. тр. Саратов, 1997. С. 3–26.
2. Dimensions of Iconicity. Edited by Angelika Zirker, Matthias Bauer, Olga Fischer and Christina Ljungberg. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2017. 351 p.
3. Коробкова С.В. Экцентричность высказывания как характеристика языковой личности: на материале произведений англоязычной художественной литературы : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 2014. 21 с.

4. McIntyre Dan. Characterisation. *The Cambridge Handbook in Stylistics*. Eds. Peter Stockwell & Sara Whiteley. Cambridge: Cambridge University Press, 2014. P. 149–164.
5. Большакова А.Ю. АРХЕТИП – КОНЦЕПТ – КУЛЬТУРА. *Вопросы философии*. Москва, 2010. № 7. С. 47–57.
6. Северинова М. Ю. Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 124–128.
7. Седов К.Ф. Языковая личность в аспекте психолингвистической конфликтологии. Труды междунар. семинара «Диалог – 2002» по компьютерной лингвистике. URL: <http://www.dialog-21.ru/digest/2002/articles/sedov/>.
8. Schmidt V. *The 45 Master characters*. Cincinnati, Ohio : Writers Digest Books, 2007. 338 p.
9. Бережна М.В. Психолінгвістичний образ Ельзи (у фільмі *Frozen*). *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород : Гельветика, 2021. № 2 (20) (у друці).
10. Бережна М.В. Червона Королева vs Біла Королева: мовленнєвий портрет (у фільмі Т. Бертон *Alice in Wonderland*). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 50, Том 1. С. 14–17.
11. Дубровський Р. Психолінгвістичний портрет зрадника в українській художній військовій прозі II половини ХХ століття. *Psycholinguistics*. 2020. 27 (2). С. 113–136. doi: 10.31470/2309-1797-2020-27-2-113-136
12. *Zootopia*. Directed by Byron Howard & Rich Moore, Walt Disney Animation Studios, 2016.
13. Фанакова Л.В. Прагматические особенности фамильярного стиля коммуникации в русской и американской коммуникативных культурах : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2013. 25 с.

УДК 811.111'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.9>

ТЕЛЕСКОПІЧНІ МОДУСИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

TELESCOPIC MODES IN THE ENGLISH LANGUAGE

Бобер Н.М.,

orcid.org/0000-0002-9639-0562

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германської філології

Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті висвітлено лінгвістичні особливості явища телескопічних модусів в англійській мові. Звернено увагу на актуальність дослідження явища «телескопія». У статті висвітлено явище телескопії як спосіб сучасного словотворення в англійській мові, що пов'язано з економією в мові через різноманітні історичні, політичні, географічні, соціокультурні, економічні та інші умови суспільства. Дослідження та вивчення телескопічних модусів в англійській мові уможливають вивчення причин їх виникнення, класифікацій, ознак, галузей вживання та функціонування.

Для аналізу явища англійською мовою використано різноманітні матеріали: ЗМІ, наукові джерела, тексти сучасної класичної літератури, словники, глосарії, лінгвістичну літературу та публікації. Представлено різні погляди на певні процеси і тенденції словотворчої неології, наведено кількісні та якісні зміни в англійській словотворчій системі.

У рукописі визначено роль телескопії не лише як найбільш продуктивного способу словоформування на сучасному етапі розвитку словотворчої системи, а і як джерела формування нових словотворчих елементів та моделей. Обґрунтовано аксіоматичну точність тези про те, що словотворча послідовність – це взаємозалежність його інструментів і механізмів. Досліджені матеріали засвідчують, що формування нових словотвірних елементів і моделей зумовлене конвергентним розвитком національних варіантів англійської мови та діалектів на сучасному етапі науково-технічного прогресу. Підтверджено, що блендинг (як продуктивний метод словотворення) формує телескопічні вузли, що дає змогу визначити, наскільки значущим є це явище в сучасній мові.

Уточнено, що блендинг – явище, яке з'явилося в мові і продовжує прогресувати, охоплюючи все більше сфер впливу на саму мову.

Виходячи з того, що мовні лексичні одиниці уявно переповнені, саме телескопізми відповідають принципам лінгвістичної економії та є об'єктами процесу запозичення, що зумовлює поширення англійських запозичених слів в інших мовах. Установлено, що портманто є невід'ємною частиною сучасного словника та зумовлює його подальше формування, що характеризується самодостатністю його структурно-семантичних особливостей.

Ключові слова: блендинг, телескопія, телескопічні модуси, телескопізми, телескопічні одиниці, лексико-семантична мікро- та макросистеми англійської мови.

This article provides the linguistic peculiarities of the phenomenon of telescopic modes in the English language. The author pays attention to the relevance of the researched subject, i.e. the phenomenon of “telescopy” or blending. The article presents it as a modern word-building method in English, which is associated with the linguistic economy due to various historic, political, geographical, sociocultural, economic and other conditions in the society. The research of telescopic modes in the English language enables us to study the origin grounds, to classify them, to determine their features, usage and functioning areas.

The author uses herein various materials for the analysis of the phenomenon in English, i.e. mass media, scientific sources, texts of the modern classic literature, dictionaries, glossaries, linguistic literature and publications. The author presents different viewpoints on certain word-building neology processes and trends, provides the description and shows the quantitative and qualitative changes in the English word-building system.

This scientific work shows the determined role of blending not only as the most productive word-building method at the modern stage of development of the word-building system, but as a source of formation of new word-building elements and models. This study of the telescopic word-building method confirms the axiomatic preciseness of the thesis that the word-building consistency, true mutual dependence of its tools and mechanisms. The materials studied attest that the formation of new word-building elements and models is caused by the convergent development of the national variants of the English language and dialects at the contemporary stage of the scientific-technological progress. The task is to study this linguistic phenomenon, to find its actual, true peculiarities at all the levels, to provide the systematic description and determine its functions and properties.

Blending is not a new phenomenon. It appeared in the language and continues progressing by coming to more and more areas of usage and influencing the language itself. Blending is a productive word-building method that has a dynamic progress. This studied word-building model is actively used in the language of advertising, economy, politics, modern English literature. The scientists study the structural and notional properties of telescopic units, wherefrom it can be noted how significant this phenomenon is in the contemporary language.

Drawing on the fact that the lexical units formed telescopically are notionally suffused, they correspond to the principles of linguistic economy and are objects of the borrowing process, which causes the spread of the English loan words-telescopic words (portmanteau words) in other languages. It can therefore be concluded that telescopic words are integral for the modern vocabulary. Telescopic (portmanteau) words enrich the vocabulary with economic neologisms and cause their further formation. Blending is characterized with self-sufficiency, has its specific structural and semantical features.

From this perspective, it should be mentioned that the phenomenon “telescopy” or blending requires its further research and study of the notion “telescopy”, “telescopic unit”, “telescopicism”, “telescopic mode”, and study of the formation methods, mechanisms and specifics of the translation into other languages within different discourses.

Key words: blending, telescopy, telescopic modes, telescopicisms, telescopic units, lexic and semantic micro- and macro-systems of English.

В англійській мові, як і в будь-якій іншій мовній системі, постійно відбуваються зміни на різних рівнях мови. У словотвірній системі англійської мови з'являються нові словотвірні засоби, за допомогою яких виникають нові способи словотворення. Різні сфери життя впливають на мову, оскільки саме так збагачується словниковий запас. Побуває така думка, що країни, які є активними на міжнародному рівні взаємовідносин з іншими державами, а також мови, які є міжнародними, зазнають найбільше змін у системі словотворення. Глибинні зміни в лексичній системі наразі досліджуються науковцями. З огляду на вплив екстралінгвістичних чинників у сучасній англійській мові окреслилась тенденція до компресії та активного застосування явища телескопії. Нові мовні одиниці виникають під впливом різних факторів, одним із яких є тенденція до економії засобів мовного вираження – «мовна економія» [1], «закон економії мовних зусиль» [2]. Незважаючи на досить тривале вивчення проблематики словотвору, проблема термінології щодо цього питання є досить неоднозначною й гострою в лінгвістиці, а саме явище телескопії є одним з основних сучасних засобів мовної економії.

Мета статті – вивчити та проаналізувати явища телескопічних модусів в англійській мові.

Актуальність теми полягає в необхідності дослідження телескопічних модусів як засобів мовної економії, як інструментів, що розширюють лексичну систему англійської мови.

Постановка завдання. Завдання статті – на підставі наукових даних іноземних та вітчизняних науковців-лінгвістів, а також матеріалів, які надає автор цієї статті, продемонструвати, проаналізувати, визначити роль і місце явища «телескопія» в англійській мовній системі.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими та практичними дослідженнями полягають у релевантності мовних явищ, що утворюються наразі в англійській мовній системі, в тому, чи є вони продуктивними та ефективними та яку роль вони відіграють для наукового середовища, оскільки телескопія є саме таким феноменом, який уже не новий, але триває та триватиме надалі, охоплюватиме все більш сфер та впливатиме на мову.

Як метод та методика дослідження використовується теоретико-методологічний підхід та метод аналітичного, кількісно-якісного дослідження, функціонально-прагматичний підхід.

Матеріалами дослідження є ЗМІ, наукові джерела, сучасні літературні твори та класична

література, словники та лінгвістичні видання, публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Явище телескопії є одним із найпродуктивніших способів словотворення. У сучасному мовознавстві поняття «телескопія» має багато варіацій: контамінація, словозлиття, гібридизація, словоскладання, блендинг, вставне словотворення, слова-амальгами, складноскорочені слова тощо. Це підтверджує неоднозначність інтерпретування цього поняття та релевантність, недостатність вивчення цього феномену, що є важливим для засобів словотворення в англійській мовній системі та через розвиток різних дискурсів мови. Телескопічні одиниці вперше згадуються в лінгвістичних наукових роботах А. Аббота, Д. Алжео, О. Есперсена, Л. Паунда, Г. Світа. Телескопізми вивчають також вітчизняні науковці, як-от А.М. Гармаш, Ю.А. Зацний, [3] Н.А. Князева та ін. [4]. Більша кількість телескопічних модусів використовується в засобах масової інформації. Через те, що вони є новими, незвичними та їх форма є неочікуваною, вони привертають увагу та завдають певного прагматичного впливу на реципієнта. Мова ЗМІ потребує постійного оновлення, змінюються засоби, які в них використовуються. На такій підставі багато телескопічних слів, що мають переважно оказіональний характер, не мають перспективи тривалого існування та не реєструються словниками. Однак використання телескопічних модусів в англійській мові стає звичним, оскільки так можна скоротити та пришвидшити передання інформації. Саме тому вони часто використовуються в ЗМІ, рекламі, розмовній мові.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Основними характерними рисами телескопічних одиниць є: незареєстрованість у словниках, залежність від контексту, невласлива полісемія, широка застосовність у термінології. Унаслідок того, що телескопічні модуси є нетривалими, не реєструються в словниках, в лінгвістиці використовуються різноманітні методи для їх визначення, як-от компонентний аналіз значення слова, контекстуальний метод, аналіз словникових дефініцій, асоціативний метод. У функціонально-прагматичному підході виокремлюють вісім функцій телескопізмів: словотворчу, стилістичну, номінативну, прагматичну, атрактивну, експресивну, компресійну, деривативну [1]. Якщо можна визначити характерні риси, деякі функції таких мовних одиниць, то їх класифікація викликає труднощі. Цій проблемі присвячені окремі

роботи різних науковців, а саме Дж. Алджео [5] та Т.Р. Тимошенко [6]. Наприклад, Дж. Алджео поділяє телескопізми за словотвірною функцією на три групи: 1) телескопізми на основі фонематичного збігання; 2) телескопізми, утворені внаслідок скорочення основ слів із подальшим їх поєднанням – «слова-вирізки»; 3) телескопізми, утворені за фонематичним збігом у поєднанні зі скороченням [5].

Однак телескопічні модуси, на думку Т.Р. Тимошенко, мають власну структуру, тому їх можна розподілити на 3 окремі групи: 1) повні телескопічні слова; 2) часткові телескопізми; 3) «накладні» телескопізми – «гаплогісти». Далі Т.Р. Тимошенко [6] поділяє повні і часткові телескопізми на підгрупи, а також виокремлює слова-гаплогісти. За співвідношенням телескопічних одиниць виділяють такі семантичні групи: 1) загальне співвідношення складників: *beginement = beginning + commencement* – початок; 2) за значенням компонентів із додатковою інформацією про предмет або явище: *euroatom = Europe + atom* – «Європейська атомна співдружність»; 3) значення зі значень елементів, що мають різну семантику: один компонент є головним, інший – додатковим, доповнювальним, наприклад: *airgation = air + navigation*, *girlsical = girl + musical*. Часткові та гаплогістичні телескопічні слова належать до цієї підгрупи. Варто зазначити, що під час дослідження класифікації, а саме вивчення явища телескопії, виділяють роль телескопії у формуванні нових словотвірних елементів, наприклад: *-nomics – cybernomics, mediconomics, docu- – docudrama, documusical, agri- – agribusiness, cyber-, -(a)thon, -tele, Euro-, -(a)holic, -gate* тощо [6].

Проаналізувавши різні підходи до розрізнення телескопізмів, варто вказати на той факт, що не існує чітких критеріїв їх класифікації. Різноманіття досліджених механізмів і моделей утворення телескопічних модусів підтверджує формальну цілісну оформленість та семантичну масштабність телескопії [7, с. 39–45].

Наразі телескопія є продуктивним способом словотворення, що динамічно розвивається. Ця досліджувана модель словотворення активно використовується в мові реклами, економіки, політики, в сучасній англомовній художній літературі. Досліджуються структурно-семантичні властивості телескопічних одиниць, проте ми можемо бачити значущість цього явища в сучасній мові. Завдяки явищу телескопії з'являються нові слова: іменники (*movieoke, folksonomy*), прикметники (*fantabulous*), прислівники (*absotively*),

дієслова (to scurry) тощо. Вони вживаються в найрізноманітніших сферах життя: побути (teleputer, camcorder, globesity, jeggings, leggings, soundscape) (British National Corpus), ЗМІ (newscast), реклама (advertorial, edutainment, infomercial, infotainment), науці (anacronym), мистецтві, літературі, сфері розваг, космонавтиці та авіації (avionics), медичній сфері (influenza), в Інтернеті (emoji, modem, freeware, bit, pixel, netizen) тощо. Також у сучасній мові телескопізми часто трапляються у власних назвах: “Adidas”, “Microsoft (British National Corpus)” та ін. Усе це відбувається через змінний стан мови, змінну природу, розвиток та вдосконалення життя суспільства. Соціум намагається зробити власну мову більш лаконічною, стислою та емоційною в різних сферах, використовуючи при цьому різні засоби мовної економії. Сьогодні за допомогою телескопічних одиниць формується концептуальна картина світу. Зображення актуальної картини сьогодення, регулярна робота з інформацією створюють необхідність формувати емоційно забарвлені лексеми. На прикладі речення “After 12 weeks of using the *Nicorette* Patch, 41 per cent of smokers gave up compared with only 10 per cent who used a dummy patch” (News Monitor) ми можемо бачити явище телескопії в слові *Nicorette*. Для передавання актуального феномену і проблеми паління автор поєднав *nicotine* і *cigarette*, з чого виникає новий актуальний телескопізм [8, с. 71–78].

У реченні “The 13 acre site’s wildlife park gave us a look at a watusi, a zedonk (which is what happens when a zebra and a donkey love each other very much) and plenty of huge gators” (The Mail on Sunday) з’являється такий телескопізм, як *zedonk*, що є повним телескопічним словом, за допомогою якого автор позначає новий гібрид, що є частотним у сучасній англійській мові в різних семантичних сферах.

Багато дослідників вважають телескопію дуже важливим явищем у лінгвістиці. Довгий час телескопію зараховували до такого способу словотворення, як аббревіація. Це зрозуміло, оскільки в телескопії наявні всі такі процеси, як скорочення, аббревіація, поєднання елементів слів, багато особливостей таких словотвірних явищ збігаються. Пізніше науковці почали розглядати телескопію як самостійний спосіб словоформування, що має низку відмінностей. Наразі телескопія розглядається як самостійний продуктивний спосіб утворення нової лексики.

Дослідження процесу телескопії, а також телескопічних утворень починається ще у ХХ столітті. Телескопічні утворення завжди існували

в англійській мові, але їх кількість була незначною. Активне утворення телескопізмів припало на середину ХХ століття. Учені-лінгвісти намагаються виявити причини виникнення таких новоутворень та розподіляють їх на лінгвістичні й екстралінгвістичні. Наприклад, Ю.П. Ермоленко [9, с. 52–65]. розглядає такі лінгвістичні фактори, як: 1) часта повторюваність синтаксичних конструкцій у мові (aftermorrow = after tomorrow); 2) *weddiquette* = *wedding* + *etiquette*, *net* + *etiquette* – аналогія; 3) фонетична схожість окремих елементів мотиваційних слів (*badvertising* = *bad* + *advertising*). Серед екстралінгвістичних факторів виділяють такі: 1) компроміс – вибір між двома частотними словами (*prettiful* = *pretty* + *beautiful*); 2) установа певного асоціативного зв’язку (*cosacolonization* = *Coca-Cola* + *colonization*); 3) надання суб’єктивного сенсу (експресія, новизна, комічність); 4) принцип мовної економії; 5) відкриття та винахід нових об’єктів за допомогою синтезу, схрещення двох об’єктів. Аналіз підстав виникнення явища телескопії та самого феномену дає можливість довести, що телескопія є самостійним вагомим способом словотворення, що характеризується власними структурними та семантичними особливостями. Телескопія є важливим засобом мовної економії, продуктивність якого в сучасній англійській мові зростає. Стилість та лаконічність телескопічних модусів прискорюють темп мови, не зашкоджуючи її логічним та комунікативним функціям. Варто зазначити, що внаслідок інтенсивних мовних контактів телескопія є саме англійським способом словотворення, а також відтворюється у словотвірних системах інших мов.

Розглядаючи надалі питання властивостей явища «телескопія», В.І. Заботкіна зазначає, що телескопічні номінації, як і складні слова, відбивають тенденцію до універбалізації та раціоналізації мови, демонструють різний ступінь розчленованості та вмотивованості. При цьому ступінь їх розчленованості та вмотивованості нижчий, ніж у складних словах, що пояснюється наявністю прихованих відсічених компонентів [10].

Вивчаючи телескопізми як самостійний спосіб словотворення, що є злиттям двох або більше усічених (осколкових) основ або слів, а також злиттям цілого слова / основи з усіченим (осколковим), у результаті чого утворюється нове слово – телескопічний модус, що повністю або частково поєднує значення всіх його структурних компонентів, самостійність цього явища підтверджується унікальністю структурно-семантичних та функціональних особливостей – лексичних одиниць

з обов'язковим (як мінімум одним) осколковим елементом, із певними типами зв'язку на морфемних межах та конкретними функціональними відносинами компонентів.

Аналізуючи актуальний стан лексико-семантичної макросистеми англійської мови, варто вказати на її здатність до оновлення та збагачення майже лише завдяки власним мовним ресурсам через лексичну та семантичну деривацію, тобто через створення нових одиниць або нових лексико-семантичних варіантів наявних одиниць, нових значень. Крім того, триває тенденція до зниження питомої ваги запозичень серед неологізмів англійської мови: надходження з інших мов за останній час (десятиріччя) становлять близько 2% від загальної кількості. Однак протягом довгого часу розвиток англійської мови, як відомо, зумовлювався його контактами з іншими мовами, результатами широкомасштабних запозичень і відповідних «якісних» змін, що охопили майже всі рівні мови. Англійська мова настільки «наситилась» іншомовними елементами, що «власні» лексичні одиниці становлять, за даними досліджень мовознавців, не більше третини словникового складу. На лексико-семантичному рівні в діяхронічному плані іншомовний вплив також сприяв «якісним» змінам в англійській мові, в результаті чого нові тенденції розвитку реалізувалися у вигляді активних інноваційних способів і засобів поповнення словникового складу. Під засобами в цьому аспекті розуміються матеріальні наслідки формування словотворчих елементів і моделей. Об'єктивна сучасна ситуація свідчить про те, що англійська мова на лексико-семантичному рівні характеризується тим, що в ній значну частку складають гетерогенні утворення – греко-німецькі, греко-романські, романо-германські та інші етимологічні гібриди, як-от *meritocracy* (суспільна система, за якої вищі посади займають найбільш талановиті люди; лінгвісти почали протестувати проти цього гетерогенного слова), *aristocracy* (аристократія) (зазначимо, що від *meritocracy* утворено поширене атрибутивне похідне *meritocratic* (меритократичний) для характеристики нової суспільної системи) [11].

Якщо ще декілька десятиріч потому перші місця займали афіксація та композиція (словоскладання), то у XXI ст. на першому плані, за підрахунками вчених та аналізом автора цієї статті, перебуває саме телескопія. Спочатку телескопізми мали випадковий, жартівливий характер, однак згодом лінгвісти оцінили їх здатність способом «нерозчленованого найменування» виражати поняття, для номінації яких потрібно кілька

слів, у результаті чого низка телескопічних утворень англійської мови перетворилася на інтернаціональні одиниці [12].

Найбільш відомими є *modem* (модем), *motel* (мотель), *smog* (смог), *spam* (спам), *transistor* (транзистор). З другої половини XX століття телескопія стає продуктивним словотворчим способом, а слова, утворені таким способом, перестають мати випадковий характер.

Висока продуктивність і популярність телескопії викликала навіть поширення в останні роки в англійській мові неологізму, який є символічним позначенням самого способу утворення подібних мовних одиниць – *franken-word* (слова-Франкенштейни). Ця одиниця складається з частини слова *Frankenstein* (Франкенштейн) і позначення поняття «слово» в англійській мові – *word*. Якщо не так давно за допомогою телескопії створювалися тільки іменники, то на сучасному етапі спостерігається «експансія» цього способу на інші частини мови, про що свідчить активне створення інших частин мови: прикметників, як-от *blandiose* (*bland* + *grandiose*) (неймовірно важливий), *blurple* (*blue* + *purple*) (пурпурно-блакитний), *beautifect* (*beautiful* + *perfect*) (чудово прекрасний), *squoval* (*square* + *oval*) (форма квадрата зі згладженими кутами); дієслів, як-от *computicate* (*computer* + *communicate*) (спілкуватися за допомогою комп'ютера), *stuffocate* (*stuff* + *suffocate*) (принижувати робочий персонал), *spave* (*spend* + *save*) (економно витратити) та ін. Нерідко складниками телескопізмів є скорочення слів. Серед них можна навести приклади таких лексичних одиниць, як *celeb* (скорочення лексичної одиниці *celebrity* (знаменитий чоловік)), з якої були створені неологізми *celebreality* (*celebrity* + *reality*) (відома людина, яка є учасником телешоу), *celebutante* (*celebrity* + *debutante*) (відома людина, яка нещодавно стала відомою та вперше виходить у люди), *celebutard* (*celebutante* + *retard*) (матеріально забезпечена дівчина, яка ніяк не може вийти заміж), *celesbian* (*celebrity* + *lesbian*) (знамениті дівчата, які одночасно є лесбіянками) тощо. У сучасній розмовній англійській мові функціонують численні телескопізми зі словами *blog* (блог), що є скороченням одиниці *weblog* (веблог), як-от *celeblog* (*celebrity* + *blog*) (блог знаменитості), *siblog* (*sister* or *sibling* + *blog*) (блог сестри або брата), *vlog* (*video* + *blog*) (відеоблог); *bot*, як-от *cobot* (кобот), *knowbot* (програма-робот зі збору інформації), *microbot* (мікробот), *mobot* (мобільний робот), *nanobot* (наноробот) тощо, а також багато інших різноманітних випадків і прикладів.

Висновок з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У статті окреслено лише найбільш очевидні інноваційні процеси та механізми в словотвірній системі англійської мови. Роль телескопії полягає у використанні не лише як найбільш продуктивного способу словоформування на сучасному етапі розвитку словотвірної системи, а і як джерела формування нових словотвірних елементів та моделей. Це дослідження телескопічного способу словотворення підтверджує аксіомічну точність перевіреної тези про системність словотворення, про справжню взаємозалежність між його способами та механізмами. Матеріали дослідження свідчать про те, що формування нових словотвірних елементів і моделей зумовлене конвергентним розвитком національних різновидів англійської мови, діалектів в умовах сучасного етапу науково-технічного прогресу. Спираючись на той

факт, що утворені завдяки телескопії лексичні одиниці є семантично насиченими, вони відповідають принципам мовної економії та є агресивними об'єктами процесу запозичення, що зумовлює розповсюдження англіцизмів-телескопізмів в інших мовах. Можна зробити висновок, що телескопізми є невіддільною частиною сучасного словникового запасу. Телескопізми збагачують словниковий запас економними неологізмами та зумовлюють їх подальше утворення. Телескопія характеризується самостійністю, має власні структурні та семантичні ознаки.

Підсумовуючи вищеописане, варто зазначити, що явище телескопії потребує подальшого дослідження й вивчення саме понять «телескопія», «телескопічна одиниця», «телескопізм», «телескопічний модус», а також методів, механізмів утворення та особливостей перекладу іншими мовами в межах різних дискурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Jespersen O. A. *Modern English Grammar on Historical Principles*. Copenhagen, 1942. 570 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203715963>.
2. Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях: (Проблемы диахронической фонологии) : учебное пособие. Москва : Издательство иностранной литературы. 1960. 285 с.
3. Зацний Ю.А. Соціолінгвальні і лінгвокогнітивні аспекти неологізації англійської мови сфери медицини і охорони здоров'я. *Нова філологія*. 2010. № 37. С. 170–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2010_37_33 (дата звернення: 23 листопада 2021р.)
4. Омельченко Л.Ф., Максимчук Н.М., Бех П.О., Биркун Л.В. Деякі тенденції у розвитку телескопічних слів сучасної англійської мови : навчальний посібник. Київ : НМК ВО. 1992. 60 с.
5. Algeo J. Blends, a structural and systemic view. *American Speech*. 1977. Vol. 52(1/2). P. 47–64. DOI: <https://doi.org/10.2307/454719>
6. Тимошенко Т.Р. Телескопия в словообразовательной системе современного английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Київ, 1975. 176 с.
7. Медвідь О.М., Петухова А.Є. Вашист К.М. Телескопія як спосіб утворення неологізмів (на матеріалі сучасних англомовних онлайн-видань ЗМІ). *Філологічні трактати*. 2016. № 8 (1). С. 39–45.
8. Клименко Л., Мицкан А. Продуктивні моделі творення неологізмів. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2003. № 7. С. 71–78.
9. Ермоленко Ю.П. Лингвокреативный потенциал стяжения в словообразовательной системе современного английского языка. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2007. № 532. С. 52–65.
10. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1989. 126 с.
11. Лаврова Н.А. Английская лексикология. Москва : Флинта; Наука, 2012. 168 с.
12. Zatsnyi Yu.A. Sociolinguistic and linguistic-cognitive aspects of neologization of English in medicine and healthcare. *New Philology*. 2010. № 37. P. 170–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2010_37_33 (last accessed: 17. 11. 2021).

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ АНГЛОМОВНИХ НЕОЛОГІЗМІВ У МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF TERMINOLOGICAL ENGLISH NEOLOGISMS IN THE MEDICAL SPHERE

Голікова О.М.,

orcid.org/0000-0002-7904-0616

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу

Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Бирюк Т.В.,

orcid.org/0000-0001-9152-6830

студентка VI курсу факультету соціально-гуманітарних технологій

Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

У статті розглядаються семантично-стилістичні особливості термінологічних англомовних неологізмів. Неологізми – це нові слова або словосполучення, які з'являються в мові внаслідок соціально-політичних змін, розвитку науки та техніки, нових умов побуту для позначення нового, раніше не відомого предмета або явища, для називання нового поняття.

У фокусі дослідження перебуває медичний дискурс, який містить як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні компоненти. Під час аналізу основних теоретичних положень та понять ми проаналізували кілька визначень поняття «неологізм», навели визначення представників різних теорій.

За основу методології ми взяли класифікацію термінологічних неологізмів, згідно з якою вони поділяються на семантичні та морфологічні. До семантичної деривації належать такі способи утворення медичних термінів, як словоскладання і словосполучення, засновані на метафоричному чи метонімічному перенесенні. Серед морфологічної деривації ми виділили такі способи утворення неологізмів: афіксацію, словоскладання, конверсію та скорочення. Дослідження показало, що найбільш продуктивним способом утворення неологізмів в англійській мові є морфологічний, що говорить про відданість традиційним методам термінотворення.

Результати дослідження дозволили зробити висновок про те, що неологізація підмови медицини є тим явищем, що відповідає за формування номінантів, які позначають нові елементи внутрішнього та зовнішнього світу людини, що сприяє розвитку медичної науки та наукового пізнання.

Розглянуті неологізми показують, що підмова медицини є системою, яка динамічно розвивається, продуктивно використовує як словотворчі моделі всередині мови, так і спосіб адаптації нових іншомовних термінів. Деякі образи, що лежать у семантичній структурі неологізмів, дозволили нам побачити специфіку та універсальність мовного мислення в цьому професійному середовищі.

Ключові слова: неологізми, семантична деривація, морфологічна деривація, медична термінологія, медичний текст.

The article considers the semantic and stylistic features of terminological English neologisms. Neologisms are new words or phrases that appear in the language as a result of socio-political changes, the development of science and technology, new living conditions to define a new, previously unknown object or phenomenon, or to express a new concept.

The research focuses on medical discourse, which includes both linguistic and extralinguistic components. During the analysis of the main theoretical positions and concepts, we analyzed several definitions of the concept of "neologism", noted the definitions of representatives of various theories.

The methodology was based on the classification of terminological neologisms, according to which they are divided into semantic and morphological. Semantic derivation includes such methods of forming medical terms as word formation or word combinations based on metaphorical or metonymic transference. Among the morphological derivation, we have identified the following ways of forming neologisms: affixation, word formation, conversion and reduction. The study showed that the most productive way to form neologisms in English is the morphological method, which indicates a commitment to traditional methods of term formation.

The results of the research concluded that the neologization of the subtext of medicine is a phenomenon responsible for the formation of nominees who denote new elements of the inner and outer world of man, which, in turn, contributes to the development of medical science and scientific knowledge.

The considered neologisms show that the basis of medicine is a system that is dynamically developing, productively uses both word-formation models within the language, and a way to adapt new foreign terms. Finally, some images that lie in the semantic structure of neologisms have allowed us to see the specificity and universality of linguistic thinking in this professional environment.

Key words: neologisms, semantic derivation, morphological derivation, medical terminology, medical text.

Будь-яке наукове відкриття, винахід або суспільна проблема відображається в мові, що характеризується величезним припливом нових слів до лексичного запасу тієї чи іншої мови. Виникнення великої кількості нових слів та необхідність їх опису зумовили становлення особливої гілки лексикології – неології – науки про неологізми.

Актуальність дослідження полягає в стрімкому розвитку медичної науки, впровадженні новітніх технологій, появі нових хвороб, розробці методів діагностики й лікування, приладів та інструментів медичного призначення. Система медичних наук уважається однією з розвинених рухомих наукових систем, де прискорений процес накопичення та фіксації нових знань породжує нові поняття й потребує відповідного формального вираження.

Для досягнення мети в нашій роботі вирішуються такі **завдання**: розглядаються термінологічні неологізми в англійській мові, надаються поняття та класифікація термінологічних неологізмів, з'ясовуються основні джерела неологізації та структурні типи термінологічних неологізмів у медицині, визначаються способи опрацювання зазначених термінологічних одиниць у перекладі.

Мова – це динамічна система, яка постійно розвивається. Деякі зміни в мові з'являються поступово, разом із розвитком та трансформацією суспільства, але існують ті зміни, які дуже легко помітити під час перегляду сучасних видань або спілкування з носієм мови. Такі новоутворені слова називають неологізмами.

Розширення лексичної системи є необхідною умовою для підлаштування мови до потреб суспільства на певному етапі його розвитку, а тому воно є неминучим [2, с. 171].

Термін «неологізм» варто розглядати як багатогранну, багатоаспектну структуру, яка має різні критерії щодо визначення поняття. У широкому розумінні неологізми – це нові слова або словосполучення, які з'являються в мові внаслідок соціально-політичних змін, розвитку науки та техніки, нових умов побуту для означення нового, раніше не відомого предмета або явища, або для висловлювання нового поняття [1, с. 125].

Спираючись на результати праць таких дослідників, як Н. Котелова, Т. Попова, В. Заботкіна, Н. Фельдман, І. Арнольд та ін., можемо окреслити основні характеристики неологізму: має тимчасову конотацію новизни, може бути зафіксований у словниках, має номінативну функцію, не має авторства.

Класифікуються неологізми за логіко-семантичними ознаками, а саме переліком понять, які нові слова позначають, або за способами словотвору. Класифікація останнього типу лежить в основі багатьох сучасних досліджень лексики [4, с. 215].

Як справедливо зазначає Л. Струганець, труднощі дослідження семантичних неологізмів зумовлені тим, що не завжди зрозуміло, чи нове значення вже сформоване, чи йдеться про розширення лексичної та синтаксичної сполучуваності слів [5, с. 180].

Семантична деривація – складний і багатогранний процес породження нових значень слів, який призводить до перебудови їх семантичної структури і впливає на всю лексико-семантичну систему мови загалом [6, с. 27].

Медичні терміни за структурою бувають кореневими, похідними, утвореними способом словоскладання та словосполучення, заснованого на метафоричному чи метонімічному перенесенні: *deltoidmuscle* – *дельтоподібний м'яз*, *drumfingers* – *барабанні пальці*, *pulmonary trunk* – *легеневий стовбур*, *frontal sinus* – *лобова назуха*, *auricle* – *вушна раковина*, *spine* – *хребетний стовп*.

Надзвичайно часто в галузі медицини використовуються метафори для зразкового опису явища через порівняння з відомим предметом, що продукує метафорично скомбіновані поняття, мотивація яких перебуває в подібних елементах форми, функції та позиції: *swiss cheese appearance* – *хвороба легенів*; *balloon cell* – *клітина вірусного гепатиту*; *sponge kidney* – *дефект нирок, де вони заповнюються калюжами сечі*.

У медичній термінології метафора виникає як результат естетичного сприйняття об'єкта автором терміна. Автор навмисно намагається відобразити в терміні не тільки сутність спостережуваного патологічного процесу, а й особисте враження, яке він отримав під час дослідження певного об'єкта. Наприклад: *monkey hand* – *ортопедичний термін*, *taple syrup disease* – *спадкове захворювання при патології*, *seasickness* – *морська хвороба*, *kidney stones* – *камені (у нирках)*, *deltoid muscle* – *дельтовидний м'яз*, *saddle-shaped nose* – *сідлоподібний ніс*.

Прикметники або дієприкметники, які вказують на механічні рухи, часто використовуються для трансляції суб'єктивних відчуттів. Наприклад: *shooting pains* – *біль, що стріляє*, *cutting pains* – *ріжучі болі*.

Висока продуктивність метафоризації в медичній термінології, зумовлена здатністю метафори

формувати у свідомості адресата асоціативні пари, забезпечуючи надійну фіксацію інформації; до того ж метафорі притаманна наочність, що важливо в прагматичному аспекті.

У публіцистичній статті ми знайшли такий приклад метафоричного перенесення: *It seems that avocado hand is so commonplace, the British Association of Plastic, Reconstructive and Aesthetic Surgeons wants to warn people about the safety risk, with one doctor suggesting a safety label to be placed on avocados.* – Здається, що **поріз ножем для авокадо настільки звична справа, що Британська асоціація пластичних, реконструктивних та естетичних хірургів хоче попередити людей про ризик безпеки, до того ж один лікар пропонує наклеїти на авокадо етикетку безпеки** (2017) [12]. Термін *avocado hand* використовують хірурги для позначення серйозної травми руки, яка спричинена неправильним використанням ножа для розрізання авокадо.

Розглядаючи метафоризацію медичних неологізмів, ми звернулися до когнітивного вивчення метафори. У процесі нашої розвідки виявлено, що однією з найпоширеніших у медичній термінології є антропоморфна метафорична модель: *cell-owner* – клітина-власник, *dead pulp* – мертва пульпа, *foramen cecum* – сліпий отвір, *heart delirium* – фібриляція серця, *manager syndrome* – синдром менеджера.

В окрему групу антропоморфних метафор можна виділити модель із компонентом – власним ім'ям, що позначає, як правило, відому особистість: *Alice in Wonderland syndrome* – синдром Аліси в країні чудес, *Pickwickian syndrome* – синдром Піквіка, *Verlgofo's disease* – хвороба Верльгофа.

Антропоцентрична картина світу, безсумнівно, вплинула на метафоричне терміноутворення у представлених європейських мовах. З антропоморфною метафорою тісно пов'язана артефактна метафорична модель. Під час утворення медичних термінів за цією моделлю застосовуються найменування предметів побуту людини: *chamber of the heart* – серцева камера, *heart sac* – серцева сумка, *lacrima sac* – слізний мішок, *mouth floor* – дно порожнини рота, *vascular wall* – судинна стінка.

Метонімія – це перенесення назви за суміжністю, що здійснюється на основі постійного зв'язку в часі та просторі двох предметів, їх частин, дії та її результату. Основою метонімії можуть бути просторові, подієві, понятійні, синтагматичні та логічні відносини між різними категоріями, що належать дійсності та її відображенню в людській свідомості. Ця свідомість закріплена значеннями слів між предметами, особами, діями, процесами,

явищами, соціальними інститутами та подіями, місцем, часом. Наприклад: *madura boil* – мадурська стона, *abdominal brain* – сонячне сплетіння, *frontal sinus* – лобова пазуха, *ahilovo tendon* – ахіллове сухожилля тощо.

Приклад метонімії, який нам вдалося знайти в науковій медичній статті: *Tennis elbow is estimated to affect 1–3% of the adult population each year and is more common in the dominant arm.* – За оцінками, **тенісний лікоть (травматичний епіконділіт)** уражає 1–3% дорослого населення щороку і частіше трапляється на домінуючій руці (2019) [11]. Термін *tennis elbow* утворився способом перенесення значення за суміжністю на основі постійного зв'язку в часі та просторі двох предметів та їх частин. У медичному словнику *tennis elbow* має значення «болісне запалення сухожилля ліктьового м'яза, що виникає внаслідок перенапруження».

Наведені приклади демонструють, що метафоричне перенесення є продуктивним способом утворення термінів-неологізмів у галузі медицини. Науково-технічний прогрес спричиняє появу нових понять. Метафора дає можливість створити новий термін, доступний для запам'ятовування та усвідомлення. Таким чином, можна прогнозувати подальший розвиток медичної термінології загалом, а також окремих терміносистем, зокрема, способом метафоризації.

Морфологічні неологізми менш неологічні, тобто в них менший ступінь новизни, тому що вони створюються за зразками, які існують у мовній системі, та з морфем, які ній містяться.

Найчастіше неологізми утворюються за допомогою продуктивних префіксів і суфіксів. Зіштовхнувшись із незнайомим словом, у якому є продуктивний афікс, треба звернутися до словника. Дізнавшись у словнику значення афікса та основної частини слова, можна зрозуміти сенс усього поєднання.

Особливо продуктивними для утворення неологізмів є префікси «over-» та «under-», які вказують на надлишок та недолік чого-небудь відповідно, наприклад: *overaction* – гіперфункція, *overdose* – надмірна доза, передозування, *overbreathin* – гіпервентиляція, *underweight* – зниження маси; *undernourishment* – виснаження, гіпотрофія.

Суфікс «-er» використовується для утворення нового слова зі значенням людини, котра вчиняє дію, або приладу, пристрою: *sleeper* – людина, яка спить, *over-sleeper* – людина, яка спить більше, ніж потрібно, *downer* – депресант, *pain-killer* – анальгетик, *non-smoker and total*

abstainer – людина, яка не палить та повністю утримується від куріння.

У багатьох випадках афікси розширюють своє значення або змінюють його, наприклад: *antivaxxer* – людина, яка відмовляється вакцинуватися та вважає вакцини шкідливими, *to allergize* – викликати алергію.

Приклади, на які ми натрапили під час опрацювання текстів: *Some previvors may not know about the increased risk because their hereditary link to cancer has never been uncovered* – Деякі люди, які мають передракові клітини, можуть не знати про підвищений ризик, оскільки їх спадковий зв'язок із раком ніколи не був розкритий (2006) [7]. Етимологія утворення: *pre-* + *survivor*.

As part of a national clinical trial, the Orange County team of medical scientists are authorized to use the antiviral drug remdesivir – once developed to treat the Ebola virus-on certain COVID-19 patients hospitalized at UCI Medical Center in Orange. – У рамках національного клінічного випробування команда вчених-медиків округу Ориндж має право використовувати противірусний препарат «Ремдезивір», який колись був розроблений для лікування вірусу Еболи, на деяких пацієнтів із COVID-19, госпіталізованих у медичний центр UCI в Оранжі (2018) [10]. Для перекладу ми використали спосіб транслітерації. Ремдезивір – антивірусний препарат.

Two to four weeks after vaccination, the researchers found the median live-neutralizing antibody titer for the Pfizer and Moderna vaccines to be about 1,790 and 5,850, respectively. – Через два-чотири тижні після вакцинації дослідники виявили, що середній рівень живих нейтралізуючих антитіл для вакцин Pfizer і Moderna становить приблизно 1790 і 5850 (2014) [7]. Іменник *titer* – медичний термін, що використовується для позначення поняття *level* – рівень.

Словоскладання дуже часто використовується для утворення неологізмів. Найбільш поширеними моделями є N+N -> або A+N -> N, наприклад: *immunoreconstitution* – відновлення імунної реактивності організму, *dirtpill* – таблетка, що містить штами деяких бактерій для стимуляції імунної системи алергічних чи астматичних дітей, *unattachedpatient* – пацієнт, що перебуває на стаціонарному лікуванні і не має сімейного лікаря, *digital dementia* – погіршення пам'яті та когнітивних функцій через тривале використання цифрових пристроїв, *ape diet* – вегетаріанська дієта, яка акцентує увагу на соєвому білку, розчинній клітковині, горіхах та листових зеленних овочах.

У науковій статті медичної практики ми натрапили на такий приклад: *Despite these concerns, I argue that major restraints on the development of cosmetic neurology are not likely* – Незважаючи на ці занепокоєння, я стверджую, що серйозні обмеження розвитку косметичної неврології (використання фармацевтичних препаратів для посилення когнітивних функцій у здоровому мозку) малоімовірні (2006) [14]. Термін з'явився за моделлю A+N -> N.

В англійській мові з'явилися нові моделі словотвору. Найпродуктивніша з них така: *Abbr+N -> N*, наприклад: *C-spine (Cervical spine)* – шийний відділ хребта, *IV push (Intravenous push)* – швидке введення ліків внутрішньовенно.

Під час нашої розвідки нам вдалося знайти такий приклад: *Getting a C-tuck means having two surgeries in the same timeframe. Baby is born by c-section; the OB and team whisk baby away, and then a plastic surgeon comes in to remove some abdominal flesh, possibly doing some liposuction in the process* – Мати подвійне хірургічне втручання означає перенести дві операції за один і той же проміжок часу. Дитина народилася за допомогою кесаревого розтину; акушер і медсестри приймають пологи, а потім приходять пластичний хірург для видалення черевного тіла, тобто проведення ліпосакції (2013) [13]. Етимологія слова *C-tuck* – *caesarean section* + *tummy tuck*.

Моделі неологізмів, які утворюються завдяки конверсії, N->V і V->N значно поменшили свою активність. Це пов'язано з тим, що в англійській мові іменники дуже легко утворюються від дієслів способом афіксації. Приклади конверсії: *to street* – звільнити небезпечну психічнохвору особу з лікарні через відсутність приватних чи державних місць, *to drug* – давати препарати

Скорочення – найбільш продуктивний та регулярний спосіб утворення морфологічних неологізмів в останні десятиліття. Цей спосіб є наочним прикладом, що відображає тенденцію до раціоналізації мови. Виділяють чотири види скорочень: неологізми-аббревіатури; неологізми-акроніми; неологізми-усічення; злиття, еліпсис та телескопію.

Телескопія – це спосіб утворення нового слова способом поєднання повної або скороченої основи двох слів, наприклад: *cyberchondriac (cyberspace + hypochondriac)* – людина, яка уявляє, що має певну хворобу, тому що її симптоми збігаються з описаними на сайті охорони здоров'я в Інтернеті; *obesogen (obesity + pathogen)* – хімічна речовина, що призводить до ожиріння; *flu-pati (flu + tsunamati)* – переважна кількість випадків грипу в одному районі одночасно.

Популярним у 2020 році став термін *telemedicine* – телемедицина (використання комп'ютерних та телекомунікаційних технологій для обміну медичною інформацією). Цей термін утворено способом поєднання слів “telephone” та “medicine”. Можемо навести такий приклад використання: *Telemedicine has become a means of 'forward triage,' which is when patients are triaged before they ever visit an emergency department, amid the COVID-19 pandemic.* – **Телемедицина** стала засобом «передньої медичної допомоги», тобто коли пацієнтам надають першу медичну допомогу до того, як вони відвідають відділення невідкладної допомоги, в умовах пандемії COVID-19 (2020) [9].

В опрацьованих текстах нам вдалося знайти такий приклад: *Politically and economically, the country can't really afford a second wave of panic like this first one, let's try to keep **Ebolanoia** under control* – Політично та економічно країна не може дозволити собі другу хвилю паніки, саме такої, як перша, тож давайте спробуємо тримати **страх Еболи** під контролем (2014) [8]. Етимологія терміна *Ebolanoia* – *Ebola* + *paranoia*.

Еліпсис характеризується видаленням одного з компонентів словосполучення, наприклад: *gastric “gastric ulcer”* – виразка шлунка, *cord “spinal cord”* – спинний мозок.

Розповсюдженим типом скорочення є аббревіатури та акроніми, наприклад: *TB – tuberculosis AIDS (Acquired immune deficiency syndrome)* – СНІД, синдром набутого імунodefіциту, *CMV (cytomegalovirus)* – цитомегаловірус, *BCG (bacille bilie de Calmette-Guerin tuberculosis vaccine)* – вакцина проти туберкульозу від палички Кальмета-Герена, *NSAID (Nonsteroidal Anti-inflammatory Drug)* – нестероїдний протизапальний препарат, *ALOC (Acute Loss of Consciousness)* – гостра втрата свідомості, *IGS (image-guided surgery)* – відеокерована хірургія.

Досить цікавим є явище лексикалізації графічної аббревіатури. При цьому в неї з'являється алфавітна вимова, як-от *BP (blood pressure)* – кров'яний тиск, *GP (general practitioner)* – лікар загальної практики, *GB (gallbladder)* – жовчний міхур, *OD (occupational disease)* – професійне захворювання, або звукова, у результаті якої утворюються акроніми. Найчастіше алфавітний спосіб вимови відбивається в орфографічному оформленні: *bee-pee – blood pressure, geepee – general practitioner* [3, с. 112].

Акроніми відрізняються від аббревіатур тим, що вимовляються як одне слово, в яке вставляється додаткова літера: *possum (patient-operated*

selector mechanism) – селекторний механізм, керований безпосередньо пацієнтом, *mulibreu panism (muscle, liver, brain, eyes)* – захворювання, яке характеризується глибокою затримкою росту та характерними аномаліями м'язів, печінки, мозку та очей.

Приклад із наукової статті, яку ми опрацьовували: *A vaccine for severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) is needed to control the coronavirus disease 2019 (COVID-19) global pandemic.* – Вакцина від **важкого гострого респіраторного синдрому коронавірус 2 (SARS-CoV-2)** потрібна для боротьби з глобальною пандемією коронавірусної хвороби 2019 (COVID-19) (2014).

Усічення – відтинання елементів твірної основи суфіксів, префіксів, коренів, складів, частин складного слова, наприклад: *dial (dialysis)* – діаліз, *lab (laboratory)* – лабораторія, *lap (laparotomy)* – лапаротомія, *inj (Injection)* – ін'єкція, *psych* – психіатрія або психіатричне відділення, *pre-op (preoperative)* – передопераційний тощо.

Для правильного розуміння та перекладу термінів необхідно знати морфологічну будову термінів, семантичні особливості, що відрізняють їх від загальноновживаних слів, основні типи термінів-словосполучень, структурні особливості та специфіку вживання.

Під час перекладу новоутворень українською мовою необхідно обов'язково враховувати контекст, структурно аналізувати лексичні одиниці, звертатися до екстралінгвістичних знань.

Є кілька прийомів, які дозволяють передати слова однієї мови засобами іншої, як-от калькування (заміна складників англійського слова (морфем або слів) їх лексичними відповідниками української мови), транслітерація (літери, що складають слово англійською мовою, передаються літерами української мови), транскрипція (передання літерами української мови звучання слова англійською) і описовий переклад.

Найчастіше під час перекладу (з метою уникнення неточностей та непорозуміння) доводиться вдаватися до описового перекладу (*accidentist – лікар-стоматолог, який допускає помилки в лікуванні*) та калькування (*liposculpture – ліпопластика*).

Результати дослідження дозволяють підсумувати, що неологізація підмови медицини є тим явищем, яке відповідає за формування номінантів, що позначають нові елементи внутрішнього та зовнішнього світу людини, сприяючи розвитку медичної науки та наукового пізнання.

До семантичної деривації належать такі способи утворення медичних неологізмів, як словоскладання і словосполучення, засновані на метафоричному чи метонімічному перенесенні. Серед морфологічної деривації ми виділили такі способи утворення неологізмів: афіксацію, словоскладання, конверсію та скорочення. Таким чином, дослідження показало, що найбільш продуктивним способом утворення неологізмів в англійській мові є морфологічний, що говорить про відданість традиційним способам терміноутворення.

Ми виявили такі труднощі, з якими може зіштовхнутися перекладач під час перекладу неологізмів мови медицини, як відсутність словникової відповідності в мові перекладу та неповна відповідність значень слів вихідної мови з різними словами в мові перекладу. Саме тому в практичній частині під час перекладу неологізмів нами використовувався описовий переклад, або переклад за аналогією, за допомогою перестановки компонентів, семантичного та фразеологічного калькування, а також транслітерації.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення неологізмів сфери медицини, відстеження їх становлення в мові, визначення подальших тенденцій утворення та розвитку лексики в медичній галузі.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення неологізмів сфери медицини, відстеження їх становлення в мові, визначення подальших тенденцій утворення та розвитку лексики в медичній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение : учебное пособие. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ; Москва : Издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
2. Гладка В.А. Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 11. С. 170–177.
3. Зубова Л.Ю. К вопросу об особенностях и трудностях перевода английских медицинских сокращений. *Вестник ВГУ*. Вип. 2. 2005. С. 107–113.
4. Пасева А.Д. Неологизмы, их типы и пути формирования в современном русском языке. *Таврический научный обозреватель*. 2016. Вип. 6. С. 213–215.
5. Струганець Л.В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : монографія. Тернопіль : Астон, 2002. 352 с.
6. Тропіна Н.П. Семантична деривація в сучасній російській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02. Київ, 2004. 36 с.
7. Study says Johnson & Johnson vaccine immune response is lower but more durable than Pfizer and Moderna. *BostonGlobe* : вебсайт. URL: <https://www.bostonglobe.com/2021/10/15/business/study-says-johnson-johnson-vaccine-immune-response-is-more-durable-than-pfizer-moderna/> (дата звернення 17.10.2021).
8. SARS-CoV-2 mRNA vaccine design enabled by prototype pathogen preparedness. *Nature* : вебсайт. URL: <https://www.nature.com/articles/s41586-020-2622-0> (дата звернення 02.10.2021).
9. Telemedicine, the current COVID-19 pandemic and the future: a narrative review and perspectives moving forward in the USA. *NCBI* : вебсайт. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7437610/> (дата звернення 29.08.2021).
10. UCI researchers will test former Ebola drug as part of coronavirus clinical trial. *OcRegister* : вебсайт. URL: <https://www.ocreger.com/2020/03/23/uci-researchers-will-test-former-ebola-drug-as-part-of-coronavirus-clinical-trial/> (дата звернення 01.09.2021).
11. Tennis elbow: A clinical review article. *Science Direct* : вебсайт. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0972978X1930248X> (дата звернення 15.09.2021).
12. 'Avocado hand' is sending people to the ER because people don't know how to cut their fruit. *SfGate* : вебсайт. URL: <https://www.sfgate.com/food/article/Avocado-hand-injury-ER-knife-surgery-11139493.php> (дата звернення 03.09.2021).
13. C-Tucks: Genius Idea or Scary Trend? *TheBumb* : вебсайт. URL: <https://www.thebump.com/a/c-tucks> (дата звернення 17.06.2021).
14. Cosmetic neurology: the controversy over enhancing movement, mentation, and mood. *PubMed* : вебсайт. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15452285/> (дата звернення 17.06.2021).

ФУНКЦІОНАЛЬНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ДІЄСЛОВА “LISTEN”

FUNCTIONAL CATEGORIZATION OF VERB “LISTEN”

Жук В.А.,

orcid.org/0000-0002-1767-1922

старший викладач кафедри граматики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Схіж А.В.,

orcid.org/0000-0002-2770-2606

вчитель вищої категорії, старший вчитель

Одеського навчально-виховного комплексу «Гімназія № 2»

Дослідження присвячено вивченню функціональної категоризації дієслова *listen* у сучасній англійській мові. Мета статті – виявити фактори й умови, що детермінують процес функціональної категоризації дієслова *listen*. Матеріалом дослідження слугували 300 ситуативних прикладів, отриманих методом суцільної вибірки з художніх текстів англійських та американських авторів XIX–XX ст., а також з інформативних джерел, представлених у мережі Інтернет. Під час відбору дієслівних одиниць використовувалися словники-тезауруси, тлумачні словники синонімів. Актуальність роботи зумовлюється, по-перше, необхідністю опису процесів функціональної категоризації загалом, що викликано відсутністю спеціальних досліджень; по-друге, невизначеністю категоріального статусу позначеного дієслова на функціональному рівні; по-третє, цілями та завданнями навчання активному та коректному володінню іноземною мовою.

Таким чином, проаналізувавши суб'єктно- та об'єктно-орієнтовані ознаки функціональної категоризації досліджуваного дієслова, авторка дійшла таких висновків: 1) вплив суб'єкта на об'єкт має умовний характер, що визначається особливостями перцептивної діяльності; 2) дієслово *listen* може вживатися абсолютно, що, однак, не впливає на переосмислення його категоріального значення на функціональному рівні; 3) присутність об'єкта має факультативний характер, при цьому широко використовуються прийменники напряму. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок про стійкість інгерентного акціонального категоріального значення дієслова *listen*. У різних структурних схемах речення ми лише спостерігали градацію прототипових ознак дієслова, тобто ступінь акціональності дієслова може підвищуватися або знижуватися. Виступаючи як модально-зв'язувальний предикат і вживаючись у значенні «звучати», дієслово *listen* орієнтоване на граматичного, експліцитно вираженого суб'єкта та на імпліцитного суб'єкта сприйняття і, відповідно, номінує ситуацію з пониженою активністю суб'єкта.

Ключові слова: об'єкт, дієслово, слухати, підмет, категоризація, присудок, дієслова сприйняття.

This study is devoted to the study of the functional categorization of the verb *listen* in modern English. The aim of the study is to identify the factors and conditions that determine the process of functional categorization of the verb “listen”. The material of the research was 300 situational examples obtained by a method of continuous sampling from literary texts of the XIX–XX centuries English and American authors as well as from informative sources presented via Internet. Thesaurus dictionaries and explanatory dictionaries of synonyms were used in the selection of verb units.

The relevance of the work, therefore, is due, firstly, to the need to describe the processes of functional categorization in general, due to the lack of special studies; secondly, the uncertainty of the categorical status of the marked verb at the functional level, thirdly, the goals and objectives of learning active and, at the same time, correct foreign language.

Thus, having analyzed the subject-oriented and object-oriented features of the functional categorization of the studied verb, the author comes to some conclusions: 1) the influence of the subject on the object is conditional, determined by the peculiarities of perceptual activity; 2) the verb “listen” can be used absolutely, which, however, does not affect the rethinking of its categorical meaning at the functional level; 3) the presence of the object is optional, with the use of direct prepositions. Analysis of the actual material allows us to conclude about the stability of the inherent promotional categorical meaning of the verb “listen”. In different structural schemes of the sentence, we only observed the gradation of prototypical features of the verb, i.e. the degree of activity of the verb may increase or decrease. Acting as a modal-connecting predicate and used in the sense of “sound”, the verb “listen” has a dual orientation: on the grammatical, explicitly expressed, subject and on the implicit subject of perception and, therefore, nominates a situation with reduced activity of the subject.

Key words: object, verb, listen, subject, categorization, predicate, verbs of perception.

Постановка проблеми. Дослідження присвячено вивченню функціональної категоризації дієслова *listen* у сучасній англійській мові. Це дієслово неодноразово піддавалося аналізу в роботах вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. На системно-парадигматичному рівні досить

широко описана семантична структура дієслів слухової перцепції з урахуванням усіх лексико-семантичних варіантів. Однак такі питання, як формування категоріального значення дієслівних одиниць зазначеної семантичної групи на функціональному рівні, опис умов і механізмів, що

детермінують переосмислення категоріального статусу з позицій функціонально-семіологічного підходу, дотепер не були предметом спеціального вивчення.

Актуальність роботи зумовлюється, по-перше, необхідністю опису процесів функціональної категоризації загалом, що викликано відсутністю спеціальних досліджень; по-друге, невизначеністю категоріального статусу позначеного дієслова на функціональному рівні (досліджуване дієслово уналежнюється авторами до різних класів); по-третє, цілями та завданнями навчання активному та водночас коректному володінню іноземною мовою.

Постановка завдання. Мета статті – виявити фактори й умови, що детермінують процес функціональної категоризації дієслова *listen*. Матеріалом дослідження слугували 300 ситуативних прикладів, отриманих методом суцільної вибірки з художніх текстів англійських та американських авторів XIX–XX ст., а також з інформативних джерел, представлених у мережі Інтернет. Під час відбору дієслівних одиниць використовувалися словники-тезауруси, тлумачні словники синонімів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дієслова сприйняття неодноразово піддавалися розгляду вітчизняними і зарубіжними лінгвістами. Вивчення цих дієслів було і є неможливим без залучення даних досліджень у галузі філософії, психології, психолінгвістики, а також когнітивної лінгвістики, присвячених розгляду процесу сприйняття. Представники сучасної когнітивної психології, як-от Дж. Брунер [1] та В. Дружинін [2], визначають процес сприйняття як процес категоризації, осмислення сприйманого, процес ухвалення інтелектуального рішення, поза яким сприйняття не існує, тобто сприйняття не існує поза інтелектом, поза мисленням. Сучасні і психологи, і лінгвісти доходять єдиного висновку про те, що сприйняття є видом знання, яке, проте, не може розглядатися просто як «нижчий ступінь пізнання» [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Мислення, що виходить за межі сприйняття, може мати справу з таким змістом, яке безпосередньо не сприймається [9]. Сприйняття забезпечує найпряміший контакт із навколишнім реальним світом та можливість його безпосереднього обстеження, пізнання, або когніції. Одним зі складників когніції є мова [10, с. 112]. Мислення характеризується як сукупність когнітивних процесів, що пов'язує, з одного боку, когніцію і мислення, з іншого – когніцію і сприйняття. Мова може бути визначена як особливий когнітивний процес [11, с. 59].

Таким чином, очевидний нерозривний зв'язок мови, мислення (або свідомості) та сприйняття. У працях лінгвістів сприйняття вивчається з урахуванням розгляду різних способів висловлювання цього поняття в мові, спираючись на дані філософії, психології, фізіології тощо. Аналіз наявних праць дозволяє виокремити кілька напрямів досліджень дієслів сприйняття, зокрема дієслів слухової перцепції. Діахронічні дослідження присвячені розгляду цих дієслів в антології з давніх часів до наших днів. Багато синхронічних досліджень присвячено типологічному опису дієслів слухової перцепції з урахуванням компонентного аналізу семантичної структури цих дієслів різними мовами [3; 5; 6]. У цих роботах ретельно досліджено парадигматичні та синтагматичні властивості, отримано зіставні характеристики дієслів у різних мовах, зроблено висновки щодо їхніх типологічних властивостей.

Лінгвісти неодноразово намагалися класифікувати дієслова слухової перцепції. Підстави для цих класифікацій були різними, зважаючи на особливості дієслівної семантики. Основними класифікаційними ознаками були такі, як динамічність / статичність, тривалість / нетривалість, типи актантів, контрольованість / неконтрольованість, спрямованість / неспрямованість, реалізованість / нереалізованість дії, при цьому найбільша кількість класифікацій заснована на протиставленні динамічності та статичності [12, с. 45]. Отже, всі перцептивні дієслова поєднує загальне значення «сприйняття», проте природа самого процесу сприйняття передбачає належність цих дієслів до різних категорій, як-от категорія дії та категорія стану.

Виклад основного матеріалу. Системна характеристика дієслова *listen*.

Системно-парадигматичний підхід до вивчення дієслівних категорій дозволяє виявити такі ЛСЗ у структурі значення дієслова *listen*:

ЛСЗ 1 – «слухати», звертати увагу на звук, сприймати за допомогою вух; ЛСЗ 2 – «чути», слухати з увагою, розглядати серйозно (чули, але не слухали); ЛСЗ 3 – «прислухатися», бути напоготові, щоб уловити очікуваний звук, зазвичай використовується з *for*.

Дієслово *listen* може вживатися як абсолютно (“Everybody listened”), так і в суб’єктно-об’єктній конструкції (“Everybody listened to him attentively”). До типових прийменників, що вживаються з дієсловом *listen*, належать директивні *to, into, through*: 1) “Not if you listen to me”, Samuel said [13, с. 106]

Крім того, *listen* використовується з післялогами *in, out, for* в обох видах конструкцій. Основним ЛСЗ у семантичній структурі дієслова *listen* є: ЛСЗ 1 – «слухати» (звертати увагу на звук). Семантичні ознаки «результативність», «цілеспрямованість», «активність» є диференціальними в структурі лексико-семантичних варіантів дієслова *listen*. Деякі автори стверджують, що дієслово *listen* означає дію, пов'язану з рухом. Виникає питання про те, що тут є носієм руху і які особливості цього руху. У ролі об'єкта слухового сприйняття виступає акустичне явище – звук, умовою виникнення та існування якого є рух, тому об'єкт слухового сприйняття завжди має подієвий характер.

Джерело звуку може бути локалізованим, якщо воно відносно неподвижне. З іншого боку, сприйняття звуку від джерела, що рухається, не обов'язково пов'язане з рухом суб'єкта. Тобто дієслово *listen* позначає рух не стільки механічний, скільки психофізичний, пов'язаний з особливостями функціонування органів слуху, те, що цей рух підтверджується поведінкою людей, які чують одним вухом (активне слухання супроводжується зміною просторової орієнтації слухового органу під час повороту голови).

Таким чином, «рух у просторі» (навіть опосередкований) є компонентом у значенні дієслова *listen*. Події характер об'єкта слухового сприйняття унеможлиблює встановлення відносин локації між суб'єктом і об'єктом, тому дієслово *listen* не вживається з локативним прийменником *at*, а також із прийменниками типу *up, down, over, across* тощо, що вказують на розміщення об'єкта сприйняття в деякій просторовій площині щодо суб'єкта. Очевидно, що на системно-парадигматичному рівні дієслово *listen* є акціональним дієсловом, що відображає активну, усвідомлену, контрольовану, цілеспрямовану дію.

Однак на функціональному рівні дієслово *listen* реалізує різні категоріальні значення, які формуються в динаміці, в результаті взаємодії різних факторів лексичного та граматичного характеру в структурі речення-висловлювання. Розглянемо ж категоріальний статус досліджуваного дієслова, враховуючи суб'єктно-предикатно-об'єктні відносини й умови, за яких спостерігається варіювання категоріальних ознак дієслова в межах речення-висловлювання.

Ознака активності суб'єкта

Як і дієслово *hear*, суб'єкт дієслова слухової перцепції *listen* може бути виражений лише одухотвореною особою в поверховій структурі речення або неживою особою, але тоді присут-

ність людини розуміється в глибинній структурі, оскільки суб'єкт повинен мати здатність «слухати», наприклад:

2) *His ear listened attentively to catch everything* [14, с. 145] 3) *The spooks are listening and tracing* [15, с. 189].

У прикладі (2) у ролі суб'єкта виступає неживий іменник “ear”. Однак вуха є невід'ємною частиною людини, а також органом слуху, тому можуть розглядатися як активний суб'єкт сприйняття, а дієслово, що номінує процес слухової перцепції, – як акціональне дієслово. Таким чином, дослідження фактичного матеріалу дозволяють зробити висновок про те, що прототиповим при дієслові *listen* є суб'єкт, виражений одухотвореним іменником або неживим предметом, що виступає як одухотворений виконавець дії. Ознака активності суб'єкта актуалізується також у поєднаннях досліджуваного дієслова з різними обставинами способу дії, що характеризують зусилля, яких прикладає суб'єкт із метою виконання дії: *attentively, carefully, slowly, intently, eagerly* тощо. Наприклад: 3) *The others were listening attentively* [16, с. 46]; 4) *they listened intently as Roderick read the final scenes* [17, с. 52]; 5) *I remarked their English accents and listened vaguely to their conversation* [17, с. 61]; 6) *I began to listen more carefully* [18, с. 28].

Обставини способу дії характеризують дію з погляду енергії, яка витрачається з боку суб'єкта (якісні характеристики, кількісні характеристики), інтенсивність, емоційний стан самого суб'єкта, а також тривалість дії. Таким чином, усі прислівники можна розділити на три підгрупи: 1) прислівники якісної характеристики дії (*seriously, sadly, curiously*), які можна розділити на дві підгрупи: а) прислівники, що характеризують емоційну сферу суб'єкта (*silently, courteously, placidly, unhappily*); б) прислівники, що конкретизують інтенсійну сферу суб'єкта і характеризують суб'єкт як активний, який докладає значних зусиль для того, щоб денотат предиката мав місце (*anxiously, keenly*); 2) прислівники кількісної характеристики, що підкреслюють тривалість дії (*briefly, longly*); 3) у прикладах (3–6) прислівники *intently, attentively, carefully* підкреслюють різний ступінь уваги суб'єкта. При цьому в ролі обставин способу дії можуть виступати прийменникові групи, наприклад: 7) *He took no part in the conversation for a long while, but listened, with an air of calm enmity, while his friends discussed the Jesuits* [17, с. 169]; 8) *Megan listened with growing horror* [13, с. 305].

Таким чином, ознака активності не реалізується в «чистому вигляді» в структурі значень дієслова *listen* на функціональному рівні, на що вказує невживання цього дієслова з такими прислівниками, як *accidentally, unintentionally, unexpectedly, etc*, які виключають значення волітливості та які актуалізують лише значення активності: *He took no part in the conversation for a long while, but listened unexpectedly.*

Очевидно, що для здійснення дії за умови докладання певних зусиль необхідна певна тимчасова довжина: *And the children would stop playing to listen for a moment* [19, с. 470]; *Mike went on talking. I sat and listened for a while* [20, с. 134]; *For the most part, I just listened* [21, с. 124].

З наведених прикладів видно, що суб'єкт є активним джерелом певних зусиль, спрямованих на здійснення дії протягом певного проміжку часу (*for a moment, for a while, all day, for the most part*). Ці обставини часу свідчать про різну довжину процесу слухового сприйняття, що також залежить від волі суб'єкта, і, відповідно, про активність останнього. Вищезазначені характеристики тією чи іншою мірою актуалізують ознаку активності суб'єкта. Чим інтенсивніша і емоційніша дія, чим більше зусиль докладає суб'єкт, тим очевидніша активність суб'єкта, а чим менше зусиль докладає суб'єкт, тим він менш активний і тим менш прототипова ознака акціональності дієслова *listen*. Так, виникає запитання: чи можлива втрата дієсловом *listen* його акціонального характеру?

Таким чином, залежно від наповнення структурної схеми речення-висловлювання досліджуване дієслово номінує ситуацію з різним ступенем активності суб'єкта й акціональності самого дієслова, а іноді й із втратою цієї ознаки. Далі розглянемо ознаку волітливості суб'єкта при дієслові *listen*.

Ознака волітливості суб'єкта

Описуючи дієслово *listen* на системному рівні, ми визначили, що одним з основних значень у семантичній структурі дієслова є значення «слухати» – цілеспрямована дія, джерелом та ініціатором якої є суб'єкт. Ознака волітливості актуалізується в синтаксичному зв'язку дієслова з прислівниками та підрядними реченнями мети (*in order that/so that, in order to do smth.*), прислівниками *attentively, carefully, intently*: *... she listened so eagerly, that, when the two great heads suddenly vanished from her lap, she hardly missed them* [22, с. 155]; *He listened carefully while she recalled the arrival of Adam Carver.*

Акціональне значення також реалізується під час уживання розглянутого дієслова у формах

Continuous, у наказовому способі, у зв'язку з дієсловом *listen* із типово акціональними дієсловами за типом однорідних членів, наприклад:

“You’ve been listening at doors – and behind trees – and down chimneys ...” [22, с. 127]; *“Class, listen up”, I said* [17, с. 5]; *“No. Listen. For both our sakes we’ve got to get rid of them”* [13, с. 22]; *Yet, they paused and watched and listened and I stood still at the window* [18, с. 45]; *Get away from the phone and the files and paper and read and listen and keep up to date* [19, с. 161].

Проаналізувавши вищезгадані приклади, можемо зробити висновок про те, що вживання дієслова *listen* у реченнях із різними структурними схемами дає різну категоризацію з більшим або меншим ступенем акціональності. Так, ми спостерігаємо максимальний ступінь активності суб'єкта – носія ознаки в прикладах за рахунок зв'язку дієслова *listen* із типовими акціональними дієсловами (*watch, stand, get away, read, keep*) за типом однорідних членів. А вживання досліджуваного дієслова в наказових пропозиціях *listen* без об'єкта реалізує лише значення “to get people’s attention so they can hear what you are going to say”, тобто мається на увазі, що суб'єкт лише активізує свою здатність до слухового сприйняття, не докладаючи особливих зусиль, тобто активність суб'єкта мінімальна. На підвищення агентивності суб'єкта і, відповідно, на акціональну інтерпретацію *listen* вказує вживання дієслова *listen* із модальними дієсловами, а також із каузативними дієсловами: *Nobody knows that better than I do, the times I’ve had to listen to it as well ...* [19, с. 225];

At the same time we attempt to listen carefully to the voices of the marginalised minorities in our culture (BNC); ... when her mother started telling her that what Davy Treffry had said was more or less true, she wanted to put her hands over her ears and not listen ... (BNC).

Таким чином, наведені приклади свідчать про те, що суб'єкт при дієслові *listen* є активним, саме з його волі здійснюється дія. Однак зміна структурної схеми речення призводить до зміни лексичного значення досліджуваного дієслова та послаблення його акціональності.

Той факт, що в семантиці дієслова одночасно актуалізуються ознаки активності та волітливості, дозволяє зарахувати його до так званих ергативних дієслів, які ми (слідом за Дж. Андерсоном) визначаємо як дієслова, що поєднують у своїй семантичній структурі значення активності та волітливості [23]. Словникова стаття дає нам таке значення дієслова: *listen well* – звучати добре. Наприклад: *This tape listens well.* У цій структурі

дієслово *listen* виступає в ролі модально-зв'язувального предиката, що зближує його за своїми синтаксичними функціями з дієсловом *be* – прототипом зв'язкових дієслів [24].

Модально-зв'язувальні предикати належать до групи стативів та є складним явищем. Т.А. Клепікова підкреслює, що «виділена в їх семантичній структурі сема [ментальна дія] повинна вивести ці дієслова за межі стативів» [25, с. 11]. При цьому зазначена сема є похідною щодо семи [сприйняття], яка передбачає наявність сем [оцінність] та [антропонімічність].

Сема [антропонімічність] визначає відношення предиката до двох суб'єктів, які передбачаються в цій структурі: 1) граматичного суб'єкта (носія попереджувальної ознаки); 2) семантичного суб'єкта (суб'єкта слухового сприйняття, що номінується дієсловом *listen*).

Таким чином, складність суб'єктно-предикатних відносин пояснюється двоїтим характером суб'єкта. При цьому дієслово *listen* виступає як функція модально-зв'язувального предиката ([s] *listen* [how]) і реалізує як акціональне, так і стале значення. Тепер розглянемо наступну ознаку, реалізація якої дозволяє говорити про акціональну категоризацію дієслова *listen*.

Ознака контрольованості суб'єкта

У реалізації аналізованої ознаки поруч з ознакою активності та волітливості детермінує категоріальний статус досліджуваного дієслова. Актуалізація ознаки контрольованості передбачає результативність дії. Актуалізаторами цієї ознаки є такі:

I. Вживання дієслова *listen* із модальними дієсловами, оскільки модальні дієслова (*must, have to, should, may, etc.*) виражають ставлення суб'єкта до дії, тобто можливість, обов'язок або необхідність; активна роль суб'єкта-«агенса» очевидна: *And something told me ... that I should listen* [18, с. 45].

II. Вживання *listen* із відповідними обставинами образу дії, що характеризують дію, яка залежить від волі суб'єкта та відбувається під його контролем, наприклад: *Meanwhile he was determined to listen hard* [19, с. 160].

III. Синтаксичний зв'язок цього дієслова з дієсловами, які мають фактичне значення, за типом однорідних членів; однією з прототипових ознак суб'єкта при фактивних дієсловах є контрольованість: *He looked up at the party ceiling...listened for a moment to the piano and then glanced at the girl ...* [26, с. 181].

Уживання форм минулого часу та перфекта вказує на досягнення певного результату і, відповідно, реалізацію ознаки контрольованості при актуалізації інгерентного акціонального значення

дієслова *listen*: *The chief listened to Max Hornung's report ...* [13, с. 228].

Значення результативності реалізується під час уживання дієслова *listen* з обставинами напряду за допомогою часів групи Perfect, а також під час поєднання з дієсловами, які мають семантику завершеності, за типом однорідних членів:

She shook herself free and looked about to see whether anyone had been listening [14, с. 1475]. *Tomaselli lifted the receiver and listened* [13, с. 42]

Проаналізувавши фактичний матеріал, можемо зробити висновок, що дієслово *listen* рідко вживається у формах Perfect. Це пояснюється тим, що форми Past Indefinite цього дієслова достатньо для того, щоб передати значення завершеності, тобто результативності. Так, Past Perfect використовується за погодженням часів та для позначення передування однієї дії іншій.

Таким чином, суб'єкт при дієслові *listen* є активним агенсом, оскільки «слухання» здійснюється цілеспрямовано: увага слухача спрямована на сприйняття звукового сигналу, що часто супроводжується руховою активністю, продиктованою потребою суб'єкта зайняти найбільш вигідне положення щодо об'єкта. Активність, волітливність і контрольованість суб'єкта дозволяє дійти невтішного висновку в тому, що це дієслово реалізує інгерентне акційне значення на функціональному рівні. Доречно вказати лише на градацію акціональної ознаки залежно від структури речення-висловлювання.

Тепер необхідно перевірити правильність наших висновків, розглянувши об'єктно-орієнтовані ознаки функціональної категоризації цього дієслова.

Об'єктно-орієнтовані ознаки функціональної категоризації дієслова *listen*

Прототиповою ознакою об'єкта є «пасивність», тобто об'єкт зазнає результативного впливу з боку суб'єкта. Оскільки ми уналежнюємо дієслово *listen* до акціональних дієслів, то справедливо було б припустити результативний вплив на об'єкт слухового сприйняття. Однак особливістю цього дієслова є практична відсутність будь-якого впливу на об'єкт, що характеризує це дієслово як те, яке володіє низьким ступенем перехідності, наприклад: *And the young boys used to listen to the tales of hell* [21, с. 14]. *Don't you listen to music or play baseball?* [17, с. 132].

Жоден з об'єктів (скелі, «що співають», історії, музика) не відчуває на собі жодного впливу з боку суб'єкта. Суб'єкт при дієслові *listen* також є постійним. Але не можна заперечувати й агентивність суб'єкта, ґрунтуючись на цих фактах.

Багато авторів порівнюють дієслово *listen* із дієловами руху (у сенсі цього терміна). При цьому смисловий центр речення-висловлювання зміщується безпосередньо на предикат, а саме дієслово *listen* широко використовується з прийменником направлення *to*. Наприклад: *So I watched the news program and tried to listen to what the announcer was saying* [27, с. 125]. *Listen for the neighbours, and if possible ask them what they think* [16, с. 30].

Очевидно, що увага суб'єкта спрямована на конкретний об'єкт, який є джерелом звуку, що займає певне місце в просторі. Уживання прийменників *to, for* перетинаються в змістовному плані з комплементарною функцією прямого доповнення, що пояснює факультативний статус об'єкта, тобто ми можемо спостерігати часту відсутність об'єкта сприйняття в реченні-висловлюванні. *I sat and listened for a while* [28, с. 134]. *“Just read that over...”*, said Mr. Dersingham, and then listened. *Almost angrily he picked up the phone, answered curtly, and listened* [19, с. 95].

За відсутності об'єкта категоріальне значення детермінується прототиповими ознаками суб'єкта, а також видочасовою формою самого дієслова. У прикладах у ролі суб'єкта виступає одухотворена особа, що є ініціатором дії, а дієслово *listen* уживається у формі минулого невизначеного часу, що вказує на реалізацію в інгерентно акціональному дієслові *listen* ознаки результативності, ознаки контрольованості дії сторони суб'єкта. Таким чином, абсолютне вживання дієслова *listen* не впливає на акціональне значення дієслова. У ролі доповнення при дієслові *listen* може виступати і сентенціональний об'єкт, тобто додаткова пропозиція, що також вказує на акційне осмислення дієслова *listen*. Наприклад: *So I watched the news program and tried to listen to what the announcer was saying* [27, с. 125]. *She will listen to what each side has to say before deciding who to support on April 9 ... (BNC)*.

Лексична семантика дієслова *listen* та його граматична форма (вживання в наказовому способі та у формі тривалого часу) підтверджують, що в прикладах досліджуване дієслово реалізує інгерентне акціональне значення.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши суб'єктно-орієнтовані та об'єктно-орієнтовані ознаки функціональної категоризації досліджуваного дієслова, можемо зробити такі висновки: 1) вплив суб'єкта на об'єкт має умовний характер, що визначається особливостями перцептивної діяльності; 2) дієслово *listen* може вживатися абсолютно, що, однак, не впливає на переосмислення його категоріального значення на функціональному рівні; 3) присутність об'єкта має факультативний характер, при цьому широко використовуються прийменники *to, for*.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновок про стійкість інгерентного акціонального категоріального значення дієслова *listen*. У різних структурних схемах речення ми лише спостерігали градацію прототипових ознак дієслова, тобто ступінь акціональності дієслова може підвищуватися або знижуватися. Виступаючи як модально-зв'язувальний предикат і вживаючись у значенні «звучати», дієслово *listen* орієнтоване на граматичного, експліцитно вираженого суб'єкта та на імпліцитного суб'єкта сприйняття і, відповідно, номінує ситуацію з пониженою активністю суб'єкта. Реалізуючи значення “to agree, to be of the same opinion”, активність суб'єкта при дієслові *listen* зовсім втрачається. Загалом, у більшості ситуацій *listen* реалізує своє системне значення цілеспрямованого слухання. При цьому прототиповими ознаками суб'єкта є одухотвореність, активність, воліттивність та контрольованість, а об'єкта – пасивність; однак об'єкт не зазнає жодного результативного впливу, що пояснюється особливостями перцептивної діяльності. Суб'єкт також не піддається жодному впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брунер Дж. Психология познания. Москва : Прогресс, 1977. 412 с.
2. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. Санкт-Петербург, 2000. 320 с.
3. Бабылова Г.Г. Сопоставительный анализ сочетаемости глаголов восприятия английского и немецкого языков : автореф. дис. ... канд. фил. наук. Москва, 1989. 18 с.
4. Кравченко А.В. Язык и восприятие. *Когнитивные аспекты языковой категоризации*. Иркутск : Изд-во Иркутского университета, 2006. 160 с.
5. Самылина Е.В. Структурные и семантические свойства процессуальных фразеологизмов со значением физической деятельности : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2008. 23 с.
6. Эргман Л.Б. Статальные глагольные предикаты в семантической структуре предложения в современном английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1984. 17 с.
7. Герасимова Т.В. Семантика глагольного предиката. Тюмень, 1991. 73 с.
8. Ерасова Л.Г. Глаголы физического восприятия в современном английском и французском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1973. 21 с.

9. Костина И.А. Глаголы физического восприятия в русском и английском языках : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Уфа, 2017. 24 с.
10. Почепцов Г.Г. Языковая ментальность: способ представления мира. *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110–122.
11. Bolinger D. *Meaning and Form*. London : Longman, 1997. 212 p.
12. Schreiner G., Lyddon W. Modern and Postmodern Metaphors of Self, Mind and Memory. *Cognitive Psychotherapy Toward a New Millennium: Scientific Foundations and Clinical Practice*. New York, 2002. Pp. 39–50.
13. Sheldon S. *Bloodline*. London: Pan Books with Collins, 1999. 302 p.
14. Steinbeck J. *The Chrysanthemums*. *The Norton Anthology of Short Fiction*. 5th edn. W.W. Norton and Company. New York-London, 2005. 1718 p.
15. Forsyth F. *The Negotiator*. Reading : Corgi Book, 1989. 510 p.
16. Hailey A. *The Final Diagnosis*. Москва : Изд-во «Просвещение», 1978. 171 с.
17. Joyce J. *Dubliners*. Moscow : Progress Publishers, 1982. 588 p.
18. Baldwin J. *Sonny's Blues*. *The Norton Anthology of Short Fiction*. 5th edn. W.W. Norton and Company. New York-London, 2005. 1718 p.
19. Priestley J. *Angel Pavement*. Moscow: Progress, 1994. 504 p.
20. Hemingway E. *For Whom The Bell Tolls*. New York : Charles Scribner's Sons, 1968. 506 p.
21. Crichton M. *Sphere*. New York : Ballantine Books, 1993. 371 p.
22. Carroll L. *Alice in Wonderland*. Wordsworth Edition Limited, 1995. 253 p.
23. Anderson J. *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. Cambridge : The University Press, 2011. 244 p.
24. Givon T. *English Grammar: A Function Based Introduction*. Amsterdam, Philadelphia : John Bendjamin's Publish. Co., 1993. Vol. 1. 320 p.
25. Клепикова Т.А. Функционально-семантический потенциал и лингвистический статус модально-связочных глаголов современного английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 1998. 24 с.
26. Blaise C. *Identity*. *The Norton Anthology of Short Fiction*. 5th edn. W.W. Norton and Company. New York-London, 2005. 1718 p.
27. Carver R. *Cathedral*. *The Norton Anthology of Short Fiction*. 5th edn. W.W. Norton and Company. New York-London, 2005. 1718 p.
28. Carlson R. *I am Bigfoo*. *The Norton Anthology of Short Fiction* Fifth edition W.W. Norton and Company. New York-London, 2005. 1718 p.

УДК 811,11

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.12>

ФАСЦИНАТИВНІ ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

FASCINATING DISCURSIVE STRATEGIES OF NONVIOLENT COMMUNICATION (BASED ON MODERN ENGLISH)

Козяревич-Зозуля Л.В.,

orcid.org/0000-0003-1894-7713

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології і перекладу імені І.В. Корунця

Київського національного лінгвістичного університету

У статті розкрито поняття ненасильницької комунікації в ракурсі сучасних лінгвістичних парадигм, як-от емоціологія, дискурсологія та теорія невербальної семіотики. Актуальність роботи зумовлена тим, що сучасний світ потребує створення умов урегулювання міжособистісних стосунків мовців у процесі комунікативної взаємодії, побудови гармонійного комфортного середовища міжособистісної інтеракції, надання адекватного емоційного відгуку в процесі комунікації, надання підтримки одне одному. Позитивне емоційне ставлення учасників комунікації, здатність розпізнавати емоційний стан іншого, вміння вислухати його, виявити зацікавлену позицію до нього, прийняти емоційні переживання сприяє створенню простору ненасильницької комунікації. У праці досліджується репертуар фасцинативних стратегій, які мають місце в ненасильницькій комунікації. Фасцинативні стратегії сприяють успіш-

ному контакту, який передбачає те, що співрозмовникам вдалося досягти емоційного взаєморозуміння, визначити параметри комунікативної дистанції, сформувати довіру, позитивно налаштуватися.

У дослідженні наголошено на комунікативному потенціалі фасцинації як ефективного комунікативного феномену з інтенціональною домінантою завоювання уваги адресата, створення позитивного враження через вербальні і невербальні засоби емпатії, симпатії, захоплення з метою створити комфортне ненасильницьке спілкування. Здійснено спробу побудувати формулу ненасильницької комунікації із залученням вербальних та невербальних засобів емпатії та фасцинації. Особливості емпатії у вигляді взаємоузгодження позицій, взаєморозуміння співрозмовників є передумовами формування ненасильницького спілкування. Мовленнєві особливості вираження емпатії, які передають відповідність знаку емоційних переживань учасників спілкування, демонстрація співчуття, підтримування гармонійності комунікативної взаємодії співрозмовників супроводжують ненасильницьке спілкування, що призводить до фасцинативного ефекту.

Ключові слова: фасцинація, стратегія, ненасильницьке спілкування, емпатія, емоційний інтелект, вербальні, невербальні засоби.

The purpose of the article is to reveal the concept of non-violent communication in the perspective of modern linguistic paradigms, in particular emotiology, discourse and nonverbal semiotics. The topicality is connected to the fact that the modern world urgently needs to create conditions for the settlement of interpersonal relationships of speakers in the process of communicative interaction, constructing a harmonious comfortable environment in interpersonal interaction, providing adequate emotional response, support to each other. Positive emotional attitude of communication participants, the ability to recognize the emotional state of another, ability to listen to him, to show an interested position in him, to adopt emotional experiences contributes to the creation of non-violent communication. The work investigates the repertoire of fascination strategies that occur in non-violent communication. Fascination strategies contribute to a successful fascinating contact, which suggests that the interlocutors manage to achieve emotional mutual understanding in order to determine the parameters of the communicative distance, to formulate confidence and tune positively.

This study also emphasizes the communicative potential of fascinations as an effective communicative phenomenon with an intentional dominant of attention to the addressee, creating a positive impression through verbal and non-verbal means of empathy, admiration in order to create non-violent communication. An attempt was made to build a formula for non-violent communication with the usage of verbal and non-verbal empathy and fascination.

Features of empathy in the form of mutual implementation of positions, mutual understanding of the interlocutors, serve as preconditions for the formation of non-violent communication. The speech features of expression of empathy that transmit the correspondence of the emotional experience sign of communication participants, a demonstration of compassion, maintaining the harmony of communicative interaction of interlocutors accompanies non-violent communication, which results in a fascinate effect.

Key words: fascination, strategy, non-violent communication, empathy, emotional intelligence, verbal and nonverbal means.

Постановка проблеми. Важливим елементом людського співіснування і взаємостосунків є міжособистісні контакти, які мають місце в комунікації. Останні можуть бути зі знаком позитиву і негативу, супроводжуючись неконфліктними / конфліктними комунікативними ситуаціями. Наразі в сучасному комунікативному просторі постає необхідність у створенні сприятливих комфортних умов у спілкуванні. Таке спілкування називається ненасильницьким, головною умовою якого є взаєморозуміння, толерантність і повага партнерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання інтересу до проблем комунікації. Зокрема, здобутки комунікативної лінгвістики постійно поглиблюють і розширюють знання про комунікативні процеси, проблеми міжособистісних стосунків у спілкуванні, законів і правил кооперативного спілкування [1; 7]. Останнім часом у гуманітарних парадигмах знань звертаються до концепції ненасильницької комунікації: у філософії висвітлюють філософські витоки [3], у педагогіці – родинні номінації в площині ненасильницького спілкування [9].

Постановка завдання полягає у визначенні статусу ненасильницького спілкування, виокремленні компонентів ненасильницького спілкування, побудові формули ненасильницької комунікації крізь призму лінгвістики, розробленні репертуару фасцинативних дискурсивних стратегій, які використовують у ненасильницькому спілкуванні.

Виклад основного матеріалу. Ненасильницьке спілкування (спілкування співпереживання або спілкування співпраці) вважають методом комунікації, який допомагає по-новому самовизначитися, створити близький емоційний зв'язок з іншими людьми, цінувати почуття й потреби, давати якісний зворотний зв'язок [8, с. 19]. Концепція ненасильницького спілкування розроблена Маршалом Розенбергом на початку 1960-х років. Автор запропонував чотири основні правила спілкування без агресії [8]. На думку М. Розенберга, ненасильницьке спілкування передбачає доброзичливе ставлення співрозмовників одне до одного, шанобливість, бажання спілкуватися, налагоджувати комунікативні стосунки одне з одним.

До основних передумов, що в комплексі забезпечують реалізацію ненасильницького

спілкування, належить створення таких міжособистісних стосунків, які передбачають: право мати й захищати власну думку, розуміння необхідності конструктивного діалогу, побудову платформи для подальшого співробітництва, вироблення засад адекватної поведінки комунікантів, уміння слухати співрозмовника, дотримання принципів моралі.

Ненасильницьке спілкування базується на емпатії. Остання корелює з ідеєю гармонійності та передбачає вміння релевантно увійти в феноменологічне поле іншої людини, що сприяє толерантності комунікативної взаємодії [4, с. 15]. Мета ненасильницької комунікації – створити й підтримувати таку якість міжособистісних стосунків, за якої потреби кожного задоволені [8, с. 22].

Ненасильницьке спілкування складається з чотирьох компонентів:

- 1) спостереження без суджень і оцінок;
- 2) спостереження без оцінок і суджень через факти;
- 3) почуття, які важливо розуміти і враховувати;
- 4) потреби. Кожна емоція несе певну інформацію про потреби [8, с. 37].

У разі незадоволення потреб виникає дискомфорт. Отже, почуття є результатом незадоволених потреб.

Таким чином, формула ненасильницької комунікації є такою: **коли потреби задоволені, суб'єкт**

відчуває такі емоції, як захоплення, радість, наповненість, задоволення, бадьорість, насолоду, ентузіазм, цікавість, вдячність, піднесення, щастя, надію тощо.

Наведемо список англійських прикметників на позначення задоволених потреб у ненасильницькій комунікації (табл. 1).

Комунікативна стратегія ненасильницької комунікації (як схема комунікативних ходів) розгортає цикл діалогічної взаємодії, перший крок необхідний для того, щоб викликати симпатію, другий – прихилити до себе, третій – налаштувати на контакт.

Фасцинація (англ. *fascination* – зачарування) – це мовленнєвий феномен, що допомагає встановлювати комунікативний контакт та передавати інформацію з достатньою надійністю [11]. Серед фасцинативних стратегій ненасильницької комунікації виокремлюємо такі:

- стратегію емоційної синергії;
- стратегію емоційного менеджменту;
- стратегію довіри;
- стратегію синтонності;
- стратегію диспозиції.

Стратегія емоційної синергії. Для повного взаєморозуміння й створення невимушеності під час комунікативного контакту учасники мовленнєвої взаємодії входять у взаємний резонанс. Емоційний резонанс – це відгук на різні емоційні

Таблиця 1

Англійські прикметники почуттів ненасильницької комунікації

AFFECTIONATE compassionate friendly loving open hearted sympathetic tender warm	CONFIDENT empowered open proud safe secure	GRATEFUL appreciative moved thankful touched	PEACEFUL calm clear headed comfortable centered
ENGAGED absorbed alert curious engrossed enchanted entranced fascinated interested intrigued involved spellbound stimulated	EXCITED amazed animated ardent aroused astonished dazzled eager energetic enthusiastic giddy invigorated lively passionate surprised vibrant	INSPIRED amazed awed wonder	content equanimous fulfilled mellow quiet
HOPEFUL expectant encouraged optimistic		JOYFUL amused delighted glad happy jubilant pleased tickled	relaxed relieved satisfied serene still tranquil trusting
		EXHILARATED blissful ecstatic elated enthralled exuberant radiant rapturous thrilled	REFRESHED enlivened rejuvenated renewed rested restored revived

стани партнерів, відображення емоційного переживання співрозмовника, розуміння його психічного стану [10]. Позиція адресанта полягає в тому, щоб подивитися на ситуацію з перспективи іншого. Емоційна синергія між партнерами зумовлює додавання їхніх енергій, закладених в емоціях, і стимулює додатковий психологічний ефект взаємодії.

Свідомо віддзеркалюючи поведінкові патерни співрозмовника, як-от налаштування на тон і темп голосу співрозмовника, жести і пози, досягається гармонійна взаємодія, що має місце в прикладі:

Alex steps back, pulls the door open, and bows like he's my butler.

"Get a life", I tell him.

"Like yours?"

"Cabrona", Alex beamed a warm smile "Anyway, let's get started". She was fascinated.

У цій ситуації адресант намагається пристосуватися до співрозмовниці за допомогою проксемних невербальних дій, жестової, мимічної фасцинації *steps back, pulls the door open, and bows like he's my butler. Alex beamed a warm smile*. Комунікативне пристосування у вигляді запитання *Like yours?* здатне впливати на розвиток спілкування і спричиняє єднання і зв'язок партнерів. Таким чином, подальша комунікація після спроб пристосуватися стає ненасильницькою.

Як постулює лінгвістика емоцій, у процесі розгортання комунікація набуває емоційного смислу, має місце обмін емоційними полями суб'єктів, як наслідок – зміна емоційного поля одного з партнерів, «зараження» емоціями [12, с. 24], тобто відбувається емоційний взаємовплив. Таким чином, емоційна інтерференція партнерів є неминучою в процесі міжособистісної комунікації, тому важливим є емоційний унісон, оптимізація і комфортизація емоційного тла розмови.

Стратегія емоційного менеджменту. Ця стратегія формує емоційну тональність спілкування, що є виявом емоційної спрямованості до Іншого. Деніел Гоулман, автор праць з емоційного інтелекту, визначає емоційний менеджмент як здатність усвідомлювати і визнавати власні емоції і почуття, а також почуття й емоції інших як для ефективного управління своїми емоціями, так і для впливу на емоції інших. В основі ефективного емоційного менеджменту лежить резонанс – своєрідний «резервуар» позитивного ставлення [2, с. 19]. Дослідники дають характеристику феномену емоційного менеджменту як особливому виду комфортизації міжособистісних

стосунків, що призводить до ненасильницької комунікації.

Підтримання емоційної спрямованості розмови забезпечується особливою мовленнєвою тональністю, специфічною вокалізацією, що відображається в особливому тембрі й тоні голосу, ритмі мовлення, а також у погляді, експресивності обличчя, тонусі тіла.

Вирішальну роль у формуванні діалогової емоційної тональності відіграє фасцинативне «налаштування», що досягається за рахунок особливого тону, ритму мовлення, інтонації, добору вербальних предикатів, а також специфічних невербальних компонентів, як-от тонус тіла, погляд, експресивність обличчя.

"That's great news", Steven replied. "You're really good – at doing business cases I mean". He blushed unexpectedly. Julia looked at him curiously, wondering whether he had been waiting for her or standing there for some other reason. She often noticed he was nearby (Sara Craven).

У прикладі вербальна диспозиція емоційної тональності спілкування полягає у виборі неформально-особистісного тону, вживанні звертань, використанні форм "you and I", "WE", уважному сприйнятті інформації, у зацікавлених коментарях і висновках, в In Your Shoes Communication (у комунікації «на Вашому місці»). Емоційний менеджмент між співрозмовниками характеризується специфічною поведінкою, у якій вони узгоджують свої рухи і спосіб мовлення з поведінкою одне одного, досягаючи в такий спосіб синхронії комунікації – *That's great news. You're really good. She often noticed he was nearby.*

Невербальними виявами фізичної та психологічної близькості комунікантів є такі: зближення в просторі, інтенсифікація тактильної комунікації, збільшення візуального контакту, нахил у бік співрозмовника, відкритість у положенні тіла й усмішка. Синхронність поведінки партнерів, що виявляється в схожій жестикуляції, манері говорити, використанні окресленого вокабуляру, визначає збалансованість міжособистісної комунікації. Свідомо віддзеркалюючи поведінкові особливості співрозмовника, індивід досягає гармонійної взаємодії.

Фасцинативні стратегії дозволяють демонструвати позитивне ставлення до адресата, виявляти зацікавленість, схвалення, симпатію до слухача, об'єднувати в одну групу слухача і мовця, встановлювати емоційний контакт, скорочувати комунікативну дистанцію.

У процесі фасцинативної інтеракції учасники застосовують ці комунікативні стратегії, керу-

ючись психологічною направленістю на зближення, підтримання міжособистісних стосунків. Результат цього – ненасильницька комунікація. Стратегії фасцинації орієнтують на комфортизацію мовленнєвого контакту. На початку і в процесі спілкування партнери тим чи іншим способом перевіряють наявність контакту та подають одне одному сигнали або про бажане продовження, або про потребу перервати контакт [6, с. 28].

Стратегія довіри. Комфортний емоційний зв'язок, сформований у процесі успішної комунікації, спричиняє виникнення стану інтеракційної синхронії. Отже, фасцинативне спілкування передбачає налаштованість мовців на дотримання засад рівноправності.

Доброзичливість адресанта сприяє тому, що адресат уже не турбується про власну захищеність, стає більш відкритим, починає довіряти. Це можна передати через внутрішню репліку: «Ти знаєш – я тобі довіряю», що містить підказку: «Ти можеш довіряти мені і стати тим, кому довірятиму я. Тим самим я формую атмосферу довіри. Я зробив перший крок. Я подарував довіру». Якщо ж комуніканти не змогли синхронізуватися, змістили фокус своєї уваги, надали неправдиву інформацію, то ненасильницького спілкування не відбудеться.

У контексті ненасильницької комунікації співрозмовники максимізують принцип кооперації і намір налаштуватися одне на одного. Рівень «Я – ТИ» передбачає близькі особистісні контакти. Коли відносини «Я – ТИ» відповідають кожному з учасників спілкування, то (свідомо чи підсвідомо) комуніканти передають одне одному приблизно такі повідомлення: «Я – особистість і ТИ – особистість. Я – важлива людина і ТИ – важлива людина». У мене є почуття і в тебе є почуття. Я хочу, щоб мене вислухали, і ТИ заслуговуєш на те, щоб бути вислуханим. Я хочу, щоб мене розуміли, і ТИ хочеш, щоб розуміли тебе». Спілкування в системі «Я – ТИ» є суб'єкт-суб'єктивним, його можна також назвати ненасильницьким, оскільки воно активує і націлює на рівноправність обидві сторони.

Установленню особливого ненасильницького контакту сприяє активне слухання, яке полягає в умінні слухати співрозмовника з правильною зовнішньою і внутрішньою реакцією. Цей мовленнєвий прийом дозволяє не тільки повернути співрозмовника до себе і зрозуміти його точку зору, а й впливати на неї. Завдяки цьому поняття активного слухання нині дуже популярне в різних сферах життя. Наведемо мовні форми, які свідчать про активне слухання: *I'm picking up that...*

As I get it, you felt... Sort of a feeling that... Sort of saying... Kind of a feeling like... If I'm hearing you correctly... To me it's almost like you're saying... Sort of hear you saying that you... Kind of made you feel... The thing you feel most is... So, as you see it... As I get it, you're saying... What I guess I'm hearing is... I'm not sure I'm with you but... I somehow sense that maybe you feel... You feel... I really hear you saying. I wonder if you're expressing a concern that... It sounds as if you're indicating a concern about... I wonder if you're saying... You place a high value on... It seems to you... Like right now you believe... You often feel... You feel, perhaps, that... You appear to be feeling.

У цьому разі адресант концентрується на адресатові, на інформації, уточнюючи і перепитуючи її так, щоб співрозмовник зрозумів, що його слухають уважно.

Стратегія синтонності. Комунікація, позначена фасцинацією, – це позитивна ненасильницька партнерська взаємодія, яка налаштовує на доброзичливий контакт. Синтонна (тобто співзвучна, від лат. *tonus* – «звук») модель комунікативної поведінки – це поведінка, яка відповідає експектаціям співрозмовника [5, с. 225]. Синтон сприяє створенню комфортного мікроклімату в спілкуванні.

У різних комунікативних ситуаціях можуть загостритися стосунки і виникне потреба в налагодженні гармонійної взаємодії, що передбачає необхідність створити (або відновити) атмосферу взаєморозуміння. Комуніканти, які вдаються до стратегії синтонності, завжди позитивні в спілкуванні.

Стратегія диспозиції. Фасцинативні стратегії спрямовані на те, щоб подолати невпевненість, установити комфортні стосунки. Прагнення комунікантів до створення сприятливої психологічної атмосфери, демонстрація зацікавленості, бажання прихилити до себе співрозмовника і натрапити на розуміння власної диспозиції – усі ці інтенції характеризують успішний фасцинативний контакт.

Висновки. Успішність комунікативного процесу залежить від якості міжособистісних стосунків комунікантів, взаємної готовності і налаштованості до мовленнєвого контакту, ступеня довіри між ними. Феномен міжособистісних стосунків у новому кооперативно-ненасильницькому ракурсі стає атрибутом так званого пост-модерного суспільства, в якому комунікативний процес розглядається як складна нелінійна сутність із новими комунікативними формами, як-от фасцинативні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий Центр, 2004. 344 с.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ / пер. з англ. А.П. Исаевой. Москва : Манн, Иванов і Фербер, 2013. 560 с.
3. Качмар О. Філософські витoki концепції ненасильницького спілкування. *Проблеми гуманітарних наук. Серія. Філософія*. 2017. Вип. 37. С. 4–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfn_2017_37_3 (дата звернення 5.12.2021).
4. Ковалевська Т.Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2002. 36 с.
5. Козяревич Л.В. Емоційна компетенція сучасного перекладача. *Мова, освіта, культура в контексті Болонських реалій*: зб. матеріалів наук. практ. конф. Київ : КНЛУ, 2008. С. 225–226.
6. Курьян М.Л. Средства оптимизации процесса межличностной коммуникации в англоязычном языковом пространстве : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Нижний Новгородский ун-т. Нижний Новгород, 2006. 177 с.
7. Лавренюк К.В. Коммуникативные возможности устной и письменной речи. *Сборник научных трудов. Серия «Гуманитарные науки»*. Ставрополь : Северо-Кавказский государственный технический университет. 2002. 233 с.
8. Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение. / пер. з англ. І. Серебрякової. София : Медиа, 2015. 62 с.
9. Рудюк Т.В. Родинна лексика в контексті ненасильницького спілкування (комунікативно-діяльнісний підхід). *Інноваційна педагогіка*. № 30. 2020. С. 85–89.
10. Шейнов В. Скрытое управление человеком (Психология манипулирования). Минск : Харвест, 2001. 848 с.
11. Dictionary of English Synonyms. URL: http://academic.ru/dic.nsf/dic_synonyms. (дата звернення 1.12.2021).
12. Eisenberg N. Empathy and Sympathy: a Brief Review of the Concepts and Empirical Literature. *Anthrozoos*. 1988. Vol. 2. P. 11–16.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.13>

**РОЛЬ СЕМІОТИЧНОЇ МЕТАФОРИ В ПРОЗІ:
МУЛЬТИСЕМІОТИЧНИЙ І СИСТЕМНО-ФУНКЦІЙНИЙ ПІДХОДИ**

**FUNCTIONAL AND SEMANTIC FEATURES
OF THE CATEGORY OF NEGATION IN MODERN ENGLISH**

Красівський О.М.,

orcid.org/0000-0002-1548-2423

*асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Масюкевич Ю.М.,

orcid.org/0000-0001-8223-0640

*асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Мікула О.І.,

orcid.org/0000-0001-9860-7748

*асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття має на меті дослідити використання семіотичних метафор у сучасній прозі. Концепція семіотичної метафори як інструмента створення ідейного значення аналізується в рамках системної функціональної лінгвістики та системно-функціонального мультимодального дискурсного аналізу. Кей О'Халлоран розширює концепцію граматичної метафори Халлїдея на семіотичну метафору, щоб визначити, як вербальні та візуальні способи взаємодіють один із одним у мультимодальних текстах. Як і граматична метафора, семіотична метафора також передбачає зміну граматичного класу або функції елемента. Оскільки цей процес відбувається не внутрішньосеміотично, а ско-

ріше інтерсеміотично, реконструкція створює семантичну зміну функції цього елемента, створюючи новий спосіб створення сенсу й репрезентації реальності. Результати аналізу показують, що семіотичні метафори в основному використовуються в дитячих казках, щоб полегшити розуміння маленькими дітьми історії, роблячи деякі абстрактні явища пов'язаними зі станами буття більш конкретними та зрозумілими. Застосовані конкретні методи дослідження: контекстно-семантичний, композиційно-структурний, контрастивно-порівняльний з елементами кількісного аналізу. Підкреслено абсолютний антропоцентричний характер спрямування сучасних лінгвістичних студій художнього тексту, орієнтованих на розгляд семантики й прагматики тексту в лінгвокогнітивному вимірі. Залучення таких базових лінгвістичних понять, як паратекстуальність, паратекст, мовна особистість автора художнього твору, концепт, концептуальна метафора, маніпулятивні стратегії, сприяє вирішенню наукового завдання статті й визначає теоретичне значення роботи в розбудові теорії та практики поетико-когнітивних студій, комунікативно-прагматичної специфіки тексту, спрямованих на вивчення комунікативної діяльності автора художнього твору в межах антропоцентричної парадигми.

Ключові слова: системна функціональна лінгвістика, граматична метафора, семіотична метафора, словесно-зоровий інтерсеміоз, комунікативно-прагматичної специфіка.

This paper aims to explore how the use of semiotic metaphors in modern prose. The concept of semiotic metaphor as a tool to create ideational meaning is analysed within the framework of Systemic Functional Linguistics and Systemic-Functional Multimodal Discourse Analysis. Kay O'Halloran extends the Hallidayan concept of grammatical metaphor to the semiotic metaphor in order to determine how verbal and visual modes interact with each other in multimodal texts. Like grammatical metaphor, semiotic metaphor also involves a shift in the grammatical class or function of an element. As this process does not take place intra-semiotically, but rather inter-semiotically, the reconstrual produces a semantic change in the function of that element, creating a new way of making meaning and representing reality. The results of the analysis show that semiotic metaphors are essentially used in children's tales to facilitate young children's understanding of the story by making some abstract phenomena related to states of being more concrete and specific. Specific research methods were used: context-semantic, compositional-structural, contrastive-comparative with elements of quantitative analysis. The paper emphasizes the absolute anthropocentric nature of the direction of modern linguistic studies of literary text, focused on the semantics and pragmatics of the text in the linguocognitive dimension. Involvement of such basic linguistic concepts as paratextuality, paratext, linguistic personality of the author of a work of art, concept, conceptual metaphor, manipulative strategies helps to solve the scientific problem of the article and determines the theoretical significance of work in developing theory and practice of poetic-cognitive studies aimed at studying the communicative activity of the author of a work of art within the anthropocentric paradigm.

Key words: systemic functional linguistics, grammatical metaphor, semiotic metaphor, verbal-visual intersemiosis, communicative and pragmatic specifics.

Протягом останніх десятиліть проведено значне дослідження ролі та функцій візуальних матеріалів у мультимодальних текстах, таких як реклама, книжки з картинками, комікси, наукові тексти й підручники (Kress and van Leeuwen, 2006; Forceville, 1996; Forceville and Urios-Aparisi, 2009; O'Halloran, 2004, 2008; Unsworth and Cléirigh, 2009; Painter, Martin and Unsworth, 2013, and Cohn, 2013). Однак існує потреба в подальших дослідженнях, щоб пояснити, як поєднуються зображення та слова як спільні учасники комунікації, де мова зустрічається з іншими семіотичними вимірами. З часів Бартової тристоронньої класифікації відношень тексту й зображення:

(i) виклад – текст і зображення однаково сприяють формуванню сенсу повідомлення, кожен робить власний внесок;

(ii) закріплення – текст фіксує сенс створення зображення та його чіткої інтерпретації;

(iii) ілюстрація – зображення підтримує текст і додає деталі до повідомлення, яке, по суті, виражається за допомогою писемної мови [1, р. 28–41]. Інші дослідники запропонували додаткові таксономії для характеристики синергії між словесним і невербальним способами вираження думки в різних жанрах. Фактично з кінця 1990-х рр. і до початку 2000-х рр. до взаємозв'язків тексту

й зображень підходили з різними точок зору; деякі з них тісно пов'язані з уже добре сформульованими граматичними та дискурсними рамками.

Розширення передбачає три різні способи, за допомогою яких слова або зображення можуть надавати один одному певних відтінків значень: розробку, удосконалення й розширення. Через опрацювання та покращення повідомлень або зображень ми отримуємо змогу надати додаткову інформацію певному повідомленню, представленому в іншому семіотичному режимі. Зображення, наприклад, можуть надавати інформацію про просторові конфігурації, одяг і зовнішній вигляд учасників події тощо (опрацювання) або можуть указати, де, коли або як відбувається конкретна дія, додаючи додаткову інформацію (покращення). Завдяки розширенню текст і зображення більше чи менше сприяють розвитку історії та руху далі («нові епізоди, альтернативи, коментарі тощо») [2, р. 88–89]. Нарешті проекція має вербально-візуальний характер взаємозв'язку між процесом висловлювання чи мислення й тим, що сказано чи мається на увазі. Такі стосунки, якщо вони присутні, зазвичай виражаються в мультимодальних текстах.

Дві площини граматичного опису в системному функціоналі граматики Халлідея (2004),

перехідність речення – події, організовані в процеси, учасники й обставини, а також положення, що поєднує стосунки розширення та проекції, мали великий вплив на вивчення взаємодії тексту й зображення в мультисеміотичних текстах [2, р. 186–187]. Перший, по суті, розвинений у мультимодальних дослідженнях Кресса та ван Левена (1996; 2006), які намагаються показати відповідності між словесними й візуальними учасниками, процесами та пов'язаними з ними обставинами, присутні у вербальному й невербальному семіотичних способах організації мультимодального тексту [7, р. 168–178]. Останнє поняття відносимо до логіко-семантичних стосунків, які переважно розроблені в мультимодальних дослідженнях Martinec і Salway (2005), van Leeuwen (2005) і Unsworth (2007). Спосіб викладу тексту й зображення додають один до одного інформацію за допомогою відносин розширення та проекції [7, р. 395–445]. Як зазначає Бейтмен [2, р. 117–238], мультимодальність також розглядається через призму підходів, заснованих на основі дискурсознавства (Kong 2006; Martin 1992; Martin and Rose 2003; van Leeuwen 1991, 2005; Liu and O'Halloran 2009), прагматичної рамки (Stöckl 2004), риторичних підходів до аналізу реклами та візуального переконання (Mann and Thompson 1998; McQuarrie and Mick 1999; Phillips and McQuarrie 2004; Tobaoda and Habel 2013), когнітивної теорії, зокрема художня й мультимодальна метафори (Forceville 1996; Forceville and Urios-Aparisi 2009; Caballero 2009; Hidalgo-Downing and Kraljevic Mujic 2011; Pinar 2013, 2015).

Підхід, прийнятий для проведення дослідження, є мультимодальним аналізом дискурсу Кей О'Халлоран (2004, 2005, 2007, 2008), по суті, її поняттям семіотичної метафори (O'Halloran 1999; 2003). Поняття семіотичної метафори як інструмента для створення ідейного значення вивчається в рамках системно-функціонального мультимодального дискурсного аналізу *Multimodal Discourse Analysis (SF-MDA)*, який має на меті описати, як семіотичні ресурси інтегровані й об'єднані в мультимодальних дискурсах. Використовуючи *SF-MDA*, О'Халлоран проаналізувала візуальний семіоз у фільмах та інтерсеміоз образів і математичної символіки в математичних текстах і дискурсі математичних занять (2000, 2004, 2005). О'Халлоран цікавило саме мультимодальне явище в системних мережах, які відображають доступні для генерування семіотичні ресурси: репрезентаційні, інтерактивні та композиційні значення [8, р. 33].

Це зосередженість на системі й сенсі, по суті, походить із соціально-семіотичної теорії Халлідея та системної функціональності мовознавства (1978, 2004). Дійсно, поняття семіотичної метафори О'Халлоран (1999, 2003) насправді є розширенням граматичної метафори Халлідея, котра має на меті визначити, як зображення та слова інтегруються в семіотичні вияви. Дослідниця починає виходячи з припущення, що можна мати паралельні або конгруентні уявлення про візуальні та словесні вияви інформації в різних семіотичних режимах, які взаємно підтримують і доповнюють один одного. Однак трапляються метафоричні випадки, коли відбувається семантична реконструкція, за допомогою якої додаткова змістовна інформація, що не присутня в одному з режимів (вербальному чи візуальному), забезпечується іншим. Ця реконструкція часто передбачає семантичну зміну статусу й функції словесного або візуального елемента, створює нові значення, які неможливо було передбачити в одній семіотичній площині.

Перш ніж розпочати аналіз, звернімося до основних ознак метафори. Концепція семіотичної метафори О'Халлоран (1999, 2003), основи якої, як зазначалося попередньо, ґрунтуються на концепції граматичної метафори Халлідея (1985, 1994, 2004), незважаючи на те що повсякденна реальність, яка зазвичай присутня в людському спілкуванні, тексті, вербальному чи візуальному, може виглядати як надзвичайно складна мовна реальність. Одним із важливих елементів, які заслуговують детального дослідження, щоб працювати з текстом, на думку Халлідея, є «принцип граматичної метафори» (1985, 1994, 321). Згідно з Халлідеєм, Равеллі [12, р. 321] визначає граматичну метафору з точки зору передачі репрезентаційного матеріалу, залученого в метафоричну конструкцію, і стверджує: «Ситуація схожа на ту, що відбувається з (риторичною) метафорою: відбувається якесь перенесення. Але це більше не перенесення чи покликання від безпосереднього до образного між певними граматичними категоріями, а передача уявлення про структури між різними граматичними категоріями» [12, р. 134].

У системній функціональній граматиці Халлідея транзитивність речення включає конфігурації процесів, учасників, що діють у них, і пов'язані з ними обставини. У мові дітей і в повсякденній розмовній мові використовуються певні типові реалізації для передачі значення. Це означає, що в семантичних структурах події, учасники, якості об'єктів, обставини й логічні зв'язки реалізуються за їх типовими граматичними функціями

так, щоб між семантикою та граматичним контекстом була відповідність. Прототипно процеси реалізуються за допомогою дієслова «act», прикметника «brilliant», дієприслівника «brilliantly» та прийменниковими групами «for a long time» й, нарешті, логічних зв'язків за допомогою сполучника «because». Реалізація міститься, наприклад, у таких реченнях, отриманих із праць Халлідея та Маттиссена (1999, 2006):

(1) The cast [actor] acted [process] brilliantly [circumstance] so [relator] the audience [actor] applauded [process] for a long time [circumstance].

Будь-який стан речей, однак, може бути виражений більш складними способами, наприклад:

(2) The cast's brilliant acting [actor] drew [process] lengthy applause [goal] from the audience [circumstance].

Холлідей визнає, що, використовуючи граматичні метафори, досвід і глибинний зміст, можна виразити іншим способом [7, p. 592–593, 626–636]. Прототипна реалізація є конгруентною формою, а інші метафоричні конструкції виникають, коли граматична та семантична реалізація речення є відмінними. Граматична метафора – це процес, за допомогою якого виникає міжпластове напруження між семантикою дискурсу й лексичною граматикою (Halliday 1998; Martin 2008; Taverniers 2014). Дії та стани, як показано в попередньому прикладі «acted», можуть бути метафорично закодованими як іменники «acting», що передбачає реструктуризацію вихідної інформації. Процеси, атрибути й обставини також можна концептуалізувати як сутності в метафоричній відображенні. Навіть увесь стан речей, який у конгруентній формі реалізується реченням, може бути виражений іменною групою і закодований як сутність у відповідних її проявах. У свою чергу, можна тлумачити складне речення як єдине ціле, часто реляційне інтенсивного або обставинного типу.

Як приклад наведемо таке висловлювання, проаналізоване в праці дослідників Butt, Fahey, Feez, Spinks and Yallop [3, p. 74]:

(3) Excessive consumption of alcohol is a major cause of motor vehicle accidents.

У цьому випадку не знаходимо жодної з подій можливого конгруентного виразу, приклад 4, нижче («drink», «drive» і «cause»), натомість маємо процеси. У прикладі 3 матеріальні процеси пиття і спричинення подаються як учасники («споживання» і «причина»), а реляційний процес використовується як точка зв'язку між ними «is». Крім того, інформація, представлена в конгруентній формі через три різні процеси («drink»,

«drive» і «cause»), зведена в єдиний комплекс речення з вищим рівнем абстракції:

(4) People who drink too much alcohol and drive often cause motor vehicle accidents.

Так само Coffin, Donohue та North [4, p. 423] пропонують ще один очевидний випадок використання граматичної метафори, відтворений у прикладі 5, де іменна група містить номіналізацію «причина мого раннього повернення» та використовується для стиснення інформації. Таку ж думку можна було б висловити через два процеси («прийти» й «померти») у двох різних реченнях у конгруентній реалізації (приклад 6): «Я повернувся рано» й «тому що мій батько помер». Метафорична форма веде до іншої, щільнішої організації повідомлення та дає змогу письменнику встановити причинний («причина») й інтенсивний («був») зв'язок між двома елементами:

(5) The reason for my early return was the death of my father.

(6) I came back early because my father died.

Таким чином, метафоричні вирази мають більш непрямий зв'язок між граматикою та значенням і, як такі, є складнішими на семантичному рівні, ніж конгруентні вирази. Ці альтернативні реалізації семантичних функцій можуть призвести до подальших коригувань або перенесень у стосунках між семантичними ролями та синтаксичними функціями в реченні [5, p. 190–196; 6, p. 160–166].

Це явище граматичної метафори зазвичай асоціюється з номіналізацією, яка передбачає перетворення того, що є процесом у реченні, у синтаксичну форму іменника, яка потім може слугувати потенційним учасником іншого процесу. Цей процес зазвичай призводить до значного зниження валентності дієслова, загалом замовчуючи деяких або всіх учасників та обставини попереднього дієслівного процесу. Номіналізація виникає як метафоричний ресурс, який, на відміну від будь-якого іншого, дає змогу зменшити кількість інформації в дієслівному присудку. Ба більше, у функційному плані переформатування речення в іменну групу має дискурсивний характер текстової функції й розширює смисловий потенціал мови. У випадку наукового дискурсу це передбачає як технізацію, так і раціоналізацію побудови висловлювання [11, p. 339–340], що полегшує спробу, як зазначають Халлідей і Вебстер, «побудувати структурований аргумент і при цьому надалі працювати над досягненням і формуванням цілісної та потужної теорії» [7, p. 151].

О'Халлоран (1999, 2003, 2008) розширює концепцію граматичної метафори Халлідея до семі-

отичної метафори, щоб визначити, як образи та слова інтегруються через словесний і візуальний семіотичний режими. Ці семіотичні метафоричні конструкції дають змогу письменникам і митцям:

(i) створювати семантичні реконструкції;

(ii) ураховувати розширення значення, яке відбувається між візуальним і словесним семіотичним ресурсами в науці. Семіотична метафора включає міжсеміотичний етап, де функційний елемент реконструюється в іншому семіотичному коді. Семантична перебудова відбувається в різних семіотичних кодах і породжує зсув у функціоналі статусу елемента, що часто призводить до дублювання значення [10, р. 92]. О'Халлоран зазначає [11, р. 348]: «Новий функційний статус елемента не прирівнюється до його колишнього статусу. Оригінальний семіотичний або, навпаки, новий функціональний елемент уводиться в нове семіотичне оточення, якого раніше не існувало. Таким чином, як і граматична метафора, семіотична метафора також передбачає зміну граматичного класу або функції елемента, однак зміна відбувається не внутрішньосеміотично (як у випадку граматичної метафори), а, скоріше, інтерсеміотично. Переконструювання викликає семантичну зміну функції таких елементів, створюючи новий спосіб репрезентації реальності.

Згідно з О'Халлоран (2003), Кресс також припускає, що семіотичні зміни завжди призводять до зміни в значенні. Іншими словами відбувається повторна артикуляція сенсу в різних режимах [9, р. 129]. Фактично він використовує термін «трансдукція», що відповідає концепції семіотичної метафори О'Халлоран, щоб сигналізувати про переміщення змістового матеріалу від одного семіотичного способу до іншого, наприклад, від мовлення до письма чи від письма до фільму. Як й О'Халлоран, Кресс (2010) припускає, що сенс, реалізований в один спосіб, може бути сформульований по-різному в іншому вияві, отже, зміна може включати зміну значення. Поряд із «трансдукцією» Кресс також використовує термін «трансформація» для позначення перебудов, які відбуваються в межах того самого семіотичного режиму. Це може статися, наприклад, коли ми перекладаємо роман з однієї мови іншою. При цьому трансформація не пов'язана з будь-якими семантичними змінами, оскільки сутності й про-

цеси, якими вони керують, залишаються в межах тих самих семантичних категорій, трансдукції, на відміну від них, вони передбачають зміну сутностей і пов'язаних із ними процесів.

Якщо матеріальні процеси відображають процеси зовнішнього світу, то психічні процеси відносяться до процесів свідомості. Матеріальні процеси, як правило, є процесами дії. Вони відбуваються, щось викликають і передають якісь смисли. Однак психічні процеси – це процеси сприйняття (переживання або відчуття), пізнання, бажання, а також емоції та симпатії. Типовими учасниками, пов'язаними з матеріальними процесами, є актор (зазвичай людина, яка діє з певною метою) і мета (учасник, на якого впливає дія). Зі свого боку типовими учасниками розумового процесу є сенсор і явище. До матеріальних і психічних процесів додаються й ті класифікації та ідентифікації, відомі як реляційні, які є процесами наявності, буття чи становлення, у яких учасник ідентифікований або розташований згідно з певною ієрархією [7, р. 248–258]. Вони виражають інтенсивне (буття), обставинність або власність, зазвичай пов'язані з такими учасниками, як Перевізник/Ідентифікований та Атрибут/Ідентифікатор. Нарешті, хоча й не чітко, Халлідей [7, р. 210–238] розрізняє далі категорії процесів, які розташовані на трьох рубежах: поведінкові, вербальні та екзистенційні.

Видається очевидним, що через використання семіотичних метафор образи та слова доповнюють один одного, щоб утримувати увагу читача й напруження в живій розповіді. Використовуючи ці взаємодоповнюючі стосунки, зображення та слова вносять різний вклад до сюжетної лінії, оскільки або зображення посилюють значення слів, або вони поширюються на значення, що передається візуальним компонентом. Отже, семіотичні метафори ніби посилюють комплементарний характер взаємодії між словесними й невербальними семіотичними способами реалізації смислів в сучасній прозі.

У дослідженні поняття семіотичної метафори виявилось корисним інструментом аналізу не тільки зв'язків між вербальними й невербальними елементами в науковому дискурсі, як продемонструвала О'Халлоран (2003), а також для вивчення комбінації тексту-образу в сучасній прозі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Barthes Roland. Image-Music-Text. Translated by Stephen Heath. London : Fontana, 1977.
2. Bateman John. Text and Image. A Critical Introduction to the Visual/Verbal Divide. London and New York : Routledge, 2014.
3. Butt David, Rhondda Fahey, Susan Feez, Sue Spinks and Colin Yallop. Using Functional Grammar. An Explorer's Guide. 2nd ed. Sydney : National Centre for English Language Teaching and Research, Macquarie University, 2003.

4. Coffin Caroline, Jim Donohue and Sarah North. *Exploring English Grammar. From Formal to Functional*. London and New York : Routledge, 2009.
5. Downing Angela. 2014. *English Grammar. A University Course*. 3rd ed. London and New York : Routledge, 2014.
6. Downing Angela and Philip Locke. *English Grammar. A University Course*. 2nd ed. London and New York : Routledge, 2006.
7. Halliday M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar*. 3rd ed., revised by Christian M.I.M. Matthiessen. London : Edward Arnold, 2004.
8. Jewitt Carey, ed. *The Routledge Handbook of Multimodal Analysis*. London and New York : Routledge, 2009.
9. Kress Günther, *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London and New York : Routledge, 2010.
10. Lemke Jay. "Multiplying Meaning: Visual and Verbal Semiotics in Scientific Texts." In *Reading Science: Critical and Functional Perspectives on Discourses of Science*, edited by Jim R. Martin and Robert Veal, 87–113. London : Routledge, 1998.
11. O'Halloran Kay. "Intersemiosis in Mathematics and Science: Grammatical Metaphor and Semiotic Metaphor". In *Grammatical Metaphor: Views from Systemic Functional Linguistics*, edited by Anne Marie Simon-Vandenberg, Miriam Taverniers and Louise J. Ravelli, 337–365. Amsterdam : John Benjamins, 2003.
12. Ravelli Louise. "Metaphor, Mode and Complexity: An Exploration of Co-Varying Patterns." BA Dissertation. Unpublished BA (Hons) Thesis. University of Sydney, 1985.

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.14>

ЕКСПЛІКАЦІЯ ТЕМА-РЕМАТИЧНОГО МЕХАНІЗМУ КОМІЧНОГО НА КРЕОЛІЗОВАНИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ)

EXPLICATION OF THE THEME-RHEME MECHANISM OF CREATING COMIC IN CREOLIZED TEXTS (CASE STUDY OF INTERNET MEMES)

Кузнєцова О.В.,

orcid.org/0000-0003-0098-1067

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Статтю присвячено дослідженню тема-рематичного механізму комічного. Проаналізовано досягнення провідних науковців щодо тема-рематичного членування речення й тексту як надфразової єдності, зокрема типологію видів актуального членування тексту. Розглянуто механізми створення комічного, які спираються на поняття інконгруентності та рефреймінгу. У науковій розвідці визначено, що одним із видів креолізованого тексту є інтернет-мем, адже він складається з двох негомогенних частин – вербальної та невербальної.

У статті надано визначення поняття «креолізований текст», проаналізовано його типологію, класифіковано креолізовані тексти відповідно до співвідношення текстового та іконічного компонентів. Виділено тексти з нульовою, частковою та повною креолізацією.

У роботі сформульовано принцип роботи тема-рематичного механізму комічного. Доведено, що сутність тема-рематичного механізму комічного полягає в динамічному переміщенні комічної інформації від теми до реми в межах текстового простору. Обґрунтовано, що в основі тема-рематичного механізму комічного перебуває поняття напруженості. Вона різниться за рівнем інтенсивності: у темі вона є нижчою, а в ремі вищою. Напруженість у темі залежить від інтересу адресата, її рівень підвищується з появою нової інформації. Досягнувши максимуму, напруженість вивільнюється в ремі у формі сміхової реакції. Напруженість залежить від інтенції автора, його готовності до комічного перебігу комунікації, доцільності використаних ним вербальних і невербальних засобів комічного та здатності зародити в адресата інтерес. У ремі реалізується налаштованість автора на комізм, що проявляється у формі сміхової реакції. Комізм виникає за рахунок мовної гри, яка актуалізується на фонетичному (анафора, алітерація, омографи), морфологічному (авторські оказіоналізми), лексико-стилістичному (каламбури, оксюморон, синоніми) та графічному (видозміна тексту, шрифту, кольору) рівнях інтернет-мема.

Ключові слова: комічне, креолізований текст, мем, напруженість, тема-рематичний механізм.

The article is devoted to the study of the theme-rheme mechanism of creating comic. The achievements of leading scholars on the theme-rheme division of sentences and text as a supraphrasal unity, in particular the typology of types of actual division of the text are analyzed. Mechanisms of comic creation based on the concepts of incongruity and reframing are considered. Scientific research has determined that one of the types of creolized text is the Internet meme, because it consists of two inhomogeneous parts – verbal and nonverbal.

The article provides a definition of the concept of “creolized text”, analyzes its typology, classified creolized texts according to the correlation of textual and iconic components. Texts with zero, partial and full creolization are singled out.

The principle of functioning of the theme-rheme mechanism of the comic is formulated in the work. It is proved that the essence of the theme-rheme mechanism of the comic is the dynamic movement of comic information from theme to rheme within the text space. It is substantiated that the concept of tension is the basis of the theme-rheme mechanism of the comic. It differs in the level of intensity – in the theme it is lower, and in the rheme higher. The tension in the theme depends on the interest of the addressee, its level increases with the advent of new information. Reaching the maximum, the tension is released in the rheme in the form of a laughter reaction. The tension depends on the author's intention, his readiness for the comic course of communication, the expediency of the verbal and nonverbal means of the comic he used and the ability to generate interest in the addressee. The author's attitude to the comic is realized in the rheme, which manifests itself in the form of a comic reaction. The comic arises due to the language game, which is actualized on the phonetic (anaphora, alliteration, homographs), morphological (author's nonce word), lexical and stylistic (puns, oxymoron, synonyms) and graphic (modification of text, font, color) levels of the Internet meme.

Key words: comic, creolized text, meme, tension, theme-rheme mechanism.

Постановка проблеми. Зважаючи на технічний прогрес суспільства, концепт «тексту» став більш гнучким і переорієнтувався в цифровий простір, що збільшило рівень його мультимодальності й інтерактивності. Отже, перед сучасною людиною постала нагальна проблема позиціонування реальних об'єктів у віртуальному просторі. Продуктом інтенсивного застосування зорових елементів у сучасному спілкуванні став розвиток креолізованих текстів. Використання креолізованих текстів зумовлене психологічними особливостями сприйняття тексту людьми: спершу увага приділяється картинці, а потім – вербальній частині повідомлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження тема-рематичного механізму спирається на ґрунтовні розвідки тема-рематичних відносин на рівні речення (усередині пропозиції) [3; 4; 7; 9] і на рівні тексту (між пропозиціями й між абзацами) [8; 10; 14; 15]. Тема та рема в тексті виконують комунікативно-прагматичні функції – передають інформацію й водночас відносять її до певної смислової категорії [2, с. 67]. Тобто лише завдяки змістовому поєднанню тема та рема утворюють смислово значущість.

В основі комунікативної структури тексту лежить теорія актуального членування тексту, розроблена науковцями Празького лінгвістичного гуртка, зокрема чеським мовознавцем Ф. Данешем. Запропонована ним типологія видів актуального членування тексту отримала назву «тематична прогресія». Сутність його підходу полягає в комунікативній послідовності речень, тому що «кожне наступне речення надфразової єдності спирається на попереднє, просуваючи висловлення від відомого «теми (Т)» до нового «реми (Р)», у зв'язку з чим створюється тема-рематичний ланцюжок, який має кінцевий характер

і визначає межі надфразової єдності» [8, с. 21]. Отже, текст розуміється як сукупність фраз або фразових елементів, організованих за певними метою та смислом. Поєднання відомого компонента з невідомим і є основою комунікації.

Механізму комічного присвячено праці В.О. Самохіноюї, яка розробила когнітивний механізм інконгруентності [11], а також О.В. Харченка, який схарактеризував когнітивний механізм рефреймінгу [13]. У науковій розвідці вперше пропонується новий механізм комічного, в основу якого покладено тема-рематичне представлення інформації, в основу якого покладено поняття напруженості.

Постановка завдання. Основна мета статті полягає у виявленні особливостей застосування тема-рематичного механізму комічного в інтернет-мемах як різновиді креолізованого тексту. Відповідно до поставленої мети, виділяємо такі завдання дослідження: схарактеризувати принцип роботи тема-рематичного механізму комічного, визначити специфіку тема-рематичного механізму комічного в інтернет-мемах з урахуванням креолізованості; проаналізувати засоби створення комічного в інтернет-мемах.

Виклад основного матеріалу. Креолізований текст складається з двох складників: словесного й невербального. Поняття «креолізованість» уперше запропоноване Ю.О. Сорокіним і Є.Ф. Тарасовим. Дослідники визначили креолізовані тексти як «тексти, фактура яких складається з двох негомогенних частин: вербальної (мовної, мовленнєвої) і невербальної (належить до інших систем, ніж природна мова)» [12, с. 180–181]. Услід за класифікацією О.Є. Анісімової виділяють три типи креолізованих текстів: тексти з нульовою креолізацією (зображення відсутні); тексти з частковою креолізацією (вербальна частина

відносно автономна, незалежна від зображення); тексти з повною креолізацією (вербальна частина орієнтована на зображення або відсилає до нього, а зображення виступає як облігаторний елемент тексту) [1, с. 15].

У науковій розвідці ми будемо аналізувати реалізацію тема-рема-тичного механізму в тексті з повною креолізацією. Текстова частина буде відповідати темі, а малюнок – ремі, оскільки тема є «відправною точкою розвитку повідомлення, у якій закладено заздалегідь відому інформацію як для адресанта, так і для адресата, а рема представлена як ядро повідомлення, тобто є абсолютно новою інформацією, власне і є метою повідомлення» [6, с. 119].

Тема-рема-тичний механізм комічного полягає в «динамічному процесі переміщення відносно відомої інформації, яка апріорно заряджена автором комічною інтенцією в темі до саме комічної розрядки в ремі. Інформація, представлена адресантом у темі, – це певний тригер, який готує адресата до нової комічної інформації в ремі. В основу тема-рема-тичного механізму комічного покладено напруженість» [5, с. 144]. Базовим складником тема-рема-тичного механізму комічного є поняття напруженості, яка «спрямована на те, щоб зацікавити адресата, викликати бажання швидшого вирішення ситуації в ремі» [5, с. 145]. Напруженість виникає в темі «за умови, що автору вдалося викликати в адресата інтерес до комічної ситуації. Для цього автор ретельно добирає компоненти створення напруженості в темі, які проявляються на всіх мовних рівнях. Напруженість комічного тексту знімається адресатом у ремі у вигляді емоційної реакції (посмішка, сміх, регіт, вигуки) на вжиті автором стилістичні засоби й на сам текст жарту. Таким чином, рема виконує реактивну функцію, яка полягає в миттєвому вивільненні комічної енергії у вигляді сміхової реакції адресата й автора» [5, с. 145].

Комізм тема-рема-тичного механізму ґрунтується на мовній грі, яку виявлено на фонетичному, морфологічному та лексико-стилістичному рівнях.

Розглянемо приклад, у якому тема представлена текстом “*Why couldn't the pirate learn the alphabet?*”, а рема виражена вербально “*Because he was always lost at C*” і дублюється невербальним елементом-малюнком.

Напруженість виникає в темі за рахунок уживання питального речення, яке змушує адресата замислитися над самим питанням. Також спостерігаємо порушення логіко-поняттєвих норм, адже питання є нетиповим для ситуації спілку-

вання: ніяк не стосується буденних справ піратів. Комічний ефект у ремі досягається за допомогою омоформ – збігу звучання англійської літери *C* та іменника *sea*. Малюнок виконує роль певної невербальної підказки, тим самим допомагає адресату швидше декодувати жарт.

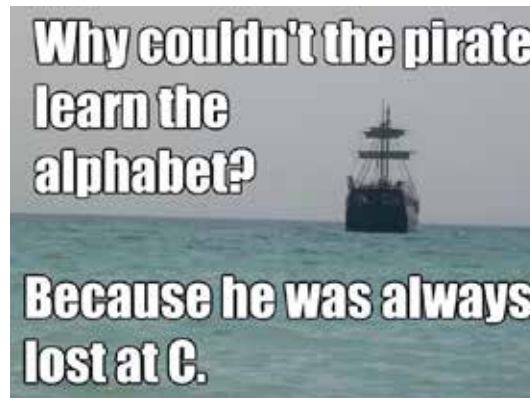

Рис. 1. Мем із невербальним дублюванням реми (1) [3]

У наступному прикладі тема представлена градацією (*I am sad I am depressed I am happy'n't life is soup, I'm fork*), у якій автор використовує оказіоналізм *I am happy'n't* для погіршення самопочуття й метафору *life is soup, I'm fork*, яка означає, що життя біжить крізь твої пальці й ти нічого не можеш зробити. Напруженість зростає з прочитанням кожної наступної фрази. Емоційна розрядка в ремі досягається за рахунок парадоксу: чим більш хаотична, незрозуміла думка з лівого боку, тим вона вища в ієрархії розуму. Можна дійти висновку, що в найгірші моменти життя людина здатна згенерувати найгеніальнішу ідею.

Рис. 2. Мем із вербальною темою та невербальною ремою (2) [2]

Напруженість у темі нижченаведеного прикладу пов'язана з ефектом очікування: адресат не розуміє, як саме закінчиться ситуація, адже виникає

логічна пауза (*When your workplace is in chaos but your shift is over*). Напруженість теми змінюється комічною реакцією в ремі за рахунок гіперболи та сарказму. Гіпербола невербально представлена вибухом будівлі, а сарказм – веселою посмішкою літака, який вирвався з «пекла», що залишилося позаду. Приклад показує нам прецедентну ситуацію, яка іронізує закінчення робочого дня й небажання виправляти щось, бо настав час іти додому, залишаючи безлад на робочому місці.

Рис. 3. Мем із вербальною темою та невербальною ремою (3) [4]

Приклад (4) демонструє реалізацію тема-рема-тичного механізму на графічному рівні. Напруженість теми (*in the outside I'm Baddie*) криється в ефекті очікування: адресат чекає на подальшу інформацію в ремі. Графічна гра виражена зміною шрифту: У темі він яскравий із тінювим ефектом для виразності, а в ремі білий і менш помітний. Також спостерігаємо виділення кольором іменників *Baddie* та *Saddie*, які є омофонами, – прийом каламбуру. Рема, що виражена невербально, є дублюванням значення виділених шрифтом іменників *Baddie* та *Saddie*. Така пара допомагає створити протиріччя: чим більша фонетична схожість і смислові відмінності, тим вища якість каламбуру.

Таким чином, просування сюжету залежить від ролі реми, яка змістовно збагачує меми й розкриває їх комічну сутність за рахунок фонетичних,

морфологічних, лексичних і стилістичних засобів. Зазначимо, що «кожній ремі властива розгортаність змісту, яка досягається шляхом додавання нових «крихт» значення, які рухаються у формі спіралі, де кожен наступний виток відповідає новим фрагментам інформації» [6, с. 120]. Рема залежить від доцільності добору автором думок, закономірності його мислення та комунікативних здібностей.

Рис. 4. Мем із невербальним дублюванням теми та реми (4) [1]

Висновки. Інтернет-комунікація як нестандартний майданчик комунікативного простору дає можливість для створення й функціонування нових видів креолізованого тексту. Незліченні потоки нової інформації змінюють звичні стилі спілкування, надаючи окремим фразам більш широкий спектр значень. Прагнення до короткого та швидкого викладу думки за допомогою окремих мовних кліше стає одним зі способів показати свою обізнаність у нових віяннях суспільства. Одним із проявів зміни спілкування, що користуються величезною популярністю, стали так звані «меми». Меми як різновид креолізованих текстів підлягають тема-рема-тичному поділу та ґрунтуються на мовних іграх. Це дає змогу констатувати, що тема-рема-тичний механізм може бути основою досягнення комічного ефекту. Таким чином, перспективи подальших досліджень убачаємо в застосуванні тема-рема-тичного механізму комічного в мемах різної жанрової приналежності, зокрема коміксів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолитованных текстов) : учебное пособие для студ. фак. иностр. яз. вузов. Москва : Академия, 2003. 128 с.
2. Давыдова А.Р. Конститутивные характеристики тема-рема-тического развёртывания текста газетных сообщений. *Альманах современной науки и образования*. 2014. № 8 (86). С. 67–71.
3. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 240 с.

4. Крушельницкая К.Т. К вопросу о смысловом членении предложения. *Вопросы языкознания*. 1956. № 5. С. 55–67.
5. Кузнецова О.В. Постмодерністський комічний ідіодискурс Дейва Баррі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2019. 241 с.
6. Кузнецова О.В. Тема-рематична прогресія як когнітивний механізм комічного. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2017. Вип. 86. С. 118–124.
7. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения. Москва : Едиториал УРСС, 2010. 232 с.
8. Москальская О.И. Грамматика текста. Москва : Высшая школа, 1981. 183 с.
9. Распопов И.П. Актуальное членение предложения (На материале простого повествования преимущественно в монологической речи). Уфа : Издательство Башкирского государственного университета, 1961. 163 с.
10. Реферовская Е.А. Коммуникативная структура текста в лексико-грамматическом аспекте. Ленинград : Наука, 1989. 168 с.
11. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США : монографія. 2-е вид., перер. і доп. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 360 с.
12. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функции. *Оптимизация речевого воздействия: коллективная монография*. Москва, 1990. С. 180–186.
13. Харченко О.В. Американський дискурс комічного та його лінгвокогнітивні особливості. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2010. № 897. С. 120–125.
14. Daneš F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text. *Papers of Functional Sentence Perspective*. Prague, 1974. P. 106–128.
15. Dejica D., Cozma C-M. Using Theme-Rheme Analysis for Improving Coherence and Cohesion in Target-Texts. *A Methodological Approach. Procedia –Social and Behavioral Sciences*. 2013. Vol. 84. P. 890–894.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. URL: <https://ifunny.co/picture/on-but-on-the-inside-KZbgoYPu7> (дата звернення: 08.12.2021).
2. URL: <https://me.me/i/sad-depressed-happynt-pakalu-papito-pakalupapito-life-is-soup-i-fb071dc5b40c41d984cdbe071a1b0018> (дата звернення: 08.12.2021).
3. URL: <https://twitter.com/tjtuesday/status/592694186593386497> (дата звернення: 08.12.2021).
4. URL: <https://www.ebaumsworld.com/pictures/25-funny-work-memes-that-tell-it-like-it-is/86635084/> (дата звернення: 08.12.2021).

РОЗДІЛ 4 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81:159.955

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.15>

REPRESENTATION OF THE CONCEPT *CONFLICT* IN LEXICOGRAPHIC DISCOURSE

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *КОНФЛІКТ* У ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Harbera I.V.,

orcid.org/0000-0001-5365-054X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology

Vasyl Stus Donetsk National University

The article states that cognitive linguistics, lexicography and discourse play an important role in determining the qualification features of the concept *conflict*. The theoretical basis of the study are well-known definitions of conflict: it is a contradiction that a person perceives as a significant problem that requires solution and causes activity to overcome it; it is a state (or situation) of conflict between the parties (parties to the conflict) who have incompatible views, goals, etc., due to which each of them acts against the other, uses linguistic and / or non-verbal means. The aim of the research is to single out the qualification features of the concept *conflict* on the basis of Ukrainian-language, Russian-language and English-language lexicographic discourse. The main qualifying features of the concept *conflict* on the material of Ukrainian-language lexicographic discourse are: aggravation, clash, complication, contradiction, disagreement, dispute, fight, incompatibility; on the material of Russian-language lexicographic discourse: ambivalence, boarding, clash, collision, complication, confrontation, contradiction, debate, disagreement, discord, dispute, dump, fight, hitch, opposite, quarrel, skirmish, squabble, strife, struggle; on the material of English-language lexicographic discourse: argument, disagreement, fighting. Universal for the three analyzed lexicographic discourses qualification features of the concept *conflict* are the following: aggravation, ambivalence, argument, boarding, clash, collision, complication, confrontation, contradiction, debate, disagreement, discord, dispute, dump, fight, fighting, hitch, incompatibility, opposite, quarrel, skirmish, squabble, strife, struggle.

Key words: English-language, qualification features, conflict, concept, lexicographical discourse, Russian-language, Ukrainian-language.

У статті констатовано, що важливу роль у визначенні кваліфікаційних ознак концепту конфлікт відіграють когнітивна лінгвістика, лексикографія, дискурсологія. Теоретичною основою дослідження є загальновідомі визначення конфлікту: це суперечність, яку людина сприймає як значущу проблему, що вимагає розв'язання і викликає активність щодо її подолання; це стан (або ситуація) зіткнення сторін (учасників конфлікту), які мають несумісні погляди, мету тощо, через що кожна з них діє всупереч іншій, послуговується мовними та / або позамовними засобами. Метою дослідження є виокремлення кваліфікаційних ознак концепту конфлікт на матеріалі українськомовного, російськомовного та англійськомовного лексикографічного дискурсу. Основними кваліфікаційними ознаками концепту конфлікт на матеріалі українськомовного лексикографічного дискурсу є: загострення, зіткнення, ускладнення, суперечність, незгода, суперечка, бійка, несумісність; на матеріалі російськомовного лексикографічного дискурсу: амбівалентність, абордаж, зіткнення, сутичка, ускладнення, протистояння, суперечність, дебати, незгода, розлад, суперечка, звалище, бійка, затримка, протилежність, сварка, бій, чвари, розбрат, боротьба; на матеріалі англійськомовного лексикографічного дискурсу: суперечка, незгода, бійка. Універсальними для трьох проаналізованих лексикографічних дискурсів кваліфікаційними ознаками концепту конфлікт виступають такі: загострення, амбівалентність, дискусія, абордаж, зіткнення, колізія, ускладнення, конфронтація, протиріччя, дебати, незгода, розбрат, диспут, звалище, бій, бійка, зчіпка, протилежність, опозиція, сварка, сутичка, суперечка, чвари, боротьба.

Ключові слова: англійськомовний, кваліфікаційні ознаки, конфлікт, концепт, лексикографічний дискурс, російськомовний, українськомовний.

Formulation of the problem. The phenomenon of conflict is an interdisciplinary object of study, relevant to many scientific fields. An important place in the awareness and scientific description of conflict is occupied by linguistics, which is able to offer its effective methods of studying conflicts, to help native

speakers, members of society to avoid their destructive consequences, the psychological state of internal and interpersonal conflict.

Analysis of recent research and publications. The study is based on descriptions of conflict from well-known linguistic and conflict studies,

which, however, only partially convey the many qualifications of the conflict: it is the lack of agreement between two or more parties, which may be specific individuals or groups; it is a process in which two (or more) individuals or groups actively seek to prevent each other from achieving a certain goal, to prevent the interests of the opponent or to change his views and social positions; it is the relationship between the subjects of social interaction, which is characterized by their confrontation on the basis of opposing motives (needs, interests, goals, ideals, beliefs) or thoughts (views, assessments, etc.); it is a clash of oppositely directed goals, interests, positions, opinions of the subjects of interaction; it is the lack of agreement between two or more entities, the clash of opposing parties, which may be specific individuals or groups of workers [9, p. 33]; it is a contradiction that a person perceives as a significant life problem that requires its solution and causes activity to overcome it [6, p. 13]; it is a state (or situation) of conflict between the parties who have incompatible views, goals, etc., due to which each of them acts against the other, uses language and / or non-linguistic means [2, p. 6].

Setting objectives. The primary task in the process of conflict research is to build its conceptual vision, to develop a universal definition of conflict. To this end, we have analyzed numerous definitions of conflict in Ukrainian-language, Russian-language and English-language lexicographical discourse.

Presenting main material. Based on the material of Ukrainian-language lexicographical discourse, we have identified the following main definitions of the conflict:

– (from Lat. *conflictus* “collision, strike; fight, battle”) – 1) a clash of opposing and disagreeing parties, interests, thoughts, views, etc.; 2) complication in international relations, which can lead to an armed conflict [7, p. 193];

– is a clash of opposing interests, views, forces; serious disagreements; serious dispute. Complication in international relations, which can lead to an armed conflict. Contradictions, fights, underlying the plot of a work of art [17, p. 458];

– is a clash of opposing interests, thoughts, views; serious disagreements; serious dispute. Complication in international relations, which can lead to an armed conflict. A contradiction, a fight, underlying the plot of a work of art. Mental conflict – internal contradictions in the psyche of the individual, conflicting tendencies, attitudes and emotions. Situational conflict – contradictions between a person and external circumstances or people around him [3, p. 570];

– is a sharp clash of communicative strategies of participants in communication, caused by rejection

of a number of its components, in particular, the used means of the linguistic code of cultural factors embodied in this code of ethnic, cultural, etc. stereotypes and prejudices, as well as other cultural and linguistic reasons [15];

– (Lat. *collision*) – incompatibility of actions and goals of interaction agents [5, p. 168];

– (from Lat. *conflictus* – collision) – in philosophy – an extreme aggravation of contradictions; in psychology – a clash of individuals, their ideas, interests, needs, assessments, the level of aspirations, claims, etc. There are the following types of conflicts: a) social – associated with the struggle of large groups of people (classes, peoples) for socially significant goals, interests, etc.; b) military – a clash of armed groups of people, and in its highest manifestation – a clash of armies of states; c) intellectual – associated with the struggle of ideas in science, the unity and collision of such opposites as true and false; d) moral – arise when good and evil, duty and conscience, just and unjust are really opposed to each other. They have their deep roots in the practical life of people, in their relationships with each other. For science and practice, it is important to reveal the psychological mechanisms of the emergence and solution of interpersonal conflicts, their external stimuli and internal motives, the development of optimal techniques for overcoming conflict situations [11];

– is an extreme aggravation of contradictions; a clash of individuals, their ideas, interests, needs, assessments, the level of aspirations, claims, etc. when trying to solve them against the background of emotional states [13, p. 146];

– (from Lat. *conflictus* – collision) – in social theory – a clash of interests, motives, tendencies, subjects of public life. Within the framework of the system as a certain integrity, the elements (constituent parts) are in conflict with other elements of the system, provided that the “open manifestation” of interests, motives, goals of some elements of the system necessarily activates the actions of opposite interests, motives of the system. The origin of a conflict is possible only when, within the framework of an integral system, elements that are not identical in their manifestations are at the same level; accordingly, the conflict is defined as a certain objectification of the interaction of non-identical elements. Simmel defined the problem of conflict as a universal phenomenon of social life. Conflict must be distinguished from antagonism. The situation of social and personal conflict does not acquire the forms of mutually exclusive opposition of the elements of the system, as it happens in a situation of antagonism; antagonism, in turn, is possible as a form of coex-

istence of internally contradictory tendencies. The dynamics of the development of the conflict occurs either in the direction of the infringement of one of its subjects, or the gradual self-destruction of the system. A slow “extinction” of the conflict is also possible, which creates a situation of complementarity of tendencies, interests, motives, etc. The theme of conflict in practical psychology was outlined by Freud through the struggle of forces and motives. On the basis of the psychoanalytic definition of the conflict (as the repression of desires, motives, etc.), the process of the emergence of neuroses is considered in psychology. Conflict as a communication problem leads to adaptation as a kind of “defense reaction”; thus, the problem of rational awareness and the possibility of overcoming personal forms of conflict arises [20, p. 299].

Thus, the leading qualifying features of the concept *conflict* on the material of Ukrainian-language lexicographical discourse are: aggravation, clash, complication, contradiction, disagreement, dispute, fight, incompatibility.

Among the most important Russian-language lexicographical definitions of the conflict, we have identified the following:

– clash, serious disagreement, dispute [10, p. 717];
 – (from Lat. *conflictus*) – a clash between disputing dissenting parties. Complication in international relations [19, p. 242];

– [Lat. *conflictus*] 1. Clash of opposing sides, opinions, forces; serious disagreement, heated debate. 2. Complication in international relations. 3. The contradiction, the confrontation between the characters and circumstances depicted in a work of art, which serves as the basis for development, action [16];

– serious disagreement, clash of opposing sides, opinions, forces [18];

– 1) collision, fight; 2) disagreement, discord, strife; peace, squabble, quarrel; squabbles [1, p. 481, 485];

– clash, quarrel, disagreement, discord, strife, squabble, skirmish, dump, hitch, collision, boarding [4, p. 143, 359];

– uncompromising, sterile, senseless, absurd, long-term, dramatic, protracted, eternal, bloody, large, petty, ridiculous, unreasonable, incessant, frivolous, endless, bitter, sharp, open, principled, empty, trivial, serious, complex, hidden, stubborn, nonsense, military, armed, domestic, ideological, international, parliamentary, political, family, social, etc. [14];

– quarrel 11, war 4, in the family 3, with bosses 3, with parents 3, dispute 3, armed 2, fight 2, at work 2, resolved 2, with a friend 2, family 2, situation 2, scandal 2, severe 2, running 1, in house 1, in class 1,

in a team 1, vector 1, hostility 1, stupid 1, rude 1, diplomacy 1, spiritual 1, turmoil at a very high level 1, Queen 1, compromise 1, conflict situation 1, screams 1, eliminated 1, local 1, people 1, international 1, worlds 1, unbearable 1, nuisance 1, no 1, escalates 1, normal 1, basic 1, acute 1, fathers and children 1, truce 1, generation 1, generations 1, political 1, superiority 1, job 1, disassembly 1, showdown 1, discord 1, disagreement 1, broke out 1, resolve 1, sharp 1, resolved 1, swear 1, scold 1, with director 1, with by someone 1, with family 1, with teacher 1, with person 1, agreement 1, dead end 1, I have 1, loss 1, settled 1, characters 1, emergency 1 [12];

– 1) clash, struggle between social classes or groups (industrial conflict); 2) the struggle of opinions, ideas; 3) in social psychoanalysis – the ambivalence of feelings, the opposite of motives, impulses [8, p. 177].

Among the main qualifying features of the concept *conflict* on the material of Russian-language lexicographic discourse, we have identified: ambivalence, boarding, clash, collision, complication, confrontation, contradiction, debate, disagreement, discord, dispute, dump, fight, hitch, opposite, quarrel, skirmish, squabble, strife, struggle.

In the lexicographic discourse of the English language we have identified the following most popular definitions of conflict:

– 1) angry disagreement between people or groups, fighting between countries or groups; 2) a situation in which it is difficult for two things to exist together or be true at the same time, a feeling of being nervous or unhappy because you want two different things at the same time [24];

– 1) an active disagreement between people with opposing opinions or principles, needs; 2) fighting between two or more groups of people or countries; 3) the forces that oppose each other to create the plot in a story, book, or film; 4) a serious disagreement between people, organizations, or countries with opposing opinions; 5) a situation in which there are opposing demands or ideas and a choice has to be made between them [21];

– 1) conflict is serious disagreement and argument about something important. If two people or groups are in conflict, they have had a serious disagreement or argument and have not yet reached agreement; 2) conflict is a state of mind in which you find it impossible to make a decision; 3) conflict is fighting between countries or groups of people; 4) a conflict is a serious difference between two or more beliefs, ideas, or interests. If two beliefs, ideas, or interests are in conflict, they are very different [22];

– 1) a state of disagreement or argument between people, groups, countries etc.; 2) fighting or a war;

3) a situation in which you have to choose between two or more opposite needs, influences etc.; 4) a situation in which you have two opposite feelings about something; 5) something that you have to do at the same time that someone wants you to do something else [23].

The main qualifiers of the concept *conflict*, based on the study of English lexicographic discourse, we have identified the following: argument, disagreement, fighting.

Conclusions. The analysis of numerous definitions of the concept *conflict* on the material of

Ukrainian-language, Russian-language and English-language lexicographical discourse showed that the main qualifying features of the conflict are: aggravation, ambivalence, argument, boarding, clash, collision, complication, confrontation, contradiction, debate, disagreement, discord, dispute, dump, fight, fighting, hitch, incompatibility, opposite, quarrel, skirmish, squabble, strife, struggle.

The perspective of the study is an attempt to formulate a universal definition of conflict that is suitable for all languages studied.

REFERENCES:

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка: Практический справочник. Москва : Рус. яз. Медиа, 2005. 568 с.
2. Білоконенко Л.А. Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2017. 39 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Гаврилова А.С. Словарь синонимов и антонимов современного русского языка. Москва : Аделант, 2013. 512 с.
5. Гіптерс З.В. Культурологічний словник-довідник. Київ : ВД «Професіонал», 2006. 328 с.
6. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 456 с.
7. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків : «ФОЛІО», 2002. 543 с.
8. Кравченко С.А. Социологический энциклопедический русско-английский словарь. Москва : Астрель, 2004. 511 с.
9. Леонов Н.И. Конфликтология: Хрестоматия. Воронеж : МОДЭК, 2002. 303 с.
10. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва : Азбуковник, 1999. 944 с.
11. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. Київ : «Вища школа», 1982.
12. Русский ассоциативный словарь. URL: <http://thesaurus.ru/dict/> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
13. Синявський В.В., Сергєєнкова О.П. Психологічний словник. Київ : Наук. світ, 2007. 274 с.
14. Словарь эпитетов русского языка. URL: <https://gufo.me/dict/epithets/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
15. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/k> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
16. Справочно-информационный портал ГРАМОТА.РУ – русский язык для всех. URL: <http://gramota.ru/slovari/dic/?word=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82&all=x> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
17. Тлумачний словник української мови / за ред. В.С. Калашника. Харків : Прапор, 2005. 992 с.
18. Толковый словарь русского языка Ефремовой. URL: https://www.efremova.info/word/konflikt.html#.YbH_vvFVxbW (дата звернення – 09.12.2021 р.)
19. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. Москва : Вече; Си ЭТС, 2001.
20. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 752 с.
21. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/conflict> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
22. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/conflict> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
23. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/conflict> (дата звернення – 09.12.2021 р.)
24. Macmillan Dictionary. URL: https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/conflict_1 (дата звернення – 09.12.2021 р.)

**ВИКОРИСТАННЯ МАЛИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ФОРМ
ЯК ЗАСОБУ РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ
НЕПРОФІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

**THE USE OF SMALL FOLKLORE FORMS
AS A MEANS OF FIGURATIVE SPEECH DEVELOPMENT OF THE STUDENTS
IN NON-PROFILE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Горюнова М.М.,

orcid.org/0000-0002-8986-9225

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри іноземних мов

Національної академії статистики, обліку та аудиту

Стогній І.В.,

orcid.org/0000-0002-1436-1195

старший викладач кафедри іноземних мов

Національної академії статистики, обліку та аудиту

У статті розглянуто проблему використання малих фольклорних форм на практичних заняттях з іноземної мови як засобу розвитку образного мовлення студентів. У непрофільних закладах вищої освіти основним видом діяльності є робота з опанування фахової лексики, основ ділового спілкування, розвитку навичок читання й розуміння професійно орієнтованих текстів. Менша увага приділяється літературній розмовній мові з використанням малих фольклорних жанрів та побутових висловлювань, які відображають національні, політичні, економічні й культурні здобутки, моральні норми, цінності та менталітет народу, мова якого вивчається.

Аналіз навчальної літератури та практичної діяльності викладачів іноземних мов непрофільних закладів вищої освіти дозволив виявити, що вивчення малих фольклорних форм найменш педагогічно обґрунтовано, тому очевидним є те, що має бути вироблена досконала система методичних прийомів, побудованих на цьому мовному матеріалі.

У статті наведено приклади методичної роботи з малими фольклорними формами на практичних заняттях. Лексична насиченість і простота прислів'їв та приказок дозволяє широко їх застосовувати для збагачення словникового запасу студентів. Зокрема, під час вивчення певних тем можна добирати відповідні прислів'я та приказки, що даватимуть можливість краще зрозуміти суть та особливості цього питання в іншомовній культурі.

Доцільність і доречність їх використання добирається викладачем залежно від теми заняття, а рівень складності вправ – від рівня мовленнєвої підготовки студентів.

Оскільки головною метою навчання іноземної мови в закладах вищої освіти є формування комунікативної компетентності, то роль прислів'їв та приказок важко переоцінити, адже більшість із них мають різні комунікативні функції та можуть бути використані щодо певної теми або явища. Використання малих фольклорних форм на заняттях з іноземної мови в непрофільних закладах вищої освіти має освітню та естетичну цінність, оскільки сприяє збагаченню словникового запасу, дозволяє відчувати емоційну виразність мови, сприяє розвитку критичного мислення та образності мови студентів.

Відповідно до чинних освітньо-професійних програм, затверджених Міністерством освіти і науки України, серед переліку компетентностей перед випускником закладу вищої освіти, окрім загальноосвітніх та професійних, поставлені завдання вміти спілкуватися іноземною мовою, застосовувати свої знання в практичних ситуаціях, учитися і оволодівати сучасними знаннями для подальшої практичної діяльності.

Ключові слова: малі фольклорні форми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, розвиток мовлення, образне мовлення, комунікативна компетенція.

The article deals with the problem of using small folklore forms as a means of development of figurative speech of the students who study foreign languages. In non-profile higher education institutions the main activity is to master professional vocabulary, basics of business communication, development of reading skills and understanding of professionally oriented texts. Less attention is paid to literary colloquial language with the use of small folklore genres and everyday expressions that reflect national, political, economic and cultural achievements, moral norms, values and mentality of the people whose language is being studied.

Analysis of educational literature and practical activities of foreign language teachers in non-profile higher education institutions revealed that the study of small folklore forms is the least pedagogically justified, so it is obvious that a perfect system of methods based on this language material should be developed.

The article gives examples of methodical work with small folklore forms in practical classes. The lexical richness and at the same time the simplicity of proverbs and sayings allows them to be widely used to enrich students' vocabulary. In particular, when studying certain topics, you can choose appropriate proverbs and sayings that will allow you to understand better the essence and features of this issue in a foreign language culture.

The expediency and appropriateness of their use is selected by the teacher depending on the topic of the lesson, and the level of complexity of the exercises – depending on the level of speech training of the students.

Since the main purpose of teaching a foreign language in higher education is to develop communicative competence, the role of proverbs and sayings is difficult to overestimate, as most of them have different communicative functions and can be used in relation to a particular topic or phenomenon. The use of small folklore forms in foreign language classes in non-profile higher education institutions has educational and aesthetic value, as it enriches vocabulary, allows to feel the emotional expressiveness of language, promotes critical thinking and imagery of students' language.

Key words: small folklore forms, proverbs, sayings, idioms, speech development, figurative speech, communicative competence.

Успішність процесу формування особистості значно залежить від рівня розвитку її мовлення, тому вивчення іноземних мов є важливим складником освітнього процесу в непрофільних закладах вищої освіти.

Вивчаючи іноземну мову, студенти не тільки оволодівають видами мовної діяльності, що, безсумнівно, збагачує способи мислення, а й намагаються глибше зрозуміти своєрідність культури народу, мову якої вивчають.

Визначний чеський педагог Ян Амос Коменський уважав, що вивчення іноземної мови має рухатися від поступового розуміння змісту іншомовного вислову до сприйняття краси слів, висловлювань, багатства всіх мовних можливостей і, нарешті, до здатності проникати в естетичну сутність мови не лише через вивчення її фонетичних, лексичних та граматичних особливостей, а й через витвори її словесного мистецтва – фольклорні жанри. Тобто вивчення іноземних мов має бути не лише прагматичним, а й духовним [1].

Постановка проблеми. У непрофільних закладах вищої освіти основним видом діяльності є робота з опанування фахової лексики, основ ділового спілкування, розвитку навичок читання й розуміння професійно орієнтованих текстів. Менша увага приділяється літературній розмовній мові з використанням малих фольклорних жанрів та побутових висловлювань, які відображають національні, політичні, економічні й культурні здобутки, моральні норми, цінності та менталітет народу, мова якого вивчається.

Прислів'я, приказки та скоромовки – це своєрідні витвори словесного мистецтва, що є найбагатшим автентичним матеріалом, який не має потреби в адаптації, адже будується на загальноживаній лексиці і широко вживається в розмовній та літературній мові для більшої експресивності, краси висловлювання. Їх використовують не тільки в повсякденному житті, а й у науковій полеміці, політичних доповідях, філософських трактатах. Вони ввібрали народну мудрість, накопичену століттями, досвід десятків поколінь. Відмінними рисами є афористична стислість і точність думки [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Доцільність використання в мовленні малих фольклорних жанрів вивчали вітчизняні та зарубіжні мовознавці (С. Ковриго, Ю. Посвистак, С. Кузьмін, В. Радченко, Л. Швидка, Дж. Раймонд та ін.).

Так, наприклад, Ж. Юркевич досліджує способи застосування прислів'їв та приказок як ефективного прийому навчання в процесі формування мовної компетенції. М. Шабінський розглядає прислів'я та приказки як засіб інтенсифікації процесу вивчення іноземних мов, зокрема французької. В. Харчук у своєму дослідженні аргументує використання малих фольклорних жанрів як засобу формування лінгвосоціокультурної компетенції учнів.

Аналіз навчальної літератури та практичної діяльності викладачів іноземних мов непрофільних закладів вищої освіти дозволив виявити, що вивчення малих фольклорних форм найменш педагогічно обґрунтовано, тому очевидним є те, що має бути вироблена досконала система методичних прийомів, побудованих на цьому мовному матеріалі. У центрі уваги викладача має перебувати робота не лише над опануванням студентами професійної лексики та основ ділового спілкування, а й над розвитком їх образного мовлення та мислення.

Постановка завдання – обґрунтувати доцільність використання малих фольклорних форм на заняттях з іноземної мови в непрофільних закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний розвиток людини визначається не тільки здобутими знаннями та вмінням використовувати їх у повсякденному житті та професійній діяльності, а й рівнем володіння мовою, зокрема іноземною.

У тих, хто вивчає мови, значно зростає обсяг використовуваних лексичних одиниць, формується соціокультурне сприйняття, яке сприяє формуванню соціолінгвістичної компетенції. У процесі вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти підвищується частка самостійної роботи студентів, урізноманітнюються види навчальної діяльності, активно використовуються мовленеві ситуації, що наближають навчальний процес

до більш реальних умов спілкування, впроваджуються та широко використовуються різноманітні творчі, проектні та групові форми роботи студентів [3]. Така робота над опануванням мовного матеріалу сприяє узагальненню мовного досвіду студентів, розвитку вільного володіння іноземною мовою, її унікальністю та образністю, вмінням доцільно використовувати в мовленні цитати з літературних джерел, крилаті вислови та малі фольклорні форми. Вони повинні застосовуватися на різних етапах заняття з іноземної мови як супровідний матеріал, необхідний для роботи зі студентами.

Використання на практичних заняттях малих фольклорних форм сприяє виробленню в студентів умінь слухати і розуміти іноземну мову, формуванню вимови, наближеної до фонетичних норм мови, яка вивчається, збагаченню й активізації словникового запасу студентів, розвитку монологічного та діалогічного мовлення, граматичних умінь тощо.

Цінність скоромовок полягає в тому, що робота над ними потребує певних зусиль і допомагає тренувати мовленнєвий апарат студентів, сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, привчає до вимови складних поєднань звуків іноземної мови, що підвищує культуру усного мовлення. Як показує практичний досвід, роботу над скоромовками слід проводити на початку навчального заняття, оскільки їх завдання полягає в тому, щоб підготувати артикуляційний апарат студентів до практичної мовленнєвої діяльності. В англійській мові є низка звуків, зовсім не притаманних звукам української мови, тому робота над їх вимовою потребує окремої уваги. Так, наприклад, диграф **th** у різних словах позначається звуками [ð] та [θ] і потребує досвіду для їх розпізнавання як в усному, так і в писемному мовленні. Читання та промовляння скоромовок із цими звуками сприяє розвитку такого досвіду, а також мовного чуття. Для опрацювання цих звуків можна використати такі скоромовки:

*Whether the weather be fine,
Or whether the weather be not,
Whether the weather be cold,
Or whether the weather be hot,
We'll weather the weather;
Whatever the weather,
Whether we like it or not.*

*I thought a thought.
But the thought I thought wasn't the thought
I thought I thought.*

*This fish has a thick fin,
That fish has a thin fin.*

Скоромовками прищеплюється увага і повага до кожного вимовленого звука, слова, до якості і чистоти мовлення.

Прислів'я та приказки – благодатний матеріал, який можна використати в навчанні. Ще в X сторіччі прислів'я використовувались в Англії як один із засобів навчання латини. З огляду на узагальнений характер прислів'їв і приказок, їх можна використовувати на всіх етапах вивчення мови, навчаючи мистецтву говорити, висловлювати свою думку й узагальнювати її в короткій формі.

Ці малі фольклорні жанри образно й емоційно презентують думку. Тому ними часто послуговуються в розмовній мові та в літературі, їх використовують як заголовки газетних статей, розділів книг, а також для надання стислої і влучної характеристики особам та їхнім вчинкам, подіям та явищам [4, с. 55].

Лексична насиченість і простота прислів'їв та приказок дозволяє широко їх застосовувати для збагачення словникового запасу студентів. Зокрема, під час вивчення певних тем можна добирати відповідні прислів'я та приказки, що даватимуть можливість краще зрозуміти суть та особливості цього питання в іншомовній культурі.

Оскільки головною метою навчання іноземній мові в закладах вищої освіти є формування комунікативної компетентності, то роль прислів'їв та приказок важко переоцінити, адже більшість із них мають різні комунікативні функції та можуть бути використані щодо певної теми або явища [5].

Так, наприклад, для студентів економічних спеціальностей під час вивчення теми "Money" («Гроші») можна запропонувати такі види вправ:

1. Прочитайте та перекладіть прислів'я і приказки, знайдіть їх еквіваленти в українській мові:

- 1) *Money has no smell.*
- 2) *Time is money.*
- 3) *Money is a good servant, but a bad master.*
- 4) *Money, spent on the brain is never spent on vain.*
- 5) *A fool and his money are soon parted.*

- a) *Гроші рахувати – треба розум мати.*
- b) *Гроші, витрачені на освіту – найкращий вклад.*
- c) *Час – це гроші.*
- d) *Гроші – хороший слуга, але поганий господар.*
- e) *Гроші не пахнуть.*

2. Знайдіть відповідні прислів'я до поданих ситуацій, обґрунтуйте свою відповідь:

1) *Greg won \$50 million dollars and somehow lost it all in just a few short tears. He spent it on silly things and loaned money to friends and family.*

2) *Always do what you say you are going to do.*

3) *My parents taught me that it is always important to pay your bills in full and on time.*

4) *People really enjoy working for this company because they pay fairly and on time.*

a) *A good name is better than riches.*

b) *A good paymaster never wants workmen.*

c) *A fool and his money are soon parted.*

d) *A good payer is a master of another's purse.*

3. Складіть прислів'я зі слів, доберіть до них українські відповідники:

1) *Not/not/waste/want (Waste not want not – Грошей не сій, бо вони не зійдуть).*

2) *Little/a/mickle/a/many/makes (Many a little makes a mickle – Коніюка гривню береже).*

3) *Trees/on/money/grow/doesn't (Money doesn't grow on trees – гроші на деревах не ростуть).*

4) *Go/world/makes/the/money/round (Money makes the world go round – гроші правлять світом).*

Наведені види вправ запропоновані лише як приклад, який можна використовувати на заняттях з іноземної мови. Доцільність і доречність використання малих фольклорних форм визначаються викладачем залежно від теми заняття, а рівень складності вправ – залежно від рівня мовленнєвої підготовки студентів.

Прислів'я та приказки переважно створює сам народ. Вони відбивають найрізноманітніші аспекти людського життя. Поряд із фольклорними прислів'ями та приказками широко вживають образні вирази, створені письменниками й громадськими діячами. Згодом вони стають так зва-

ними «крилатими виразами», їх починають уживати як звичайні прислів'я та приказки [4, с. 54]. На старших курсах у непрофільних закладах вищої освіти під час вивчення курсу ділової іноземної мови студенти вчаться працювати з документацією, захищають проекти, готують публічні виступи та презентації. Крилаті фрази, вислови, цитати з промов та інтерв'ю відомих і успішних громадських діячів, політиків, підприємців та бізнесменів про успіх, гроші, досягнення мети, правильну розстановку пріоритетів та потужну мотивацію можуть допомогти зробити виступ (презентацію) більш цікавим і відразу привернути увагу слухачів. Крилатими стали фрази і вислови й наших сучасників: Коліна Паведа – державного секретаря США: *There are no secrets to success. It is the result of preparation, hard work, and learning from failure (Немає секретів для успіху. Це результат підготовки, напруженої роботи та навчання на помилках)*; Адени Фрідмен – президента і генерального директора Nasdaq, першої жінки, яка очолила глобальну біржу: *You can't be successful in business without taking risks (Ви не можете бути успішними в бізнесі, не ризикуючи)*; Стіва Джобса, засновника компанії Apple: *Great things in business are never done by one person. A team of people does them (Великий бізнес не роблять наодинці, це – справа команди)*.

Висновки. На жаль, у закладах вищої освіти роботі з прислів'ями, приказками, крилатими висловами приділяється недостатня увага, тому, на нашу думку, з ними потрібно частіше працювати на заняттях із розвитку мовлення.

Використання малих фольклорних форм на практичних заняттях з іноземної мови в непрофільних закладах вищої освіти має освітню та естетичну цінність, оскільки сприяє збагаченню словникового запасу, дозволяє відчути емоційну виразність мови, сприяє розвитку критичного мислення та образності мовлення студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вжещ Я.Л. Використання прислів'їв та приказок у вивченні англійської мови як другої іноземної. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 20 (207). Ч. 1. 2010. С. 157–164.
2. Ковриго С.Б. Про використання прислів'їв та приказок у навчальному процесі. *Англійська мова та література*. 2013. № 34–36 (404–406). С. 37–42.
3. *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах: підручник* / Л.С. Панова, І.Ф. Андрійко та ін. Київ : ВЦ «Академія». 2010. 328 с.
4. Юркевич Ж.В. Використання прислів'їв і приказок на уроках англійської мови у школі. *Актуальні проблеми філології та методики викладання гуманітарних дисциплін: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне : РДГУ. 2018. С. 53–58.
5. Харчук В.О. Доцільність використання прислів'їв та приказок як засобу формування ЛСКК учнів старшої школи. *Актуальні проблеми сучасної іноземної філології: Студентський науковий вісник*. Рівне : РДГУ. 2017. С. 266–269.
6. Зінченко Г. Англійські прислів'я та їхні українські відповідники. Київ : Аріс. 2018. 112 с.

ВЛАСНІ НАЗВИ В ТЕКСТАХ ЗНО ТА ЄВІ В РАКУРСІ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

PROPER NAMES IN ZNO AND EVI TESTS IN THE ASPECT OF ENGLISH LANGUAGE TRAINING

Насакіна С.В.,

orcid.org/0000-0002-8288-0405

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри української та іноземних мов
Одеського державного аграрного університету*

Масв А.П.,

orcid.org/0000-0001-9333-2933

*кандидат з державного управління,
старший викладач кафедри української та іноземних мов
Одеського державного аграрного університету*

Стаття присвячена дослідженню власних назв у текстах ЗНО та ЄВІ. Метою дослідження є аналіз функціонування власних назв на матеріалі англійської мови. Об'єктом дослідження є власні назви в екзаменаційних текстах ЗНО та ЄВІ. Предмет дослідження – функціональні особливості власних назв. Мета визначає вибір методів у дослідженні: використано загальнонаукові методи систематизації, аналізу й синтезу, кількісний аналіз. Серед спеціальних лінгвістичних методів залучено структурний, функціональний, які прислужилися у визначенні особливостей структури екзаменаційного тексту, і функцій власних назв у текстах ЗНО та ЄВІ. У статті представлена коротка характеристика структури екзаменаційних текстів ЗНО та ЄВІ, а також виокремлено певні структурні особливості власних назв у текстах. Підсумовуючи вищезазначене, можемо підкреслити, що вперше проведено аналіз власних назв у тестах ЗНО та ЄВІ на матеріалі англійської мови. Проаналізувавши онімний простір екзаменаційних текстів, зробили також висновки, що він вибудовується переважно за допомогою топонімів, антропонімів, ідеонімів, ергонімів і хрононімів. У результаті розвідки доведено, що власні назви в текстах ЗНО та ЄВІ сприяють кращому розумінню культури англійських країн, а також встановлено, що оніми, які представлені в онімному просторі тестів ЗНО та ЄВІ, пов'язані з картиною світу носіїв англійської мови, тобто з історією, звичаями і традиціями англійських країн, а саме: Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучених Штатів Америки. Практична цінність роботи полягає в тому, що проведений аналіз онімів в екзаменаційних текстах ЗНО та ЄВІ відкриває перспективи подальших досліджень, які можуть бути пов'язані з виявленням функціонування онімів у фахових текстах англійською мовою, які аналізуються в немовних вищих навчальних закладах.

Ключові слова: текст, ЗНО, ЄВІ, власні назви, онімний простір.

It became necessary to investigate the problem concerning the study of the proper names in the examination texts the External Independent Evaluation (ZNO) and Single Entrance Exam (EVI). The article is devoted to the study of proper names in the examination texts. The purpose of the study is to analyze proper names functioning on the material of the English language. The object of research is proper names in examination texts. The subject of research is the functional features of proper names. The purpose determines the choice of methods in our study. First of all, we used the general scientific methods of systematization, analysis and synthesis, besides, the quantitative analysis was used. Among the special linguistic methods we used structural and functional ones which served to determine the features of the examination text structure and the functions of onyms. The article presents a brief description of the examination texts structure, as well as it highlights the certain structural features of proper names in examination texts. Summarizing the above mentioned, we can emphasize that an analysis of onyms of examination texts in English help to understand culture and tradition of the English-speaking countries. As a result of the investigation, the peculiarities of proper names functioning in the English world picture were studied. Each type of proper names is illustrated by concrete example from the advertising. After analyzing the onomastic space of examination texts, it was also concluded that it was built mainly with the help of toponyms, anthroponyms, chrononyms. The practical value of the work is that the analysis of the proper names in examination texts opens up prospects for further research that may be associated with the detection of the proper names functioning in professional texts at the higher educational institutions.

Key words: text, ZNO, EVI, proper names, onomastics space.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку філології характеризується інтересом, що зростає, науковців до вивчення мови на перетині сфер різних наук. Власні назви становлять істотну частину словника будь-якої мови, тому завжди потрапляють у дослідницькій фокус істо-

риків, етнографів, археологів, культурологів, педагогів тощо. Відомий український ониматолог указує на те, що власна назва – це «назва, що дається конкретному об'єкту, особі для виділення його (її) з ряду однакових чи подібних» [2, с. 62]. Особливе місце власних назв належить їх засто-

суванню в художніх, рекламних і публіцистичних текстах завдяки історичним і культурним конотаціям, пов'язаним із ними. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження власних назв у тестах зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО) та єдиного вступного іспиту (далі – ЄВІ) з точки зору впливу культури англійських країн на картину світу молоді України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що серед напрямів, що активно розробляються в ономастиці, крім теоретичної ономастики (Ю. Карпенко, В. Лучик, О. Суперанська, М. Торчинський та ін.), велика увага приділяється літературній ономастиці (М. Буєвська, В. Калінкін, Н. Мудрова, І. Мурадян), когнітивній ономастиці (Є. Біла, О. Карпенко, В. Неклесова, Г. Ткаченко та ін.), регіональній ономастиці (Г. Бучко, Д. Бучко, Л. Гумецька, Є. Отін, З. Купчинська, О. Купчинський, Ю. Редько та ін.), соціономастиці (Б. Ажнюк, Л. Белей, Г. Зимовець, Г. Мацюк, О. Михальчук та ін.). У сучасному мовознавстві є значна кількість робіт, присвячених проблемам функціонування власних назв у різноманітних текстах, однак опрацювання низку питань залишаються ще нерозв'язаними, зокрема особливості функціонування онімів в екзаменаційних тестах ЗНО та ЄВІ.

Постановка завдання. Щороку випускники українських закладів загальної середньої освіти можуть вибрати іноземну мову для проходження державної підсумкової атестації у формі зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), а бакалаври мають скласти єдиний вступний іспит (ЄВІ) з іноземної мови для отримання другого ступеня вищої освіти. За способом організації та проведення ці іспити є подібними, а за змістовою будовою вони мають відмінності. Тест ЗНО має 59 завдань і чотири частини: «Розуміння мови на слух (аудіювання)», «Читання», «Використання мови» та «Письмо», тести ЄВІ складаються з двох частин: «Читання» й «Використання мови». Найбільша кількість випускників шкіл і бакалаврів бажають здавати тести саме з англійської мови.

Об'єктом дослідження є власні назви.

Предмет дослідження – функціональні особливості власних назв англійської мови.

Метою дослідження є аналіз власних назв на матеріалі англійської мови.

Мета визначає вибір методів у дослідженні: використано загальнонаукові методи систематизації, описовий метод, аналізу та синтезу, кількісний аналіз; серед спеціальних лінгвістичних методів залучено структурний, функціональ-

ний, які прислужилися у визначенні особливостей структури екзаменаційного тексту й функцій онімів.

Матеріалом дослідження становлять власні назви відібрані із тестів ЗНО та ЄВІ за 2018–2021 роки (500 одиниць).

Виклад основного матеріалу. Семантична інформація й прагматична спрямованість **тексту** здавна притягували погляди вчених і часто ставали наріжним каменем у наукових галузях, таких як герменевтика, історія, юриспруденція, психологія, риторика, журналістика, літературознавство, мовознавство. Сучасна людина, що живе в час «світу Google» [4, с. 182], щодня зустрічається з величезною кількістю інформації, серед якої особливе місце посідають різнопланові тексти: літературні, наукові, тексти засобів масової інформації, політичні, навчальні. При дослідженні тексту науковці розглядають не тільки властивості, цілі його виникнення, а також фактор його сприйняття адресатом. На думку авторів монографії «Лінгвістика впливу», будь-який **текст** являє собою складне з погляду виникнення, функціонування в комунікаційному середовищі, сприйняття й розуміння явище [6, с. 30]. Особливе значення для нас має твердження, що ознакою часу є сприйняття світу через тексти [5, с. 7], оскільки життя сучасної людини епохи діджиталізації насичено різноманітними текстами, що вимагає сучасних дослідників розв'язувати всі нові завдання в значенні розуміння природи та впливу тексту.

Станом на сьогодні існує значна кількість робіт, присвячених розгляду власних назв у різних типах тексту. Онімний простір будь-якого тексту містить у собі різні класи власних назв. Не стали винятком і тести ЗНО та ЄВІ. Зауважимо, що онімний простір тестів характеризується різним ступенем участі онімів. Способи реалізації власних назв у тестах ЗНО та ЄВІ з англійської мови різні і є корисним матеріалом для аналізу світогляду народу. На думку Н. Баркатової, однією з основних загальноновизнаних функцій мови є акумулятивна, яка переважно зводиться до відбору, накопиченню і збереженню найрізноманітнішої інформації про світ, його флору і фауну, побут і звичаї народу, антропонімічні риси тощо [1, с. 127]. Власні назви виразно демонструють ментальну специфіку будь-якого народу. Тому обрана тема зумовлена загальною тенденцією філологічних досліджень до міжгалузевих зв'язків між вивченням мови та соціуму.

Мовознавці різних країн пропонують свої класифікації онімного простору. Під онімним простором розуміють «сукупність власних назв усіх кла-

сів, уживаних у мові певного народу в конкретний історичний період» [2, с. 136]. Virізніють різні групи онімів в онімному просторі. Одна з останніх і всеосяжних класифікацій належить відомому українському ономотологу М. Торчинському, який розділив онімний простір на поля, підполя, сектори, підсектори, сегменти, підсегменти, елементи й піделементи. За цією теорією, існує шість онімних полів [7, с. 92–93]. Зазвичай розрізняють десять розрядів власних назв за природою денотата, хоча в різних дослідженнях їх кількість може коливатися: 1) **антропоніми** – власні назви, які позначають людей, наприклад, *Mark Twain*; 2) **топоніми** – власні назви, які позначають географічні об'єкти на кшталт *the USA*; 3) **ергоніми** – власні назви, які позначають групи людей, такі як *Oxford University*; 4) **теоніми** – власні назви, які позначають богів, божеств і демонів, наприклад, *the Earth*; 5) **зооніми** – власні назви, які позначають тварин, на кшталт *Буцефал*; 6) **космоніми** – власні назви, які позначають природні космічні об'єкти, серед яких можемо навести *Чумацький Шлях*; 7) **хрононіми** – власні назви, які позначають часові відрізки чи події, наприклад, *Перша світова війна*; 8) **хрематоніми** – власні назви, які позначають матеріальні об'єкти, на кшталт *корабель Тернопіль*; 9) **фітоніми** – власні назви, які позначають рослини, типу *дуб Запорозький*; 10) **ідеоніми** – власні назви, які позначають духовні витвори людини, серед яких знаходимо такі приклади, як «*Заповіт*» Т. Шевченка.

ЗНО та ЄВІ призначені для контролю досягнень з англійської мови старшокласників, відповідно, і бакалаврів, але вони спрямовані не тільки на перевірку знань з граматики та лексики англійської мови, а й також на певну сформованість лінгвокультурних компетенцій. Говорячи про підстави для виникнення символічного значення в слові, М. Торчинський [7, с. 309] підкреслює той факт, що на розвиток символічного значення власних назв впливає низка факторів, таких як тип онімної основи, характер джерела, рівень обізнаності мовців із пропріативом і його денотатом, частотність уживання власної назви. Саме до національних символів учений відносить антропоніми, топоніми, деякі космоніми, ідеоніми, окремі прагматоніми й ергоніми [7, с. 311], на кшталт *Шевченко*, *Київ*, «*Кобзар*», *Чумацький Шлях*, *Верховна Рада України*. М. Торчинський також указує на міжнаціональні, міжкультурні оніми-символи, наприклад, *Каїн*, *Іуда* [7, с. 311]. На нашу думку, здобувачам вищої освіти варто бути ознайомленими як із національними онімами-символами, так і з міжнаціональними,

оскільки ця інформація є важливим складником у матриці знань.

Комбінація інформативності, стилістичної й жанрова різноманітності є відмінними рисами тестів ЗНО та ЄВІ, а наявні в тестах ЗНО та ЄВІ та знайомі здобувачам власні назви впливають на загальне розуміння тексту, що сприяє правильній відповіді. Беручи до уваги, що для екзаменаційних текстів властиві певні онімні розряди, розглянемо функціонування найбільш численних розрядів у тестах ЗНО та ЄВІ, а саме **антропоніми, топоніми, ідеоніми, ергоніми та хрононіми**

Особливе місце посідають **антропоніми** й **топоніми** як дві найчисленніші групи в досліджуваному матеріалі. Найбільшу групу топонімів у досліджуваному матеріалі становлять назви країн і міст, наприклад: «*In the Czech Republic, fireworks light up the sky. In Prague, visitors can watch fantastic fireworks on the world-famous Charles Bridge after the clock strikes midnight*», але часто зустрічаються назви водних або орографічних об'єктів. Наприклад: «*The Dalai Lama has been the spiritual leader of Tibet since 1950*». Використання топонімів *Czech Republic, Prague, Tibet* у наведених вище прикладах допомагає здобувачам краще зрозуміти ключові елементи екзаменаційних тестів. Топоніми в досліджуванних тестах належать до різних знімних просторів. Так, у тесті ЄВІ 2020 року під назвою *Famous Castles* згадуються назви замків Франції (*Ussé Castle*) і Німеччини (*Eltz Castle*), штати й міста США (*Arcansas, New York*).

Топоніми в тестах виконують адресну функцію: указують на місце дії, наприклад: «*Let's move over to the East Coast now. New York is full of never-ending activities*». У дослідженні поняття топонім застосовано в широкому значенні. Головна мета функціонування топонімів у дослідженому матеріалі не тільки надати інформацію адресату, а й допомогти створити асоціативний зв'язок між топонімами й контекстом. Зазначимо, що, на думку науковців, «контекст є тим фільтром, який елімінує та конкретизує значення слова, створює навколо нього коло асоціацій» [3, с. 164].

Характерною особливістю онімного простору тестів ЗНО та ЄВІ є наповненість **антропонімами**, а саме іменами конкретних письменників і поетів (*Джеральд Даррелл, Теннесі Вільямс*), політичних і релігійних діячів (*Президент Обама, 14 Далай-лама Тенцзін Г'яцо*), діячів культури (*Селін Діон, Емма Вотсон*). **Антропоніми**, як і топоніми, становлять репрезентативну групу власних назв у досліджуваному онімному просторі, хоча й поступаються топонімам за кількістю вживань.

Зазначимо, що в тестах ЄВІ вживаються різні топоніми англomовних країн: британський, американський, австралійський, канадський. Характерною рисою тестів ЄВІ є використання цитат відомих письменників, наприклад: «*According to Gretchen Rubin, «whatever you say about other people influences how people see you»*. Уживання антропонімів пов'язано як з історичними, так і з культурологічними асоціаціями. Антропоніми можуть виступати як знаки подій та обставин, пов'язаних із певними ситуаціями в минулому. Наприклад: «*Letters written from Elizabeth I relating to Mary Queen of Scots are also going under the hammer at the sale*». Для успішного виконання завдання тесту ЄВІ корисним для здобувачів буде володіти інформацією про королеву Єлизавету I (*Elizabeth I of England*), королеву Англії та Ірландії між 1558 і 1603 роками, і Марію I (королеву Шотландії з дитинства до повалення в 1567 році). Її трагічна доля, повна цілком «літературних» за драматизмом поворотів і подій, приваблювала письменників романтичної й наступних епох. Марія Стюарт була втягнута в необережне листування з Ентоні Бабінгтоном, агентом католицьких сил, у якому вона підтримала ідею змови з метою вбивства Єлизавети I. Проте змова була розкрита й листування потрапило в руки англійської королеви. Марія Стюарт постала перед судом і була засуджена до страти. 8 лютого 1587 року Марія Стюарт була обезголовлена в замку Фотерінгей. Цей приклад доводить, що здобувачу необхідно володіти фоновими знаннями стосовно культури, історії та традицій англomовних країн.

Спостерігаємо високу частотність уживання ідеонімів, що засвідчує їх важливість для екзаменаційного тесту. Так, одним із питань у тексті ЗНО за 2019 рік у частині «Розуміння мови на слух (аудіювання)» було питання «*When did Gerald Durrell write his book My Family and Other Animals?*», у якому є два розряди онімного простору: антропонім *Gerald Durrell* та ідеонім *My Family and Other Animals*. Щоб здобувач дав правильну відповідь, йому бажано знати про британського письменника-анімаліста Джеральда Даррелла й знати назви його книг. Кожна власна назва тесту асоціативно пов'язана з іншими власними назвами певного завдання. Наприклад, наступне питання в той самій частині включає ще один ідеонім, а саме назву книги Джеральда Даррелла: «*What kind of book is The Fantastic Flying Journey?*» Щоб зрозуміти екзаменаційний текст, здобувач має бути ознайомлений із багатьма прикладами західноєвропейського лицарського епосу. Так, у тесті ЄВІ є завдання,

де вказується легенда «Трістан та Ізольда», тому важливо, готуючи студентів до складання тесту ЄВІ, важливо знайомити студентів як із відомими діячами англomовного світу, так і з відомими художніми творами. «*There are many myths and unanswered questions surrounding Tintagel. It is even associated with the romance of Tristan and Isolde*». Використання назв фільмів і мультфільмів також часто зустрічається в тестах, наприклад: «*DreamWorks has produced animated films such as Antz, Shrek and The Road to El Dorado*».

Ергоніми відіграють істотну роль у тестах ЗНО. Спостерігаємо високу частотність уживання ергонімів, що засвідчує їх важливість для екзаменаційного тесту. Наприклад, у частині «Читання» зустрічаємо назву університету: «*Professor Jerry Seigel from the University of California, Los Angeles, conducted a study of the sleep times of animals and found that they vary widely*».

Хрононіми в текстах ЗНО та ЄВІ найменш уживані, але варто акцентувати увагу на тому, що власні назви, які позначають часові відрізки чи події, можуть бути пов'язані не тільки з англomовним світом, наприклад: «*The Chinese Lunar New Year, or the "Spring Festival", does not happen until late January or early February. Traditions vary across China, but many include cleaning*».

Онімний простір тестів ЗНО та ЄВІ презентовано практично всіма відомими розрядами, однак другорядні власні назви, а саме космоніми, теоніми, зооніми й фітоніми, через їх нечастотне використання відіграють другорядну роль у досліджуваному матеріалі й перебувають на периферії онімного простору. Водночас другорядні оніми можуть відігравати важливу роль у формуванні ідеї окремого завдання тексту, оскільки вдалий вибір будь-якої власної назви багато в чому визначає значеннєву або емоційну заданість тексту, наприклад, уживання космоніма в такому прикладі: «*African elephants are the largest land animals on Earth*». Зазначимо, що власні назви є додатковим джерелом виразності в тестах. Так, назва завдання в секторі *Use of English* включає антропонім *Bach*, ідеонім *Beatles*, наприклад, «*Bach, Beatles and ... Maths?*». Така назва інтригує аудиторію та допомагає визначити тематику тексту.

Важливу інформацію про особливості онімного простору унаочнюють результати кількісного аналізу. Так, кількість топонімів у тестах ЗНО та ЄВІ становить 175 одиниць, кількість антропонімів – 130 одиниць, ідеонімів – 73 одиниць, ергонімів – 37, хоронімів – 26 одиниць, периферійних розрядів – 59 одиниць.

Висновки. Сумуючи вищезазначене, можемо підкреслити, що в тестах ЗНО та ЄВІ значну роль відіграють антропоніми й топоніми, які орієнтують аудиторію та слугують своєрідними маркерами для адресата. Визначено структуру онімного простору тестів ЗНО та ЄВІ, виявлено домінуючі групи власних назв, а саме: топоніми, антропоніми, ергоніми, ідеоніми, хороніми. Власні назви в тестах ЗНО та ЄВІ завдяки своїй інформаційній насиченості в деяких випадках здатні на стислому просторі текстів слугувати ключовими словами завдання екзаменаційного тексту.

Антропонімний сектор онімного простору ЗНО та ЄВІ складається з іменувань представників культури, письменників, політичних і релігій-

них діячів, історичних діячів. Топонімний сектор включає американський, британський, німецький, французький та інші топоніми.

Отже, можемо підкреслити, що вперше проведено аналіз онімів у текстах ЗНО та ЄВІ на матеріалі англійської мови. Тести з ЗНО та ЄВІ виконують не тільки діагностичну функцію, а й націлені на перевірку сформованості соціо- та лінгвокультурних компетенцій здобувачів вищої освіти першого і другого рівня освіти, оскільки вони мають володіти інформацією, захованою під власними назвами, що зумовлюють актуальність вивчення ономастики в курсі англійської мови як у школі, так і у вищих навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баракатова Н. «Без верби і калини нема України»: Флороніми як компоненти українських фразеологізмів. *Flora i Fitonimy na pograniczu polsko-ukrainskim*. Lublin : Sampol, 2006. С. 127–132.
2. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012.
3. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2009.
4. Квіт С. Масові комунікації. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008.
5. Кононенко В.І. Текст і смисл : монографія. Київ ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012.
6. Різун В.В., Непийвода Н.Ф. Лінгвістика впливу : монографія. Київ : Київський університет, 2005.
7. Торчинський М.М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2010.

РОЗДІЛ 5

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.112.2'25

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.18>

ФОНЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ГОЛОСНИХ НІМЕЦЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ

PHONETIC PARAMETERS OF VOWEL IN GERMAN AND UKRAINIAN INFORMAL SPEECH

Корягіна А.Ю.,

orcid.org/0000-0002-9010-9557

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри романо-германської філології та перекладу з німецької мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Статтю присвячено питанню варіативності голосних усного мовлення німецької та української молоді. У ній робиться спроба визначити, наскільки схожими є зміни, яких зазнає вимова в ситуації неофіційної комунікації мовців, які є представниками двох різних мовних спільнот. Для запису зразків мовлення, на основі яких робилася фонетична транскрипція, обрано ситуацію невимушеного спілкування, оскільки вона найкраще демонструє наявні в мовленні варіативні ряди звуків. Зразками такого спілкування були розмови в колі друзів, знайомих, одногрупників (інформанти перебували в умовах звичного для них середовища).

Мовлення молодого покоління обране з двох причин: по-перше, на мовлення молодого людини (як позитивно, так і негативно) впливають Інтернет та інші засоби масової інформації, калькування слів з інших мов, по-друге, з огляду на вікові особливості цієї групи, вони значну частину свого часу проводять в умовах вищої школи, де існує значний вплив на формування їхньої культури усного мовлення.

Проаналізувавши зміни в мовленні української та німецької молоді, ми встановили, що загальною виявилася лише тенденція до зміни за ознакою піднесення. Такі зміни, як кількісна редукція та тенденція до монофтонгізації, зафіксовано лише в німецькій мові, що пов'язано з відсутністю цих характеристик у голосних української мови. Поширені у варіативних рядах німецьких звуків елізія, тенденції до зміни за ознакою ряду, лабіалізації та делабілізації також зафіксовано в мовленні українських респондентів, але не так часто, оскільки німецька мова має ширший варіативний ряд голосних. Таким чином, можна зробити висновок, що нові форми у вимові німецьких інформантів виникають унаслідок економії витрачених зусиль, а в українській – унаслідок інтерференції та калькування.

Ключові слова: варіативність, фонологічна змінна, молоде покоління, фонетичні тенденції.

The article is devoted to the issue of variability of vowels in oral speech of German and Ukrainian youth. It attempts to determine how similar the changes that pronunciation undergo in the situation of informal communication of speakers who are representatives of two different linguistic communities are. To record speech samples, on the basis of which phonetic transcription was made, a situation of easy communication was chosen, since it best demonstrates the variable series of sounds available in speech. Examples of such communication were conversations with friends, acquaintances, classmates (the informants were in their usual environment).

The speech of the younger generation was chosen for two reasons: firstly, the speech of a young person (both positively and negatively) is influenced by the Internet and other media, tracing of words, and secondly, due to the age characteristics of this group, they are large part of their time is spent in higher education, where there is a significant influence on the formation of their culture of oral speech.

After analyzing the changes in the speech of Ukrainian and German youth, it was found that the only common tendency was the tendency to change on the basis of the rise. Changes such as quantitative reduction and the tendency towards monophthongization were recorded only in German, which is due to the absence of these characteristics in the vowels of the Ukrainian language. Elision, widespread in the variational series of German sounds, tendencies to change based on the number, labialization and delabialization were also not recorded in the speech of Ukrainian respondents, that is, the language of German youth has a more variable number of vowels than Ukrainian. Thus, we can conclude that new forms in the pronunciation of German informants appear as a result of saving spent efforts, and in Ukrainian – by interference and tracing.

Key words: variability, phonological variable, young generation, phonetic tendencies.

Постановка проблеми. Мовна норма є кодифікованою й усталеною. Проте вона також іноді зазнає змін, джерелом яких є розмовно-побуто-

вий стиль. Саме під натиском розмовних форм в Україні у 2019 році відбулася реформа правопису. Через економію мовних засобів такі слова,

як «віцепрезидент», «мінісукня», «вебсайт», тепер пишуться разом. Розмовне мовлення є неможливим без урахування численної кількості лінгвальних та позалінгвальних чинників, що сприяють деформації звукових одиниць у процесі мовленнєвого потоку. Тому для планування та попередження змін варто ознайомлюватися з вимовними особливостями мовців у ситуації неофіційного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціофонетика та фоностилістика є актуальними напрямками філологічних досліджень, оскільки в центрі їх уваги перебуває не ustalена система літературної мови, а мовний портрет носія різних стилістичних варіантів, як-от діалект, ідіостиль, арго, гендеролект тощо. Багато вітчизняних (О.В. Александрова [1], М.Л. Дружинець [3], Т.М. Корольова [4], Т.М. Кузьменко, Л.І. Прокопова, О.І. Стеріополо [6] та ін.) та зарубіжних (У. Амонн, А. Геке [8], С. Кахель [9], О.Д. Петренко, У. Лабов та ін.) лінгвістів вивчають питання порушення орфоепічної норми, а також особливостей вимови, зумовлених позамовними чинниками. Проте об'єктом їх досліджень є різні варіанти однієї мови. Наприклад, С.Є. Перепечкіна [5] у своєму дослідженні «Фоностилістична варіативність мовлення викладачів Німеччини» вивчає мовлення службовців у діафазному аспекті, тобто варіативність мовлення в ситуаціях офіційного та неофіційного спілкування, а також нестандартного інтерв'ю.

Польська філологиня А. Брила-Круз досліджує гендерний фактор у сприйнятті сегментів англійської мови людьми, які не є її носіями [7]. Є багато праць, де з різних точок зору розглядається мовлення найрізноманітніших соціальних, вікових та професійних груп. Проте варіативність мовлення однієї й тієї ж групи носіїв різних мов ще не вивчалася. Відкритим залишається питання: чи є спільними тенденції варіативності звуків у розмовному мовленні носіїв різних мов?

Постановка завдання. Щоб визначити те, наскільки схожими чи відмінними за фонетичними ознаками є варіативні ряди голосних у двох різних мовах, нами порівняно зразки мовлення української та німецької молоді, записані в обстановці неофіційного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Кожна особистість обирає індивідуальну мову, яка формується протягом усього життя. Ідіолект змінюється з роками, і на позначення певних форм індивідуальних діалектів, які вживають люди

в різні періоди свого життя, використовують термін аннолект. Більшість присвячених питанню аннолектів праць зосереджувалися на дослідженні особливостей мовлення дітей. Однак у цій розвідці матеріалом вивчення стає мовлення молодого покоління. Воно обране через те, що на мовлення та вимову молодої людини впливають різноманітні засоби масової інформації, а також, зважаючи на вікові особливості, молоді люди багато часу проводять в освітніх закладах, де на їхню культуру мовлення впливають професійні педагоги.

Вивчення особливостей вимови молоді є розвідкою, яка перебуває на перетині таких дисциплін, як фоностилістика (оскільки досліджуються орфоепічні особливості мовлення розмовно- побутового стилю) та соціофонетика (інформантами є молодь, яка і є носієм соціолекту). Отже, це дослідження є розглядом мовлення у діафазному та діафазному аспектах.

Збір фонетичного матеріалу є складним процесом, якщо враховувати те, що для аналізу потрібно записати повсякденну комунікацію. Це пов'язано з так званим «ефектом мікрофона»: коли інформант розуміє, що його «записують», то він намагається говорити правильно, оскільки правильна мова та вимова є показниками високого суспільного статусу. Саме тому всім інформантам повідомлено, що вони братимуть участь в експерименті, й отримано від них згоду.

Що стосується умов, у яких мала відбуватися комунікація і зразки якої бралися за основу цього дослідження, то:

- 1) теми бесід були знайомі мовцям, тобто відповідали їхній соціальній дійсності;
- 2) їхнє спілкування, розмови були не підготовленими, а спонтанними;
- 3) між інформантами були неофіційні стосунки (приятельські, дружні, близькі).

Ситуація неофіційної комунікації обрана через те, що молоді люди в офіційній обстановці говорять правильніше, ніж у ситуації, наприклад, нестандартного інтерв'ю, тим паче в колі друзів, щоб бути сприйманим більш серйозно.

Аналіз мовлення німецької молоді дав змогу виявити такі зміни, як:

- кількісна редукція;
- тенденція до зміни за ознакою ряду;
- тенденція до зміни за ознакою підйому;
- тенденція до лабіалізації / делабіалізації;
- тенденція до монофтонгізації;
- елізія.

Кількісна редукція виявилася в скороченні та подовженні голосних [a:], [a], [i:], [i], [o:], [e:], [ε:]

та інших (*machen* [ˈmaxn], *zu* [tsu], *grob* [krɔp], *Geburt* [kˈbuʊt], *sogar* [zɔgə]). Цікавими є випадки подовження коротких голосних, що не є типовим для розмовного мовлення. Така реалізація фіксувалася в словах із фразовим наголосом, тобто мала характер уточнення чи наголошення певної інформації. Як правило, голосний подовжувався у позиції перед [r] (*irren* [ˈi:ʁn], *na ja* [naˈja:]), *Artzt* [ˈa:ts], *Morgen* [ˈmo:gn]. Такі варіанти є прикладами так званої гіперкоректної вимови (*Überlautung*).

Тенденції до зміни за ознакою підйому, а саме підвищення і пониження ступеня підйому, реалізувалися в таких варіативних рядах: [i:] → [e], [ɪ] → [a], [y] → [œ], [u:] → [ə], [ʊ] → [ɔ], [v] → [a], [e:] → [æ]: *gleichwie* [ˈklaɪçvə]; *nie* [nə], *studiert* [ˈtuːde:at], *einwirken* [ˈaɪnvœakn], *tüchtig* [ˈtœçtik], *würde* [ˈv œ a d ə] та ін.

Тенденція до зміни за ознакою ряду реалізувалася в таких напрямках: задній → середній ([u:] → [ə], [ʊ] → [ə], [ɔ] → [ə], [a] → [ə]), передній → середній ([i:] → [ə], [ɪ] → [ə], [e:] → [ə], [ɛ] → [ə]), передній → задній ([ɪ] → [a]), середній → передній ([ə] → [e:]): *schon* [ʃɔn], *empfohlen* [ˈɛmpˈfo:lɪn], *auf den* [ˈaʊf dən], *dich* [dɔç].

Усі німецькі дифтонги виявили тенденцію до монофтонгізації: [ai] → [a] / [e:] / [ɛ], [au] → [a] / [ɔ], [ɔy] → [ɔ] (*eilig* [ˈa l i k], *kaufen* [ˈkaʊfm], *auch* [ˈɔx]/[ˈax], *genau* [knaɔ], *heute* [ˈhɔtə]).

Такі варіативні ряди, як [a] → [ɔ] та [ɪ] → [œ], є прикладами лабіалізації та делабіалізації: *Tisch* [tyʃ], *Glück* [glik], *stören* [ʃte:rn], *völlig* [ˈfɛlik].

Кінцевою сходиною процесу редуції стала елізія, яка мала місце, як правило, у слабких формах: прийменниках (*doch*, *in*, *und*, *von*), займенниках (*ich*, *sie*, *ihm*), префіксах (*ent-*, *er-*, *ver-*, *zer-*), суфіксах (*-chen*, *-zehn*), закінченнях (*-eln*, *-en*), наприклад: *jedoch* [jdɔx], *zum* [tzm], *ihn* [n], *wieviel* [ˈvi:fl], *noch* [nx], *ein bisschen* [nbɪʃɔŋ], *bestellt* [ˈbʃelt], *ich* [ç], *ihnen* [in], *siebzehn* [ziptsn], *der* [dɔ] та ін.

Загалом, варіативний ряд голосних у мовленні німецької молоді представлено так:

- [a:] → [a], [o:];
- [a] → [a:], [ɔ], [ə];
- [y:] → [y];
- [y] → [œ], [ɪ];
- [ɛ:] → [ɛ];
- [ɛ] → [ə], [#];
- [i:] → [ɪ], [e], [ə], [#];
- [ɪ] → [i:], [œ], [e], [y], [ə], [#];
- [o:] → [ɔ];
- [ɔ] → [o:], [ə], [#];
- [e:] → [ɛ], [æ], [i:], [ə], [#];

- [ə] → [#];
- [u:] → [ʊ], [ə];
- [ʊ] → [ɔ], [a], [ə], [#];
- [ø:] → [œ], [e:];
- [œ] → [ɛ];
- [av] → [aɔ], [a], [ɔ];
- [ar] → [a], [e:], [ɛ], [#];
- [ɔy] → [ɔ].

Як бачимо, всі 16 німецьких голосних, як і три дифтонги, зазнали змін в обстановці неофіційної комунікації.

У зразках неофіційного мовлення української молоді виявлено такі тенденції:

- 1) до зміни за ознакою підйому;
- 2) до лабіалізації / делабіалізації;
- 3) елізія.

Зміни за ознакою підйому відбувалися в двох напрямках:

- підвищення: [i:] → [ɪ], [e] → [ɪ], [o] → [y] у словах *інша* [и'нша], *лежать* [лижа'ть], *весна* [ви'сна], *несу* [нису'], *екзамен* [екса'мін], *подумав* [пуду'мав], *можеш* [мо'жиш], *сестра* [систра'];
- пониження ступеня підйому: [ɪ] → [i], [ɪ] → [e] у словах *зима* [зі'ма], *сидить* [седи'ть], *вчинок* [фчі'нок].

Варіативний ряд [ɪ] → [i] є, на нашу думку, результатом інтерференції (вплив російської мови). Ця реалізація не належить до особливостей розмовного фонетичного мовлення, а просто порушує норму: *американо* [амеріка'но], *прикол* [пріко'л], *столік* [сто'лік] тощо.

Випадки делабіалізації, а саме [o] → [a], фіксувалися у словах *проспала* [праспа'ла], *ходила* [хади'ла], *ворона* [варо'на], *бібліотека* [бібліате'ка].

Також зафіксовано один випадок лабіалізації, коли [ɪ] → [o], а саме в слові «скільки», коли в наступному слові в першому складі був наголошений «о» (*скільки коштує* [скі'ко ко'штує]).

Нульового рівня редуції, тобто елізії, зазнали такі голосні, як [o], [ɪ] *хотіла* [хті'ла], *вподобав* [фпдо'байе], *бачите* [ба'чте].

Таким чином, у мовленні української молоді зафіксовано такі варіативні ряди голосних:

- [o] → [a], [#];
- [ɪ] → [i], [e], [o], [#];
- [i] → [ɪ];
- [e] → [ɪ], [#].

Тобто голосні [a] та [y] не мають варіативних рядів та завжди вимовляються чітко (незалежно від позиції в слові). Також у розмовному мовленні української молоді, на відміну від німецької, не зафіксовано тенденцій до зміни за ознакою ряду.

Варто звернути увагу ще й на ті випадки, коли приголосні реалізувалися як голосні. Так, наприклад, у німецькій мові статус фонемі [α] не є однозначним: з одного боку, це варіант фонемі [r], з іншого – редукований голосний, наприклад: *wirklich* [‘voeαɫɪç], *antworten* [‘anvɔ(α)tn], *unser* [‘ɛnzα], *durch* [dv(α)ç]. В українській мові фонемі [в] та [й] реалізувалися в певних позиціях (на початку чи в середині слова перед приголосним) так, як нескладотворчі голосні [ў], [ї]: *бійка* [бі’їка], *вчора* [ўчо’ра], *знав* [зна’ў], *стійка* [сті’їка], *лев* [леў]. На нашу думку, ці реалізації належать до варіативних рядів приголосних, тому їх не враховували в результатах дослідження.

Висновки. Дослідивши варіативність мовлення української та німецької молоді, можна зробити такі висновки:

1) в обох мовах зафіксовано тенденції до зміни за ознакою піднесення, елізії, лабіалізації та делабіалізації;

2) тенденція до монофтонгізації та кількісна редукція зафіксовані лише в німецькій мові, оскільки українські голосні не мають таких характеристик;

3) українські голосні не виявили тенденції до зміни за ознакою ряду;

4) мова німецької молоді має ширший варіативний ряд голосних, ніж українська.

Отже, це дослідження привело до висновку, що варіативність німецьких голосних є наслідком економії зусиль інформантів, а українських – калькування та інтерференції.

Перспективним вважається дослідження фонетичних особливостей мовлення молоді різних національностей у гендерному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрова О.В. Современные тенденции социолекта молодежи. *Universum: Филология и искусствоведение: Электрон. науч. журн.* 2014. № 2 (4). URL: https://opu-konf.at.ua/2016/stran_6_do_konza_2016_15_07-302-313.pdf (дата звернення: 24.11.2021).
2. Алексєєва О. Українське усне мовлення студентів: удосконалення орфоепічних норм. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття*. Одеса, 2016. С. 307–318.
3. Дружинець М.Л. Українське усне мовлення: психо- та соціофонетичний аспекти : монографія. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2019. 580 с.
4. Корольова Т.М. Стилізація соціолекту молоді в кіно діалозі. *Науковий вісник ПНПУ: Лінгвістичні науки*. Одеса, 2016. № 22. С. 56–63.
5. Перепечкіна С.Є. Фоностилістична варіативність мовлення викладачів Німеччини : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 223 с.
6. Стеріополо О.І. Парадигматика і синтагматика диференційних ознак фонем української та німецької мов. *Сучасні тенденції фонетичних досліджень : зб. матеріалів Круглого столу*. Київ : Міленіум, 2017. С. 137–145.
7. Bryła-Cruz A. The gender factor in the perception of English segments by non-native speakers. *Studies in Second Language Learning and Teaching*. 2021. 11 (1). P. 103–131
8. Gäcke A. ÜberzeuGENDERe Sprache. Leitfaden für eine geschlechtersensible und inklusive Sprache. URL: https://gb.uni-koeln.de/e2106/e2113/e16894/20210709_Leitfaden_GGSprache_UzK_Webversion_ger.pdf. (дата звернення: 24.11.2021).
9. Kachel S. Traditional masculinity and femininity: Validation of a new scale assessing gender roles. *Frontiers in Psychology*. 7, 2016 URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2016.00956/full>. (дата звернення: 24.11.2021)

THE CONCEPT TRUTH AND ITS SEMANTIC RELATIONS TO THE CONCEPT NOOSPHERE MIND

КОНЦЕПТ ІСТИНА ТА ЙОГО СЕМАНТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ З КОНЦЕПТОМ НООСФЕРНИЙ РОЗУМ

Stefanova N.O.,

orcid.org/0000-0002-8699-9219

Doctor of Philology, Associate Professor,

Professor at the Professor O. M. Morokhovsky Department of English Language Translation

and Philosophy of Language

Kyiv National Linguistic University

The dynamic changes that have manifested in the biosphere over the past thousand years in connection with the growth of scientific thought and the social activity of humanity have never been noted before. The human task is to deliver the most significant possible benefit to others. It becomes clear that the development of humanity can be achieved by various means, one of which is science. Any deed is correct and harmonious with the common good when it results from the work of many people who can think.

The noosphere mind combines ecological, global, universal and cultural values of civilized humanity, eliminating the opposition of man and nature, providing a stimulus to the moral and ethical evolution of planetary life in unity with nature. The modern anthropocosmic worldview denies the consumer's attitude to nature as an environment without which fundamental worldview values cannot be formed in every culture.

The article is devoted to studying semantic connections between the fundamental value concept TRUTH and the concept NOOSPHERIC MIND, which is associated with the current stage of development of the biosphere and is the evolutionary stage of human development as a whole. Using the method of diachronic commentary on etymological versions of the primary meanings of the lexemes *truth*, *belief*, *faith*, *noosphere mind* in the English-language etymological sources, it is analysed the verbal semantic state of lexemes based on reconstructed etymons. The semantic lexeme *truth*, *belief*, *faith*, *noosphere mind* are studied. Semantic correlations of these lexemes are revealed, and it is stated that they consist in common semes of "intellectual phenomenon encompassing motivational and cognitive systems", "harmony", "order", "honest intentions", "desires", in the moral and spiritual component – "a religious concept" or "Christian science", "God". It is formulated that the noosphere and the NOOSPHERE MIND create new feelings and values; however, there is a place for global universal values, among which the TRUTH is.

Key words: linguoconceptology, value concept TRUTH, evolutionary concept NOOSPHERIC MIND, semantic structure.

Динамічні зміни, які виявляються в біосфері протягом останніх тисяч років у зв'язку зі зростанням наукової думки та соціальної діяльності людства, не були відзначені ніколи раніше. Завдання людини полягає в доставленні якомога більшої користі оточуючим. Маючи на меті розвиток людства, стає зрозумілим, що воно досягається різними засобами, одним із яких є наука. Наскільки вчинки є правильними, гармонійними й корелюються із загальним благом, визначається результатом роботи великої кількості людей, які можуть мислити.

Ноосферний розум поєднує екологічну, глобальну, загальнолюдську й культурну ціннісні свідомості цивілізованого людства, нівелює протиставлення людини і природи, надаючи стимул до морально-етичної еволюції планетарного життя в єдності з природою. Сучасний антропокосмічний світогляд заперечує споживацьке ставлення до природи як середовища, без якого не можуть формуватися засадничі світоглядні цінності в кожній культурі.

Стаття присвячена дослідженню семантичних зв'язків фундаментального ціннісного концепту TRUTH і концепту НООСФЕРНИЙ РОЗУМ, що пов'язаний із сучасною стадією розвитку біосфери і становить еволюційний етап розвитку людства в цілому. За допомогою методу діахронічного коментаря етимологічних версій первісних значень лексем *truth*, *belief*, *faith*, *noosphere mind* в англійськомовних етимологічних джерелах проаналізовано прамовний семантичний стан лексем на основі реконструйованих етимонів. Досліджено семантичну структуру лексем *truth*, *belief*, *faith*, *noosphere mind* і виявлено семантичні кореляції зазначених лексем, які полягають у спільних семах «інтелектуальне явище, що охоплює мотиваційні та когнітивні системи», «гармонія», «порядок», «чесні наміри», «бажання», у морально-духовному складнику – «релігійна концепція» чи «християнська наука», «Бог». Сформульовано ідею, що ноосфера й НООСФЕРНИЙ РОЗУМ створюють нові відчуття та цінності, однак серед них є місце для глобальних загальнолюдських цінностей, однією з яких є ІСТИНА.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, ціннісний концепт TRUTH, еволюційний концепт НООСФЕРНИЙ РОЗУМ, семантична структура.

Introduction. Linguoconceptology, as a new branch of cognitive linguistics in the late twentieth century, aims to study the processes of conceptualization of the world, substantiation of the concept and definition of its structure, presentation of a sin-

gle universal system of linguoconcepts through the definition of individual concepts and national conceptspheres and their comparison. According to S.G. Vorkachev, the current relevance of this scientific discipline is determined by the presence of cer-

tain “supertasks” in linguoconceptological studies. These tasks identify (confirm or refute) data on the structure and content of the national mentality of a particular language culture, which distinguishes it from classical science, mainly structural linguistics, focused on the autonomous description of the human language system [4 p. 17–18]. We also agree with the researcher that linguoconceptology is perhaps the most contemporary direction, and the concept continues to be a particular “password” term, the active functioning of which in scientific works, according to its supporters and users, demonstrates further scientific “perspective” of its study. Further, assessing the nature and status of linguoconceptology, the researcher defines it as a formed and mature scientific field, as evidenced by the presence of a categorical apparatus and developed methodological algorithms of the concepts research [4, p. 4].

In order to organize the set of concepts at the level of systemic relations, or conceptsphere, it is necessary, in our opinion, to take into account not only the semantic organization of this sphere but also its understanding as a mental construct of complex nature. Also justified is the expediency of using the component «sphere» in this terminological formation; it operates on the background of such word-forming terminological analogues as “technosphere”, “anthroposphere”, “sociosphere”, “atmosphere”, “Stratosphere” and which academician V.I. Vernadsky united under one term “noosphere”, including in this system man and his activities [3; 8, p. 76].

In particular, the concept noosphere was introduced by P. Teilhard de Chardin and E. Le Roy to denote the mental shell of the globe, the formation of which is associated with the emergence and development of human consciousness. V.I. Vernadsky expanded the scientific scope of this concept and added that the noosphere is a new, higher stage of the biosphere, associated with the emergence and development of humanity, which, learning the laws of nature and improving technology, becomes a powerful force influencing terrestrial processes [5, p. 65]. Solid recent **scientific researches** became the basis in the study of cognitive linguistics (N. Boldyrev, Z. Popova, J. Sternin, M. Pimenova, J. Fauconnier, M. Turner, D. Newby) and linguoconceptology (D. Likhachev, A. Rusakova and O. Selivanova, Yu. Kravtsova).

The article aims to identify the semantic transitions of Indo-European meanings of lexemes truth, belief, faith, and mind; build a semantic structure of these lexical units, and explore the semantic connections between the concepts TRUTH and NOOSPHERE MIND.

Results and discussions. Conceptsphere is the specific organization of all ideas, associations, knowledge, evaluations, emotions, and human experiences of any experience (phenomenon, action, process, object) that exist in human consciousness or his mental world. [9, p. 47–48].

As N.N. Boldyrev mentions, concepts are the units of knowledge in which the results of cognition are realized and represented, the results of conceptualization as one of the relevant cognitive processes. These are units of conceptual content that a person identifies in the process of cognition in order to further transfer knowledge in the form of language or further accumulation, which involves their structural organization in the process of storage [2, p. 24].

In the “Short Dictionary of Cognitive Terms” E.S. Kubryakova defines concept as an explanation of the mental resources of consciousness, as well as the information structure that reflects the knowledge and experience of man; it is an operative semantic unit of memory, conceptual system and language of the brain (*lingua mentalis*), the whole view of the world reflected in the human psyche [6, p. 89–90].

Immersed deeper in the meaning of the processes of human consciousness, we can assume that the most critical cognitive process is the conceptualization of the world, and knowledge structures, called concepts, are the result of this process, understanding the acquired knowledge about the environment. These postulates no longer require proof and argumentation, as well as the fact that the concept, according to A.P. Babushkin, first of all, is a mental formation, a semantic unit of collective consciousness and at the same time a form of reflection of the culture in the consciousness of each individual [1, p. 51].

Firstly, we turn to the etymological meanings of the concept name TRUTH, which has already been considered in some works [10]. The lexeme *truth* comes from Proto Indo-European roots ***tris** and ***drew-o** (in Christianity the trinity: the Father, the Son and the Holy Spirit) which is a suffixal from Indo-European roots ***deru-**, ***dreu-** “to be firm, stable”, “harmony, order”. The semantics of “order and harmony” reconstructed in the meanings of the Indo-European root ***dreu-** syncretically related to the semantics of “faith, trust”.

These semantic transitions of an image of stability, firmness, harmony and order in the symbolism of faith, trust reflect the fact that in pre-Christian cultures faith, stability associated with wood, and above all with such a sacred relic for many cultures, including Indo-European, like an oak, around which the ritual of sacrifice took place and other sacred magical acts were performed. We should also turn to the

etymology of lexemes, which have the semantics of faith in the English language – *belief, faith*. Lexeme *belief* began to be used in the XII century in the Christian sense as “faith in this religion”, replacing the Old English lexeme *geleafa*, which was also used in the meaning of “faith, trust”. It was related to the West German form **galaubon* “respect, trust” formed with the intense prefix **ga-* and Indo-European root **leubh-* “care, desire, love”. The prefix **ga-* was changed by analogy with the verb *believe* “to accept something as true or confirmed, to have a firm or wholehearted religious conviction or persuasion” [15]. Thus, first, the semantic transitions of the primary meanings of faith were connected, with “trust in God”, for the direct expression of which the lexeme *belief* was used.

The following semantic connections of ideas about belief traced in the word *faith*, which meant “fidelity to the promise (later the religious concept of promise)”; “loyalty to man”; “honesty, truth”, which was borrowed from Old French *feid, foi* “faith, trust, confidence”. It was also derived from Latin *fides* “trust, faith, confidence”, associated with the root of the verb *fidere* “trust”, which reaches Indo-European form **bheidh-* “trust, persuade”.

The contemporary meanings of the researched name of the TRUTH concept in the English dictionaries “Oxford Advanced Learner’s Dictionary”, “Longman Dictionary of Contemporary English” are presented as follows: 1. the true facts about something, rather than what is untrue, imagined, or guessed; 2. being true [uncountable] the state or quality of being true; 3. important ideas [countable, usually plural] formal an important fact or idea that is accepted as being true; 4. in truth/in fact; 5. if (the) truth be known/told used when telling someone the real facts about a situation, or your real opinion; 6. (spoken) used when giving your personal opinion or admitting something (to tell (you) the truth); 7. nothing could be further from the truth used to say that something is definitely not true; 8. the truth will out old-fashioned used to say that even if you try to stop people from knowing something, they will find out in the end [16, p. 12].

Additional lexico-semantic variants are fixed in “Collins English Dictionary”: 1. the truth about something is all the facts about it, rather than things that are imagined or invented; 2. if you say that there is some truth in a statement or story, you mean that it is true, or at least partly true; 3. a truth is something that is believed to be true; 4. *moment of truth* ‘belief in the absolute truth’ [11].

Simultaneously with the lexeme *trust* in English, its synonym *belief* functions with three lexico-se-

mantic variants: 1. faith; 2. thought; 3. as a religious concept [16, p. 100–101].

In modern explanatory dictionaries of the English language, the noun *faith* has five meanings with abstract, religious and moral-ethical semantics: 1) trust; 2) (religious) faith; 3) religion; 4) honest intentions; 5) loyalty, devotion [16, p. 453].

The lexeme *belief* as synonym of *trust* functions in three lexico-semantic variants: 1) a state or habit of mind in which trust or confidence is placed in some person or thing; 2) something that is accepted, considered to be accurate, or held as an opinion; 3) conviction of the truth of some statement or the reality of some being or phenomenon primarily when based on examination of evidence [13].

For a more comprehensive analysis of such a phenomenon as the truth, it is possible to interpret the term presented by lawyers. In their opinion, this term expresses: 1) the real state of affairs; 2) strict observance of the truth in bilateral agreements; 3) the complete and indisputable truth of the witness to establish the truth; 4) truth as the only and indisputable proof; 5) providing truth as evidence in the prosecution of defamation in certain circumstances (in the constitutions of the United States of America) [14].

Based on the identified lexico-semantic variants, we present generalized components of the semantic structure of the researched lexeme *truth* in English language: 1. presence of fact as something authentic/true; 2. recognition of fact as truth / authoritative opinion; 3. justice; 4. belief in the truth; 5. God.

The concept MIND, NOOSPHERE MIND in the English-speaking culture are inextricably linked with the consciousness and mental activity of a person.

The etymological meanings of lexeme *mind* comes from Proto Indo-European root **men-* in a sense “to think” (online etymology), which, according to V.V. Levitskiy, passes into the Indo-European root **mann-* with the meaning “man” and the version “a man who thinks”, “intellectual man” (p. 373), Gothic *gamunds* “memory”, “recollection”, “thought”, Old English *gemynd* “memory”, “remembrance”; “thought”; “intellect” and “intention” [7, p. 396; 15]. In the late XII century the lexeme acquired lexical significance “something that can be felt”, “thought, willed; the intellect”. The meanings «“thinking process; mental and intellectual faculties” replenished the semantic structure of the word in XIII century. Such meanings as “attitude, spirits”, “mental disposition”, “view, opinion” and the last lexical and semantic variant “memory” are attested in XIV century.

Modern lexicographical sources such as Collins English Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English present the following seman-

tic structure of the lexical unit *mind*: 1. in the sense of brain (the part of the person responsible for thought, feelings, and intention); 2. in the sense of memory or recollection; 3. in sense of attention or thoughts; 4. in the sense of intelligence as opposed to feelings or wishes; 5. a person considered as an intellectual being; 6. an intention or desire; 7. a sound mental state; 8. the condition or state of a person's feelings or thoughts [11; 12].

The Merriam-Webster dictionary provides additional meanings of this lexeme: 1) a conscious substratum or factor in the universe and even 2) Christian science: the incorporeal divine Principle ruling over all as eternal Spirit: infinite Mind [13].

For a more comprehensive analysis of such a phenomenon as the mind, it is possible to interpret the term presented by psychologists. In their opinion and according to the American Psychological Association Dictionary of Psychology, this term expresses “all intellectual and psychological phenomena of an organism, encompassing motivational, affective, behavioural, perceptual, and cognitive systems”, it also denotes “consciousness or awareness, particularly as specific to an individual; intention or volition; opinion or point of view” and “human consciousness regarded as an immaterial entity distinct from the brain”.

Turning to the analysis of the concept NOOSPHERE MIND, we should note that the outstanding scientist V.I. Vernadskiy asserted that humanity is experiencing a bright entry into the planet's geological history. In the last millennia, there has been an intensive growth of the influence of civilized mankind on changes in the biosphere. Under the influence of scientific thought and human labour, the biosphere passes into a new state – the noosphere (borrowed from Greek word *noo-*, which means “intellect” and “mind”). Scientific knowledge itself, like a powerful geological force, creates the noosphere. Society is more potent, the more conscious it is. Every act is the more correct if it is in harmony with the common good and the brighter is the result of the work of the number of people who can think. The noosphere is the domain of thoughts enveloping the Earth.

Summarizing all suggested lexico-semantic variants, we could define the NOOSPHERE MIND as the sphere of human consciousness, mental activity, intellect, personal relationships, especially regarding its influence on the biosphere and relation to evolution [13]. All mentioned semes are semantic transformations of Indo-European roots with the meaning “to think”, “to perceive with the senses, to understand”, “intellectual man”, which became the sources for the modern semantic structure.

As a result of the definitive analysis of the concept names TRUTH, MIND and NOOSPHERE MIND, it is possible to reveal certain semantic connections between them. Such semantic correlations are observed first of all in a common understanding of both concepts as “intellectual phenomenon encompassing motivational and cognitive systems”, then semes “harmony”, “order”, “honest intentions”, “desire”, in a moral and spiritual component such as “religious concept” or “Christian science”, “God”. We also would like to articulate the idea that noosphere itself and NOOSPHERE MIND create new senses and values, however, in which there is a place for global universal human values among which there is TRUTH.

Conclusions. The dynamic changes that have manifested in the biosphere over the past thousand years in connection with the growth of scientific thought and the social activity of humanity have never been noted before. The human task is to deliver the most significant possible benefit to others. It becomes clear that the development of humanity can be achieved by various means, one of which is science. Any deed is correct and harmonious with the common good when it results from the work of many people who can think.

The noosphere mind combines ecological, global, universal and cultural values of civilized humanity, eliminating the opposition of man and nature, providing a stimulus to the moral and ethical evolution of planetary life in unity with nature. The modern anthropocosmic worldview denies the consumer's attitude to nature as an environment without which fundamental worldview values cannot be formed in every culture.

REFERENCES:

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.19. Воронеж, 1997. 330 с.
2. Болдырев Н.Н. О метаязыке когнитивной лингвистики: концепт как единица знания. *Когнитивные исследования языка. Взаимодействие когнитивных структур* : сборник научных трудов. 2011. Вып. IX. С. 23–32.
3. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. Москва : Наука, 1989. 261 с.
4. Воркачев С.Г. Российская лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2011. Т. 70. № 5. С. 64–74.
5. Егорова М.А. «Когнитивное пространство» и его соотношение с понятиями «ментальное пространство», «когнитивная база», «концептосфера», «картина мира». *Вестник ИГЛУ. Серия «Филология»*. 2012. № 3. С. 61–68.

6. Краткий словарь когнитивных терминов / за ред. Е.С. Кубряковой. Москва : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. 245 с.
7. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков. Винница : Нова Книга, 2010. Т. 1. 616 с. ; Т. 2. 368 с.
8. Прохоров Ю.Е. К проблеме «концепта» и «концептосферы». *Язык, сознание, коммуникация* : сборник статей. Москва : МАКС Пресс, 2005. Вып. 30. С. 74–94.
9. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж : Изд-во ВГАУ, 2004. 80 с.
10. Стефанова Н.О. Реконструкція першозначень ціннісно-мотиваційного ядра концептів Істина і Правда. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2019. Вип. 41. Т. 2. С. 114–118.
11. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/truth>.
12. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/truth>.
13. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. UK : Merriam-Webster Inc. 1998. 1664 p.
14. Law Dictionary and Black's Law Dictionary. URL: <https://dictionary.thelaw.com>.
15. Online etymology dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/>.
16. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press, 2000. 1540 p.

РОЗДІЛ 6

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 348.147

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.20>

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

SOCIOCULTURAL COMPETENCE AS A SUBJECT OF FUTURE ENGLISH TEACHERS' METHODOLOGICAL TRAINING

Білоус А.А.,

orcid.org/0000-0002-5494-2066

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філології і перекладу

Інституту права та сучасних технологій Київського університету технологій та дизайну

У статті проаналізовано проблеми формування соціокультурної компетентності як предмета методичної підготовки студентів – майбутніх учителів англійської мови. На основі аналізу соціально-політичних, психолого-педагогічних і методичних факторів розкривається необхідність формування соціокультурної компетентності студентів старших курсів мовних вищих навчальних закладів як компонента майбутньої професійної діяльності. Установлено, що в основу соціокультурної компетентності покладено концепцію мовної полікультурної освіти, яка базується на культурно-рознавчих підходах до навчання іноземної мови. Висвітлено способи формування методичної підготовки студентів – майбутніх учителів англійської мови до формування соціокультурної компетентності в учнів середніх закладів освіти. Розглянуто такі питання, як вимоги чинної програми до формування соціокультурної компетентності в студентів мовних вищих навчальних закладів, професійно-педагогічна спрямованість занять з іноземної мови як засіб формування професійно спрямованої соціокультурної компетентності в майбутніх учителів англійської мови. Досвід показує, що сьогодні студент ВНЗ має широкий спектр можливостей для професійного обміну з представниками інших культур, а сучасний школяр – іншомовного спілкування зі своїми однолітками з країн, мова яких вивчається. Отже, необхідність формування соціокультурної компетентності як однієї з основних цілей навчання іноземної мови у всіх закладах освіти України зумовлює соціальний запит. Підкреслюється важливість питання підготовки майбутніх учителів іноземної мови та їх адаптації до умов викладання з урахуванням соціокультурного розмаїття, що відіграє важливу роль у сучасній освіті України. Наголошено, що вищі навчальні заклади України вдосконалюють систему вищої освіти, яка зможе забезпечити взаємодію вчителів, спеціалістів у глобальному просторі, включно із сукупністю культур. Тому сучасні вищі навчальні заклади формують такі риси особистості студентів, які допоможуть їм плідно працювати в умовах ХХІ століття.

Ключові слова: соціокультурна компетентність, іноземна мова, підготовка вчителя, підхід до навчання, професійна компетентність, міжкультурна комунікація.

The article analyzes the problem of socio-cultural competence building as a subject of students' methodical training – future teachers of English. Based on the analysis of socio-political, psychological, pedagogical and methodological factors, the importance of the senior students' building socio-cultural competence as a component of their future professional occupation is revealed. It has been established that the concept of language multicultural education, which is based on cultural approaches to teaching a foreign language, is the basis of socio-cultural competence. The ways of formation of methodical students' training as the future teachers of English prior to the students' building sociocultural competence at secondary schools are highlighted. Issues such as the requirements of the current program for the students' building socio-cultural competence in the language higher-education institutions, professional and pedagogical focus of the foreign language classes as a means of future English teachers' building professionally-oriented sociocultural competence have been considered. Experience has shown that today a university student has a wide range of opportunities for professional exchange with representatives of other cultures, and current schoolchildren – for foreign language communication with their peers from the countries whose language is studied. Thus, the need to build socio-cultural competence as one of the main goals of foreign language training in all educational institutions of Ukraine determines the social demand. The importance of future foreign language teachers' training and their adaptation to the conditions of teaching taking into account socio-cultural diversity, which plays an important role in contemporary education in Ukraine, has been highlighted. It has been emphasized that Ukraine's higher educational institutions are improving the system of higher education, which will be able to ensure the teachers' and specialists' interaction in the global space, including a complex of cultures. Therefore, present-day higher education institutions form such students' personality traits that will help them to work efficiently in the 21st century.

Key words: sociocultural competence, foreign language, teacher's training, approach to training, professional competence, cross-cultural communication.

Постановка проблеми. Система загальноєвропейської інтеграції будується на співпраці міжурядових, громадських, професійних, студентських, соціальних організацій, які працюють у різних галузях із метою об'єднання заради майбутнього. Важливу роль у цьому процесі відіграє освіта. Зокрема, зріс інтерес до соціокультурного контексту вивчення мови, що забезпечує відкрите спілкування на міжнародному, міжкультурному рівні.

Відповідно до Концепції вивчення іноземних мов основним результатом діяльності навчального закладу має стати не система знань, умінь і навичок сама по собі, а набір ключових компетентностей в інтелектуальній, комунікативній, інформаційній та інших сферах, якими володіє учень. Вивчення іноземної мови покликане відповідати сучасним потребам особистості та суспільства [1, с. 20]. За основну мету вищої школи ставиться виховання й навчання людини, здатної до культурного творіння й продуктивного діалогу із соціумом. Це зумовило пошук способів ефективного розв'язання проблеми сучасної парадигми освіти – навчання протягом життя, спрямованої на підготовку вчителя з широким спектром професійних педагогічних компетентностей, зокрема **соціокультурної** як важливого компонента професійної комунікативної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови [3, с. 3].

Таким чином, об'єктивно зумовлена необхідність соціокультурного підходу до навчання англійської мови як предмета методичної підготовки студентів вищих мовних педагогічних навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Доцільність паралельного вивчення мови та культури доводиться в роботах багатьох учених, як-от І.Л. Бім, Н.Ф. Бориско, Є.М. Верещагін, Н.Д. Гальскова, Н.Б. Ішханян, О.О. Коломінова, В.Г. Костомаров, Ю.І. Пассов, Л.П. Рудакова, В.В. Сафонова, П.В. Сисоєв, Г.Д. Томахін, В.П. Фурманова, М. Bucholz, D. Brown, M. Yagam, N. Chomsky, R. Hall, R. Kaplan, R. Lado та інші. Як свідчить проведений нами аналіз наукової літератури, більшість науковців оминають увагою питання професійно орієнтованого формування соціокультурної компетенції в студентів вищих мовних педагогічних навчальних закладів.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично обґрунтувати соціокультурний аспект змісту навчання англійської мови у вищому мовному педагогічному закладі та визначити умови

процесу формування соціокультурної компетентності як складника професійної компетентності майбутніх учителів англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Входження України у світовий освітній простір зумовлює необхідність приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність до норм світового співтовариства. В Україні визначено стратегії розвитку освіти у XXI столітті, як-от створення життєздатної системи неперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу як найвищої цінності нації [4, с. 12].

Заради покращення розвитку єдиного європейського демократичного суспільства, здатного до вільного спілкування, Рада Європи ставить цілі для поліпшення міжкультурного спілкування на початку XXI століття в сучасних школах. Наступні цілі покликані поставити міжкультурну комунікацію на належний рівень та вдосконалити вивчення крос-культурних аспектів на уроках іноземної мови:

– учні повинні усвідомити наявність іншої культури під час вивчення іноземної мови. Оскільки в міжкультурному спілкуванні значну роль відіграють стереотипи та упередження, які в тому чи іншому випадку виявляються як усвідомлено, так і на підсвідомому рівні, то таке спілкування приводить до непорозумінь. Усвідомлюючи той факт, що кожен сприймає світ по-різному (у кожній культурі є своє бачення світу та інтерпретація подій), люди не замислюються, чому суспільством затверджені ті чи інші позиції. Особи, які входять до однієї культурної групи, розділяють комплекс поглядів стосовно життя, тоді як інша культурна група матиме свій комплекс поглядів, які базуються на їхніх потребах, особистісних орієнтаціях та культурних особливостях. Під час міжкультурного спілкування в представників різних культурних груп через невідповідність культурних знаків виникають непорозуміння, що могли б не з'явитися за умов розвитку належної соціокультурної компетентності. Розуміючи, що наші погляди та мова часто детермінуються культурою, частиною якої ми є, необхідно розширяти та розвивати в учнів здатність до правильної інтерпретації іншої культури, усвідомлення різниці та вміння знаходити способи відкритого спілкування без стереотипів. Школа є найкращим місцем, де має розвиватися соціокультурна компетентність. Саме на початку вивчення мови й на етапі інтелектуального роз-

витку дітей, коли діти вперше зіштовхуються з іншою культурою, що відрізняється від власної, учні повинні навчитися: усвідомлювати власну культуру, усвідомлювати та вміти розуміти іншу культуру, розуміти стереотипи та упередження, які виникають у середовищі власної культури, усвідомлювати, що стереотипи й упередження – поверхові відображення культури, визнати, що стереотипи та упередження впливають на бачення себе у світі;

– учні повинні набути необхідних знань про культуру та її роль у процесі вивчення мови. Тут використовується когнітивний погляд на культуру. Якщо люди усвідомлюють особливості власної культури, то потрібно вивчати іншу культуру, щоб зрозуміти розбіжності між двома культурами, способи життя, відносини в суспільстві, кінестетику, цінності, принципи того чи іншого народу. Когнітивний підхід до навчання характеризується як набір знань, необхідних для адекватної участі людини в житті суспільства, особливо під час міжкультурного спілкування. Один зі способів надбання культурних знань у школі полягає в усвідомленні учнем принципів, переконань, постулатів, за якими живе суспільство, інший – в опануванні знань про те, як використовувати їх у суспільстві, тобто про те, як потрібно поводитись, щоб уникнути міжкультурних непорозумінь. Мова тут розуміється як інструмент, як система пропозицій, яка відображає те, що людина знає про суспільство, як бачить навколишній світ і розуміє бачення того ж світу своїм іншомовним співрозмовником. Знання відображають інформацію про феномен культури, природу культурних універсалів у різних культурах, механізм відображення культури в мові, психологічну природу соціокультурного спілкування (стереотипи, упередження);

– в учнів має бути розвинутим неупереджене ставлення як до рідної культури, так і до іноземної. Вивчення іноземної мови має бути націленим на залучення учнів не лише до нового способу мовного спілкування, а й до вміння розуміти іншу культуру, національно-культурну специфічність мовної поведінки в країні, мова якої вивчається. Воно має сформувати в учнів уявлення про різні сфери життя іншого суспільства, його історію та культуру. Тому навчання міжкультурного спілкування повинно мати неперервний характер, починаючи з перших етапів вивчення іноземної мови. Протягом усього навчання має розвиватися соціокультурна компетентність (безеквівалентна лексика, поведінка, етикет, географічні, історичні особливості, що впливають на культуру цієї кра-

їни та ін., сучасні аспекти життя, національні традиції, свята, обряди тощо) Коли учні стикаються з представниками інших культур, для уникнення можливих непорозумінь під час спілкування в процесі вивчення іноземної мови має відшліфуватись ставлення учня до носія мови. Медіатор культур (нова мовна особистість) має вміти розпізнавати емоції, керувати ними, нести емоційну відповідальність за свої вчинки та слова, коли виникає така необхідність [12, с. 55–60].

Можна мати знання про культурні особливості, цінності іншої країни, що виражаються через її мову, але при цьому продовжувати їх оцінювати з позиції власної культури. Ми вважаємо, що учні повинні розвинути в собі психологічну спроможність відчувати себе на місці співрозмовника. Таким чином, принципу емпатії необхідно приділяти увагу на всіх стадіях вивчення іноземної мови (рольова гра, драма найкраще розвиває почуття емпатії, учень, входячи в роль свого героя, має переносити не лише його кліше вербальної поведінки, а й систему культурних цінностей і його реакції на ситуації). Ставлення до власної та іншої культури відображають відкритість до нової інформації, бажання та готовність сприйняти «інше» так, як рівне собі, що веде до розвитку толерантності прийняття та адаптації до явищ іншомовної культури, а також емпатичного ставлення до її носіїв.

Учителі покликані розвивати в учнів навички міжкультурної комунікації, етнографічні вміння, визначати культурний компонент життєвих реалій, моделей мовної та вербальної поведінки через спостереження, обговорення цих аспектів із носіями мови або з учителем іноземної мови. Учні ведуть мовну діяльність відповідно до культурних норм носіїв мови, ведуть розмову з метою формування однакової інтерпретації події та запобігання виникнення стереотипів [13, с. 80].

Як відомо, на першому етапі вивчення іноземної мови (початкова школа) велику роль відіграє створення умов для розвитку в учнів бажання вивчати іноземну мову. Тут має значення виховна та інформаційна цінність раннього навчання. Іноземна мова має бути стимулом для ознайомлення зі світом, використання елементарних умінь спілкування іноземною мовою. Вікові особливості дітей вимагають від учителя бути вихователем, який може навчити їх толерантного ставлення до представників інших культур. С.В. Роман зазначає, що на ранньому етапі навчання має бути присутня соціокультурна мотивація, сутність якої полягає в «емоційно-особистісному ставленні учня до країни, мова якої вивчається,

до народу-носія цієї мови, до його духовних надбань і традицій, до цікавих національних реалій минулого та сучасного життя, до стереотипів поведінки носіїв іноземної мови у типових ситуаціях спілкування» [2, с. 59]. Із соціокультурними елементами мовленнєвого етикету в американській культурі учнів необхідно ознайомлювати, як зазначалося, в умовах програвання спілкування в сім'ї, школі, на ігрових майданчиках, у магазинах іграшок, якщо в іграх із ними використовуються автентичні візуальні та вербальні матеріали та навмисно звертається увага на відмінності між українською та американською культурами. Як зазначає В.В. Сафонова, на цьому етапі використання мови як засобу для соціокультурного розвитку учнів зводиться до:

- знайомства з американськими прізвищами, іменами (повними та зменшеними);
- аутентичних матеріалів дитячого пісенного фольклору;
- аутентичних римованих загадок;
- аутентичних арифметичних задач і мовно посиленних логічних задач, які використовують в Америці для розвитку дитячого інтелекту;
- американських казок та їх відеоваріантів, дитячого фольклору та поезії;
- автентичного візуального матеріалу (портрети учнів з Америки, їх сімей, типів будинків, де живуть американці);
- листів зарубіжних друзів;
- державної символіки Америки, національних костюмів та історично-культурних асоціацій в одязі;
- англомовних комп'ютерних ігор [8, с. 223–226].

Як відомо, мовний досвід дітей цього віку невеликий, щоб можна було здійснювати розвиток соціокультурної компетентності засобами іноземної мови. Тому в початковій школі необхідно використовувати рідну мову в усній та письмовій формах та поступово ознайомлювати учнів із:

- святами Америки (Різдво, День Подяки, День матері, 4 липня, День святого Патрика тощо);
- традиціями в культурі харчування (breakfast, lunch, dinner), національною їжею американців (pizza, peanut butter, toast, coke, Mountain Dew, etc.);
- фрагментами навчально-ігрового життя учнів;
- традиціями підготовки до прийому гостей та розвагою дітей у гостях;
- проведенням вільного часу, участю дітей у шкільних святах;

– американськими сувенірами, що відображають історико-культурні особливості Америки [8, с. 226].

Ми вважаємо, що в кінці кожного року / семестру необхідно проводити культурознавчу вікторину, завдання для якої частково готуються вчителем за допомогою самих учнів, а також розігрування казок, п'єс, вистав, що мають культурознавчу тематику.

На другому етапі вивчення іноземної мови (основна школа) в центрі уваги перебуває систематичний розвиток в учнів усіх складників соціокультурної та комунікативної компетентності в процесі читання, аудіювання, письма, говоріння. Навчання іноземної мови направлено на вивчення іноземної мови як засобу міжнародного спілкування через:

- формування та розвиток базових комунікативних умінь в основних видах мовленнєвої діяльності;
- комунікативно-мовленнєве вживання в іншомовне середовищі країни, мова якої вивчається;
- соціокультурний розвиток учнів у контексті європейської та світової культури за допомогою країнознавчого, культурознавчого, лінгвокраїнознавчого матеріалу;
- формування вмінь представити рідну культуру і країну в умовах іншомовного міжкультурного спілкування;
- ознайомлення учнів з доступними для них стратегіями для самостійного вивчення мови і культури.

Основні вимоги до рівня соціокультурної компетентності учнів старшої школи передбачають уміння:

- створювати культурознавчі вікторини (в рамках соціокультурної тематики й проблематики, яку вивчають), відгадувати частково аутентичні та неважкі культурознавчі загадки, ребуси, кросворди;
- збирати, систематизувати та інтерпретувати культурознавчу інформацію;
- підготувати виступ із культурознавчої тематики;
- письмово систематизувати культурознавчу інформацію рідною мовою;
- використовувати лінгвокраїнознавчі словники, довідкові видання (енциклопедії, довідники з історії, культури);
- використовувати різні засоби схематизації текстової інформації (таблиці, схеми, алгоритми, графіки, діаграми);
- брати участь у навчальних проєктах із культурознавчої тематики;
- брати участь у драматизації сучасних п'єс молодіжної тематики, творів американських

письменників, у конкурсах на виразне читання поетичних творів [9, с. 14].

У соціокультурну освіту учнів середньої школи необхідно поступово вводити загальноєвропейський компонент, який формує в учнів уявлення про взаємодію в сучасному світі між національною, регіональною та європейською спільнотою. У ключову загальноєвропейську тематику входять такі соціокультурні блоки, як індивідуум, сім'я як спільнота, школа як спільнота, місцева спільнота, регіональна спільнота, національна спільнота, європейська спільнота [12, с. 18].

Дуже важливо приділяти увагу виконанню проектної роботи на матеріалі країни, мова якої вивчається, й брати до уваги регіональні та культурні особливості власного регіону, області. Загальноєвропейський компонент у соціокультурній освіті передбачає включення в навчальний процес таких понять: “community” (“family as a community”, “the school community”, “the local community”, “the regional community”, “the national community”, “the member state community”, “the European community”, “the international community”, “the American community”), “identity” (“ethnic”, “regional”, “national”, “European”, “American identities”), “culture” (“ethnic”, “national”, “European”, “American”, “world cultures”), “human rights”, “heritage”, “environment”, “democracy” [13, с. 28].

Також необхідно звертати увагу на розвиток загальнокультурних навичок збирання, систематизації, інтерпретації культурознавчої інформації, навичок групової роботи та співпраці в команді під час виконання навчальних культурознавчих проєктів. Важливим соціокультурним компонентом на уроках іноземної мови є такий аспект, як англійські норми ввічливості в умовах соціокультурного дискурсу, що забезпечує відкрите спілкування, яке неодмінно містить повагу та толерантне ставлення до співрозмовника – носія мови, готовність дати конструктивну оцінку та не боятися визнати труднощі під час спільної роботи та спільне подолання цих труднощів.

На завершальному (третьому) ступені (старша школа) навчання іноземної мови має сприяти формуванню іноземної комунікативної компетентності, яка забезпечує використання іноземної мови в ситуаціях офіційного та неофіційного спілкування в навчальній, соціально-побутовій, культурній, адміністративній, професійній сферах взаємодії з носіями мови. У центрі уваги – розвиток культури усного та писемного мовлення засобами іноземної мови. Велика увага приділяється поглибленню вивчення культурознавчих

знань про життя у країнах, мова яких вивчається. Звичайно, завдання і зміст іноземного навчального спілкування змінюється з урахуванням профілю школи та за рахунок міжпредметного викладання іноземної мови. Основою мета навчання іноземної мови на цьому етапі – підготувати випускників школи до життя та праці в сучасному інформаційному суспільстві [14, с. 84].

Основні вимоги до рівня соціокультурної компетенції учнів старшої школи містять:

- усвідомлення про соціокультурний портрет англійської мови як мови міжнародного спілкування, соціокультурний паспорт країни, мова якої вивчається, культурних традицій та взаємодії індивідуума з державою, природою та суспільством, культурною взаємодією між представниками різних етнічних та соціальних груп, у спілкуванні індивідуума зі своїм «Я» з урахуванням культурних особливостей;

- знання про вплив національного культурного надбання на художню культуру країни, мова якої вивчається, про культурну спадщину країни, мова якої вивчається, та її внесок у розвиток світової культури;

- уявлення про суспільні на національно-культурному тлі сучасні традиції, ритуали, цінності, про стереотипи поведінки та стиль життя представників різних країн;

- уміння працювати з основними типами довідкової та навчально-довідкової культурознавчої, лінгвокраїнознавчої, країнознавчої літератури (словники, атласи, енциклопедії, інформаційні буклети, навчально-довідкові видання) й використовувати у культурознавчих проєктах і для особистих цілей;

- уміння збирати, систематизувати й інтерпретувати культурознавчу інформацію, використовуючи інформаційно-довідкову літературу (зокрема, файли з Інтернету й електронну довідкову літературу), газетно-журнальні видання, художню літературу [8, с. 198–225].

Соціокультурний розвиток старшокласників обов'язково повинен містити їх підготовку до презентації своєї країни, району, області, міста, села традицій і стилю життя українців, наукових та культурних досягнень України та її внеску у світову культуру в умовах іноземного спілкування, а також здобути знання з надання допомоги зарубіжним гостям у ситуаціях щоденного спілкування під час їх перебування на Україні.

До основних принципів культурознавчого збагачення учнів старшої школи належать:

- принцип полікультурного та білінгвального розвитку особистості;

– принцип контрастивно-зіставного засвоєння культур і цивілізацій у контексті їх безпосереднього й опосередкованого спілкування;

– принцип когнітивного, комунікативного та емоційно-естетичного розвитку учнів;

– принцип зв'язку соціокультурного збагачення мовної практики учнів із розвитком громадянської свідомості й підготовки до миротворчої діяльності;

– принцип актуалізації опори на міжпредметні знання та навички учнів;

– принцип методичної домінанти дослідницьких завдань та інших форм проблемного навчання в освітньому процесі, створення психологічної та дидактичної доброзичливої атмосфери соціокультурного збагачення мовної практики учнів на уроках іноземної мови.

До завдань культуроснавчого розвитку учнів старших класів належить:

– розвиток культури сприйняття культурних фактів, явищ та подій у країні, мова якої вивчається;

– комплексна полікультурна освіта учнів;

– розвиток соціокультурної компетентності, покликаної допомагати орієнтуватися в особливостях культури країни, мова якої вивчається й у співвідношенні з нею комунікативних норм спілкування; стратегіях соціокультурного пошуку в іншомовних культурних громадах; виборі культурно прийнятих форм взаємодії з людьми в умовах міжкультурного спілкування;

– ознайомлення з технологіями захисту від культурного вандалізму, дискримінації, намагань маніпулювати свідомістю людей засобами масової інформації;

– створення умов для культурної творчості при культуроснавчому збагаченні мовної практики старшокласників [5, с. 2–6].

Темами для розвитку соціокультурної компетентності учнів старшої школи є такі теми, як соціокультурний портрет англomовних засобів масової інформації (газети “New York Times”, “Wall Street Journal”, “US Today”, журнали “Time”, “Newsweek”, “Family Circle”, телекомпанії та радіостанції “CNN”, “ABC”); західноєвропейська інтерпретація поняття «культура» (висока/низька культура, мова як культура, культурні контрасти, культурна спадщина, спосіб життя, культурні конфлікти та культурна ідентичність); релігійне життя в Америці (Baptist Church, Church of Christ, Lutheran Church, Protestant, Catholic Churches, миротворчі молодіжні організації, роль місіонерів, зв'язок церкви із соціумом; формальне та неформальне спілкування в Америці (соціо-

культурні розбіжності в освіті, зв'язку громади з владою (ієрархія влади), молодіжні неурядові організації, благодійні організації, молодіжна мода, роль волонтерства та громадських зв'язків, критерії до вступу у вищі навчальні заклади); соціальна стратифікація соціуму та її відображення в англійській мові, можливостях навчання в елітарних закладах та свобода й право вибору професійного заняття й особистісного відпочинку; соціальний захист та роль соціальних служб в американській культурі та механізми їх виконання (діяльність благодійних організацій, соціальна реабілітація, соціальні спільноти, як “Alcoholics Anonymous”, “Single Parents”, “Gay and Lesbian Associations”), політично-економічні основи, цінності, орієнтири американської демократії (загальнолюдські та громадянські права, свободи особистості), соціокультурна модель державного управління в Америці (роль конституції в американській свідомості, парламент та президент для американського суспільства, ограні місцевого самоврядування); міжкультурні контакти та міжкультурне спілкування (стереотипи, субкультура, тло американських традицій під час міжкультурного спілкування в ситуаціях щоденної комунікації, в ситуаціях культурних та освітніх шкільних обмінів, прийому на навчання, роботу, написання та значення резюме, рекомендації, позакласної діяльності); національно-історична пам'ять американців (революція 1800 р., розкріпачення афроамериканців, роль тубільних, місцевих американців (Native Americans), боротьба за права жінок, громадянські права афроамериканців на чолі з Мартіном Лютером Кінгом тощо) [10, с. 29–24].

Отже, оволодіння вчителем соціокультурною компетентністю не лише як користувачем мови, а й на професійному рівні, є надзвичайно важливим для підтвердження професійного статусу та компетентності сучасного вчителя. Професійна соціокультурна компетенція є ключовою, вона вимагає від учителя професійно значущих знань, навичок і вмінь, спеціальних якостей і здібностей для успішного формування соціокультурної компетентності учнів загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Найважливішим у розвитку соціокультурної компетентності студентів є те, що вони повинні розуміти можливі розбіжності між рідною культурою та культурою країни, мова якої вивчається, що їм потрібно розвинути толерантне ставлення до іншої культури та навчитися справлятися з культурними розбіжностями в міжкультурному спілкуванні.

Мова невід’ємна від культури, особливо під час вивчення іноземної мови. Тому соціокультурна компетентність повинна розвиватися імпліцитно та експліцитно. На експліцитному рівні студенти отримують та вивчають кожного року блок тем та вокабуляр до них, тоді як на імпліцитному рівні соціокультурна компетенція проходить через увесь курикулум (цілі та завдання, методика навчання, критерії оцінювання, ілюстративні завдання). Соціокультурна компетенція містить такі компоненти, як соціокультурні знання, які діляться на лінгвістичні та нелінгвістичні та соціокультурні навички [6, с. 7–9].

Говорячи про лінгвістичний компонент соціокультурної компетентності, варто зазначити, що він складається з надбання та правильного використання американських мовних еквівалентів (e.g. Miss, Mister, mass media, tower, sandwich, brunch) та розуміння впливу культурних особливостей на мову (форми етикету, привітання тощо). Щодо нелінгвістичного компонента, то тут ідеться про набути інформацію про країну, мова якої вивчається (цінності та принципи в суспільстві, теми відкриті для обговорення в суспільстві та теми-табу, соціальна поведінка громадян), вербальна та невербальна комунікація, експліцитна інформація про країну, мова якої вивчається (історія, географія, політика, економіка та інше). Ми вважаємо, що під час навчання в мовному ВНЗ студенти також повинні бути обізнаними з мовними формами, які використовують різні прошарки суспільства та ситуаціями, в яких те чи інше слово прийнятне або ж викликає негатив (наприклад, якщо до молоді дівчини в Америці використовувати таку форму звертання, як “lady”, то це вважається грубим жестом й інтерпретується як неповага, тоді як до групи молодих дівчат цілком прийнятно звертатися “ladies”).

Соціокультурні навички містять соціальні навички (вміння поводитися згідно із загальноприйнятими нормами в громаді), життєві навички (повсякденне життя, те, як американці одягаються на роботу та на громадські події), навички професійного характеру (відносини на роботі, план дій, розпорядок дня, планування робочого дня / тижня тощо.), відпочинок (планування відпочинку за місяць чи то за півроку або рік уперед, заняття американців під час вихідних).

Студенти повинні вміти зіставляти рідну культуру з культурою країни, мова якої вивчається, розвинути в собі емпатію та повагу, толерантне ставлення до іншої культури, розвинути в собі третю мовну особистість та бачити себе як медіатора культур, не допускати крос-культурних

конфліктів та стереотипів під час спілкування з представниками іншої культури, об’єктивно оцінюючи власну та американську культури.

Студенти засвоюють соціокультурний матеріал не лише для власного розуміння країни, мова якої вивчається, а й для повноцінного оволодіння мовою як предметом педагогічної спеціальності. С.В. Роман зазначає, що «опанування соціокультурної компетенції передбачає засвоєння необхідного мінімуму соціокультурних знань, а також навичок та вмінь мовленнєвої та немовленнєвої поведінки» [7, с. 843]. Отже, студентам необхідно засвоїти фонову лексику, лінгвокраїнознавчі реалії, фольклор, етику, кінеми, зумовлені в суспільстві, та засоби проксеміки. У студентів повинні бути сформовані такі навички та вміння:

1) оперувати відібраним для відповідного ступеня мінімумом національних реалій, фонові лексика та засобів афористичної мови;

2) адекватно оперувати відібраним мінімумом етикетно-узуальних одиниць мовлення та комунікативно-стереотипізованих і національно-обумовлених кінем;

3) оперувати відібраними країнознавчими знаннями, зокрема знаннями норм повсякденної поведінки, а також знаннями естетичного плану як компонентами дитячої та молодіжної субкультур;

4) творчо застосувати набуті соціокультурні знання [7, с. 843].

Зорієнтованість викладача на національних реаліях, фоновій лексиці, реаліях щоденного життя, засобах афористичності, лексичних одиницях із національно-культурним компонентом покликана допомогти студенту підготуватися до міжкультурного спілкування, націлити його на професійну орієнтацію заняття та надати можливість перебрати функції викладача в процесі вивчення іноземної мови на заняттях.

Соціокультурний підхід дозволяє звернути увагу на можливість вивчення культур різних етнічних, соціальних, релігійних та інших груп країни, мова якої вивчається. Це вважається актуальним у процесі вивчення англійської мови в американському контексті, оскільки Америка вважається країною, де зібрані найрізноманітніші групи людей із різним походженням та вищезначеними культурними групами. Це дає можливість розширити соціокультурний простір на заняттях із практики усного та писемного мовлення та краще зрозуміти культуру американців, чим уникати стереотипів та непорозумінь на міжкультурному рівні.

Відбір змісту соціокультурного компонента навчання іноземної мови проводиться за такими критеріями, як:

- 1) критерій культурологічної та країнознавчої цінності;
- 2) критерій типовості матеріалу, який відображає найбільш актуальні факти країни, мова якої вивчається, та створює образ про цю країну;
- 3) критерій сучасності та загальновідомості матеріалу між носіями мови;
- 4) критерій орієнтації на сучасну дійсність;
- 5) критерій диференціації між рідною культурою та культурою країни, мова якої вивчається [11, с. 15].

Однозначно, необхідно взяти до уваги такі методичні принципи мовної освіти, як принцип діалогу культур, принцип дидактичності, культуровідповідності, принцип домінування проблемних культурознавчих завдань.

Комунікативна та соціокультурна направленість потребують їх широкого використання на заняттях. Для розвитку соціокультурної компетентності викладачі дотримуються таких принципів, як принцип діалогу культур (розвиток медіатора культур, здатного до міжкультурної комунікації та міжкультурного порозуміння

й уникнення стереотипів), дидактичної культуровідповідності, домінування проблемних завдань культурного характеру, культурної варіативності (відносини між різними прошарками суспільства, між расовими групами тощо) та культурної рефлексії (розуміння самого себе в контексті двох культур, покращення розуміння рідної та американської культури, готовність та бажання до міжкультурного діалогу) [11, с. 17–18].

Висновки. Ми вважаємо, що володіння іноземною мовою як предметом педагогічної спеціальності вимагає в майбутніх учителів уміти викладати соціокультурні аспекти на уроках англійської мови. Ці вміння повинні розвиватися вже на першому курсі, тому що саме на цьому етапі закладаються основи смислового змісту іноземної мови, мови та культури американського народу.

Зорієнтованість викладача на професійно спрямоване ознайомлення студентів із національними реаліями, фоновою лексикою, реаліями щоденного життя, засобами афористичності, лексичними одиницями з національно-культурним компонентом покликана допомогти студенту підготуватися до міжкультурного спілкування та орієнтувати студента на професійну орієнтацію заняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басіна А. Від багатомовного розмаїття до багатомовної освіти. *Іноземні мови в навчальних закладах*. 2007. № 4. С. 18–24.
2. Бердичевский А.А. Содержание обучения иностранному языку на основе базовой культуры личности. *Иностранные языки в школе*. 2004. № 8. С. 17–20.
3. Бех П.О., Биркун Л.В. Концепція викладання іноземних мов в Україні. *Іноземні мови*. 1996. № 2. С. 3–8.
4. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник / О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Г.Е. Борецька та ін. / за заг. ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.
5. Починок Т.В. Формирование социокультурной компетенции как основы межкультурного общения. *Иностранные языки в школе*. 2006. № 4. С. 2–6.
6. Програма з англійської мови для університетів/інститутів (п'ятирічний курс навчання) / С.Ю. Ніколаєва, М.І. Соловей, Ю.В. Головач та ін. Київ : Координ.-інформ. Центр «Злагода», 2012. 180 с.
7. Роман С.В. Соціокультурна компетенція і методична підготовка студентів. *Лінгвапакс*. 2007. С. 843-845.
8. Сафонова В.В. Английский язык. Школа с углубленным изучением иностранных языков. Москва : АСТ : Астрель : Хранитель, 2007. 236 с.
9. Сафонова В.В. Культуроведение в системе современного языкового образования. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 3. С. 12–15.
10. Сысоев П.В. Обучение иностранному языку на старшей ступени общего среднего (полного) образования. Профильный уровень (10-11 классы). *Иностранные языки в школе*. 2006. № 2. С. 5–8.
11. Томахин Г.Д. Реалии в языке и культуре. *Иностранные языки в школе*. 1997. № 3. С. 13–18.
12. European Commission. Implementation of "Education And Training 2010" work programme: basic skills, entrepreneurship and foreign languages: progress report. November 2003. P. 18. URL: <http://hdl.voced.edu.au/10707/105163> (Last accessed: 7.12.2021).
13. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. *European Year of Languages*. 2001. P. 28. URL: <https://rm.coe.int/1680459f97> (Last accessed: 7.12.2021).
14. European Commission/EACEA/Eurydice, 2017. Key Data on Teaching Languages at School in Europe – 2017 Edition. *Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union*. 2017. Page 84. URL: https://www.eurydice.si/publikacije/Key-Data-on-Teaching-Languages-at-School-in-Europe-2017-EN.pdf?_ (Last accessed: 7.12.2021).

THEORETICAL ASPECTS OF DIGITAL DISCOURSE RESEARCH

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЦИФРОВОГО ДИСКУРСУ

Havrylenko K.M.,
orcid.org/0000-0001-9474-1990
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of English for Engineering № 2
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

The study of the Internet discourse is of particular importance as it is one of the most popular and rapidly developing types of communication featuring a range of possibilities for any individual to be involved in speech interaction. Digital discourse analyzes is a subject of modern linguistic studying and systematization. The analysis of different approaches to digital discourse classification has been provided in the article.

The analyses of the modern linguistic works in digital discourse studying revealed the existence of numerous approaches to the question of its definition and systematization. A number of conducted earlier interdisciplinary studies of Internet communication established the main features of network discourse. However, different approaches to the discourse analyses existing in linguistics and great variability of Internet communication types create a discrepancy in the studies of digital texts.

The terminology defining Internet communication has been summarized in the paper, and different directions of linguistic analysis of digital texts mediated by the Internet channel have been studied. Rapid developing forms of Internet communication create difficulties in defining them as types of interaction, which are not a simple message transfer from the sender to the recipient but a creative mutual effort via a technical device for participating in the communication process realization.

The paper suggests using the term Human-Mediated Communication for different types of computer-mediated interaction and indicates the importance of the human factor in Internet linguistics. This type of communication possesses certain dichotomic properties described in the article. It is highlighted that a wide application of a range of levels of multimedia recourses supply the text in a communicative situation changing the level of text authorship and influencing the content, which requires further linguistic analysis.

Key words: digital discourse, Internet communication dichotomy, Internet discourse, Internet linguistics, linguistics of web 2.0, keyboard-to-screen communication.

Вивчення інтернет-дискурсу має вагоме значення, оскільки він швидко розвивається й досліджує один із найпопулярніших видів комунікації, залученої до ситуації мовленнєвої взаємодії. Дослідження цифрового дискурсу є предметом сучасного лінгвістичного вивчення та систематизації. У статті подається аналіз різних підходів до класифікації цифрового дискурсу.

Аналіз сучасних лінгвістичних праць із вивчення цифрового дискурсу виявив наявність численних підходів до питання його визначення та систематизації. Низка проведених раніше міждисциплінарних досліджень інтернет-комунікації окреслила основні риси мережевого дискурсу. Проте наявні в лінгвістиці різні підходи до аналізу дискурсу та велика варіативність типів інтернет-комунікації створюють розбіжність у дослідженні цифрових текстів.

У статті узагальнено термінологію для визначення інтернет-комунікації, досліджено різноманітні напрями лінгвістичного аналізу цифрових текстів, опублікованих в інтернет-джерелах. Швидкий розвиток форм інтернет-комунікації створює низку труднощів у визначенні їх дискурсу, типів взаємодії тощо. Цифрові повідомлення різних напрямів розглядаються не як просте передання інформації від відправника до реципієнта, а як творче взаємне зусилля, здійснене за допомогою технічного пристрою для реалізації комунікаційного процесу.

У роботі пропонується використовувати термін «опосередковане мультимедійне спілкування для різних видів комп'ютерно-опосередкованої взаємодії» та наголошується на важливості дослідження людського фактора в створенні інтернет-дискурсу. Цей тип спілкування має певні дихотомічні властивості, описані в статті. Висвітлено широке застосування різноманітного рівня мультимедійних ресурсів, які забезпечують інформативність тексту в комунікативній ситуації, змінюючи рівень авторства тексту та впливаючи на його зміст, а також потребуючи подальшого детального лінгвістичного аналізу.

Ключові слова: дихотомія інтернет-комунікації, інтернет-дискурс, інтернет-лінгвістика, лінгвістика веб 2.0, комунікація від клавіатури до екрана, цифровий дискурс.

Statement of the problem. The growing number of Internet users affects language development and leads to the emergence of several directions in linguistics. They study various aspects of the global web's impact on our speech and language. In the era of digitalization and information globalization, the concept of communication is acquiring new and

more diverse spheres of application; therefore, the achievements of modern linguistics are based on a comprehensive interdisciplinary study of human speech activities [12]. The transformation of modern socio-cultural reality and the increase of the Internet, the growth of the web audience, and the development of the Web resources influenced the nature of com-

munication. The Internet has become the main communication center of the digital era, which has led to changes both in language functioning and in speech interaction: new means for emotional demonstration, new models of texts, new genres of communication have appeared [5].

Internet communication includes transmitting text, audio, and video data in the digital space via emails, blog posts, forums, web pages, social networks, and various instant messaging platforms. It is a dynamic social phenomenon that requires a comprehensive study, as well as a generalization of the already available research results of the studies in different spheres. In particular, it is necessary to systematize the knowledge about modern discourse development and adjust the approaches in theoretical and applied linguistics.

An important area of modern linguistics is the study of the Internet discourse variability based on information about the digitalized language. This is of particular importance in the connection with the discourse of the social network functioning in the information and communication space of the Internet [7]. It is one of the most popular and widely available types of communication, since in such a discourse any individual can be involved in speech interaction, regardless of age, education, religion, political views, country of residence, etc. Digital discourse analyzes is a subject of modern linguistic research and needs further studying and systematization.

Analysis of recent research and publications.

The information and telecommunications network Internet is characterized by the simultaneous coexistence of many segments of the virtual space with different functions. Crystal defined the Internet as the largest area of language development we have seen in our lifetimes. Only two things are certain: it is not going to go away, and it is going to get larger and, "...the challenges facing linguists are considerable, as they move towards the goal of formulating a sophisticated theoretical and applied Internet linguistics. But that, of course, is the basis of its appeal" [2, p. 149].

M. Warschauer discusses broad trends of Internet language development. B. Danet and S. Herring studied the linguistic of Internet communication in different ranges of languages and analyzed the linguistic diversity of the largest share of Internet resources [3; 16]. The analysis of electronic discourse by discussing the pragmatics of language use in computer-mediated settings was conducted by M. Locher [12].

Scientists in numerous works have defined network discourse as a global intercultural phenomenon, a special type of oral-written discourse existing in the interactive sphere. P. Opincario, B. Özad, N. Doğruer,

R Eyyam, R., and I. Meneviş tried to analyze modern trends in general linguistics from proto-linguistics to natural language processing, the new era of internet-linguistics. [14; 15]

The scientists allocate in a digital content block of texts, designed for one-way reception or provision of information for individual perception. However, most of the webspace is occupied by segments involving feedback, which results in communication between two or more parties [13]. In the interdisciplinary studies of Internet communication, conducted earlier, the features of network discourse were established, in particular the mediation of communication, the spatial distance of communicants, the variability of speech activities (written or oral), as well as the possibilities of asynchronous communication.

Purpose of the article. The purpose of this article is to analyze different approaches to the digital internet discourse classifications and systematize the general modern Internet language studies as an integral element of a new fast-developing direction in the linguistic–the Internet-linguistics.

Presenting main material. Internet communication provides almost unlimited opportunities for the exchange of a wide variety of information (text, photo, video, etc.), creating individual profiles with the amount of personal information that the user considers necessary to report about himself, content commenting on, and much more [9].

It should be noted that until now there was not a single term describing the study of the language functioning in the new situation of Internet communication. The most used terms in this genesis are Computer-Mediated Communication, Digital-Mediated Communication, Digital or Computer-Mediated Discourse or Digital Discourse, as well as Internet-Mediated Communication and Internet-Communication [10]. In relation to the linguistics framework the terms Internet linguistics, linguistics of Web 2.0, Internet media linguistics have arisen. These conceptual spheres of linguistics study the platform-communicative interactive space or channel information transmission.

The term Internet linguistics was introduced by David Crystal in 2011. If the authors emphasize the study of linguistic processes in the web 2.0 services, they talk about the Internet media linguistics or discourse of web 2.0. The terms Internet linguistics, computer-mediated communication, Internet communication are also used to denote the direction of linguistic analysis of the linguistic and communication processes mediated by the Internet channel [2].

However, in 2011–2012, is the term keyboard-to-screen communication appears, which unifies all

types of computer-mediated communication, including Internet-communication, communication in multimodal situations (comprising social networks, microblogging or video hosting), communication with robots or robot-mediated communication, and some other types of communication [10].

It should be noted that this term keyboard-to-screen communication describes all various forms of communication via modern gadgets, including the non-verbal components (e.g., expressed graphically); implements three communication formats: one-to-many, one-to-one, and many-to-many; and indicates the information transmission mediated by a digital channel [10, p. 40].

Moreover, the term keyboard-to-screen communication also takes into account the change in modern communications, when instead of one indirect information transmission channel there is a transition to the transmission in multimodal situations, which leads not only to the transmission channels convergence but also to the convergence of forms and content of communication [10, p. 41]. This convergence is implemented due to various electronic devices (laptops, tablets, smartphones, etc.) that have two things in common: any information is inputted from the keyboard and all transmitted information is reproduced on the screens of these devices, or in other words, the data from the sender's keyboard goes through electronic channel and is displayed on the recipient's screen. These two conditions are the backbone of keyboard-to-screen communication.

However, this type of communication does not include Skype, voice messengers, or other voice transmissions. For this type, we use voice/keyboard-voice/screen communication. It is used for communication by recording your speech in Telegram, WhatsApp, or other messengers. And this term takes into account two factors. Firstly, communication is not a simple message transfer from the sender to the recipient but a creative joint work, whom E. Toffler's called prosumers. Secondly, voice/keyboard-voice/screen communication takes into account the fact that both the recipient and the sender need a technical device to participate in the communication process, without that this communication cannot be realized [10].

In the framework of linguistics as a general subject of research, the terms Internet linguistics, Internet communication study, sociology of the Internet, sociology of web 2.0, and others are used. In addition, the research methodology and a specific linguistic area of analysis should be taken into account. Such terms as Internet discourse or digital genre studies could be used respectively [7].

Considering keyboard to screen or keyboard (sound)/screen (sound) communication, the term Human-Mediated Communication, which defines all types of human computer-mediated interaction processes and emphasizes its anthropocentric component is applied. The importance of the human factor is vital in the linguistics of computer-based communicative situations. The new type of communication is characterized by certain properties or dichotomies that describe its structure. They could be asynchronous or synchronous; written or oral; monologic or polylog; text-utterance or fragment of speech; private or public; mobile or stationary; monomodal or multimodal; voice-keyboard etc. [10, p. 42]. Some of these dichotomies are contrasted, while others blur, developing in a constant stream of transitions from one state to another.

The synchronicity/asynchrony factor was one of the first defined for this type of communication [8]. Subsequently, this dichotomy was clarified by introducing the concept of delayed communication or quasi-synchronous communication, when the response to the message does not occur instantly [10, p. 43]. The delayed communication makes it less formal, closer to the oral style than instant communication. Landert and Jucker even introduced a special term to describe it – the language of communicative immediacy [11].

This term is also related to the concept of the language of distance, which, according to Jucker and Dursheid, together with the language of direct communication, describes the opposition between written-oral communication more accurately and explains the concept of the third type of speech (oral-written) used by other researchers (Baron or Kristal) [1; 2; 10, p. 44].

The monologic-polylogic (dialogical) dichotomy is associated with the text-narrative dichotomy. The text is monologic, embodied in graphic code and edited for asynchronous perception, has a certain and sometimes sufficiently long-range, often does not depend on the context, and the utterance is always a dialogue based on a certain communicative situation, is spontaneous with small lexical volume [10, p. 44]. An utterance is always a replica, a comment on something that has already been uttered, or something that requires a comment as the development of a dialogue, for example, an update of the status on Facebook, which is displayed in the user's feed.

In the public-private dichotomy, three concepts are used to categorize it: a communicative situation or level of public availability, content or level of privacy, and linguistic embodiment or level of implementation [10]. In this context, we also mean public/non-public language situation and private/

non-private content. For example, on Facebook, public messages viewers can be limited by the profile's privacy settings.

The dichotomy of monomodal-multimodal states considers the language, as well as images, sounds, melodies, which with the development of Internet multimodal platforms, increases the level of multi-channel communication leading to its convergence and diversification at the same time.

These dichotomous features affect computer-mediated communication characterised also by certain anonymity of its participants, who can use nicknames or pseudonyms instead of their real names. This often leads to more relaxed or aggressive verbal behaviour, disrespect for the interlocutor's opinion, trolling, in most cases avoiding responsibility for what was said. This leads to the development of a more aggressive discourse and frequent use of the so-called hate speech.

Moreover, the content richness and variety provided by the media make the users less dependent on one news source or any other information as they can use quickly and flexibly all the sources they need in a variety of services. While the *modus operandi* of these media lies in their timely content updating, a user does not need to participate in every conversation only to analyze the final result of the communication situation. Alternatively, a recipient can be constantly present in these communications, and the social boundaries between public and private are quite blurred, and so an accidental utterance in commentaries can be made public immediately and have an influence on real life.

Likewise, the instantaneous speed of information transfer leads to its propagation without any preliminary verification, which developed an idea of being overconnected or getting into various communicative contacts without enough time for processing all incoming information. All participants of such communications must be multitaskers and be ready to deal with any problem quickly, e.g., create and edit a text, video, audio, develop or update a game or applications, etc.

The relationships in social media are built according to the network principle, where leaders of public opinion or any other significant stakeholders, as a rule, dominate. However, there is no hierarchy in these relationships and we observe a shift from objectivity to subjectivity, when any

false information, gossip, or speculation spreads rapidly reducing the overall level of trust in social media information.

A high level of multimedia, such as video, graphics, and animation, can be used to supply the text information within the framework of one communicative situation and modern software allows every user to make a multimedia presentation or create a video without significant effort to give a direct instant response, whereas the content sender and recipient become its co-producers and participants. It changes the category of text authorship and influences its content, which requires further linguistic analysis. Moreover, such features of Internet communication as interactivity dichotomous to one-way communication, a higher degree of communication efficiency, and the absence of temporal-spatial boundaries change the text perception.

Conclusions. All these changes could not but affect the main forms of public and personal communication, which results in the language changes and make it an object of studying by a new direction in linguistics – the Internet-linguistics. The rapid development of technologies, including the Internet, has led to the emergence of several directions in linguistics studies for the impact of the Global Web on different aspects of speech and language.

For the new trends in communication description, the term communication from the keyboard (or sound) to screen (or sound) is proposed, which takes into account such modern trends as robot-mediated communication, communication 2.0, and others. At the same time, all these types of communication refer to human-mediated communication. The terms Internet linguistics, linguistics of web 2.0, Internet media linguistics should be used to emphasize the study of linguistic situations occurring in the framework of certain computer technologies. These new types of communication possess certain dichotomous features (asynchronous-synchronous; written-oral; monologue-polylog; private-public; mobile-stationary, monomodal-multimodal and voice-keyboard or screen) of speech utterances.

In further studies of the digital discourse classifications, a crucial role of Internet-linguistics should be defined. The practical analysis of Internet texts and their linguistic parameters by theoretical linguistics permits solving arising problems related to the study of the digital discourse of the Internet space.

REFERENCES:

1. Baron, N. S. Language and the Internet In A. Farghali (Ed.), *The Stanford handbook for language engineers*. Stanford : CA: CSLI, 2003. 59–127 p.
2. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. *Australian Review of Applied Linguistics*. 2011. URL: <https://doi.org/10.1075/aral.35.2.07rin>.

3. Danet B., Herring S.C., Herring S.C. The multilingual Internet: Language, culture, and communication online. Oxford University Press, 2007.
4. Herring S. C. Computer-mediated communication on the internet. *Annual Review of Information Science and Technology*. 2005. URL: <https://doi.org/10.1002/aris.1440360104>.
5. Herring S. C. Language and the Internet. In W. Donsbach (Ed.), *The concise encyclopedia of communication*. Oxford, UK : Wiley-Blackwell, 2014. URL: <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/concise.pdf>.
6. Herring S. C. The co-evolution of computer-mediated communication and computer-mediated discourse analysis. In P. Bou-Franch & P. Garcés-Conejos Blitvich (Eds.), *Analysing digital discourse: New insights and future directions*. London: Palgrave Macmillan, 2018. URL: <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/adda.pdf>.
7. Herring S. C. Discourse in Web 2.0: Familiar, reconfigured, and emergent. *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 2011: Discourse 2.0: Language and new media*. Washington, DC : Georgetown University Press, 2013. P. 1–25 URL: <https://info.sice.indiana.edu/~herring/GURT.2011.prepub.pdf>.
8. Herring S. C. New frontiers in interactive multimodal communication. In A. Georgapoulou & T. Spilloti (Eds.), *The Routledge handbook of language and digital communication*. London: Routledge, 2015. P. 398–402. URL: <http://info.ils.indiana.edu/~herring/hldc.pdf>.
9. Herring S. C. Computer-Mediated Discourse Analysis. *Special issue of the Electronic Journal of Communication*. 1996. Vol. 6, no. 3. URL: <http://www.cios.org/www/ejc/v6n396.htm>.
10. Jucker A. H., Dürscheid C. The Linguistics of Keyboard-to-screen Communication: A New Terminological Framework. *Linguistik Online*. 2012. No. 56(6). URL: <https://doi.org/10.13092/lo.56.255>.
11. Landert D., Jucker A. Private and public in mass media communication: From letters to the editor to online commentaries. *Journal of Pragmatics*. URL: <https://doi.org/https://doi.org/43.1422-1434.10.1016/j.pragma.2010.10.016>.
12. Locher M. A. Electronic discourse. In *Pragmatics of discourse*. De Gruyter Mouton, 2014. P. 555–582 p.
13. Kortmann B. *English linguistics: essentials*. JB Metzler, 2020.
14. Opincariu M. From traditional linguistics to computational linguistics. The relevance of digital corpuses in education. *The relevance of digital corpuses in education. Revista Transilvania*. 2020. Vol. 7. P. 65–78. URL: <https://revistatransilvania.ro/wp-content/uploads/2020/09/09.-Marius-Opincariu.pdf>.
15. B.E. Özad et al. Linguistic imperialism. *International Journal on New Trends in Education & their Implications (IJONTE)*. 2021. Vol. 12, no. 1. P. 1–7.
16. Warschauer M. The internet and linguistic pluralism. *Silicon literacies: Communication, innovation and education in the electronic age*. 2002. P. 62–74.

УДК 811.161.2'23'38:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.22>

ОСВІТЯНСЬКИЙ ДИСКУРС: ВІХИ РОЗВИТКУ Й ДОСЛІДЖЕННЯ

TEACHERS' DISCOURSE: MILESTONES OF DEVELOPMENT AND RESEARCH

Труба Г.М.,

orcid.org/0000-0001-9944-0476

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Актуальність дослідження освітянського дискурсу і його базових категорій полягає в більш докладному дослідженні такої затребуваної теми сьогодні. Попри розвиток і дослідження дискурсів, науковий і освітянські дискурси залишилися осторонь основних досліджень. З іншого боку, популяризація освітніх програм і популяризація освіти спричинили, у свою чергу, випрацювання нових освітянських традицій. Метою статті є більш глибоке дослідження освітянського дискурсу. Об'єктом дослідження є вивчення базових категорій освітянського дискурсу, а предметом дослідження – докладне висвітлення особливостей категорії аргументативності освітянського дискурсу. На відміну від наукового дискурсу, у межах лінгвоперсоналогічної сферованості дослідження визначаємо його як особливий тип інституційного спілкування, соціокультурний і когнітивно-комунікативний феномен, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань і для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта/адресантів. Якщо порівняти освітянський дискурс із науковим, то можна зазначити такі ознаки, як статусно некваліфіковані учасники (у науковому дискурсі – статусно кваліфіковані учасники), нелокалізований хронотоп (у науковому дискурсі – чітко локалізований хронотоп), визначена в межах певного соціального інституту мета (спільне з науковим дискурсом),

ритуально зафіксовані цінності (ці цінності відчутно різняться з науковим дискурсом), інтенційно закріплені стратегії (ці стратегії питомо різняться із класичним науковим дискурсом і продиктовані форматом нових платформ освіти), необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи формуються старі), зумовлений арсенал прецедентних феноменів (цей арсенал відчутно різниться від класичного).

Ключові слова: дискурс, освітній дискурс, освітянський дискурс.

The relevance of the study of teachers' discourse and its basic categories lies in a more detailed study of such a popular topic today. Despite the development and study of discourses, scientific and teachers' discourses have remained aloof from basic research. On the other hand, the popularization of educational programs and the popularization of education, which, in turn, led to the development of new educational traditions. The aim of the article is a deeper study of teachers' discourse. The object of the study is the study of the basic categories of teachers' discourse, and the subject of the study – a detailed coverage of the features of the category of argumentative discourse of education. In contrast to the scientific discourse within the linguo-personal orientation of our study, we define it as a special type of institutional communication, sociocultural and cognitive-communicative phenomenon, at the center of which is the discursive activity of the scientific community, and for intellectual and emotional impact on the addressee (s). If we compare educational discourse with teachers', we can note the following features as status-unqualified participants (in teachers' discourse – status-qualified participants), non-localized chronotope (in teachers' discourse – clearly localized chronotope), defined within a particular social institution goal (together with teachers'), ritually fixed values (these values are markedly different from scientific discourse), intentionally fixed strategies (these strategies are specifically different from classical scientific discourse and dictated by the format of new educational platforms), unlimited nomenclature of genres (influenced by modern educational arsenals). (This arsenal is significantly different from the classic ones).

Key words: discourse, teachers' discourse, educational discourse.

Постановка проблеми. З'ясування специфіки освітянського дискурсу та його базових категорій як функційної основи мовної особистості українського вченого передбачає оглядову кваліфікацію дискурсу як актуального термінопоняття в сучасній мовознавчій парадигмі, його критеріальних ознак і галузевих інтерпретацій.

Аналіз досліджень. Феномен «дискурс» як комунікативне явище почали досліджувати лише із середини ХХ століття. Перший, хто обґрунтував уживання поняття «дискурсу», був американський мовознавець З. Харріс [19]. Поняття дискурсу ввійшло в гуманітарні науки й досліджується зараз з урахуванням різних підходів у різних галузевих тлумаченнях. Через полідисциплінарність самого явища «дискурс» існує багато поглядів на природу та специфіку трактування. Поліфонія тлумачень сутності дискурсу підтверджує актуальність і складність розгляданого явища. У зв'язку з цим до проблемного кола вказаного феномена уналежнюють питання його функцій, структури, кореляції з текстом [17].

Аналіз наявних тлумачень до поняття «дискурс» подано в роботах Ф. Бацевича, Т. ван Дейк, А. Загнітко, В. Карасика, В. Красних, Н. Кравченко, В. Кашкін, Л. Макарова, О. Морозової, Ю. Прохорова, Г. Почепцова, К. Серажим, А. Сахарова, В. Чернявської, М. Сушко-Безденежних, Р. Brown.

Найпоширенішим є трактування дискурсу як зануреного в життя тексту; як власне тексту з усіма екстралінгвістичними чинниками, як мови в житті; як поєднання тексту із ситуативним контекстом, системою комунікативно-прагматичних і мисленневих авторських намірів, здійснюваних разом з адресатом [1; 7; 14; 17].

За Я. Яремко, перехід тексту в дискурс відбувається лише тоді, коли він у конкретній комунікативній ситуації осмислюється адресатом, наповнюється особистісним смислом інтерпретанта [17; 18, с. 39].

У соціолінгвістиці та прагматиці феномен «дискурс» як форму соціальної дії (Schiffirin, 1994) розглядають з боку інтеракції мовця й слухача в комунікативному контексті, з позиції належності людини до певної соціальної групи [8; 9; 10; 11; 12; 17].

За І. Скрипаком, дискурс розуміють як загальнокультурне явище, формації, які репрезентують різні аспекти життєдіяльності людини [16, с. 45].

Метою статті є більш глибоке дослідження освітянського дискурсу.

Об'єктом дослідження є вивчення базових категорій освітянського дискурсу, а **предметом** дослідження – докладне висвітлення особливостей категорії аргументативності освітянського дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Одним із наріжних питань, пов'язаних із вивченням дискурсу, залишається його типологія, що може бути пояснене існуванням кількох критеріїв, за якими виокремлюють їх типи:

- комунікативно-соціальний,
- соціально-демографічний критерії,
- спосіб і канал спілкування тощо.

Запропоновано брати за основу для класифікації дискурсів різні критерії (Дейк, 2015, Прохоров, 1997, Почепцов, 1999, Карасик, 2002, Красних, 2003, Серажим, 2003, Кашкін, 2004, Бацевич, 2004, Загнітко, 200) [2; 3; 4; 5; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 16]:

- призначення,
- канал передавання інформації,
- спосіб спілкування,

- кількість учасників спілкування,
- верифікованість/неверифікованість,
- орієнтованість на адресата,
- сферу функціонування,
- типи семіотичних знаків тощо.

В українському мовознавстві широко відома класифікація Г. Почепцова, згідно з якою диференціюють теле- й радіодискурс, газетний, театральний, літературний, кінодискурс, рекламний, політичний, релігійний дискурси, дискурс у сфері публік рилейшнз [15; 17].

Інші дослідники додають ще й такі типи: педагогічний, дипломатичний, юридичний, віртуальний, авіаційний, міжнародно-правовий, дискурс програмного забезпечення [17].

Методологія та методи дослідження. Через комплексний аналіз дослідженого явища доцільно використовувати загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, описовий, таксономія, зіставний методи) і спеціальні дослідницькі (дискурс-аналіз, компонентний аналіз, прагматичний аналіз, контекстуально-інтерпретаційний аналіз, контент-аналіз) методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо порівняти освітянський дискурс із науковим, то можна зазначити такі ознаки, як статусно некваліфіковані учасники (у науковому дискурсі – статусно кваліфіковані учасники), нелокалізований хронотоп (у науковому дискурсі – чітко локалізований хронотоп), визначена в межах певного соціального інституту мета (спільне з науковим дискурсом), ритуально зафіксовані цінності (ці цінності відчутно різняться від наукового дискурсу), інтенційно закріплені стратегії (ці стратегії питомо різняться від класичного наукового дискурсу й продиктовані форматом нових платформ освіти), необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи формуються старі), зумовлений арсенал прецедентних феноменів (цей арсенал відчутно різниться від класичного).

Можна зазначити таке: освітянський дискурс – це дискурс, який стосується безпосередньо освітян і має такі ознаки:

- за призначенням – передача інформації, знань, необхідних для здобуття освіти; учасниками цього дискурсу є насамперед викладач і студент (слухач);
- за каналом передання інформації – онлайн/офлайн;
- за способом спілкування – переважно монолог і відтерміновані відповіді в коментарях;
- за кількістю учасників спілкування – необмежена;

- за верифікованістю/неверифікованістю – у контексті соціальних мереж є неверифікованим;
- за орієнтованістю на адресата – повна орієнтованість на слухача;

- за сферою функціонування – лекція, дискусія, колоквиум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне і практичне заняття й відповідні презентації цих жанрів у соцмережах, де, зберігаючи загальну стратегічну мету, вони мають, проте, специфічне представлення;

- за статусною кваліфікованістю учасників – статусно некваліфіковані учасники;

- за хронотопом локалізації – нелокалізований хронотоп;

- за метою в межах певного соціального інституту – у найзагальнішому вигляді мету освітянського дискурсу формулюють як розв'язання наукових проблем, що мають теоретичний чи прикладний характер;

- за ритуально зафіксованою цінністю – ритуально зафіксовані цінності (які часто обумовлені комерціалізацією);

- за інтенційно закріпленими стратегіями – інтенційно закріплені стратегії (ці стратегії питомо різняться від класичного наукового дискурсу і продиктовані форматом нових платформ освіти);

- за обмеженістю номенклатурних жанрів – лекція, дискусія, колоквиум, консультація, порада, презентація, семінарське, лабораторне та практичне, а також необмежена номенклатура жанрів (під впливом сучасних освітніх платформ формуються нові жанри чи формуються старі);

- за зумовленим арсеналом прецедентних феноменів – зумовлений арсенал прецедентних феноменів (цей арсенал відчутно різниться від класичного).

Окремо варто виділити категорію *аргументативності*, що досліджують А. Баранов, А. Белова, І. Гавришина, В. Дем'янков, О. Івін, Г. Рузавін, Л. Ряполова, Т. Скуратовська й ін. Категорія аргументації є актуальною як стратегія в політичному (Л. Алексенко, О. Афанасьева, М. Гулей, Л. Завальська, О. Паршина), публіцистичному (М. Богачова), релігійному (А. Салахова, М. Смирнова), юридичному (Н. Коваль, В. Круківський та О. Круківська, Т. Скуратовська), спонукальному (Л. Ряполова), конфліктному (О. Фадєєва), маніпулятивному (І. Шкіцька) дискурсах [17, с. 204–206].

У широкому розумінні комунікацію, де затребувана аргументація, кваліфікують як аргументативний дискурс (К. Беседіна, С. Гладько та С. Чугу, І. Качесова, О. Кулікова, Н. Мальковська, І. Пірог та ін.), при цьому матеріалом його дослідже-

ння слугує як окремий жанр, так і їх сукупність. Зважаючи на основну стратегію – переконання, на специфіку спілкування, «прагнення внесення змін у модель адресата» (Н. Доронкіна), основними різновидами аргументативного дискурсу вважають політичний, рекламний, юридичний, академічний, побутовий, діловий. Аргументацію як категорію вивчено досить поверхово (Н. Доронкіна (англомовні науково-технічні статті), С. Дашкова (науково-навчальний текст французької та російської мов). Н. Доронкіна, наприклад, аргументативність тлумачить як надбудову над текстовими категоріями першого порядку (цілісність, зв'язність, інформативність, інтертекстуальність, модальність тощо), як доказовість, забезпечувану висуненням тези й поданням аргументів для підтвердження її істинності [6], з чого випливає її актуальність для НД, у якому аргументивна комунікація відіграє надважливу роль.

Особливістю категорії аргументативності освітнянського дискурсу особливо в мережевому контексті є певна невідповідність реальним фактам і зако-

нам науки через закони рекламного й мережевого дискурсів задля отримання схвалення від аудиторії [15, с. 33], що є головним чинником і метою.

Висновки. Освітнянський дискурс за соціально-інформативним і формальним критеріями належить до такого типу спілкування, що передбачає фахову комунікацію між належними до однієї групи особами в умовах інституту професійного характеру, у центрі якого перебуває дискурсивна діяльність представників наукової громадськості, що забезпечує втілення їхніх інтенцій і досягнення перлокутивного ефекту з метою передачі фахових знань і для інтелектуального й емоційного впливу на адресанта, де його сутнісні характеристики відбивають притаманні соціуму та науковому континууму загальнолюдські, етнічні й міжособистісні властивості, реалізовані в межах соціального інституту [17, с. 240–245]. Проте особливою категорією, яка докорінно змінила значення під тиском мережевого дискурсу, є аргументативність, мета якої є не довести свою позицію, а отримати схвалення від аудиторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1990 а. С. 136–137.
2. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : монографія. Київ : Академія, 2009. 192 с. 34.
3. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с. 35.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
5. Загнітко А.П. Основи дискурсології: науково-навчальне видання. Донецьк, 2008. 194 с.
6. Доронкіна Н. Категорії наукового дискурсу. *Наукові записки. Серія «Філологія»*. Острого : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. № 29. С. 54–56.
7. Ільченко О.М. Етикетизація англо-американського наукового дискурсу : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 37 с.
8. Карасик В.И. Дискурсивная персонология. *Язык, коммуникация и социальная среда*. Воронеж : ВГУ, 2007. Вып. 7. С. 78–86.
9. Карасик В.И. О категориях дискурса. *Языковая личность: социолингвистический и эмотивный аспекты*. Волгоград : Перемена, 1998. С. 185–196.
10. Карасик В.И. О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
11. Карасик В.И. Языковая личность: аспекты изучения. *Язык и культура : материалы II Международ. науч. конференции*. Москва, 2003. С. 362–363.
12. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монографія. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
13. Кашкин В.Б. Дискурс : учебное пособие Воронеж : Изд-во ВГУ, 2004. 76 с.
14. Маслова Т.Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигмі. *Англїстика та американїстика*. 2013. Вип. 10. С. 39–43.
15. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. Київ : Видавничий центр «Київський університет», 1999. 308 с.
16. Скрипак И.А. Языковое выражение экспрессивности как способа речевого воздействия в современном научном дискурсе: на материале статей лингвистического профиля на русском и английском языках : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Ставрополь, 2008. 199 с.
17. Романченко А.П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса, 2019. 542 с.
18. Яремко Я. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації : монографія. Дрогобич: Посвіт, 2015. 436 с.
19. Harris Z.S. Discours analysis: A sample text. *Language*. 1952. Vol. 28. P. 1–3, 474–494.

РОЗДІЛ 7 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2'682/2"19" (043.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.23>

ПРОБЛЕМА «ТІСНОГО ЧАСУ» ЯК ЧИННИК МОДЕЛЮВАННЯ ФІКЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖА В ДРАМІ І. КОЧЕРГИ «МАЙСТРИ ЧАСУ»

THE PROBLEM OF "INTENSE TIME" AS A FACTOR OF PERSONAGE'S FICTION CONSCIOUSNESS MODELING IN A PLAY OF I. KOCHERGA "MASTERS OF TIME"

Атаманчук В.П.,

orcid.org/0000-0002-5211-2480

доктор філологічних наук, доцент,

провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання
Національного центру «Мала академія наук України»

Статтю присвячено дослідженню засобів та способів художнього втілення концепції «тісного часу» І. Кочерги в контексті художнього конструювання свідомості дійових осіб у п'єсі «Майстри часу». Досліджено параметри моделювання фікційної свідомості персонажів як явища, що змінюється в часі під впливом зовнішніх перетворень, які сприяють формуванню нових рівнів осягнень дійових осіб; простежено взаємозв'язок фікційної свідомості персонажів та зовнішнього фікційного світу на рівні здійснюваних змін. Акцентовано увагу на особливостях самоідентифікації дійових осіб та їх репрезентації в сприйнятті інших персонажів драми як релевантних способів фіксації внутрішніх трансформаційних процесів, визначених різною інтенсивністю зовнішніх подій у різні проміжки часу.

Визначено способи репрезентації «тісного часу» у творі за допомогою зображення різних рівнів динаміки: дії та вчинки детермінуються їх перебуванням у межах залізничної станції; простір залізничної станції стає проєкцією масштабних перетворень, які впливають на індивідуальну трансформацію дійових осіб, що характеризується умовною статичністю.

З'ясовано, що за допомогою використання багатоманітних драматичних колізій та перипетій драматург увиразнює різну ритмічність художнього часу в п'єсі. Різний ритм протікання часу виступає як засіб опосередкованого моделювання фікційної свідомості персонажів, оскільки письменник підкреслює здатність дійових осіб осягати головні принципи буття через установлення відповідностей між окремими подіями, їх репрезентацією в часі та просторі, а також реакціями самих персонажів. Визначено, що зовнішні перетворення змінюють звичні часові координати існування дійових осіб, оскільки відбувається концентрація окремих подій у визначених часових проміжках, унаслідок чого у фікційній свідомості персонажів формується ідея керування часом, яка має уможгливий характер.

Ключові слова: персонаж, фікційна свідомість персонажа, моделювання фікційної свідомості персонажа, ментальний простір, категорія часу, концепція «тісного часу», драма, драматичний конфлікт, драматична дія.

The article is devoted to the study of the means and methods of artistic embodiment of the "intense time" concept by I. Kocherga in the context of personage's consciousness artistic construction in the play "Masters of Time". The parameters of characters' fictional consciousness modeling as a phenomenon that changes over time under the influence of external transformations that contribute to the formation of new levels of personages' comprehension are studied; the correlation between the characters' fictional consciousness and the external fictional world at the level of performed changes is traced. Emphasis is placed on the peculiarities of personages' self-identification and their representation in the perception of other characters of the drama as relevant ways of fixing internal transformation processes, determined by different levels of intensity of external events at different periods of time.

Methods of representation of "intense time" in the play are determined by depicting different levels of dynamics: personages' actions and deeds are determined by their stay at the railway station; the space of the railway station becomes a projection of large-scale metamorphosis that affect the individual transformation of heroes, which is characterized by conditional statics.

It has been found that by using a variety of dramatic collisions and vicissitudes, the playwright emphasizes the different rhythmicity of the artistic time in the play. Different rhythms of time are a means of characters' indirect fictional consciousness modelling, as the writer emphasizes the ability of personages to comprehend the main principles of life by establishing correspondences between individual events, their representation in time and space, and reactions of characters themselves. It is determined that external transformations change the usual temporal coordinates of the personages' existence, as there is a concentration of individual events in certain time intervals. As a result, the idea of time management, which has a speculative character, is formed in the fictional consciousness of the characters.

Key words: personage, personage's fictional consciousness, modeling of personage's fictional consciousness, mental space, category of time, the concept of a "intense time", drama, dramatic conflict, dramatic action.

Постановка проблеми. Способи моделювання фікційної свідомості персонажа в драмі І. Кочерги «Майстри часу» крізь призму категорії часу аналізуються за допомогою когнітивного методу з метою визначення теоретичних засад функціонування та художніх репрезентацій свідомості персонажа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Драматургія І. Кочерги ставала об'єктом наукових досліджень багатьох літературознавців, серед яких варто назвати В. Агеєву [1], Н. Андріанову [2], О. Бодика [4], О. Бондарєву [5], В. Брюховецького [6] З. Голубєву [7], М. Кудрявцева [9], Н. Кузякіну [10], М. Ласло-Куцюк [11], Т. Свербілову [13], С. Хороба [15]. Дослідники приділяли увагу вивченню стильових особливостей творчості драматурга, модерністської спрямованості його художніх пошуків, своєрідності архітекtonіки і поетики драм письменника. Водночас у працях науковців увиразнюється вивчення філософських аспектів творчості І. Кочерги, що найяскравіше простежується на прикладі художньо реалізованої письменником концепції «тісного часу». Дослідники вивчали способи художнього вираження ідеї драматурга про різне протікання часу в різних обставинах.

Для розгляду особливостей моделювання фікційної свідомості персонажа важливими є праці в галузі когнітивного літературознавства Д. Кон [16], М. Флудернік [17], А. Палмера [19], що передбачають аналіз художніх творів крізь призму когнітивних процесів, а також дослідження М. Флудернік [17], А. Нюннінга, Р. Зоммера [18], у яких теоретичні досягнення когнітивного літературознавства транспонуються на вивчення драматургії.

Постановка завдання. Завдання цієї розвідки – встановити взаємовідповідності проблеми «тісного часу» та способів моделювання фікційної свідомості персонажів, а саме визначити внутрішні та зовнішні параметри конструювання фікційної свідомості дійових осіб відповідно до різновимірному плину часу, втіленого в конкретних епізодах, ситуаціях та в художній структурі твору «Майстри часу».

Виклад основного матеріалу. Окреслена проблема аналізується на основі такого тлумачення поняття фікційної свідомості: «фікційна свідомість персонажа постає у вигляді сконструйованої автором твору здатності героя усвідомлювати внутрішні та зовнішні реалії в комплексах і системах їх кореляцій, що зумовлює формування мережі визначених смислів, яка детермінує ідентифікацію та дії персонажа в межах фікційного світу» [3, с. 115].

Моделювання фікційної свідомості персонажів у драматичних творах І. Кочерги супроводжується використанням складних кореляцій між перетвореннями, які відбуваються у внутрішній та зовнішній реальності дійових осіб. Драматург створює складну систему різнорівневих причинно-наслідкових зв'язків, які безпосередньо (у вигляді окремих осягнень дійових осіб, пізнання визначеної інформації, досягнення певного рівня розуміння тощо) чи опосередковано (у вигляді загального плину подій, деяких ситуацій, внутрішніх станів, що частково впливають чи поступово підштовхують героїв до осмислення якихось конкретних феноменів тощо) відображаються у фікційній свідомості персонажів.

Розгляд категорії часу як такої, що структурує свідомість, ґрунтується на узагальненнях, які стосуються принципів репрезентації фікційної свідомості дійових осіб у творах драматурга, ураховуючи стильові параметри, що впливають на добір засобів і способів художнього вираження. «Фікційна свідомість дійових осіб, заломлюючись крізь призму філософських та метафізичних символів у драматичних творах І. Кочерги і М. Куліша, утворює багатовимірні проєкції, які координуються з різними процесами у фікційній свідомості персонажів, що охоплюють зовнішнє сприйняття, інтеріоризацію, осягнення закономірностей, утворення нових кореляцій, ускладнення системи смислових та образних співвідношень. Багатозарові символи розкривають смисли через інші смисли, що створює розгалужену мережу ізоморфних образів та понять як структурних компонентів реальності, спроєктованої фікційною свідомістю героїв. Драматичний конфлікт розгортається через протиставлення різних ментальних просторів у фікційній свідомості персонажів» [3, с. 309–310].

У соціально-філософській драмі «Майстри часу» письменник фіксує перетворення у фікційній свідомості дійових осіб твору, які відбувалися під впливом зовнішнього світу, детермінувалися реакціями героїв на дію зовнішніх сил, формувалися внаслідок рішень, які вони ухвалювали, і вчинків, які вони здійснювали. Н. Кузякіна, характеризуючи твори І. Кочерги, фокусує увагу на ігровому первні, який, з одного боку, демонструє дію свідомості самого автора, що оперує всіма явищами в просторі художнього твору, а з іншого – визначає рівні і способи взаємодії всіх елементів твору. Дослідниця стверджує: «У п'єсах його цікавила свідома гра людьми, речами, всім, що можна обіграти на сцені, в слові, жесті,

рухах. Ці особливості поетики Кочерги повністю відбилися і в «Майстрах часу» [10, с. 145].

Назва драми втілює поняття абстрактних перетворень, які відбуваються на різних рівнях під впливом керованих змін, здійснюваних унаслідок керованого втручання в плин часу. Водночас абстрактні маніпуляції з плином часу мають конкретизовані наслідки. Відображені у творі зміни здійснюються за допомогою поступового заміщення містичних параметрів ідеологічними, що відбуваються на тлі глибинних особистісних і соціальних зрушень. Письменник демонструє процеси у фікційній свідомості персонажів, які стають наслідком змін, зумовлених плином часу. «У драмі відбувається постійне зіставлення видимих контурів подій і їх прихованого смислу, який розкривається в процесі функціонування фікційної свідомості персонажів, що призводить до поступового корегування пропорцій між горизонтом очікувань дійових осіб, сформованим на основі обмеженої зовнішньої інформації та поверхових реакцій, і реальними фактами» [3, с. 262].

З розвитком дії автор змінює початковий смисл поняття «майстер часу», яке асоціювалося з образом Карфункеля та його загадковими вміннями бачити крізь час. Письменник спрямовує увагу на революційних майстрів часу, здатних віддзеркалювати ритми доби та змінювати складні конфігурації суспільного буття. Відображаючи такі зміни, письменник утверджує ідею домінування масової свідомості над особистою та позбавляє подібні вияви загадковості і незрозумілості.

Основним місцем розгортання подій у творі є залізнична станція, що символізує безперервну динаміку тих внутрішніх перетворень, які переживають персонажі драми, пересуваючись у просторі та переживаючи різні зміни станів фікційної свідомості і буття. У цьому контексті особливого значення набуває теорія тісного часу, відповідно до принципів якої розгортається драматична дія. Композиція твору зумовлюється відтворенням «різної концентрації подій у різні часові проміжки, що визначає певні алгоритми реагувань на наслідки, визначені обставинами, станами фікційної свідомості дійових осіб та взаємовпливами» [3, с. 263].

О. Бондарева визначає оригінальність осмислення проблем часу, притаманну творам письменника: «у п'єсах І. Кочерги «містичним», релятивним, суб'єктивним було авторське сприйняття часу» [5, с. 5]. Сам драматург так сформулював одне з найважливіших художніх завдань у драмі «Майстри часу», яке стає підвалиною концепції «тісного часу», втіленої в драмі: «Щоб показати

драматично час, – думав я собі, – треба його взяти в дуже напружених, дуже загострених обставинах» [8, с. 32]. Через напруженість зображених обставин письменник демонструє різні стани фікційної свідомості персонажів у конкретних моментах та окреслює варіанти подальшого розвитку всієї драматичної ситуації залежно від вибору дійових осіб.

Драматург демонструє внутрішні зміни у фікційній свідомості персонажів, окреслюючи зовнішні та внутрішні чинники, які визначають їхні дії в художньому просторі. Водночас дії персонажів конституюють цей художній простір як сукупність певних зовнішніх видозмін (унаслідок взаємодій героїв, реагувань на зовнішні обставини) та внутрішніх перетворень, що формуються через осягнення персонажами тих процесів, які відбуваються у їхній фікційній свідомості. І. Кочерга репрезентує проблему тісного часу як систему визначених взаємовідповідностей зовнішніх реалій та віддзеркалень у свідомості персонажів, а також визначених причинно-наслідковими зв'язками.

Моделювання фікційної свідомості таємного радника і доктора механіки Карфункеля відбувається через увиразнення вагомих суперечностей між його самосприйняттям та самовираженням на рівні емоцій, оскільки ці контрверсії впливають на розвиток тих конфліктних ліній, які безпосередньо пов'язані з концепцією «тісного часу». Проблема часу, насиченого подіями в нелінійній репрезентації, але з виразними причинно-наслідковими зумовленостями, визначається складною системою взаємодій нематеріальних факторів, що формують нову буттєву парадигму дійових осіб. У цьому контексті цікавими є міркування В. Суходольського: «У своїх п'єсах Кочерга, як правило, брав значні події, які зумовлювали критичні моменти в житті героїв, вимагаючи альтернативних рішень» [14, с. 128].

Під час конфлікту з Карфункелем конструювання фікційної свідомості Юркевича відбувається через увиразнення його перебільшених емоцій, не підкріплених розумінням істинної суті, та непомірну концентрацію на прагненні, у залежність від якого персонаж поставив своє майбутнє. Карфункель показує Юркевичу слабкість його позиції в теперішньому часі, яка стала результатом відмови героя від цілеспрямованої діяльності в минулому.

Подальший розвиток конфлікту відбувається через увиразнення різних рівнів сприйняття за допомогою зображення окремих дій Карфункеля, які мають символічне значення внаслідок оперу-

вання певними поняттями, предметами, що не мають прямих причинно-наслідкових, логічних зв'язків із драматичною ситуацією; за допомогою окреслення внутрішніх механізмів, причин того становища, в якому опинився Юркевич через відсутність чітких життєвих пріоритетів. Своєрідність конфлікту виявляється в тому, що безпосереднього протистояння між Карфункелем та Юркевичем надалі не відбувається. Проте цей конфлікт спричинює внутрішній розкол у фікційній свідомості Юркевича, який проходить через низку перипетій, що вимагають від персонажа активних дій та активізують його внутрішні суперечності.

Моделювання фікційної свідомості персонажа у творі відбувається через відображення внутрішніх змін та їх фіксації на певних етапах у вигляді модифікованих систем поглядів та нових поведінкових алгоритмів дійових осіб. Важливу композиційно-сміслову роль у цьому контексті відіграють повторювані драматичні ситуації в різних часових координатах.

Завершення семирічного проміжку часу символічно співвідноситься з його початком за рахунок зображення тих самих дійових осіб у подібній ситуації. Проте окремі зовнішні подібності, як і вся ситуація загалом, набувають нового внутрішнього змісту. Циклічно повтореній зустрічі окремих персонажів (насамперед Юркевича та Карфункеля) драматург надає роль смислового та художнього центру драми. Створивши драматичну інтригу, автор розкриває внутрішні механізми її реалізації через зіставлення станів фікційної свідомості дійових осіб, зокрема екзальтації Юркевича під час першої зустрічі, внаслідок якої він зосереджувався лише на розрізаних фрагментах реальності, та спостережливості Карфункеля, який споглядав внутрішні взаємозв'язки явищ і подій. А. Матющенко акцентує увагу на внутрішніх змінах, через які проходить Юркевич: «У другій дії, яка відбувається за часів громадянської війни, внутрішні пошуки героя, незважаючи на стрімке розгортання сюжету, також відіграють центральну сміслову роль» [12, с. 51].

Проблему «тісного часу» драматург представляє у двох проєкціях – індивідуальній та суспільній. Практичне втілення теорії тісного часу в індивідуальних вимірах відбувається в процесі розвитку та нагромадження окремих епізодів у житті Юркевича, що окремими гранями вписується в суспільну проєкцію проблеми «тісного часу» на рівні революційних змін, що призводить до трансформації зовнішньої дійсності.

Автор також наділяє Юркевича прогностичними функціями, які стають результатом переосмислень, здійснених персонажем у процесі індивідуального здобуття досвіду в межах «тісного часу» та спостережень за суспільними подіями в умовах інтенсифікації зовнішніх подій. Тому з розвитком конфлікту, що виходить на рівень екзистенціального протистояння, Юркевич та Карфункель умовно міняються ролями.

Відображаючи фікційну свідомість Карфункеля, драматург підкреслює здатність персонажа відчувати окремі обриси подій у контексті теорії «тісного часу». Таке часткове сприйняття героя сприяє формуванню його неусвідомленої залежності від складних конфігурацій обставин, що набувають глобальних масштабів. Автор поєднує розширення масштабів зображення зі звуженням сприйняття конкретного персонажа, що стає наслідком фіксації уваги на окремих аспектах дійсності. Моделювання фікційної свідомості героя відбувається за допомогою творення паралельних площин відображення зовнішньої реальності та концепцій персонажа про цю реальність, дійсного плину часу та його ідей про перебіг подій у часі. Драматург показує прагнення Карфункеля уніфікувати алгоритми вимірювання часу безвідносно до тих подій, які матеріалізуються, що сприяє формуванню ілюзорних уявлень.

Висновки. Проблема «тісного часу» активується через зображення різних рівнів динаміки в драмі: інтенсивний рух дійових осіб умовно визначається місцем перебування в межах залізничної станції; у просторі залізничної станції зображуються глобальні перетворення, які абсорбують будь-які індивідуальні зміни, що характеризуються відносною статичністю; простір залізничної станції стає віддзеркаленням масштабних трансформаційних процесів, які набувають абстрактного вираження завдяки зміщенню уваги персонажів у сферу інтерпретації ідей та прогнозування результатів їх утілення.

За допомогою численних драматичних колізій та перипетій письменник підкреслює різну ритмічність художнього часу у творі. Водночас різний ритм протікання часу є засобом опосередкованого модифікування фікційної свідомості дійових осіб, оскільки автор наділяє їх потребами та здатностями відшукувати основоположні принципи їх існування через установлення відповідностей між окремими подіями, репрезентацією в часі та просторі, а також реакціями самих персонажів. Революційні перетворення змінюють звичні часові координати буття дійових осіб, оскільки відбувається концентрація окремих

подій у визначених часових проміжках, унаслідок чого у фікційній свідомості персонажів формується ідея керування часом, яка має уможгливий характер.

Реалізація концепції «тісного часу» в драмі І. Кочерги здійснюється у двох напрямках. Перший напрям представляє індивідуальний варіант утілення через фікційну свідомість Карфункеля. Цей персонаж трансліює ідеї керування часом, що мають різні рівні та ступені реалізації в зов-

нішньому світі. Другий напрям визначається акумулюванням ідей про інтенсифікацію часу в колективній свідомості. Автор поступово переміщує увагу з індивідуальних досягнень Карфункеля, які з розвитком драматичної дії стають цілком нерелістичними, на формування нового рівня колективного усвідомлення, репрезентованого різними персонажами, яке базується на матеріалізованому вираженні ідей про керування часом у вигляді конкретних дій у визначених обставинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агеева В. Портрет модерніста в соцреалістичному інтер'єрі. *Стильові тенденції української літератури ХХ століття*. Київ : ПЦ «Фоліант», 2004. С. 181–207.
2. Андріанова Н.М. Іван Кочерга. Літературний портрет. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 102 с.
3. Атаманчук В.П. Моделювання фікційної свідомості персонажа в українській драматургії 20-50-х років ХХ ст. : дис. ... д. філол. н. : 10.01.01, 10.01.06. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 467 с.
4. Бодик О.П. Проблематизація модерністських течій у художньо-естетичних пошуках Івана Кочерги : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.01.01. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет, 2003. 17 с.
5. Бондарева О. «Мов виноград у золоту чашу, вино словес він проливає в світ... ». *Кочерга І. Вибрані твори / передм. О. Бондаревої*. Київ : Сакцент Плюс, 2005. С. 5–24.
6. Брюховецький В. Іван Кочерга. *Кочерга І. Драматичні твори*. Київ : Наукова думка, 1989. С. 5–26.
7. Голубєва З. С. Іван Кочерга. Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1981. 191 с.
8. Кочерга І. У майстерні драматурга. *Кочерга І. Радість мистецтва. Збірник театральної публіцистики. Рецензії, статті, промови*. Київ : Мистецтво, 1973. С. 31–34.
9. Кудрявцев М. Драма ідей в українській новітній літературі ХХ ст. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1997. 272 с.
10. Кузякіна Н. Драматург Іван Кочерга. Київ : Радянський письменник, 1968. 329 с.
11. Ласло-Куцюк М. Ключі до театру Івана Кочерги. *Ласло-Куцюк М. Шукання форми. Нариси з української літератури ХХ ст.* Бухарест : Критеріон, 1980. С. 267–296.
12. Матющенко А. Романтик у лабетах залізної доби. Шлях драматурга Івана Кочерги до його шедеврів «Свіччине весілля» та «Майстри часу». *Дивослово*. 2010. № 12. С. 48–52.
13. Свербілова Т., Скорина Л. Українська драма 30-х рр. ХХ ст. як модель масової культури та історія драматургії у постатях. Черкаси : Маклаут, 2007. 384 с.
14. Суходольський В. Талановитий майстер драми (До 75-річчя з дня народження Івана Кочерги). *Вітчизна*. 1956. № 10. С. 126–129.
15. Хороб С. І. Діалоги у відсвіті слова. (Українська драматургія в типологічних зіставленнях). Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 308 с.
16. Cohn D. *Transparent Mind. Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1978. 331 p.
17. Fludernik M. *Towards a 'Natural' Narratology*. London; New York : Taylor & Francis e-Library, 2005. 349 p.
18. Nunning A., Sommer R. *Diegetic and Mimetic Narrativity: Some Further Steps towards a Transgeneric Narratology of Drama. Theorizing Narrativity / edited by John Pier, Jose Angel Garcia Landa*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 331–354.
19. Palmer A. *Fictional Minds*. Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2004. 275 p.

РОЗДІЛ 8 ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 821.162.1-31.09(092):355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.24>

ВІЗІЯ ВІЙНИ В ПОВІСТІ ЮЗЕФА ВІТТЛІНА «СІЛЬ ЗЕМЛІ»

VISION OF WAR IN JÓZEF WITTLIN'S STORY "SALT OF THE EARTH"

Маркова М.В.,

orcid.org/0000-0002-3161-5476

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри романської філології та компаративістики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Радченко О.А.,

orcid.org/0000-0003-1313-5396

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри практики німецької мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізу повісті маловідомого в Україні кресового митця Юзефа Віттліна під назвою «Сіль землі». Авторкою розкрито антропологічні й аксіологічні параметри воєнної проблематики твору, а також проінтерпретовано пов'язану з нею символіку, зокрема хронотопні образи залізничної станції, вагона, кадри, бойні, цвинтаря тощо. Доведено, що «Сіль землі» демонструє глибоке розуміння автором механізмів війни: у ній абсолютно відсутні батальні сцени, натомість увага зосереджується на проблемі перетворення самодостатньої людської особистості на елемент, «гвинтик» жорстокої воєнної системи. Установлено, що для досягнення авторської інтенції, яка полягала насамперед у спробі розкрити руйнівну суть війни, Юзеф Віттлін вдається до поєднання двох основних конвенцій – релігійної (юдео-християнської) та міфологічної. Це дає змогу йому переконливо, але досить іронічно змалювати процес знеособлення індивідуума в умовах воєнного часу, втрату ним ідентичності. В основу твору письменник поклав дуже особисті спогади, свій індивідуальний досвід у Першій світовій війні, майстерно трансформувачи їх у морально-етичний дискурс про драматизм існування людини, що опинилася перед обличчям війни. Світоглядно ця людина є носієм власної міфології, частково витвореної самостійно, частково успадкованої від предків, що протиставляється загрозливій міфології війни. Це не міфологія ран, крові чи смерті у фізичному сенсі, а набагато більш жахаюча й могутніша міфологія, оскільки вона вбиває в особистості її тожсамість, робить мертвим знаряддям убивства ближніх. Показано, що світ війни в повісті Юзефа Віттліна – це світ, де загальнолюдські цінності не діють, а єдиною рушійною силою людської поведінки є страх і підпорядкування – у цьому й трагізм аналізованого твору, у цьому ж і його паціфізм.

Ключові слова: війна, міф, повість, символ, хронотоп.

The article is devoted to the analysis of the story entitled "Salt of the Earth", written by Józef Wittlin, who is little-known in Ukraine. It reveals the anthropological and axiological parameters of the story's military issues, as well as interprets the related symbols, including chronotopic images of the railway station, car, casern, slaughterhouse, cemetery, etc. The authoress proves that "Salt of the Earth" demonstrates the writer's deep understanding of the mechanisms of war, as it doesn't include any battle scenes, but rather focuses on the problem of transforming a self-sufficient human personality into an element, a "cog" of a brutal military system. It is established that in order to achieve his intention, which was primarily to reveal the destructive nature of the war, Józef Wittlin resorted to a combination of two basic conventions – religious (Judeo-Christian) and mythological. This allows him to convincingly, but quite ironically depict the process of depersonalization of an individual in wartime, as well as his loss of identity. The story is based on the author's very personal memories, his individual experience in the First World War, which is skillfully transformed into a moral and ethical discourse on the drama of human existence during wartime. In terms of worldview, this man is the bearer of his own mythology, which is partly created independently and partly inherited from ancestors, as opposed to the threatening mythology of war. This is not a mythology of wounds, blood or death in the physical sense, but a much more horrifying and powerful one, as it kills an individual's identity, turns him into a dead weapon of killing others. It is shown that the world of war in Józef Wittlin's story is a world where universal values do not work, and the only driving force of human behavior is fear and subordination. All of this makes up for the tragedy of the analyzed work, as well as its pacifism.

Key words: chronotope, myth, story, symbol, war.

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Юзефа Віттліна (Józef Wittlin, 1896 – 1976) – одного із найбільш талановитих митців польсько-українського пограниччя – у вітчизняній науці про літературу практично невідома, хоча в польському літературознавстві вивчена доволі ґрунтовно та різнобічно. Серед найбільш авторитетних праць, присвячених різним аспектам його творчості, як-то: особливості композиції та системи образів, часу і простору, поетики і стилістики, можна виділити розвідки Е. Віґандта [1; 2], В. Воцлава [3], В. Ліґези [4], З. Юрієф [5], К. Яковської [6; 7]. Окремі згадки про митця зустрічаємо в працях українського дослідника О. Сухомлинова [8; 9].

Творчий спадок автора вагомий і має, на думку літературознавців, значну мистецьку вартість: це вибірка поезій «Гімни» («Hymny», 1920), прозовий текст мемуарного характеру «Мій Львів» («Mój Lwów», 1946), збірки «Орфей у пеклі ХХ століття» («Orfeusz w piekle XX wieku», 1963) і «Посмертні листи й інші есе» («Pisma pośmiertne i inne eseje»), видана у Варшаві посмертно 1991 року), а також найвідоміший твір – повість «Сіль землі». Одне із центральних місць в ідейно-тематичній парадигмі всіх цих текстів належить темі війни.

У пропонованій розвідці ми маємо на меті розкрити антропологічні та аксіологічні параметри воєнної проблематики у творі «Сіль землі», а також проаналізувати пов'язану з нею символіку.

Виклад основного матеріалу. Повість Ю. Віттліна демонструє глибоке розуміння письменником механізмів війни. У ній, як це не парадоксально для твору на воєнну тематику, абсолютно відсутні батальні сцени, натомість увага зосереджується на драматичній проблемі перетворення самодостатньої людської особистості на елемент, «гвинтик» жорстокої воєнної системи.

Метод Ю. Віттліна, як це характерно для більшості митців кресової літератури, міфотворчий. У центрі твору – неординарний герой Пйотр Невядомський і його оригінальна особиста міфологія, що протистоїть деструктивній міфології війни. Для досягнення авторської інтенції, що полягала насамперед у спробі розкрити руйнівну суть війни, Ю. Віттлін удається до поєднання двох основних конвенцій – релігійної (юдео-християнської) та міфологічної. Це дає змогу йому переконливо, але досить іронічно змалювати процес знеособлення індивідуума в умовах воєнного часу, втрату ним ідентичності.

Знеособленим постає в повісті й сам бог війни. Автор роздумує: «*Bóg wojskowy, przed którego*

obliczem składano tę przysięgę – nie posiadał właściwie żadnego oblicza. Był międzywyznaniowy, nie tak, jak w świecie cywilnym, gdzie jednych ludzi słuchał tylko wówczas, gdy mieli obnażone głowy i klęczeli, a innych znał tylko w kapeluszach i w pozycji stojącej. Cesarzsko-królewski wojenny Bóg nie był ani Jehową, ani Świętą Trójcą, ani Allachem, raczej mógł być bóstwem agnostyków, deistów i Robespierre'a. Rezygnował z atrybucji poszczególnych wyznań, wyrzekął się postaci nadanych mu przez dogmaty i legendy, nie był wrażliwy na kadzidło ani na świecę z wosku»¹ [10, с. 22–34]. Це безжальне й байдуже божество є жорстокою і небезпечною абстракцією, що перебуває на службі добре налагодженої царської системи поневолення людських душ і тіл: «<...> taki Bóg, o którego istnieniu nie wolno wątpić, musiał naprawdę być abstrakcją, bezbarwną jak algebraiczny symbol. W cesarsko i królewskiej wojskowej algebrze – Bóg był tą nieskończoną literą zer, dodanych do najwyższej cyfry, którą jest cesarz»² [10, с. 89].

Військовий бог Ю. Віттліна, як і низка інших символів, міфологем та архетипів повісті, що співвідносяться з релігійним і міфологічним дискурсами, є «богом навпаки», квазі-богом, влада якого спирається на систему антицінностей, брехливість і фальшиву пропаганду. Суть цієї міфології обману й руйнації ілюструє широко використовувана в тексті «Солі землі» імперська символіка, у якій актуалізуються смисли, кардинально відмінні від тих, що домінують у приватній міфології головного героя. Ось, наприклад, як описано у творі епізод його військової присяги: «*Piotr Niewiadomski spuścił wzrok ku ziemi, jak w cerkwi podczas Podniesienia. Nie wątpił bowiem, że gdzieś wysoko, pod sufitem, na najwyższym szczeblu żółtej drabinki siedzi ze stulonymi skrzydłami – Duch Święty. Nie w postaci białej gołębiczy, lecz jako czarny, dwugłowy orzeł»³ [10, с. 90]. Складання присяги передбачає прощання з усім, що формує неповторний індивіду-*

¹ Повість Ю. Віттліна «Сіль землі» не перекладена українською мовою (тут і далі переклад наш – М. М).

² «Воєнний бог, перед яким складалася присяга, не мав жодного обличчя. Був міжрелігійним, не таким, як у цивільному світі, де одних людей слухав лише тоді, коли мали непокрите голови і стояли на колінах, а інших – лише в капелюхах і стоячи. Царсько-королівський воєнний Бог не був ані Єговою, ані Святою Трійцею, ані Аллахом, радше міг бути божеством агностиків, деїстів і Робесп'єра. Відмовлявся від поділу на окремі конфесії, від форми, якої йому надавали догмати й перекази, був нечутливий до ладану й воскових свічок».

³ «<...> такий Бог, існування якого не підлягає сумніву, просто повинен був бути абстракцією, безбарвною, як алгебраїчний символ. В імператорській і королівській військовій алгебрі Бог – це нескінченна кількість нулів, доданих до найвищої цифри, якою є цар».

⁴ «Пйотр Невядомський опустив очі до землі, як у церкві під час Піднесення. Не мав сумніву, що десь високо, під стелею, на найвищому щаблі жовтої драбинки сидить зі складеними крилами Святий Дух. Не в іпостасі білої голубки, а як чорний двоголовий орел».

альний світ особистості, незмінно супроводжує її від народження і становить той часопросторовий континуум, у якому людське життя лише й має значення. Головний герой дуже глибоко переживає своє прощання із цим світом. На гуцульській землі він залишає частину себе, свою унікальність. «*Bardziej od rozłąki z żywymi smuciło go rozstanie z światem rzeczy martwych. Temu światu czuł się bliższy niż ludziom. Sam był tutaj czymś w rodzaju dźwigara stacyjnego. A te szyny, te kamienie, te progi czyż nie nosiły na sobie śladów jego rąk, nie były przesiąknięte jego potem?*»⁴ [10, с. 115]. Пйотр Невядомський покидає рідне село, власний будинок, вірного пса Баса, коханку Марду. Прощання з ними відбувається на залізничній станції, що позначає у творі фатальну межу не лише в топографічному, а й у екзистенціальному та антропологічному сенсах. Саме станція ділить час і простір новоспечених солдатів і їхніх родин на «до і після», «тут і там». Вона також є тим місцем, де поєднуються чуттєвий предметний світ живих і невидимий світ мертвих: «*Śmierć przechadzała się swobodnie <...> po całej stacji Topory – Czernielica i zimnym oddechem dmuchała za kołnierz to temu, to owemu. Peron, przepelniony żywymi ludźmi – zaludniły widziadła*»⁵ [10, с. 144].

У сцені на станції домінує метафорика смерті: з нею пов'язане невизначене майбутнє юнаків і чоловіків, що від'їжджають на війну, нею переповнені їхні почуття й передчуття. Відірвані від рідних місць, насильно вирвані зі звичного універсуму, вони стають рабами долі. Залізниця, на милість якої віддані люди, у яких забрали все найдорожче і найважливіше, стає таким чином союзником війни, союзником самої смерті: «*Czym teraz była kolej? Niewolnikiem wojny, mającym jedno tylko zadanie: dowozić jej ludzki materiał. I zdawało się Piotrowi, że nigdy kolej nie miała cywilnych zadań i nigdy już do nich nie wróci*»⁶ [10, с. 155]. Вона з вражаючою силою втілює трагічну долю людства під час війни, відіграє роль помосту, на якому розігрується нескінченна драма людини, позбавленої будь-якої цінності.

Найбільш яскравим прикладом, що розкриває символіку художнього образу залізниці як

простору «перекреслення» людини, її нівелювання, є ув повісті Ю. Вітліна сцена евакуації Покуття: «*W wagonach towarowych, w których ustawiono ławki, jechał – Izrael. Wiózł z sobą żywe gęsi, poduszki, kołyski, kociołki, worki, skrzynie i mnóstwo rozkrzyczanych dzieci <...> Czyżby na nowo podjęli przerwana przed wiekami wędrówkę? Oto kolej żelazna niesie Izraela przez pustynię, u której krańca czeka go ziemia obiecana. Ziemia ta – z łaski cesarza Franciszka Józefa – leży na Morawach. Tam drewniane baraki przygarną uchodźców z Galicji wyznania możeszowego*»⁷ [10, с. 99–101]. Ця вимушена міграція єврейів змалювана у творі крізь призму сприйняття головного героя, котрому також довелося зазнати принизливої дороги в тісному просторі залізничного вагона, що ізолює людину від світу, у якому вона могла себе віднайти, де була собою, у якому бачила сенс та опору на добре зрозумілі цінності: «*Ta podróż z każdym kilometrem odrywała go od terenu, na którym jako tako godził się z życiem. Piotr nie rozumiał siebie na innym gruncie niż Topory – Czernielica. Zdaje się, jest to los wszystkich ludzi, którym życie upływa na jednym miejscu. Gdy jakaś siła wyższa wyrwie ich raptownie z macierzystej ziemi, stają się sobie obcy*»⁸ [10, с. 156].

Залізничний вагон, як і станція, створює враження місця, у якому відчуження, алієнація є ординарними явищами, символічно репрезентує своєрідний інфернальний світ, де немає можливості для бунту і спротиву й де особистість перетворюється на «механізм під присягою». Подібне враження справляє й кадр⁹, куди звозять новобранців. Кожен її фрагмент сигналізує про «інакшість». Це повна протилежність світу, з якого був вилучений Пйотр Невядомський. Тут немає будинків – є лише бараки, теж змальовані автором не без елементів символізму: «*Deski, z których wzniesiono te baraki, pachniały jeszcze lasem. Jeszcze w nich nie umarło wewnętrzne życie: tu i ówdzie na heblowanej powierzchni ścian pojawiły się lepkie gruzły żywicy. Wielki upał tych dni nie pozwalał im zakrzepnąć i ściekały na żołnierskie sienniki jak*

⁷ «У товарних вагонах, де було встановлено лавки, їхав Ізраїль. Віз із собою живі гуси, подушки, колиски, котелки, міхи, скрині й безліч галасливих дітей <...> Чи знову поновили перервані століття тому блукання? Ось залізна дорога несе Ізраїль через пустелю, у кінці якої на нього чекає земля обітована. Земля ця – з ласки імператора Франца Йосифа – лежить у Моравії. Там дерев'яні бараки пригортають біженців із Галичини єврейської віри».

⁸ «Та подорож із кожним кілометром відривала його від терену, на якому так-сяк примирився із життям. Пйотр не розумів себе на іншому ґрунті, окрім Топори – Чернеліца. Здається, що це доля всіх людей, життя яких проходить на одному місці. Коли якась вища сила вириває їх раптово з материнської землі, стають чужими самі собі».

⁹ Діалектна назва місця, де солдати проходили вишкіл перед відправкою на фронт. Див., напр., текст відомої стрілецької пісні «Як з Бережан до кадри січовики манджали...» (автор – Р. Купчинський).

wonne lzy»¹⁰ [10, с. 172]. Цей простір відчуження, муштри й підпорядкування відмежований: бараки і весь комплекс кадри віддалені від міста, збудовані на його периферії. Таке віддалення вказує на статус цих будівель: перебуваючи на маргінесі, вони водночас витворюють власний центр, а отже, живуть за своїми законами й керуються власною, оберненою до загальноприйнятої, шкалою цінностей: «*Olbrzymi kompleks zabudowań kadry oddalony był od miasta Andrasfalva o cztery kilometry pięknej, równej, brukowanej szosy. Po obu jej stronach rozpościerały się zaorane pola <...> Kadra stroniła od miasta. Żyła własnym życiem, tworząc osobne miasteczko, odrębny świat – samych mężczyzn. Od świata kobiet i Madziarów odgradzały ją wysokie parkany, kolczasty drut i – mowa...*»¹¹ [10, с. 172–173].

Варто, однак, зазначити, що хоча комплекс і розташований на значній відстані від Андрасфавля, він не є повністю ізольованим: у місцях, де кадра зближується з містом, на цих своєрідних прикордонних територіях панує смерть. «*Niekiedy samo miasto przybliżało się do kadry. Prawie że ocierało się o nią. Przechodziło tuż, tuż pod parkanami i kolczastym drutem. Lecz nie niosło ze sobą życia, tylko – śmierć. Przed świtem, zanim dusze żołnierzy powołane do jawy pobudką trębaczy wracały ze swych nocnych urlopów – ciągnęły tędy stada wołów, cieląt, baranów i świń. Wkrótce potem, gdy cała kadra już była na nogach, rozlegały się w bliskiej odległości potworne, śmiertelne ryki*»¹² [10, с. 174], – неподалік функціонувала бойня. Другим проявом зближення міста і кадри є вже людська смерть, ще більш моторошна – з іншого боку знаходився цвинтар: «*A w godzinach poobiednich, co najmniej raz w tygodniu, sunęły po szosie żałobne orszaki, karawany, poprzedzone katolickim lub kalwińskim duchowieństwem, nieraz nawet muzyką i sztandarami, częściej – zwyczajne, czarne skrzynie na kołach, bez ozdób, bez wieńców i bez duchownej asysty. Tylko krzyż niesiony przez chłopca z odkrytą głową świadczył o tym, iż ubogi mieszkaniec miasta*

¹⁰ «Дошки, з яких було збудовано ці бараки, пахли ще лісом. Ще в них не вмерло внутрішнє життя: тут і там на поверхні геблованих стін з'являлися липкі вузлики смоли. Сильна спека в ці дні не давала їм змоги затверднути, і вони капали на солдатські матраци, як ароматні сльози».

¹¹ «Величезний комплекс будівель кадри був віддалений від міста Андрасфавль на чотири кілометри гарної, рівної, асфальтованої дороги. По обидва її боки тяглися зорані поля <...> Кадра сторонилася міста. Вона жила власним життям, витворюючи окреме містечко, інший світ – самих чоловіків. Від світу жінок і малярів відгороджували її високі паркани, колючий дрот і мова...».

¹² «Іноді саме місто наближалося до кадри. Майже терлося об неї. Проходило під парканами й колючим дротом. Але не несло із собою життя, лише – смерть. До світанку, ще до того, як солдати, покликани звуком труби, поверталися зі своїх нічних свят, тягнулися туди стада волів, телят, овець і свиней. Незабаром, коли вся кадра вже була на ногах, десь дуже близько роздавалося жахливе смертельне ревіння».

Andrasfalva też posiadał duszę, godną niebieskiej chwały»¹³ [10, с. 174].

Таким чином, кадра, бойня і цвинтар утворюють у повісті свого роду «бермудський трикутник», у якому зникають людські душі й тіла, де смерть є чимось буденним, майже рідним: «*Mogło się wydawać, że ludzie mających iść na śmierć umyślnie zakwaterowano w pobliżu przybytków śmierci, aby w porę mogli się z nią oswoić*»¹⁴ [10, с. 174]. У таких умовах освоєння зі смертю було поступовим і невідворотним. Сприяв тому й особливий час кадри – час, що обезвладнює і механізує людину, у вимірах якого встановлюється інверсований світопорядок – світ навпаки, навиворіт: «*Inny porządek, inny czas panował tutaj, a inny w mieście. Tam syreny fabryczne zwiastowały południe o dwunastej, południe w kadrze robiono o godzinę wcześniej. Noc miejska zapadała zgodnie z porami roku i trwaniem słonecznej jasności, noc wojskowa lekceważyla obroty ciał niebieskich: zimą i latem trąbiono na odwachu retrace o godzinie dziewiątej*»¹⁵ [10, с. 172].

Час, що встановився в кадрі, – місці смерті й субординації, набуває у творі рис циклічності, характерної для міфологічного хронотопу. Знеособлена, уніфікована людина перебуває тут у системі координат уніфікованого часу і простору. Тобто уніфікації підпорядковані й усі вияви життєдіяльності ритуалізованого тіла-механізму: «*Dziewiąta. Żołnierze w całej monarchii kładą się spać o dziewiątej. Z wyjątkiem tych, co stoją na frontach*»¹⁶ [10, с. 207], «*We wszystkich koszarach świata godzina jedenasta pachnie rosółem*»¹⁷ [10, с. 175]. У міфологізованому циклічному часопросторі казарми повністю знищуються відмінності, що формують людську індивідуальність. Тут, у світі тотального знецінення, люди постають лише кілограмами вимуштруваних тіл: «*Rękawy rytmicznie rzucały się w lewo, w prawo, w lewo, w prawo, jakby kosiły jakieś niewidzialne łąki lub samo powietrze*»¹⁸ [10, с. 179].

¹³ «А в пообідні години, щонайменше раз у тиждень, сунули по шосе похоронні процесії, каравани, очолені католицьким або кальвіністським духовенством, іноді навіть із музикою та корогами, але найчастіше – звичайні, чорні скрині на колесах, без оздоб, без вінків і без духовного супроводу. Тільки хрест, що його ніс хлопець із непокритою головою, свідчив про те, що убогий мешканець міста Андрасфавль теж мав душу, гідну небесної слави».

¹⁴ «Могло здатися, що люди, які мусили йти на смерть, свідомо були поселені поблизу святилищ смерті, аби до часу звикнути до неї».

¹⁵ «Інший порядок, інший час панував тут, а інший – у місті. Там сирени фабричні сповіщали про полудень о дванадцятій, обід у кадрі робили на годину раніше. Ніч міська западала відповідно до пір року і тривалості сонячного освітлення, ніч військава легковажила обертанням небесних тіл: і взимку, і влітку трубили на вахті о годині дев'ятій».

¹⁶ «Дев'ятьма. Солдати в усій монархії лягають спати о дев'ятій. За винятком тих, котрі на фронті».

¹⁷ «У всіх казармах світу година одинадцята пахне розсолом».

¹⁸ «Рукави ритмічно кидалися вліво, управо, уліво, управо, ніби косили якісь невидимі луки або ж саме повітря».

Солдатський стрій у повісті Ю. Віттліна змальований «рухомою стіною», підпорядкованою лише наказам і бажанням воєнного бога. Постійний вишкіл та уніфікація, розмірковує автор, роблять із солдата послухного манекена, готового вбивати й помирати: *«Ludzie marszbatalionu do tej pory swobodnie baraszkowali razem z cywilami, korzystając z zawieszenia broni między nimi a strachem. Naraz zaczęli się zrywać, prostować, poprawiać czapki, zapinać guziki, rzucać na ziemię zapalone papierosy. Twarze zmieniały się w martwe larwy, tułowia kostniały, oczy ścinały się w szkło. Jak kukły wyrzucali głowy w lewo, w prawo, w lewo, w prawo. Gwiazdy hipnotyzowały z daleka, a ręce żołnierzy podrywały się ku czapkom i biły w daszki, biły w daszki, biły w daszki. Po upływie przepisanej ilości sekund opadały w dół»*¹⁹ [10, с. 198]. Більше того, на війні солдат навіть не лялька, а лише безлика цифра: *«A podoficerowie bez sztabfeldfebla nie chcieli się facygować. Nawet nie odczytali imiennej listy, tyle tylko, że odebrali od konwoju ogólnikowy raport, po czym zameldowali oficerowi inspekcijnemu: przybył transport złożony z 567 ludzi. Nikt z tych ludzi nie istniał jeszcze dla wojska ani jako osoba, ani jako nazwisko. Dziś byli jedynie cyfrą o 567 żołądkach»*²⁰ [10, с. 177]. Принижена і позбавлена людяності, до того цілісна і часто внутрішньо багата особистість стає на війні мертвим механізмом, керованим непоборною силою – страхом: *«I nagle zrozumieli cywile, że w tej kadrze gospodarzem jest strach. On zarządza całym tym folwarkiem wojny, do niego prowadzi przysięga, uroczyste złożona cesarzowi. Strach, strach zamienia żywych ludzi w sztywne czworoboki, w rytmicznie maszerujące kolumny. Wszystkie te piękne marsze, defilady, powstają z ludzkiego strachu <...> Strach – przed czymś, co jest groźniejsze i potężniejsze od oficerów, od fedfebli, może nawet od samego cesarza i śmierci»*²¹ [10, с. 183]. А логіч-

ним наслідком панування страху над особистістю стає масове сліпе підпорядкування, встановлення непохитного культу субординації: *«Religia Subordynacji nie była ekskluzywna. Przeciwnie: zależało jej na masach, i to – nawróconych przymusowo. Kto nie chciał dać się nawrócić i wtajemniczyć w misteria Subordynacji, ponosił z jej rozkazu śmierć, ale nie słodką, lecz gorzką i haniebną. Kult Subordynacji wymagał licznych praktyk tudzież rytualnych gestów. I nie dziw się, wnuku, prawnuku, któremu opowiadam tę długą opowieść, że w owych czasach dalekich miliony mężczyzn musiały zastygać w bezruchu i kłaniać się obcym ludziom, ponieważ błyszczały na nich gwiazdy»*²² [10, с. 197].

Саме в роздумах про цей культ митець доводить розповідь про процес знеособлення індивідуума на війні, утрати ним усього людського до кульмінаційної точки, виявляючи тим самим свою глибоко гуманістичну позицію.

Висновки. В основу твору «Сіль землі» Ю. Віттлін поклав дуже особисті спогади, свій індивідуальний досвід у Першій світовій війні. Як можемо бачити, вони були майстерно трансформовані письменником у морально-етичний дискурс про драматизм існування людини, що опинилася перед обличчям війни. Світоглядно ця людина є носієм власної міфології, частково витвореної самостійно, частково успадкованої від предків, що протиставляється загрозливій міфології війни. Це не міфологія ран, крові чи смерті у фізичному сенсі, а набагато більш жахаюча й могутніша міфологія, оскільки вона вбиває в особистості її тожсамість, робить мертвим знаряддям убивства ближніх. Маркерами її виступають у творі символічні хронотопні образи залізничної станції, вагона, бойні, цвинтаря тощо.

Світ війни – це світ, де загальнолюдські цінності не діють, а єдиною рушійною силою людської поведінки є страх і підпорядкування: «Війна була спектаклем, що скасовував критерії людського боргу, знищував мірила моралі, норми поведінки» [11, с. 101]. І, на жаль, протистояти цій системі, як показує логіка розвитку сюжету повісті, неможливо. У цьому трагізм аналізованого твору, у цьому ж і його пацифізм, адже, як цілком слушно зазначав В. Лігеца, «Сіль землі» цілком може вважатися «найвидатнішою реалізацією пацифістської ідеї в польській літературі» [4, с. 6].

¹⁹ «Люди марибатальйону досі вільно гуляли із цивільними, користуючись із припинення вогню між ними і страхом. Раптом почали зриватися з місця, випрямлятися, поправляти шапки, заснімати гудзики, кидати на землю запалені цигарки. Обличчя змінювалися на мертві личини, тіла костеніли, очі перетворювалися на скло. Як ляльки, повертали голови вліво, управо, уліво, управо. Зірки гіпнотизували здалеку, а руки солдатів зривалися до шапок і били в дашки, били в дашки, били в дашки. По тому, як минала приписана кількість секунд, падали дотолу».

²⁰ «Унтер-офіцери без штабсфельдфебеля не хотіли морочитися. Навіть не прочитали іменні листи, лише те, що отримали від конвою, загальний рапорт про офіцерську перевірку: прибув транспорт із 567 людей. Ніхто з тих людей не існував ще для війська ні як особа, ні як ім'я. Сьогодні були лише цифрою про 567 шлунків».

²¹ «І раптом зрозуміли цивільні, що в цій кадрі господарем є страх. Він керує цілим тим фільварком війни, до нього приводить присяга, урочисто складена імператорові. Страх, страх перетворення живих людей на жорсткі чотирикутники, колони, що ритмічно марширують. Усі ці гарні марші, дефілювання постають із людського страху <...> Страх – перед чимось, що є грізнішим і потужнішим за офіцерів, за фельдфебелів, навіть за самого імператора і смерть».

²² «Релігія Субординації не була ексклюзивною. Навпаки, залежало їй на масах, і то – на повернутих примусово. Хто не хотів повернутися й утаємничити себе в містерії Субординації, мав померти, але не солодко, а гірко і ганебно. Культ Субординації вимагав особистих практик і ритуальних жестів. І не дивуйте, внуче, правнуче, котрому оповідаю цю довгу розповідь, що в ті далекі часи мільйони чоловіків мусили нерухомо застигати чи кланятися іншим людям, оскільки блищали на них зірки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Wiegandt E. Sól ziemi Józefa Wittlina. *Lektury polonistyczne* / pod redakcją R. Nycza. Universitas, 1999. S. 217–240.
2. Wiegandt E. Wstęp. *Wittlin J. Sól ziemi*. Wrocław : Ossolineum, 1991. S. V–LXXXV.
3. Woław W. S. W żywiole ironii... O bohaterach Soli ziemi Józefa Wittlina. *Konteksty Kultury*. 2011. T. 7. S. 22–34.
4. Ligęza W. Wyznania moralisty (O poezji Józefa Wittlina). *Wittlin J. Wybór poezji*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1998. 244 s.
5. Yurieff Z. Józef Wittlin. Izabelin : Świat Literacki, 1998. 144 s.
6. Jakowska K. «Sól ziemi» Wittlina a ekspresjonistyczna literatura o wojnie. *Pamiętnik Literacki*. 1972. № 2. S. 51–85.
7. Jakowska K. Z dziejów ekspresjonizmu w Polsce. Wokół Soli ziemi. Wrocław : Ossolineum, 1977. 202 s.
8. Сухомлинов О. Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя ХХ століття. Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2012. 376 с.
9. Сухомлинов О. Митці польсько-українського пограниччя. Галерея портретів. *Київські полоністичні студії*. 2009. Т. XV. С. 300–315.
10. Wittlin J. Sól ziemi. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1991. 300 s.
11. Piotrowiak J. W teatrze jednego widza «Przedśpiew» Józefa Wittlina. *Znajomym gościńcem. Prace ofiarowane Profesorowi Ireneuszowi Opackiemu*. Śląsk : Uniwersytet Śląski, 1993. S. 100–107.

РОЗДІЛ 9 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82-2/792

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.25>

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕПЦІЇ ТРАГЕДІЇ В. ШЕКСПІРА «ОТЕЛЛО» В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ТЕАТРИ (НА ПРИКЛАДІ ВИСТАВИ «ОТЕЛЛО / УКРАЇНА / FACEBOOK»)

THE RECEPTION'S PECULIARITIES OF W. SHAKESPEARE'S TRAGEDY "OTHELLO" IN THE MODERN UKRAINIAN THEATER (ON THE EXAMPLE OF THE PERFORMANCE "OTHELLO / UKRAINE / FACEBOOK")

Бортнік Ж.І.,

orcid.org/0000-0002-3461-791X

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано особливості театральної рецепції п'єси В. Шекспіра «Отелло», її тематику і проблематику, яку актуалізують сучасні драматурги та режисери (на прикладі спектаклю «Отелло / Україна / Facebook»). Дослідження інтерпретації трагедії В. Шекспіра в сучасному театрі дало можливість простежити новітні способи роботи сучасних драматургів над текстом вистави та його реалізацією. Зокрема, увагу зосереджено на тенденціях сучасної української драми, що можна виявити під час цих спостережень: рух до нестабільного тексту, перформатизацію, наративізацію, постдокументалізм. Основою сценічного тексту став лейтмотив наклепу, неправди та мотив ошуканої довіри. Режисер переносить ці мотиви в сучасний контекст і конкретизує проблему наклепу, трактує її крізь призму сьогодення як фейк, навіювання, прагне художньо дослідити людей, які створюють фейки (образ «колективного Яго»), а також унаочнює образ тих, хто сприймає і поширює фейки. Режисер і сценаристи тим самим розширюють контекст твору на основі власної світоглядної позиції, актуалізують конфлікт різних світів, різних світоглядних систем. Режисерсько-драматургічна стратегія вистави «Отелло / Україна / Facebook» полягала в реалізації сенсів тексту п'єси у вигляді трьох блоків (постдокументального, перформативного та шекспірівського).

Постдокументальний складник передбачає колективне створення тексту драматургами й акторами, коли мотив «чужинця» в тексті Шекспіра переноситься на пошук Іншого в українських реаліях, що втілено через документальні монологи з можливістю недовіри до «документального». Перформативний блок вистави зреалізовано через перенесення діалогу на рівень свідомості глядача, якого включають у процес формування смислів. Режисер бере для вистави текст В. Шекспіра для обрамлення блоків і формує образ «колективного Шекспіра» як образ автора, який пережив епоху Постмодерну, тому відмовляється від трагедії на користь іронічного трагіфарсу.

Нове покоління українських режисерів, драматургів театру працюють із класичними текстами, переносячи події в українську сучасність та розраховуючи на критичне сприйняття реципієнтом, якого спонукають до інтерпретації, вибору власної реакції на текст, розшифрування смислів.

Ключові слова: драматург, режисер, рецепція, українська драматургія, постдокументалізм, п'єса.

The peculiarities of the theatrical reception of W. Shakespeare's play "Othello", themes and issues that are actualized by modern playwrights and directors (on the example of the play "Othello / Ukraine / Facebook") are analyzed in the article. At the same time, the study of Shakespeare's tragedy made it possible to trace the latest ways of work of modern playwrights on the text of the play and its implementation. In particular, attention is focused on the trends of modern Ukrainian drama, which can be found during these observations: the movement towards an unstable text, performatization, narrativization, post-documentary. The basis of the stage text was the leitmotif of slander, untruth and the motive of deceived trust. The director transfers these motives to the present and concretizes the problem of slander, interprets it through the prism of today as a fake, suggestion, seeks to artistically explore the people who form fakes (image of "public Iago"), as well as the naivety of others who perceive them. The director and screenwriters thus expand the context of the work on the basis of their own worldview, actualize the conflict of different worlds, different worldview systems. The directorial and dramatic strategies of the play "Othello / Ukraine / Facebook" led to the realization of the text of the play in the form of three blocks: post-documentary, performative and Shakespearean.

The post-documentary component involves the collective creation of the text by playwrights and actors, when the motif of "stranger" in Shakespeare's text is transferred to the search for another, the Other in Ukrainian realities and embodied through documentary monologues with the possibility of distrust of "documentary". The performative block of the play is realized through the transfer of dialogue to the level of consciousness of the spectator, who is thus included in the process of forming meanings, and through the embodiment of the play as an event before the performance itself. The direc-

tor takes the text of W. Shakespeare to frame the blocks and forms the image of "collective Shakespeare" as the image of the author, who survived the Postmodern era, so he abandons the tragedy in favor of ironic tragedy.

A new generation of Ukrainian directors, playwrights of the theater work with classical texts, transferring events to Ukrainian modernity and counting on a critical perception by the recipient, who is encouraged to interpret, choose a reaction to the text, decoding the meanings.

Key words: playwright, director, reception, Ukrainian drama, post-documentary, play.

Постановка проблеми. Для кожного етапу розвитку літератури важливим є наукове спостереження за змінами в сприйнятті класичних творів, зумовленими новим поглядом кожного покоління читачів, які перебувають у певному соціально-історичному контексті, зі своїм естетичним досвідом тощо. Особливе місце в таких наукових розвідках посідає творчість В. Шекспіра – знакового світового драматурга, одного з найбільш затребуваних українськими театрами у всі часи. Так, у 2020-му році п'ятірку драматичних творів, до яких зверталися режисери, склали такі п'єси, як «Приборкання норвільвої» (18 постановок), «Сон літньої ночі» (12), «Ромео і Джульєтта» (7), «Гамлет» (6), «Дванадцята ніч» (6). Натомість 14 постановок в українських театрах здійснено «за мотивами» творів В. Шекспіра, як-от «Річард III» (дві постановки з п'яти) і дві вистави за мотивами «Отелло». Одна з них – ескіз О. Анненко «Інший Отелло» (для трьох дійових осіб – Отелло, Дездемони і Яго). Інша – спектакль режисера С. Жиркова «Отелло / Україна / Facebook» у театрі «Золоті ворота», до реалізації якої він залучив драматургів П. Ар'є, М. Смілянець та акторів вистави як авторів документального тексту.

Постановка завдання. Таким чином, поряд із комедіями В. Шекспіра, які завжди вважалися «касовими», важливе місце посідають експериментальні режисерські інтерпретації, потреба в яких зумовлена особливістю сприйняття новим поколінням митців класичних текстів драматурга. Для дослідження сучасної драматургії цікавим є вивчення інтертекстуальних перегуків із Шекспіровими творами (що вимагає окремої наукової розвідки), осмислення театральних постановок у синхронному і діахронному зрізах, усвідомлення причин актуалізації певних героїв, образів, мотивів у сучасному мистецькому просторі.

Мета статті – дослідити особливості театральної рецепції п'єси В. Шекспіра «Отелло», тематику і проблематику, яку актуалізують сучасні драматурги і режисери; простежити за новітніми способами роботи над текстом вистави та його реалізацією (на прикладі спектаклю «Отелло / Україна / Facebook»).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на рецептивні дослідження, візь-

memo до уваги термінологічний апарат, уведений Р. Інгарденом, Г. Яуссом, В. Ізером: «актуалізація», «естетичний досвід», «горизонт очікувань» як «сукупність естетичних, соціально-політичних, психологічних уявлень, що визначають ставлення автора до суспільства, а також читача до твору» [8, с. 59], погляди на «твір як історично відкрите явище, зміст і цінність якого рухливі, мінливі й надаються до переосмислення» [2, с. 186], як складник системи, в якій твір перебуває у взаємодії з реципієнтом, повністю реалізує свій потенціал тільки під час зустрічі, контакту літературного тексту з читачем.

Представник американської рецептивної критики С. Фіш говорив про фіксацію вражень, які виникають у свідомості читача в процесі читання та залежать від власного контексту, досвіду, знань. Процес читання С. Фіш бачить як ланцюг осяянь, що з'являються після прочитання кожного чергового уривку тексту, який містить якість судження. Крім того, С. Фіш обґрунтовує в контексті читацької рецепції (а для нашого дослідження – режисерської) такі поняття, як «інтерпретативні стратегії» і «суб'єктивна парадигма», відповідно до якої об'єкт пізнання залежить від суб'єкта, який його пізнає [9, с. 205].

Рецепція – це «текст-реакція, текст-відчуття, текст-доповнення, які дають змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетіння процесів самоотождоювання, пізнання та оцінювання, що, попри виразний індивідуальний вимір, міцно вкорінені в певні історичні та соціокультурні концепти» [4, с. 8], як слушно зазначає М. Зубрицька. Говорячи про театральну рецепцію, маємо на увазі сприйняття літературного тексту режисером (сценаристом), який творить сценічний текст і виставу саме як «реакцію, відчуття, доповнення», обираючи певні принципи і правила для театральної інтерпретації з огляду на суб'єктивну парадигму.

Під літературним текстом (або лінгвістичним, за Г.-Т. Леманном) розуміємо літературну основу сценічного тексту; під сценічним текстом (текстом постановки, за Г.-Т. Леманном) – втілення режисерського бачення літературного тексту, тобто новий художній твір, створений з огляду на потенційну театральну постановку; текст вистави (сам спектакль). У розумінні цього терміна спи-

раємось на потрактування Г.-Т. Леманна, який стверджував, що «характер ставлення глядачів до вистави, просторова і часова ситуація, місце і функція самого театрального процесу в соціальному полі – усе це створює «текст вистави» [5]. Для літературознавця важливим є спостереження за тим, які мистецькі відповідники писаному знаходять режисери, як вони втілюють задумане автором, навіть з огляду на те, що Шекспір був «людиною театру» і розраховував лише на театральні постановки.

Виклад основного матеріалу. Трагедію «Отелло» шекспірознавці датують 1604 роком, позаяк тоді п'єси ставилися того ж року, коли були написані. О. Анікст зазначав, що «Отелло» є не лише найбільш реалістичним твором Шекспіра, позбавленим надприродних елементів, привидів та символіки, а й найбільш сучасним [1]. Водночас цей твір протягом усієї історії часто сприймали як трагедію ревнощів, спрощували образ Отелло до нестримного, пристрасного, дикого характеру, брали цей конфлікт за основу театральних постановок, відсуваючи на другий план конфлікт зіткнення різних світів, різних світоглядних систем, героїв, що живуть за законами високої моралі, зі світом егоїзму, корисливості й жорстокості.

Робота С. Жиркова і сценаристів вистави «Отелло / Україна / Facebook» П. Ар'є і М. Смілянець унаочнюють важливу ознаку сучасного драматургічного тексту, яка полягає в його плінності, нестабільності, втілює рух до перформатизації, наративізації, постдокументалізму. Ці чинники лягли в основу інтерпретативних стратегій режисера та драматургів та були зумовлені їх спільною суб'єктивною парадигмою. Спільна система поглядів на проблеми, порушені в трагедії «Отелло», була усвідомлена на самому початку роботи над текстом вистави. Так, під час обговорення спектаклю режисер і сценаристи розповідали, яким чином виникла ідея постановки і як створювався текст. С. Жиркову, за його словами, дорікали, що він більше орієнтований на сучасну драму і не ставить класику, після чого він вирішив взяти до постановки найбільш «збаналізований» режисерами художній текст, попросивши драматурга П. Ар'є долучитися до написання сценічного тексту. Коли вони визначали, про що для них «Отелло», то зрозуміли, що він про наклеп, про природу людей, які вірять наївній брехні, а також про тих, хто ці наклепи створює (часто літературознавці, зокрема й А. Анікст, бачать в «Отелло» трагедію не ревнощів, а обманутої довіри).

Отже, основою сценічного тексту став лейтмотив наклепу, неправди і обманутої довіри.

Переносячи ці мотиви в сучасність (а саме персонажа-сучасника бачив режисер), він конкретизує проблему наклепу, тобто інтерпретує її крізь призму сьогодення як фейк, навіювання, прагнучи художньо дослідити нищість людей, які формують фейки (колективний Яго), наївність (недалекість) інших, які їх сприймають. Режисер і сценаристи розширяють контекст твору на основі власної світоглядної позиції, актуалізують конфлікт різних світів, різних світоглядних систем.

На етапі формування й унаочнення образу головного героя твору (який, за задумом, мав жити в сучасній Україні) режисер і сценарист виокремили риси, які втілював Отелло, з огляду на сприйняття: розумний і відважний іноземець, який приїжджає в іншу країну з готовністю ризикнути всім заради перемоги, взяти на себе відповідальність за непрості рішення та з готовністю протистояти всім, хто цій перемозі заважає. Після артикуляції цієї думки мистецька команда в один голос сказала, що в Україні є така людина – Уляна Супрун. Так, цей персонаж об'єднав у собі два образи: з одного боку, Отелло, з іншого – Дездемона. «Колективний Яго» стає уособленням темної сили сучасного світу, яка бореться з героями, продукуючи замовні телевізійні сюжети, проплачені пости в соціальних мережах, та формує суспільну думку. Натомість глядачеві відвели роль колективних Кассіо, Родріго, Емілії – людей зі слабким критичним мисленням (або ні, як провокація глядача), тих, хто свідомо чи несвідомо стає зброєю Яго проти Отелло. Повернення не до персонажів-схем, як у новелі Чінтіо, а до персонажів-символів часу – авторська суб'єктивна парадигма, яка визначила інструменти для вибору інтерпретативних стратегій.

Режисерсько-драматургічні стратегії зумовили реалізацію тексту вистави у вигляді таких трьох блоків, як постдокументальний, перформативний і власне шекспірівський. Текст із трагедії Шекспіра обрамляв інші частини (його небагато, однак на афіші спектаклю зазначено, що це «зовсім не Отелло»), хоча знову йдеться про провокування глядача).

Постдокументальний складник передбачав колективне створення тексту з подальшим його опрацюванням драматургами П. Ар'є і М. Смілянець. Режисер поставив перед акторами завдання опитувати людей на вулицях, у парках, в кафе про те, що вони думають про Уляну Супрун. Актори записували цю інформацію, драматурги структурували її тематично, а актори в тексті вистави озвучували ці слова, граючи людей, які їх сказали. Одним із головних спіль-

них мотивів, які уже в сприйнятті опитуваних об'єднує образи вистави і тексту Шекспіра, стає мотив чужинства, Іншого, якого не розуміють, бо судять по собі. Отелло з його ширістю і простою не зовсім зрозумілий Яго, тому він пояснює вчинки Отелло в контексті своєї системи цінностей (мовляв, вигадує хитрий план, щоб спокусити Дездемону, звинувачує у зв'язках з Емілією, докоряє зовнішністю). Яго в трагедії В. Шекспіра говорить про Кассіо (Отелло і Кассіо для нього – ідейні чужинці), але ці слова відображають його підхід до життя і принципи, за якими він ставиться до людей: *«Значних хотіли, щоб його заступник / Був я, – його за мене так просили! / І, присягаюсь вам моєю честю, / Того я вартий міся; тільки ж він, / Закоханий в пуху свою і волю, / Морочив довго їх, удаючись / До різних мудрих термінів військових / Та балачок гучних, зарозумілих, / І зрештою / Відмовив остаточно їм, сказавши: / «Уже собі я вибрав офіцера». / І хто ж обранець той? / Гай-гай, один великий арифметик – / Звуть Кассіо Мікеле, флорентієць, / Що бог його красуною скарав... / Не вів ще він ніколи й ескадрону / І знає справу бойову не краще / Старих бабів... Лише знання книжкове, / Якого повні й консули у тогах, / Пусте базікання дитяче й жодних / Практичних знань – оце й усе його / Мистецтво військове»* [7, с. 536]. Оразу можна визначити паралелі між звинуваченнями / фейками, які були в інформаційному просторі щодо Уляни Супрун, як-от непрофесіоналізм, вдавання до «мудрих термінів», відсутність практичних навичок, необхідних для роботи в Україні.

Інтерпретація цього сюжету в тексті вистави базується на спільній думці опитаних про дивну чужинку, яка з не зовсім зрозумілих для них причин приїхала з «комфортної» країни до України, щоб допомогти. У їхній системі координат такий вчинок є незрозумілим, тобто за ним мусить критися якийсь підступ, вигода. Крім того, опитаних об'єднувало загальне враження про зовнішній вигляд міністра, який (своєю простотою) не відповідає «високому» соціальному статусу: паралель трагедії італієць – мавр. У тексті вистави режисер обирає низку метафор, які втілюють образ колективного Яго, серед них є інтертекстуальний перегук із повістю Ю. Олеши «Три товстуні»: актори грають Трьох товстунів – чиновників МОЗ, що судять (і водночас бояться) бунтівника Просперо (однак у спектаклі сміливі слова Просперо сказано перед камерою заради отримання популярності).

Важливо зазначити, що цією виставою театр «Золоті ворота» формує власний шекспірівський

дискурс: постановку С. Жиркова можна вважати певним діалогом із виставою К. Кромбольц «Річард III», де задіяні лише акторки, натомість у спектаклі «Отелло / Україна / Facebook» – тільки чоловіки. Жіночі монологи (особливо спогади жінок про їхні страждання в лікарнях) з уст чоловіків представлено крізь призму очуження-дистанції і очуднення-одивнення.

Інший складник постдокументального тексту – це щемливі розповіді акторів зі свого власного життя як провокація глядацького сприйняття, орієнтована на критичне мислення, перевірка його на здатність не піддаватися на маніпуляції з емоціями, тримати критичну дистанцію (один з основних прийомів С. Жиркова як режисера). Актори виголошують сумні і щирі історії, але це не заважає їм чекати на реакцію інших – «вподобайки» (like), тому глядачі в процесі слухання цих історій поступово загартовують своє сприйняття. У той момент, коли глядач вже готовий тримати критичну дистанцію, в тексті вистави з'являються монологи про Голодомор, чим режисер веде реципієнта до думки про те, що в сучасному світі такими темами спекулюють найчастіше, тому треба бути готовим і до цього. Таким чином, глядач / читач постдокументальної епохи змушений бути готовим жити у світі маніпуляцій, відмовлятися від наївної віри в документальне джерело (нехай і справжнє, але вписане в контекст і озвучене певною людиною за певних обставин, тобто спроможне стати сильним інструментом для навіювання) – ідея, яку транслює постдокументальний блок вистави.

Текст постановки має форму розповідання історій та, на перший погляд, руйнує драматургічні закони майже відсутністю діалогів. Постійне звернення до глядача, його провокування створює діалогічність вищого порядку, як-от діалог / полілог із глядачем, театральною спільнотою, українським суспільством тощо.

Перформативний блок вистави втілено як через перенесення діалогу на рівень свідомості глядача, якого включають у процес реалізації ідеї, так і через втілення вистави як події ще до того, як почався безпосередньо сам спектакль. Під виставою-подією маємо на увазі поняття, введене до наукового вжитку Е. Фішер-Ліхте, яка зазначала: «Процес стирання кордонів між різними видами мистецтва ... можна охарактеризувати як «перформативний поворот». Нехай це образотворче мистецтво, музика, література або театр – усі ці види мистецтва характерним чином набувають форми вистави. Замість артефакту митці все частіше створюють події, в яких беруть участь не

тільки вони самі, а й реципієнти – слухачі й глядачі» [6, с. 155]. С. Жирков і актори вистави ще в процесі репетицій публікували дописи в соціальних мережах, де провокували читачів на певні коментарі, самі запускали фейки про репетиційний процес, а потім виклали відео, де прокоментували реакції у Facebook майбутніх глядачів. Таким чином, вистава-подія почалася до спектаклю, коли реципієнт не зрозумів, що вже в неї втягнутий.

Ще один образ постановки С. Жиркова, який варто зауважити, – це образ Шекспіра, автора, який брав у роботу «чужі сюжети», опрацював їх відповідно до власної ідейної позиції та з огляду на своїх сучасників. «Коллективний Шекспір» у виставі-події С. Жиркова – сучасний митець, що пережив епоху Постмодерну, тому відмовився від жанру трагедії та змушений обирати трагіфарс. Так, у коментарях до спектаклю на сайті театру «Золоті ворота» вказано: «На щастя, наприкінці 2018 року британські вчені достеменно встановили, що під псевдонімом «Вільям Шекспір» працювали драматурги Павло Ар'є та Марина Смілянець, актори театру «Золоті ворота» та режисер Стас Жирков. Ця версія вам здається малоімовірною? Гарязд, сподіваємось, у вас є докази, щоб її спростувати. Тому що у нас є вистава «Отелло / Україна / Facebook», яка безапеляційно доводить саме це» [3] (знову провокація довіри / недовіри до офіційної інформації).

Сценічний текст завершується останнім монологом Отелло, який знову стає провокацією для глядача: *«Мій шлях скінчивсь, і тут його кінець, / Тут берег моря, тут причал останній, – / Мій корабель згортає всі вітрила... / Відходите назад?... Ви боїтесь? / О, не лякайтесь так, – даремний страх... / Тростинкою торкніть Отелло в груди – / І відступить він... Куди Отелло йти? / Який-бо в тебе вигляд, жертво долі! / Бліда, як і твоя сорочка! Так... / Коли на суд ми з'явимося з тобою – / Мою твій погляд скине з неба душу, / Й дияволи її підхоплять... Ти /*

Холодна, дівчинко моя! Холодна, / Як чистота твоя... / О клятий, клятий раб! Женить мене, / Дияволи пекельні! Геть женить! / Геть звідси від небесної краси! / Крутіть мене в шаленому борві! / Палить мене у сірці! І омийте / В розпечених безоднях вогняних! / Ох Дездемоно! Дездемоно! Вмерла!» [7, с. 748]. У процесі виголошення останнього монологу персонаж спектаклю (умовний Отелло) паралельно говорить телефоном із дівчиною, яка повідомляє, що йде від нього: глядач бачить на обличчі актора сльози. Неодноразові вкраплення в текст вистави зауваг про природу гри та театральності, про особливості та проблеми сучасного українського театру вибудовують ще й метатеатральну лінію вистави: репліки акторів про те, як грають у деяких національних театрах, узагальнено монологом Отелло. Остання провокація режисера тут знову полягає в зародженні сумніву: коли ми бачимо актора, який плаче (або сміється на сцені), то це сльози його від імені героя, в якого він перевтілюється, чи власний особистий сум, що не має нічого спільного з конкретним образом, тобто це обман, маніпуляція? Так, кожен сам змушений формувати для себе межі гри, лицедійства, художнього перевтілення, маніпуляції, обману, фейку.

Висновки. Отже, на прикладі спектаклю «Отелло / Україна / Facebook» розглянуто особливості театральної рецепції п'єси В. Шекспіра «Отелло», тематику і проблематику, яку актуалізують сучасні драматурги і режисери з огляду на власний естетичний досвід. Дослідження трагедії В. Шекспіра дало можливість простежити за реалізацією режисерсько-драматургічної інтерпретативної стратегії та інструментами вияву суб'єктивної парадигми, яка втілює новітні тенденції сучасної української драми та театру: рух до нестабільного тексту, перформатизацію, наративізацію, постдокументалізм. Нове покоління українських режисерів, драматургів театру працюють із класичними текстами, переносячи події в українську сучасність та провокуючи критичне мислення реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аникст А. Творчество Шекспира. URL: <http://william-shakespeare.ru/books/item/f00/s00/z0000011/st082.shtml> (дата звернення 21.11.2021).
2. Зись А., Стафецкая М. Художественная коммуникация и рецепция как ее завершающее звено. *Художественная рецепция и герменевтика* / под ред. Ю. Борева. Москва, 1985. С. 168–201.
3. Золоті ворота. Отелло /Україна / Facebook. URL: <https://zoloti-vorota.kiev.ua/performance/%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-facebook/> (дата звернення – 21.11.2021).
4. Зубрицька М. Ното legens: читання як соціокультурний феномен. Львів : Літопис, 2004. 352 с.
5. Леманн Х.-Т. Постдраматический театр. Москва : ABCdesign, 2013. 312 с. URL: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=4569860> (дата звернення – 21.11.2021).

6. Фишер-Лихте Э. Эстетика перформативности. Москва : Международное театральное агентство "Play&Play"; Издательство «Канон+», 2015. 376 с.

7. Шекспір У. Отелло, венеціанський мавр / пер. І. Стешенко. Том. 2. Київ : Видавництво «Дніпро», 1964. с. 531–754.

8. Яусс Х. Р. История литературы как провокатор литературоведения. *Новое литературное обозрение*. 1995. № 12. С. 34–84.

9. Fish S. Interpreting the Variorum. *Twentieth Century Literary Theory. A Reader*. N. Y., 1997. С. 203–209.

РОЗДІЛ 10 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 821.161.2'05-1/9.09Українка
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.20.1.26>

ТЕКСТОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ «КОЛОДЯЖЕНСЬКОГО ЗОШИТА»

TEXTUAL CONCERNS OF “KOLODYAZHNENSKIY NOTEBOOK”

Давидюк В.Ф.,
orcid.org/0000-0001-9019-0466
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядається наслідки редагування фольклорних текстів у записах Лариси та Ольги Косач, розміщених у «колодяженському зошиті», в редакціях 12-томного зібрання творів (1977), окремого видання (2006) та повного академічного зібрання творів у 14 томах. Вже перше видання зазнало значного олітературення, начебто заради загальної доступності для читача. Внаслідок такого редагування постраждала як поетична якість текстів, так і їхня наукова достовірність. Ця обставина, безумовно, позначилась на відсутності як текстологічних, так і фольклорно-поетичних досліджень збірника. Мета цього дослідження показати наслідки такого «покращення» на конкретних прикладах. Окреме видання, видане 2006 р., де поряд із репринтним відтворенням рукопису було вміщено тексти, скопійовані з 12-томника засвідчили невідповідність відредагованого тексту рукопису, але створило можливість текстологічного аналізу збірки. Зрозуміло, що академічне видання було покликане усунути цей недолік і подати тексти в редакції записувачів, спорядивши їх відповідними коментарями. З цим завданням упорядники 9-го тому «Повного академічного зібрання творів» Лесі Українки впоралися лише наполовину. Тексти в ній подані у відповідності з автографами, після чого набули наукової достовірності. Оскільки це один із перших фольклористичних доробків Лесі Українки, нова публікація дає можливість простежити становлення її як фольклористки. Дискусійно сприймаються деякі коментарі, внаслідок чого загалом виникає сумнів у їх необхідності при такій якості і задекларованому рівні академізму. Тож робота над текстами видання не може вважатися вичерпною й завершеною. Вона, на думку автора, потребує істотних фахових уточнень і доповнень.

Ключові слова: Лесья Українка, Ольга Косач, «колодяженський зошит», фольклорні записи, автентичність, олітературення.

The article considers the consequences of editing folklore texts in Larysa and Olga Kosach; sentries in the “Kolodyazhnenskiy notebook”, in the editions of a 12-volume collection of works (1977), a separate edition (2006) and a complete academic collection of works in 14 volumes. Already the first edition has undergone considerable literature, as if for the sake of general accessibility for the reader. As a result of such editing, both the poetic quality of the texts and their scientific authenticity suffered. This circumstance, of course, affected the lack of both textual and folklore-poetic studies of the collection. The purpose of this study is to show the consequences of such “improvement” on specific examples. A separate edition, published in 2006, where, along with the reprint reproduction of the manuscript, texts copied from the 12-volume were included, testified to the inconsistency of the edited text of the manuscript, but created the possibility of textual analysis of the collection. It is clear that the academic publication was designed to eliminate this shortcoming and submit texts to the editors of the recorders, equipping them with appropriate comments. That would be right from an academic point of view. The compilers of the 9th volume of the 14-volume “Complete Academic Collection of Works” by Lesya Ukrainka coped with this task only halfway. The texts in it are presented in accordance with the autographs, after which they acquired scientific authenticity. As this is one of the first folklore works of Lesya Ukrainka, the new publication provides an opportunity to trace her formation as a folklorist. Some comments are debatable, as a result of which there are general doubts about their necessity with such a quality and a declared level of academism. Therefore, the work on the texts of the publication cannot be considered exhaustive and complete. According to the author, it needs significant professional clarifications and additions.

Key words: Lesya Ukrainka, Olga Kosach, “Kolodyazhnenskiy notebook”, folklore records, authenticity, literature.

Постановка проблеми. Видання фольклору в записах письменників завжди становило особливу проблему. З одного боку, відповідальність перед канонізованим автором, а відтак і його записом, з іншого – зрозумілість цього фольклорного тексту для читача або й виконавця. У 70–80-х роках

у видавництві «Музична Україна» вийшло чимало таких збірників. Видавалися українські народні пісні в записах Миколи Гоголя, Марка Вовчка, Івана Вагилевича, Макіяна Шашкевича, Степана Руданського, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного та Івана Білика, Івана Франка,

Лесі Українки, Євгенії Ярошинської, Юрія Федьковича, Осипа Маковея, Івана Манжури та ін. У цій же серії вперше побачили світ і «Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу», видані до 100-річчя з дня народження поетеси, які підготували до друку Олексій Дей і Софія Грица. У 12-томнику «Зібрання творів Лесі Українки» (1977) здійснено друге видання цієї збірки.

Постать Лесі Українки належить саме до когорти канонізованих, ба навіть інтронізованих. Тому її зацікавлення народною творчістю, як і плоди цього зацікавлення, становили постійний інтерес. Часом справжній, часом удаваний, адже й досі є чимало питань щодо самих текстів цих записів.

«Колодяженський зошит» – умовна назва рукописного збірника, який має багато цікавих моментів як в історії його створення, так і в подальшому самостійному просуванню до видавця й, зрештою, до читача. Повна назва документа, яка потрапила в офіційні видання, – «Колодяженські пісні з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Ольги Косач». Однак це теж не оригінал назви. Документально підтверджена інша, виведена рукою Ольги Косач: «Записи колодяженських (с. Колодяжне коло м. Ковля на Волині) пісень. Записували Леся Українка і її сестра Ольга». Так написано на титулі рукописного збірника. Рядком нижче – підпис і дата: «Ольга Косач-Кривинюк. 12/III 1941». Оригінал цього зошитку зберігається у Волинському краєзнавчому музеї,

Доля цього зібрання пісень була драматичною від початку. Переданий Лесею Українкою для ознайомлення Миколі Лисенку рукопис згодом опинився в Чернігові в музеї Михайла Коцюбинського і лише 1941 р. з'явився у Волинському краєзнавчому музеї, звідки й почався його шлях до ознайомлення широким колом читачів і шанувальників творчості Лесі Українки. Історія його потрапляння сюди та подальшого перебування найдетальніше описана багаторічною хранителькою фондів цього музею Наталією Пушкар [15]. Драматична вже сама історія «мандрів» та повернення цього рукопису на Волинь. Та на цьому його драматичні пригоди не вичерпуються. Інша історія – його видання та спроби редагування начебто заради «покращення» – більшої доступності та зрозумілості фольклорних текстів, створених на поліському діалекті. Волинські, ближчі до літературної мови не зазнавали значних втручань.

Мета статті – зупинитися на тих уявних «покращеннях» рукопису, які частково призвели до втрати його автентичності та внесенні неправдивої інформації під час коментування текстів.

Більшість із них стосуються редагування та інтерпретації малозрозумілих для сучасного читача аспектів.

Обмежений доступ до музейних фондів у воєнні та післявоєнні роки не давав можливості широкого розголосу цього родинного доробку Косачів. Тому зрозуміло, що про будь-який його текстологічний аналіз не могло бути й мови. До широкого загалу він дійшов після виходу у світ 12-томного зібрання творів Лесі Українки. До того ж не в повному обсязі. Записи, зроблені рукою Ольги Косач, сюди не потрапили. Мабуть, цілком правомірно, адже в титулі видання значилося «Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах».

На жаль, підготовка текстів до друку випала на часи, коли панувала редакційна політика уніфікації української мови та підтягування її лексичного складу якомога ближче до російських відповідників, щоб вона була зрозуміла не лише для всієї України, а й за межами її східного кордону. Це не могло не позначитися й на загальній концепції підготовки пісенних текстів до друку.

Наступне видання «Колодяженських пісень» побачило світ майже через три десятиліття. Факсимільне видання надало доступ до оригіналу «колодяженського зошита». Та доданий друкований зошит не відповідав рукопису, він повторив попереднє видання, окрім записів Ольги Косач. Єдина відмінність друкованого тексту полягала в розставлених ритмічних наголосах, наявних у рукописах Лесі Українки.

Така якість текстів, як і видань загалом, не створювала передумов для їх дослідження фольклористами. Тому «колодяженський зошит» залишався поза увагою науковців. Тільки у 2006 р. виникла можливість його редагувати на нових текстологічних засадах. Ідеться не тільки про відтворення початкового тексту, а і про його виправлення, бо й самі запитувачки допускали певні неточності. Однак спочатку слід було позбутися нашарувань помилок, привнесених редакторами.

Постановка завдання. На початку нашого опрацювання цієї праці, яка мала стати водночас початком підготовки її перевидання, ставилося завдання звернути увагу на всі ті недоречності, яких було допущено у трьох попередніх виданнях. Аналогічні тексти, зібрані на теренах Волині й Західного Полісся, давали можливість помітити деякі неточності й у записах Лесі Українки та Ольги Косач.

Із виходом у світ повного зібрання Лесі Українки тепер не можемо оминати увагою й нової редакції. Тож маємо намір заодно проаналізувати, наскільки вдалося новому авторському

колективу помітити й виправити наявні прорахунки й недогляди.

Окремим питанням стоять репрезентативні межі поданих записів, тобто того, чи варто було залучати під логотип Лесі Українки доробок, який Лесі Українці не належить. У попередньому зібранні творів його нема. У найновішому є. На жаль, це не єдине дискусійне питання, оскільки історія донесення до читача фольклористичного доробку Лесі Українки налічує не одне десятиліття. Тому варто повернутись до її початку і розглянути всі суперечності в їх історичному аспекті. Адже за відсутності спеціальних досліджень досі ці питання навіть не порушувались.

Виклад основного матеріалу. У 9-му томі 12-томного видання Олексій Дей та Софія Грица назвали цю добірку «Колодяженські пісні з рукописного зошита». Упорядники працювали в межах редакційних норм, коли мова фольклорних текстів уніфікувалась якнайближче до літературної, уникаючи діалектизмів. Загалом, такі втручання в авторські записи подавались як одна з умов загальноукраїнського сприйняття. Втім професійні фольклористи, які були знайомі з оригіналами цих пісень, записаними під час польових експедицій, помічали недоладність такого «покращення». Текст, який у живому побутуванні вражав розмаїттям не тільки кінцевих, а й внутрішніх рим, евфонізмів, часом нагадував підрядник для подальшого перекладу на інші мови, оскільки втрачав багато з попередніх поетичних засобів.

Упорядники цього тому й не приховували свого втручання в тексти. У передмові вони зазначали: «У своїх фольклорних записах Леся Українка зберегла діалектні форми і характер вимови певних слів та виразів. Однак під час підготовки пісенних текстів цього тому діалектна вимова збережена лише в таких випадках: а) при римуванні (*качура – вечера, їсти – вісти, палив – волив та ін.*); б) у власних іменах (*Марюся, Гмитро, Віктор*); в) у словах із придиховим г (*гочі, горати, гонучі, гулиця поруч із вулиця, юлиця, говес, горел, год – од, поруч з від*); г) у прикметникових формах із суфіксом *-ейк* (чорнейкий). Збережено діалектні лексичні варіанти типу *дуброва – діброва – домб-рівка, озми – візьми, хоць – хоч, кіб – коб – коли б, а також типові для Волині слова керез – через, брацю – брате, тутеки – тутечки, оно – лише та низку інших*» (Українка Леся, 1977: 375–376).

До честі упорядників, що зберегли хоч щось із цих діалектів, а практично те, що не піддавалось олітературенню.

Далі в передмові йде перелік змін (як щодо наближення регіоналізмів до літературної мови,

так і щодо уніфікації однакових слів у різних пісенних текстах). Так, відбувалося підтягування поліської вимови до волинського діалекту, ближчого до літературної норми. На думку упорядників, така уніфікація неминуча, тому що все це Волинь. Що Чекно, що Колодяжне. Про те, що це різні не лише в діалектологічному, а й в етнографічному плані середовища, навіть не йшлося.

Коли не було широкого доступу до оригіналів, таке поводження з текстами сприймалося як належне і навіть заслуговувало на похвалу, адже «волинський» колорит начебто збережено. Ба більше, упорядники вже на той час користувалися незаперечним авторитетом серед колег, адже це була не перша їхня праця в цьому напрямі. Досить згадати, що кількома роками раніше Олексій Дей спільно з Людмилою Малаш упорядкував солідний том фольклорних записів Зоріана Доленги-Ходаковського. З іншого боку, виконати цю роботу краще на той час просто не було кому.

І все ж навіть без доступу до оригіналів записів Лесі та Ольги Косачів фольклористи, знайомі з фольклорним середовищем, де вони записувалися, відчували можливі неточності в переданні діалекту, що, звісно, погіршувало й загальну поетику записаних пісень. До прикладу, як би мало бути: «Скаче жабойка над річкою» чи «над речкою», якщо наступний рядок: «Біжить Іванко з вуздечкою»? Відповідь очевидна. До того ж не зовсім відомо, як говорили в Колодяжні на момент запису – «біжить» чи «бижить». Це текст з іншої добірки – «Купало на Волині». Її рукописи ще не мають загального доступу, тому це тема для подальших досліджень текстологів.

Що ж до «колодяженських пісень», то сліди їх редагування в цьому виданні очевидні. До того ж унаслідок унесених правок важко визначити, що з цих пісень записано на Волині (переважно в Чекні), а що на Поліссі (у Колодяжні, як пишуть самі записувачки). Де діалекти не олітературено, там уніфіковано.

Для видань 60–80-х років минулого століття варіантів репрезентації фольклорних записів, окрім як у формі найбільш наближеній до літературної мовної норми, не існувало, тому не могло бути й жодної полеміки щодо правомірності редагування записаних письменниками текстів. Не обговорювалась ця традиція і в подальші десятиріччя. І лише останнім часом, коли текстологія набула значення окремої галузі літературознавчих досліджень, це питання постало на часі.

Оригінал «колодяженського зошита» опубліковано лише у 2006 р. До цього у 12-томне зібрання творів взято лише записи Лесі Українки.

Згідно з нормами авторського права це цілком справедливо, адже сестра в титулі цілого зібрання не значиться. А ось наступне, вже цілісне його оприлюднення з фототипічним відтворенням оригіналу отримало іншу назву, де згадано обох записувачок. Тут з'явився і простір для нових редакторських помилок. Записи Лесі Українки в ньому передруковано без змін із попереднього. Перенесені з оригіналу ритмічні наголоси, безумовно, покращили його якість. Та це виявилось єдиним покращенням. На жаль, не обійшлося й без утрат. Особливо вони стосувалися тієї частини, яка була додана з пропущених сторінок оригіналу, тобто із записів Ольги Косач.

Ольга Косач, на відміну від сестри, яка вже писала де «драгоманивкою», а де й «кулішівкою», робила свої записи по-московськи, тобто згідно з російським правописом. Тож людині, не втаємниченій в особливості поліських локальних говірок, передати ці тексти з похибкою на те, що замість літери «ї» в них подана «и», яка читається як «і», не зовсім просто. До прикладу, як правильно передати слова пісні: *«Бодай мому мьлейкому Не пілося тай не илося, завиз мене вь чужьей край, Куды мини не хотилося»* [9, с. 47]. На Західному Поліссі в окремих селах кажуть *«не пілося»*, *«міні»*. У більшості кажуть *«завиз»*, але в деяких і *«завіз»* (там, де й *«міні»*). Указівка на місце запису *«Колодяжне од Варки»* змушує вникати в особливості місцевої говірки. Але вже до початку 90-х років ХХ ст. у Колодяжні залишилось із десятків автохтонних родин, всі решта були немісцеві. Тому на час широкого оприлюднення рукопису єдиним словником місцевої говірки могли слугувати хіба що самі записи Лесі Українки. Мусимо визнати, що й вони повністю не прояснюють цих особливостей колодяженської орфоєпії. Тому краще орієнтуватися на говіркові особливості сусідніх сіл Білина (до речі, по-місцевому – Білін, що свідчить про присутність тут ікавізмів) чи Скулина (тут начебто без них, але відойконімічне прізвище вихідців із цього села теж Скулінець, а не Скулинець).

Сором'язливо пропустила упорядниця оригіналу, не фольклористка за фахом, і неточності, допущені самими записувачками. Хоч із листів Лесі Українки до Івана Франка щодо публікації *«Купала на Волині»* та до свого дядька Михайла Драгоманова щодо того, що б можна було почитати з приводу *«записування народних пісень»*, очевидно, що це були все ще дилетантські спроби. Про це свідчить хоча б таке її зізнання: *«Ся річ мене дуже займає, мотивів народних я знаю силу, пробую записувати, але то мені трудно, ще й дуже,*

може, якраз через те, що не знаю методу так, як слід, а літератури про сю річ зовсім не знаю» [17, с. 543]. Тому дядько критично оцінив дорожок небоги, коли він вийшов друком. Зрештою, й під час підготовки *«колодяженського зошита»* Лесі Українці було 19 років, а сестрі Ользі, яка також узялася за *«сю річ»*, лише 13. Тож цілком природно, що рівень однієї міг відповідати рівню сучасної студентки факультету філології, іншої – рівню школярки. Попри це, Ольга передає діалект точніше, ніж Леся. В одному зі своїх листів та зізнається, що ходити їй тяжко, тому посилає заучувати пісні хатню робітницю Варку і записує вже від неї. Хтозна, чи Варка, сама перебуваючи в *«панському»* середовищі, не набралася *«правильної»* мови або ж намагалась говорити так, як господарі. Зрештою, це взагалі характерно для прислуги. Тому тексти Лесі Українки, навіть попри її намагання дотримуватись діалекту, нерідко збиваються на літературну мову. Тим-то деякі неточності в рукописі просто очевидні. До прикладу, в пісні *«Ой літає соколонько по полю»* мотивацією того, що *«вже ж мені вечеронька немилла»* постає текст *«Широкая нивонька – втомилась... Далекая доріженька – спізнилась»*. У наших записах є різні варіанти цієї пісні. У восьми із Західного Полісся, поданих у третьому випуску *«Поліської доми»*, один із яких саме з Колодяжна, всюди співалося *«широкая нива втомилла»* [14, с. 308]. Найстарші респондентки – 1915 р.н., тобто за віковими параметрами діти тих, від кого переймала ці тексти Варка. Зрештою, подібний текст *«Утомилла нас широкая нива»* знаходимо і в іншому автографі Лесі Українки [9, с. XXII, 27].

Унаслідок такого редагування авторки запису пісня втратила персоніфікацію – один із ключових засобів поезики цієї строфи. Так, ця неточність не могла залишатись непоміченою. Проте цього не сталося ні в першому виданні, ні в наступних. Зрештою, коментарі фольклорних текстів щодо *«колодяженського зошита»* у виданні 2006 р. обходяться лише з'ясуванням їх походження.

Зрідка упорядниця цього видання редагує записи, зроблені дитячим почерком Ольги, на власний розсуд. Наприклад, у друкованому тексті читаємо: *«Ой есть в мене бояре – усі з міста міцане, за час, за годину всідлають мені коника»* [9, с. XXX]. В оригіналі в останньому слові хоч напис і сповзає в кінці рядка донизу, проте чітко простежується літера «у». Тобто все-таки *«конину»*. Може, виправлення зроблено тому, що в когось слово *«конина»* могло викликати гастрономічні асоціації. Але з погляду поетичного, то якщо *«за час, за годину»*, то всідлають

таки «конину», а не «коника». І все стане на свої місця (як рима, так і сама поезія, переформатована в прозу). Аналогічні слова *кожушина*, *сермяжина*, *шабеліна* доволі вживані в фольклорі. Достатньо згадати текст відомої на Волині народної пісні з цілим набором таких демінутивів: «*А я приймак, приймачина усе горе знаю, сермяжину під бочину та й спати лягаю*».

Хиби, які виникли в процесі такого «недочитування», – не рідкість у цій добірці. Утім, окрім недочитувань, трапляються ще й «додумування», які також не покращують якості текстів.

Невідомо звідки взялася спокуса відредагувати слова: «*Ой їхали поле, їхали другеє, На третьому полі стали спочивати*». Чи не звідти, що, коли вже спочивати, то треба спочатку по-людськи сісти. І упорядниця, не вагаючись, виправляє «стали» на «сіли» (КП, 2006: XXV). Та тоді постає питання: а два поля вони проїхали як? Невже стоячи? На жаль, у зміст ніхто не вникав. А «стали» тут може бути вжито як на означення зупинки руху, так і в значенні «почали», адже далі йдуть аналогічні слова на означення саме початку: «*Ой стала я недоростка додому вертати*». Тож краще було залишити написане.

Попри свій юний вік і неволодіння українським правописом, Ольга Косач, передавала місцеву говірку дуже точно. Навіть точніше, ніж її сестра, лексичні огріхи якої (чи то пак навмисні відступи від народної орфоєпії) – не рідкість. На жаль, вони найчастіше залишаються непоміченими що в першій, що в другій редакціях. Наприклад, до першої частини строфи «*точу горох, ще й точиться, люблю Гриця, ще й хочеться*» Леся Українка додає другий: «*Точу горох, розсипаю, люблю Гриця, ще й хочеться*». Тут упорядники першої редакції вже не змогли утриматись від зауваження: «Треба, очевидно, «*кохаю*» [17, с. 69]). А на нашу думку, треба ще й не «*точу*», а «*топчу*» та «*топчється*». Саме в такий спосіб тереблять горох. Замість виправити текстуальні хиби Лесі Українки, упорядниця підіграла під загальну норму, максимально наближену до літературної всі діалектизми, зафіксовані Ольгою Косач. Тому більшість помічених виправлень цього видання наявні саме в тій частині, яка передає рукописні сторінки Ольги.

Часом упорядниця недостатньо прискіпливо вичитує рукопис: «Дрібні сльозойки на землю впали, Вонез я їх не зберу». У рукописі існує помарка в слові «вже ж», та слово «вонез» узагалі не зрозуміло, з якої мови [9, с. XXX, 52].

Часом неточності трапляються при транспонатації рукопису українським правописом: «*Ой*

кажуть люди в тебе роду мниго, в мене дару(в) мало» [9, с. 51, XXX]. Тут помилки упорядниці розділила із записувачкою. Замість західнополіського діалектного «мниго», дуже чітко прописаного в оригіналі, вона вживає не зрозуміло звідки взяте «мниго». А ось «дару» замість діалектного «дарув» – це вже помилка, допущена в самому записі. Помітні помилки і в інших місцях автографа Ольги Косач. Незграбно виглядає текст пісні: «*Ой зносила моя донечко, не єдин, Тепер іди, моя донейко, до людей*» [9, с. 51, XXX]. Як бачимо, лише одна неточна літера – і рима утрачена. Мало би бути «не оден» чи «не еден», що добре римується з «до людей». Викликає небезпідставні сумніви в правильності передання й інший текст: «*Єсть у мене дружечки, Все з міста міщаночки, То за час, за годину Зів'ють по віночку*» [9, с. 52, XXX]. Зрозуміло, що мало би бути «за час, за годиночку Зів'ють по віночку».

Отож, під час нашої першої детальної звірки текстів на неповних 70 сторінках окремого видання «колодяженського зошита» виявлено понад 200 таких недоречностей та невідповідностей. Під час повторної додалося ще.

Здебільшого вони стосувалися неточного передання поліської говірки. Записані на Волині мовою, близькою до літературної, були передруковані взагалі без змін, тому особливих запитань не викликали. Більшість із них сталося з вини редакторів як не першого, то другого видань.

Не звернула уваги на таку кількість недоречних виправлень та недоглядів і рецензентка другого видання Надія Сташенко.

Характерно, що ні серед упорядників, ні серед рецензентів цього видання не виявилось ні фольклориста, ні діалектолога. Це при тому, що таких фахівців у Луцьку вже на той час було достатньо. Та з певних причин, коли йдеться про фінансову підтримку видань, виконавцями зголошуються нефхівці.

Однак зовсім не відомо, чи за понад 40 років написана бодай одна курсова робота про поезику цих пісень, адже її значною мірою ліквідували редакційними «покращеннями», які під час ретельного аналізу оминати було б важко.

На жаль, усі ці тенденції разом із правками здопущеними помилками перейшли й до «Повного академічного зібрання творів у 14-ти томах». Акцентовано на відповідності оригіналу. Вказані помилки при цьому можна було зазначити в примітках. Утім упорядники (Юрій Громик, Тетяна Данилюк-Терещук, Лариса Семенюк) більшості з них не помітили. Виправили явні «ляпи», як-от

«мниго», «вонеж» [18, с. 77, 78]. Авторські залишили без змін і навіть без приміток.

Головною чеснотою цього видання декларується його нецензурованість. Маючи перед собою рукописи, зробити це не важко. Усі примітки можна звести винятково до зауважень текстологічного характеру, тобто виправлень і закреслень у самому автографі. Однак упорядникам цього видалися замало. Хоч у більшості приміток до текстів читаємо: «Подано за автографом» – це не завжди це відповідає дійсності. Наприклад, в автографі «Поздоров, боже, нашого господаря» слово «боже» написано з малої літери, а в редактованому тексті вже виправлено на велику. До іншого тексту («А йдіт кози») навіть додано розлогі цитати М. Грушевського та І. Огієнка про дохристиянське значення слова «біг» у нашому фольклорі [18, с. 554], тому навіть митрополит Іларіон, тобто І. Огієнко, писав його, де треба, з малої літери, вважаючи, що грецька церква пристосувалась уже до готових понять нашої народної віри [10, с. 85–86]. Схоже, що для упорядників було принципово, щоб воно писалося з великої, як для Лесі Українки було важливо написати його з малої. Однак і сам коментар до цього слова мусив би бути інший. Уважаємо, що тут було перекручено чи недочуто слово «гоже». Отже, мало би бути: «Ідіт, кози, подивіться гоже», тобто подивіться добре, до ладу, як кажуть поліщуки. У цьому ж тексті, як антитеза, вжито слово «непригоже». У примітках воно знайшло своє пояснення. І не безпідставно. Адже для Західного Полісся це слово не було властиве. Принаймні на час його запису. Якщо ж іще раз нагадати свідчення Лесі Українки, що пісні від старих людей заучує дівчина, ймовірно, Варка, то для поліщуки воно взагалі не знайоме. Так, натомість могло з'явитися широковживане «боже».

Не вартував такого розлогого коментаря й текст пісні «Ой на морі, на морі». Наведемо його повністю: «Ой додолу віття, додолу» – цей приспів, як і співзвучний із ним «додолон-додолон», виконує у веснянках функцію рефрену-звертання. Зважаючи на те, що в міфології південних слов'ян трапляється жіночий персонаж із дуже подібною назвою – Додола, що фігурує в обрядах викликання дощу, вчені вважають ці приспиви видозміненою назвою міфологічного персонажа, що втілював весняну пору» [18, с. 555].

Як люди з філологічною освітою можуть не знати, що додолу – це те саме, що й донизу? І нема там жодного натяку на звертання. А співзвучним із Додолю цей прислівник може видатися хіба для іноземця і то неслов'янського походження.

Надмір апелювання до міфології помітно в багатьох місцях, пов'язаних із тлумаченням текстів. Міфологічна інтерпретація переслідує, зокрема, весняну гру «Пускайте нас», яку чомусь названо гаївкою, попри те що записувачка зараховує її до «бородарів», а К. Квітка називає весняною. Чи не тому, що так написано в навчальному посібнику? Звідти цитату взято без змін: «У гаївках про відкриття небесних воріт і подібних до них часто трапляється мотив боротьби чи битви. Тривалий час на окремих територіях зберігалася традиція, за якою парубки билися, боролися між собою (чи з дівчатами), імітуючи давній міф про циклічну боротьбу літа із зимою» [11, с. 143].

Авторам навчального посібника також приписується насправді думка С. Килимника про «небесні ворота, через які начебто відходять душі померлих і приходять душі новонароджених» [18, с. 576]. І тут знову постає питання про те, чи можуть упорядники такого солідного видання не знати, що підручник чи навчальний посібник – це переважно узагальнення загальновідомого матеріалу, а отже, колективна творчість, тому їх не прийнято цитувати як наукове джерело навіть у студентських дипломних роботах? До того ж в іншому місці присутнє посилання на оригінал, тобто того ж таки С. Килимника, чи не останнього адепта міфологічної теорії [18, с. 575–576]. Проте в ньому не йдеться про боротьбу хлопців «між собою (чи з дівчатами)» [11, с. 143].

Від себе нагадаємо, що традиція весняної боротьби між хлопцями на Західному Поліссі проіснувала до 70-х років ХХ ст. До речі, вона також колоритно описана в іншому томі згаданої праці С. Килимника. Навесні однолітки мусили переборотися один з одним, щоб визначити, хто набрався більше сил і домінуватиме у своїй віковій групі. І ніхто не домовлявся, хто з них буде літо, а хто – зима. Те саме відбувалося щосезону й між худобою, коли її вперше виганяли на пашу. Тому в перші дні, поки не встановиться ієрархія в стаді, його пасло по кілька пастухів, щоби вчасно розбороняти. Такі закони природи.

До категорії міфологем потрапляє в примітках до нового видання й зайчик, тому що однойменна весняна гра, на думку упорядників, а точніше «пісня, належить до тотемічно-культових гаївок, що є відлунням прадавніх поглядів та уявлень про тварин і духів, їх вплив на життя людей у весняний період» [18, с. 550].

Якщо так, то варто було б прокоментувати, де й коли заєць уважався тотемом. Наразі таких даних нема. Що ж до справжнього змісту цієї ігрової веснянки, то варто було б узяти до уваги, що

в більшості текстів переважають слова «А нікуди заїнци (рідше – заїньку) ані вискочити». Ще в 70-х роках ХХ ст. в одному із сіл Маневицького району нам трапився текст цієї гри зі словами: «А нікуди заїнци ані вискочити, а нікуди заїнци ані виплигнути. Заїнко, скоком-боком (2), подивися, заїнко, чорним гоком». Згодом, років через 20, такий же текст із цього району привезла до нашого архіву студентка. Назва «заїнка» асоціюється з давнім методом полювання – методом загону. У ролі заїнки можна розглядати будь-яку промислову тварину, оточену з усіх боків. Тільки не зайця. Він проскочить і між ногами. А якщо цей заєць ще й тотем, то полювання на таких тварин було під забороною. Тільки цим і визначалася індульгенція тотемічних тварин на побутовому рівні.

Не викликає довіри й твердження, що «обжинковий вінок ... був символом осіннього сонця». Бо чому б тоді його начебто «котили з поля до дому господаря (усоблення сонячного коловороту, як і в купальському обряді)» [18, с. 564]?

Хтось може уявити, як цей вінок котять із поля? Хоч хтось це бачив? Але ж далі читаємо: «Цю процесію, як правило, очолювала жниця, вбрана в колосся і з пшеничним вінком на голові, яка «зжала дух поля». Вона уособлювала ниву, втілювала її дух». Не зовсім зрозуміло, то вінок котили чи несли на голові?

Насправді ж маємо витворений в уяві коментаторів мікс сюжету жнивницької пісні зі словами «котився віночок по полю, просився в женчиків додому» з реальним обрядом зі жницею з вінком на голові. Віночка на полі міг підхопити й вітер, а персоніфікований міг покотитися й сам, як те «сонечко» в іншій жнивницькій пісні: «Вже сонечко котиться, нам додому хочеться» [14, с. 287]. Та ж не з реальною допомогою жнивницької процесії.

Викликає когнітивний дисонанс і те, як жниця, яка зжала «духа поля», могла уособлювати ниву, що втілювала цей дух.

Наступне питання: якщо жниця приносила дух поля до господаря, то хто ж тоді залишався в тому зв'язаному до купи жмуті колосся, яке називалося «бороною»? І кому належав залишений у полі зі словами «ото тобі, борода, хліб, сіль і вода» частунок? [13, с. 48]

Незаперечне в цій примітці хіба те, що «в деяких місцевостях вінком називали останній сніп та самі обжинки». Так, але вінком називали й завершення інших трудових процесів, як-от будівництво зрубу хати. До всього об'єкт будівництва ще й увінчували. Визначення, що таке «вінок» у тру-

довій практиці, дав сам народ: «Вінець – ділу кінець». Ні додати, ні відняти.

Не викликає заперечень і те, хто мав нести вінок із поля: «обирали гарну дівчину, клали їй на голову вінок із колосся». У цій дівчині й сублимувався зміст усього обрядового дійства. «Наложим віночок на таку, що приведе хлопця до року», – співається в поліській обжинковій пісні [14, с. 331]. Ця дівчина втілювала нерозтрачену прокреативну енергію, тобто силу родючості. Існують тексти, в яких ця семантика стає ще очевиднішою: «Бо торік несла старая, то вродила мітла самая, а тепер нестиме молода, вродиться жито, як лоза» [14, с. 332]. Тут логічніше було б розгорнути міркування на семантичному полі Род – Уродай (майже Вородай) – Урожай. Та це вже матеріал окремої розвідки. До речі, давно опублікованої [5, с. 179–186].

Зрозуміло, що символіка не вимагає позитивістичного підходу, однак у таких випадках не існує іншого виходу, як проілюструвати справжні функції того ж вінка на обрядових піснях. У фольклорній традиції українців нам ще не траплялося тексту з його солярною семантикою.

До речі, й купальський вінок кореспондується із семантикою родючості. Його могли вдягати на голову лише дівчата дітородного віку. Тому в повсякденному побуті він був своєрідним маркером дівочого стану. Жінка вдягнути його не могла. А «віддати вінок» означало перейти в інший стан – жіночий.

Усі три видання витримали недогляд Лесі Українки в словосполученні «скуривши горілку». А в третьому упорядники навіть спробували його пояснити. «Скуривши горілки – скурити (горілку) – добути, одержати способом перегонки» [18, с. 553]. Не відомо, звідки така етимологія. Етимологічний словник української мови такого значення не подає. Існує вираз «викурити горілки» у значенні «вигнати». Але це не одне і те ж. Викурювали й лиса з нори, що теж рівнозначно, що вигнати. Що одне, що інше значення пов'язані зі способом вигонки, обидва пояснювалися присутністю диму.

На жаль, упорядники, пояснюючи саме слово, мало звернули увагу на поведінку «переборця»: «...Скуривши горілку, – ось тобі, тестеньку! (Тут «переборець» починає бити свою родину). Зівши калачі, – ось тобі, тещенько! З'їздивши коня, – ось тобі, шуренку! Сходивши хусточку, – ось тобі, свісточко! Сходивши зо мною, – ось тобі милая. (Тут «переборець» перепрошує свою родину). Прошу тестенька, ізмилуйся, Не гнівайся: Не я говорив, мене хміль підбив» [18, с. 49–59]. Описане беш-

кетування переконає в тому, що горілки він не викурив, а таки «скурав». Одне з найближчих значень слова «скурати» «Етимологічний словник української мови» подає як запозичене з польської (*skórać*) в значенні «добитися, домогтися» [7, с. 292]. «Скурав» у західнополіських говірках ще означало «спробував». Зазвичай це слово вживається в контексті отримання негативних вражень. «А що, скурав?» – запитують того, хто потрапив у якусь халепу. Так само й погрожують: «Ну, ти в мене скураєш». Тут очевидне значення «дістанеш, дограєшся». Та учасник колізії, відображеної в пісні, не просто дістав горілки, а перепив, тобто «перебрав міру». Можливо, звідти й «переборець»? Та ні. За версією упорядників, «переборець – перебірлива, вибаглива людина» [18, с. 553]. Якщо ж неупереджено вчитатися в текст, то присутній у ньому «переборець» не перебирає нічим: і горілки скурав, і калачі з'їв, і коня з'їздив, і хусточку зносив.

Та ось виникає питання: чому це він дивакує саме в «тестенька»? Зазвичай у патрилокальній сім'ї, яка в українців уважалася головною нормою сімейного устрою, стосунки між зятем і тестем обмежуються останнім днем весілля, де ненормована поведінка зятя недопустима, тому що запобігається ритуальними канонами та присутністю родин. До цього ще хіба що гостиною, теж не зовсім тривалою в часі. «Переборець» встигає ж накоїти лиха не на один день. Утім відчувається, що за що не береться – в усьому він новачок, тому все виходить не до ладу, за все доводиться перепрошувати.

Тут у нагоді стає фрагмент тексту, який К. Квітка записав уже з голосу Лесі Українки. У ньому згадано й саме слово «переборець», якого нема в рукописному зошиті з Колодяжна: «*Ой поїду я та й до Любара, я, я, я молодець, такий переборець, сім бояр*» [17, с. 191].

Бояр свідчить, що пісня стосується весільних традицій. До того ж вона корелюється зміною локації головного персонажа, тобто набуття ним маєстату того, що перебрався до тестя, згідно з текстом пісні «переборця». Подальший ключ до прочитування змісту тексту і, відповідно, самої етимології слова «переборець» дає наявний у нашому архіві запис весільного звичаю із с. Марковичі неподалік Локач: «*Після заручин*

молодий залишається ночувати у молоді. А за тиждень-два молоді запрошують на весілля» [1].

З того, що виробляє «переборець» із найближчою родиною нареченої, складається враження, що це саме такий момент. Він, «скуравши горілки», тобто після заручин, де молоді п'ють по чарці одне до одного, чого їм під час весілля робити вже не дозволялось, починає активну адаптацію в новій сім'ї. На заручинах волинська наречена дарує нареченому хустку, яку він повинен носити на шиї на знак того, що вже не вільний для інших дівчат. Цей же через ту ж горілку помилково хапає хустку жінчиної сестри – свисті та шуринового (щвагрового) коня. Тож переборець у конкретному випадку – тимчасовий переселенець.

Не відомо, як розуміти й пояснення, хто такі бояри: «Бояри – у весільній обрядовості – дружба молодого («князя»); добирається з парубків, одного з яких призначають старшим боярином» [18, с. 553]. За такого пояснення хочеться запитати, а що ж таке «дружба»? Може, дружби? Чи дружина в значенні війська?

Основний недолік остаточної редакції «колодяженського зошита», як неважко перекопатися, в тому, що авторам приміток бракує знання етнографічного контенту, іноді ж елементарного вчитування в тексти коментованих пісень. Як наслідок, нове «покращення» цієї частини видання полягає в тому, що до старих помилок додалися нові. Якщо ж попередні стосувалися переважно форми, то нові – змісту.

Не зовсім обтяжені досвідом едиторської діяльності упорядники з першої спроби взяли за дуже серйозну й відповідальну роботу, яка виявилася їм не під силу. Не останню роль, напевно, відіграли й темпи підготовки. А загалом, якщо не читати коментарів, то подані тексти цілком відповідають принципу академізму й цілком придатні для наукових студій, на відміну від попередньої редакції. Фольклорні записи «колодяженського зошита» містять чимало цінного матеріалу, придатного для широкого коментування, тому заслуговують на нове фахове подання читачеві. Зокрема, коли той читач – фольклорист, адже хтозна, чи багато нефакхівців звернеться до цього доробку сестер Косач. Сподіваємося, що під час його підготовки стануть у пригоді й наші зауваження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Весільний обряд, записаний 1991 р. у селі Марковичі Локачинського району Валентиною Рижук. Архів ПВНЦ. ФОК. Од. зб. 123. Арк.10.
2. Грушевський М. Історія української літератури. Т. 1. Київ, 1993.
3. Давидюк В. Круглий рік. Луцьк, 2019.

4. Давидюк В. У весни імен багато *Поліська дома*. Вип. 1: фольклорно-діалектологічний збірник. Луцьк, 1991. С. 17–20.
5. Давидюк В. Звідки взявся Бородай. *Кроковее колесо*. Київ, 2000. С. 179–186.
6. Данилюк Н. Мовні особливості календарно-обрядової поезії в записах Лесі Українки та з її голосу. *Піснею народною натхненні (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки). Матеріали. Статті. Дослідження*. Луцьк, 2006. С. 105–112.
7. Етимологічний словник української мови. Т. 5. Київ, 2006.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 3 т., 6 кн. Київ: 1994. Кн. I. Т. 1, 2.
9. Колодяженські пісні з рукописного зошита в записах Лесі Українки та Ольги Косач. Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту. Луцьк, 2006.
10. Іларіон, Митрополит Дохристиянські вірування українського народу. Київ, 1992. С. 85–86.
11. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. Київ, 2006.
12. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу. Київ : Муз. Україна, 1971 р.
13. Поліська дома. Вип. 1 : фольклорно-діалектологічний збірник. Луцьк, 1991.
14. Поліська дома. Вип. 3 : літо. Луцьк, 2008.
15. Пісні з Колодяжна / Упор. О. Ошуркевич. Луцьк, 1998.
16. Пушкар Н. До історії рукописного зошита. *Колодяженські пісні з рукописного зошита Лесі Українки та Ольги Косач*. Факсимільне видання рукопису та відтворення тексту. Луцьк, 2006. С. V–IX.
17. Українка, Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. Київ, 1977.
18. Українка, Леся. Повне академічне зібрання творів. Луцьк, 2021. Т. 9 : Записи народної творчості. Луцьк, 2021.

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 20
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Світлана Калабухова*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,97. Замов. № 0222/043. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.